AHMED FÂİZ EL-BERZENCÎ'NİN KELAM VE AKÂİDE DAİR GÖRÜŞLERİ (KİTÂB-I HAMÎDİYYE DER AKÂİD-İ İSLÂMİYYE ÖRNEĞİ)

2024
DOKTORA TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Osman GÜNEŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ayhan IŞIK

AHMED FÂİZ EL-BERZENCÎ'NİN KELAM VE AKÂİDE DAİR GÖRÜŞLERİ
(KİTÂB-I HAMÎDİYYE DER AKÂİD-İ İSLÂMİYYE ÖRNEĞİ)

Osman GÜNEŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ayhan IŞIK

T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
Doktora Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK
Haziran 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 1
TEZ ONAY SAYFASI 9
DOĞRULUK BEYANI 10
ÖNSÖZ 11
ÖZ 14
ABSTRACT 15
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ 16
ARCHIVE RECORD INFORMATION 17
KISALTMALAR 18
ARAŞTIRMANIN KONUSU 19
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 19
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 20
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM 21
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER 22
GİRİŞ 23
1. Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin Hayatı 23
1.1. Ailesi ve Hayatı 23
1.2. Silsilesi/Nesebi 25
1.3. Eğitimi 26
1.4. Eserleri 27
1.1.1. Enfesü'l-Fevâid fi'l-Kelâm ve'l-Akâid 28
1.1.2. Hayru'l-Eser fi'n-Nusûsi'l Vârideti fî Medhi Âli Seyyidi'l-Beşer 28
1.1.3. Kitâbu'l-İkdi'l-Leâl fîmâ Havâ Ta'rîfâti'l-Ulûmi ve Yukrau alâ İsney Aşere Minvâl 29
1.1.4. Evzahu'l-Beyân fî Vucûbi İtâati's-Sultân 29

1.1.5. Cilâü't-Taraf fî İhtisâri's-Sarf 30
1.1.6. Tuhfetü'l-İhvân fî Şerhi Fethi'r-Rahmân fî İlmi'l-Meânî ve'l-Beyân 30
1.1.7. Hamîdiyye fî İhtisâri's-Sarf ve'n-Nahv bi'l-Lugati't-Türkiyye 30
1.1.8. Teshîlât-ı Berzenciyye Der-Avâmil-i Cedveliyye 31
1.1.9. Ebhe'l-Kalâid fî Telhîsi Enfesi'l-Fevâid 31
1.1.10. Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye 31
1.1.11. el-Hablü'l-Metîn fî Tatbîki'l-Kânûni'l-Esâsî mea'ş-Şer'i'l-Mübîn 32
1.1.12. Nassu'l-Kur'ân fî Vucûbi İtâati's-Sultân 33
1.1.13. Ravzatü'l-Ezhâr fî Şerhi Gâyeti'l-İhtisâr 33
1.1.14 Hülâsatü'l-Akîde fî Şerhi'd-Dürreti'l-Ferîde 33
1.1.15. es-Seyfü'l-Meslûl fî Kat'i bi-Necâti Usûli'r-Rasûl 34
1.1.16. Behcetü'l-Bünyân 34
1.1.17. ed-Dürru'l-Manzûm fî Îzâh-ı mâ İştemele alâ Seb'ati Ulûm 34
1.1.18. el-Bedru'l-Kâmil fî İhtisâri't-Tasrîf ve'l-Avâmil 34
1.1.19. Zübdetü'l-Âmâl fî Tercemeti Nusûsi'l-Âl 35
1.1.20. Kenzü'l-Liseni'l-Meknûz fîhi Sittete Lisen ve İsnâ Aşera Fen 35
1.1.21. es-Sihru'l Halâl fî Ta'rîfâti'l-Ulûm alâ İsnâ Aşera 35
1.1.22. Enfesü'l-Fevâid fî Şerhi'l-Ferâid 35
1.1.23. İrşâdü'l-İbâd ilâ Sahîhi'l-İ'tikâd 36
1.1.24. Hamîdiyye 36
1.1.25. Tuhfetü'r-Rıdvân fî Şerhi Fethi'r-Rahmân 36
1.5. Hizmetleri 36
1.6. Vefatı 39
2. Berzencî'nin *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* Adlı Eserini Yazma Amacı 40
3. Mezheplerin Müctehidlerinin Ortaya Çıkması ve Akâid İlminin Tesis Edilmesi 41
4. Şeyh Ebû Mansur el-Mâturîdî ve Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin İtikatta İmam Oldukları 42
1. BİRİNCİ BÖLÜM 43
ULÛHİYYET 43
1.1. Ulûhiyyet 43
1.1.1. Eşyanın Hakikati ve İlmi Elde Etme Yolları 43

1.1.1.1. Eşyanın Hakikatinin Sübutu ve İlmin Taalluku 43
1.1.1.2. Esbâb-ı İlmin Beyanı (İlmi Elde Etme Yolları) 44
1.1.1.3. Aklî Hükümlerin Kısımları 51
1.1.2. Allah'a İman 51
1.1.2.1. Evrenin Hâdis Olduğu ve Her An Yenilendiği 51
1.1.2.2. Âlemin Bir Yaratıcıya Muhtaç Olması 55
1.1.2.3. İmanın Tanımı 55
1.1.2.4. İman ve İslam'ın Bir, Lazım ve Gerekli Olduğu 58
1.1.2.5. İslam Akâidini İçinde Toplayan Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehâdet 59
1.1.2.6. İcmali ve Tafsili İman 60
1.1.2.7. İmanda İstisna Yapmak. Yani Mü'minlerin "Mü'minim İnşallah" Demesinin Caiz Olup Olmadığı 61
1.1.2.8. İmanın Artması ve Eksilmesi 63
1.1.2.9. İmanın Şubeleri 64
1.1.3. Küfrün Kısımları ve Çeşitleri 68
1.1.3.1. Münafık 69
1.1.3.2. Mürted 69
1.1.3.3. Müşrik 69
1.1.3.4. Kitabî 69
1.1.3.5. Dehrî 69
1.1.3.6. 1.1.3.6. Muattıla 69
1.1.3.7. Zındık 70
1.1.4. Allah'ın Sıfat-ı Celîlesi 70
1.1.4.1. Zâti Sıfatlar 71
1.1.4.2. Allah'ın Selbi-Sübuti Sıfatları 73
1.1.4.3. Cenab-ı Hakk'ın Fiilî Sıfatları 85
1.1.4.4. Allah'ın Sıfatlarının Sınırsızlığı 85
1.1.4.5. Allah'ı Zâtı, Sıfatları ve Fiillerinde Uygun Olmayacak Şeylerden Tenzih Etmek 86
1.1.4.6. İmanda Taklidin Caiz Olması ve Allah'ın Bilinmesi 97
1.1.4.7. Ru'yetullah Meselesi 100
1.2. İnsan Fiilleri 109
1.2.1. Kulların Fiilleri/Ef'âlü'l-İbâd 109

1.2.2. Rızka Dair/Haram Rızık mıdır? 116
1.2.3. Dalalet, Hidayet ve Misallerine Dair 118
1.2.4. Salah-Aslah 122
1.2.5. Hüsün ve Kubuh 126
1.3. Meleklere Dair 128
1.4. Semavi Kitapların Nüzulüne Dair 136
1.4.1. Nâsih ve Mensûh 139
1.4.1.1. Neshin Çeşitleri 139
2. İKİNCİ BÖLÜM 143
NÜBÜVVET 143
2.1. Nübüvvet 143
2.1.1. Rasul ve Nebinin Tarifleri 143
2.1.2. Peygamberlerin Gönderiliş Gayesi 143
2.1.3. Peygamberlerin Özellikleri 145
2.1.3.1. İsmet Sıfatına Haiz Olmaları 145
2.1.3.2. Kusurlardan Uzak Olmaları 145
2.1.3.3. Nesep Yönünden Korunmuş Olmaları 146
2.1.3.4. Fetanet Sahibi Olmaları 146
2.1.4. İlk ve Son Peygamber 147
2.1.5. Peygamberlerin Sayıları 151
2.1.6. Ulü'l-Azm Peygamberler 152
2.1.7. Peygamberler Arasındaki Faziletler 152
2.1.8. Nübüvveti Konusunda İhtilaf Edilen Peygamberler 153
2.1.8.1. Hızır (As.) 154
2.1.8.2. Lokman (As.) 154
2.1.8.3. Hz. Havva 155
2.1.8.4. Zü'l-Karneyn 156
2.1.8.5. Meryem Azrâ 157
2.1.8.6. Üzeyir 157
2.2. Olağanüstü Haller 158
2.2.1. İrhâs 159
2.2.2. Mucize 159
2.2.3. Keramet 159

2.2.4. Meûnet 159
2.2.5. İhânet 160
2.2.6. İstidrâc 160
2.3. İstidrâc 160
2.4. Evliyanın Kerameti 162
2.5. Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Sübutu 167
2.5.1. Hz. Muhammed'in Diğer Varlıklara Üstünlüğü 167
2.6. Mucize 170
2.6.1. Mucizenin Şartları 171
2.7. Hz. Peygamber'in Mucizeleri 172
2.7.1. Hz. Peygamber'in Kur'an Mucizesi ve Kur'an'ın Mûciz Oluşu 181
2.7.2. Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mi'rac Mucizesi 183
2.8. Hazreti Peygamber'in Ru'yeti 190
2.9. Evliyanın Hz. Peygamber'i Ru'yeti 194
2.10. Peygamberlerden Sonra En Faziletli Kişiler 195
2.11. Hz. Peygamber'in Eşlerinin Fazileti 197
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 201
AHİRET 201
3.1. Ahiret 201
3.1.1. Tövbe 201
3.1.2. Küçük ve Büyük Günah 203
3.1.3. Cenab-ı Hakk'ın Kendisine Şirkten Başka İstediği Günahı Affedeceği 205
3.1.4. Cennet ve Cehennemin Mevcut Olduğu ve Baki Kalacağı 206
3.1.5. Cehennemin Tabakaları 210
3.1.6. Cennete Girecek Olanların Cennete Girmelerinin Keyfiyeti 210
3.1.7. Şefaat 212
3.1.8. Hz. Peygamber'in Soyu ve Fetret Ehli/Cahiliyye Zamanında Bulunanlar 216
3.1.9. Mü'minlerin ve Kâfirlerin Çocuklarının Cennete Girecekleri 219
3.1.10. Bedenin Yok Olması, Ruhun Mahiyeti ve Bekası 221
3.1.11. Ölümden Sonra Bedeni Yok Olmayacak Kimseler 222

3.1.11.1. Peygamberler 222
3.1.11.2. Şehitler 223
3.1.11.3. Günahsızlar 224
3.1.11.4. Müezzinler 225
3.1.11.5. Kur'an Hizmetkârları 225
3.1.11.6. Allah Rasulü'nü Sevip Ona Uyanlar 225
3.1.11.7. Helal Yoldan Rızkını Kazananlar 227
3.2. Kabir Azabı 232
3.2.1. Kabir Halleri 232
3.2.2. Kabir Azabı Görecek Kişiler 234
3.2.2.1. Kâfirler ve Allah'ın Azap Görmesini Takdir Ettiği Kimseler . 234
3.2.2.2. Ehl-i Tevhid Olan Bazı Müslümanlar 235
3.2.3. Kabrin Sıkıştırması 236
3.2.4. Kabrin Sıkıştırmasından İstisna Edilenler 238
3.2.4.1. Fâtıma bt. Esed 238
3.2.4.2. Peygamberler 238
3.2.4.3. Allah Yolunda Şehit Olanlar 238
3.2.4.4. Günahı Terk Edenler 239
3.2.5. Kabirde Sorulacak Sualler 240
3.2.6. Şehitlik ve Kısımları 242
3.2.6.1. Dünya Bakımından Şehit 242
3.2.6.2. Hem Dünya Hem de Ahiret Bakımından Şehit 243
3.2.6.3. Ahiret Bakımından Şehit 243
3.2.7. Kabir Azabından İstisna Olanlar 244
3.2.7.1. Şehitler 245
3.2.7.2. Sıddıklar 245
3.2.7.3. Çocuklar 246
3.2.7.4. Cuma Günü Ölenler 247
3.2.7.5. Mülk Suresini Okuyanlar 248
3.2.7.6. Murâbıtlar 248
3.2.7.7. Beleh-Eblehler 249
3.2.7.8. Ma'tûn-Taun Hastalığından Ölenler 249
3.2.7.9. Fetret Ehli 250

3.2.7.10. Mecnunlar/Deliler 250
3.2.7.11. Secde Suresini Okuyanlar 251
3.2.7.12. Cuma Gecesi İki Rekât Namaz Kılanlar 251
3.2.7.13. Ölüm Döşeğinde İhlâs Suresini Okuyanlar 251
3.3. Kıyamet 252
3.3.1. Kıyamet Gününün Vaki Olacağı 252
3.3.2. Kıyamet Alametleri 253
3.3.2.1. Kıyametin Küçük Alametleri 254
3.3.2.2. Kıyametin Büyük Alametleri 255
3.3.3. Kıyametin Kopması 265
3.3.3.1. Dünyanın Yok Olması 265
3.3.3.2. Şeytanın Ruhunun Kabzı 266
3.3.3.3. Denizlerin Yok Olması 267
3.3.3.4. Dağlar-Tepeler Arz ve Semâvâtın Yok Olması 267
3.3.3.5. Mukarrabîn ve Hamele-i Arş Meleklerinin Ruhlarının Kabzı 267
3.3.4. Mahlûkâtın Tekrar Diriltilmesi ve Hayat Bulması 268
3.3.5. İlk Önce Hayat Bulacak Olan Hamele-i Arş ile Dört Büyük Melek . 270
3.3.6. Sûr'a İkinci Üfleyiş ile Bütün Ruh Sahiplerinin Yeniden Diriltilmesi 271
3.3.7. Herkesten Önce Hz. Peygamber'in Kabrinden Çıkması 272
3.3.8. Ahiret Ahvali ve Mahşer Halleri 273
3.3.9. Mezheplerin Haşr ve Neşr Konusundaki Görüşleri 274
3.3.10. Havz/Havz-ı Kevser 277
3.3.11 Kıyamette Hesap Sorulması ve Amel Defterinin Verilmesi 280
3.3.12. Vezn 284
3.3.13. Sırat 285
3.4. Diğer Muhtelif Konular 286
3.4.1. Sahabe Arasında Geçen Olaylar Hakkında Sükût Etmek ve Sahabenin Adaleti 286
3.4.2. Ecele Dair/Öldürülen Kişinin Eceliyle Ölmesi 289
3.4.3. Mü'minlerin Geçmişlerine ve Salih Kimselere Dua Etmesinin Müstehaplığı 291
SONUÇ 294

KAYNAKÇA 298
ÖZGEÇMİŞ 310

TEZ ONAY SAYFASI

Osman GÜNEŞ tarafından hazırlanan "AHMED FÂİZ EL-BERZENCÎ'NİN KELAM VE AKÂİDE DAİR GÖRÜŞLERI (KİTÂB-I HAMÎDİYYE DER AKÂİD-İ İSLÂMİYYE ÖRNEĞİ)" başlıklı bu tezin Doktora Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ayhan IŞIK .....

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir. 25/06/2024

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)	**İmzası**
Başkan : Doç. Dr. Ayhan IŞIK (KBÜ)	.....
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Nur KAPLAN (KBÜ)	.....
Üye : Doç. Dr. Esra YILDIZ (Yalova Ün.)	.....
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN (Düzce Ün.)	.....
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Naim HANK (KBÜ)	.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Doktora Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Osman GÜNEŞ

İmza :

ÖNSÖZ

İslam inancının itikadi, fikri ve ontolojik tasavvurlarının ortaya çıktığı ilk membaın inanç esaslarını içine alan kelam ve akâid ilmi olduğu hususunda şüphe yoktur. Kelam ve akâid ilmi, İslam inanç ve itikadi düşüncesinin gelecek nesillere aktarılmasında önemli roller üstlenmiştir. Bu nedenle İslam'ın temel kaideleri ve inanılması zorunlu hükümleri anlamına gelen akâid ilmi ile gerek konusu gerekse amacı itibarıyla belli bir ekolü değil, bütün ekolleri içine alan bir disiplin olması itibarıyla kelam ilmi, İslami ilimler içerisinde özel yere sahiptir.

İslam inancına göre ilahî dinlerin akâid esasları, ilk peygamberden son peygambere kadar değişikliğe uğramadan gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle bütün peygamberlerin tebliğ temelini tevhid inancı oluşturmaktadır (el-Enbiyâ 21/25). Fakat tarihi süreç içerisinde bu inançlardan bazı sapmalar oluşmuş ve İslam'dan önceki ilahî dinlerde insanların müdahalesi neticesinde birtakım tahrifler oluşmuştur. Tahrifler sonucu bu dinler, ilahî olma vasfını kaybedince Allah, son din olarak İslam dinini tesis etmiştir. Kur'an'ın ifadesiyle bütün semavi dinlerin inanç esasları olduğu gibi İslam akâidinin de "Usûl-i Selâse" diye tabir edilen ulûhiyyet, nübüvvet ve ahiret şeklinde üç umdesi vardır (en-Nahl 16/2; Âl-i İmrân 3/3-4; el-İsrâ 17/55; el-Hadîd 57/25). Bu yönüyle akâid ilmi, İslam dininin itikadi hükümlerinden bahseden bir disiplindir. Bu akideyi oluşturan metotlar, kelam metodu kullanılarak zaman zaman aklî yorumlara tabi tutulmuştur. Bu durumda akâid ilmi, metodu ne olursa olsun iman esaslarından muhtasar bir şekilde bahseden genel bir ilimdir. Bu ilmin amacı, aklî ve naklî deliller yardımıyla kişinin imanını taklitten koruyup tahkike ulaştırmaktır. Kelam ilmi, İslam dininin inanca ve davranışlara dönük ilkelerini nasslardan hareketle ortaya koyan, aklî ve naklî yöntemlerle bu ilkeleri temellendirip destekleyen ilim dalıdır. Ayrıca İslam inancının tamamına yönelik taarruz ve eleştirilere karşılık veren ve onların delillerini çürütmeye yönelik çalışmalar yapan önemli bir disiplindir.

Esasında akâid ve kelam ilminin kalın çizgilerle birbirinden ayrılması mümkün değildir. Bu iki ilim dalı birçok konuda ortak paydada buluşmuştur. Her iki ilim dalı da temelde "Usûl-i Selâse" diye tabir edilen üç umdeyi konu edinmektedir.

Akâid ve kelam konularının önemli bir bölümü, İslam'ın başlangıcından günümüze kadar her dönemde müslümanlar ve gayri müslimler tarafından tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar bazen salt düşünce ekseninde kalırken, bazen de siyasi, ekonomik, sosyal ve dinî neticeleri beraberinde getirmiştir. Bu yönüyle İslam düşüncesinde sünni İslam anlayışını şiar edinen Osmanlı devlet yönetimi ön plana çıkmaktadır. Bünyesinde birçok farklı dini, mezhebi ve etnik kökeni barındıran Osmanlı İmparatorluğu aynı zamanda hoşgörünün de merkezidir. Bu sayede farklı etnik kökenden milletler, aşiretler ve mezhep sâikleri Osmanlı devlet yönetimine ve onun yöneticilerine karşı iyi niyet ve bağlılıklarını uzun süre devam ettirmişlerdir.

Berzencî aşireti XIX. asırda Osmanlı Devleti'nde önemli bir yer edinmiştir. Aşiret, Kürt kökenli ve Eş'arî mezhebi mensubu olmakla birlikte, son dönemde Kuzey Irak'ın Süleymaniye bölgesinde kanaat önderliği vasfını taşıyan, aynı zamanda mensuplarının devlet hizmetlerinde önemli vazifeler üstlendiği bir ailedir. Ayrıca Berzencîler, Sultan II. Abdülhamid'in İslam birliği politikasını benimseyen seyyid ve devlete bağlı bir aile olarak da bilinmektedir.

Ahmed Fâiz el-Berzencî, (ö. 1336/1917 veya 1337/1918) 1257/1842 yılında Süleymaniye'de doğmuştur. Nesebi Hz. Peygamber'e dayanması itibarıyla seyyid kabul edilen Ahmed Fâiz Efendi, Berzencî aşiretine mensup, Osmanlı devlet yönetiminde önemli görevler üstlenmiş, birçok eser yazmış ve çok sayıda talebe yetirtirmiş bir âlimdir. Çalışmamızda Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin ailesi ve hayatı, silsilesi, tahsili, eserleri, akâid ve kelam ilmine dair görüşleri incelenmiş, onun *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* adlı eserindeki görüşleri tahlil edilmiş, bazı konularda ise yine kendisinin kaleme aldığı *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid* adlı eserinden istifade edilmiştir.

Araştırmamız, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Berzencî'nin ailesi, nesebi, eğitimi, eserleri ve devlet hizmetlerindeki görevleri ile *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* adlı eserini yazma amacı, mezhep müctehidlerinin ortaya çıkması ve akâid ilminin tesis esilmesi ve Şeyh Ebû Mansur el-Mâturîdî (ö. 333/944) ile Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 936/1403) itikatta imam olduklarına dair bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Berzencî'nin *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* adlı eseri esas alınarak, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid* adlı eserinden de istifade

edilerek “Ulûhiyyet” ana başlığı altında; eşyanın hakikati, esbâb-ı ilim, aklî hükümler, Allah’a iman, evrenin hâdis olması, âlemin bir yaratıcıya muhtaç olması, imanın tanımı ve ona taalluk eden konular, ru’yetullah, insan fiilleri, rızık, dalalet, hidayet, salah-aslah ve hüsün-kubuh meseleleri ile meleklere ve kitaplara iman konuları incelenmiştir.

İkinci bölümde, “Nübüvvet” ana başlığı altında, peygamberlik ve ona taalluk eden konular ile Hz. Peygamber’in peygamberliği, mucizeleri, üstünlüğü, ru’yeti gibi temel nübüvvet konuları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde “Ahiret” ana başlığı altında, tövbe, küçük ve büyük günah meselesi, günahların affedilmesi, cennet ve cehennem, şefaat, fetret ehli, çocuk yaşta ölenlerin durumları, beden ve ruhun mahiyeti, bedenin ahiretteki durumu, kabir halleri, kabir azabı, şehitlik, kıyamet ve alametleri, yeniden diriliş, hesap, mizan, sırat ve ecel gibi konular incelenmiştir.

Çalışmada ele alınan meseleler değişik din, görüş, mezhep ve fırka sâiklerince değişik açılardan ve ayrıntılı olarak ele alınması muhtemel konulardır. Bizim burada takip ettiğimiz yöntem müellifin takip ettiği yöntemdir. Ele alınan konuların çok fazla olması ve her bir konunun müstakil bir çalışma konusu olabilecek hüviyete sahip olması sebebiyle müellifin değindiği konuları ve başvurduğu görüşleri esas alarak çalışmamızı sınırlandırdık.

Çalışmamız esnasında engin bilgi ve rehberliği ile bana yol gösteren kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Ayhan IŞIK’a; görüş, tavsiye ve desteklerinden dolayı Dr. Öğretim Üyesi Ali Rıza AKGÜN ve Doç. Dr. Esra YILDIZ’a, Araştırma Görevlisi Oğuz BOZOĞLU’na çalışmam esnasında fedakâr bir şekilde bana destek olan sevgili aileme şükranlarımı sunuyorum.

Karabük 2024

Osman GÜNEŞ

ÖZ

İslam düşünce sisteminin, itikadi anlamda kaynağı akâid ve kelam ilmidir. Akâid ve kelam ilmi, İslam inanç sistemi ve itikadi düşüncesinin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli roller üstlenmiştir. Kelam ilmi aynı zamanda bu esasları iç ve dış kaynaklı tehditlere karşı savunmuş, itirazcıların iddialarını aklî ve naklî delillerle çürütmüştür. Bu anlamda akâid ve kelam ilmi İslamiyet'in ilk yıllarından günümüze kadar İslam düşüncesinin tesis edilmesi, korunması ve kabul görmesi için önemli işlevler üstlenmiştir. Bu çalışmada, ömrünün ilk yıllarında Irak Süleymaniye'de, daha sonra Osmanlı Devleti'nin değişik vilayetlerinde görev yapan ve İstanbul'da vefat eden Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin hayatı, nesebi, eğitimi, eserleri, hizmetleri, akâid ve kelama dair görüşleri incelenmiştir. "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" ile "*Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*" adlı eserlerin tahlil ve değerlendirmesi yapılmıştır. Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin akâid ve kelama dair yazdığı eserlerinde ana hatlarıyla ulûhiyyet, nübüvvet ve ahiret konuları işlenmiştir. Çalışmada, Berzencî'nin "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eserinin yazma nüshası başta olmak üzere telif ettiği diğer eserlerinden de istifade edilerek, akâid ve kelama dair görüşleri tespit edilmiş ve İslam düşüncesine katkıları ortaya konulmuştur. Ayrıca eserin transkripsiyonu da yapılmıştır. Çalışmayla Berzencî'nin akâid ve kelam ilmine dair görüşlerinin, ilim dünyasına kazandırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akâid; Kelam; Ahmed Fâiz el-Berzencî; Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye; Ulûhiyyet; Nübüvvet; Ahiret.

ABSTRACT

The source of the Islamic thought system in terms of faith is the science of Aqāid and Kalām. The sciences of Aqāid and Kalām have played important roles in maintaining the Islamic belief system and theological thought and in passing them on to future generations. The science of Kalām also defended these principles against internal and external threats and refuted the claims of the maintaining the Islamic belief system and theological thought and in passing them on to future generations with mental and transmitted evidence. In this sense, the sciences of Aqāid and Kalām have undertaken important functions for the establishment, protection and acceptance of Islamic thought from the first years of Islam until today. In this study, the life, lineage, education, works, services, Aqāid and Kalām of Ahmed Fâiz al-Barzencî, who served in Iraq Suleymaniye in the first years of his life, then in different provinces of the Ottoman Empire and died in Istanbul, are discussed. Their opinions were examined. *"Kitāb-ı Hamidiyye Der-Akāid-i Islāmiyye"* and *"Ebhe'l-Kalāid fî Telhîsi Enfesi'l-Fawāid"* were analyzed and evaluated. In his works on faith and theology, the subjects of divinity, prophethood and the afterlife were mainly discussed. In the study, Berzencî's views on Aqāid and Kalām were determined and his contributions to Islamic Thought were revealed, by making use of his other works, especially the manuscript of his work titled "*Kitāb-ı Hamidiyye Der-Akāid-i Islāmiyye".* Ahmed Fâiz el- Barzencî's It is aimed to bring his views on Aqāid and Kalām to the scientific world.

Keywords: Aqāid; Kalām; Ahmed Fâiz al-Barzencî; Kitāb-ı Hamîdiyye Der-Akāid-i Islāmiyye; Divinity; Prophethood; Hereafter.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin Kelam ve Akâide Dair Görüşleri (Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye Örneği)
Tezin Yazarı	Osman GÜNEŞ
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Ayhan IŞIK
Tezin Derecesi	Doktora
Tezin Tarihi	25/06/2024
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	310
Anahtar Kelimeler	Akâid; Kelam; Ahmed Fâiz el-Berzencî; Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye; Ulûhiyyet; Nübüvvet; Ahiret

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of theThesis	Ahmed Faiz al-Barzancî's Views on Kalām and Aqāid (The Example of Kitāb-ı Hamidiyye Der-Akāid-i Islāmiyye)
Author of theThesis	Osman GÜNEŞ
Advisor of theThesis	Assoc. Prof. Ayhan IŞIK
Status of theThesis	Doctoral Degree
Date of theThesis	25/06/2024
Field of theThesis	Department of Basic Islamic Sciences
Place of theThesis	UNIKA/IGP
Total PageNumber	310
Keywords	Aqāid, Kalām, Ahmad Faiz al-Barzancî, Kitāb-ı Hamidiyye Der-Akāid-i Islāmiyye, Divinity, Prophethood, the Hearafter

KISALTMALAR

as. : Aleyhisselâm

b. : Bin, ibn

bkz. : Bakınız

bl. : Bölüm

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

c. : Cilt

çev. : Çeviren

D. : Demirbaş

h. : Hicrî

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İBB : İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi

m. : Miladi

MŞH : İstanbul Müftülüğü Meşîhat Arşivi

Nr. : Numarası

Ra. : Radiyallâhu Anh

ö. : Ölüm

(sav) : Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ts. : Tarihsiz

vb. : Ve benzeri

vs. : Ve saire

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu araştırma, XIX. asırda Süleymaniye'de yaşamış Berzencî aşiretine mensup Seyyid Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin hayatı, eserleri ve kelam ve akâid ilmine dair görüşlerinin tahlilini "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eseri özelinde konu edinmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bilindiği üzere Ortadoğu, Semerkant, İsfahan, İran, Irak, Bağdat, Kûfe ve Süleymaniye vb. bölgeler, İslam medeniyetinin ortaya çıkışında ve neşvünema bulmasında ve İslami ilimlerin bir disiplin halini almasında önemli bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam ilim, kültür ve medeniyet tarihine yön veren bu merkezlerde birçok âlim, mütefekkir ve ilim adamı yetişmiştir. Hatta İslam kelam ve mezhepler tarihinde bu ilimlere yön veren birçok mütefekkir bu bölgelerden yetişmiş, Bağdat ve Basra gibi şehirler bazı mezheplerin merkezi olduğu gibi çeşitli mezhep ve fırkaların görüş ve düşüncelerinin birçoğunun merkezi de bu bölgeler olmuştur. Bahsedilen bu coğrafya her dönem İslami ilimler için verimli topraklardır. Bu bölgede yetişen âlim ve mütefekkirler söz konusu ilimlerin ortaya çıkması, bu ilimlerin bir disiplin halini alması ve ilim dünyasına kazandırılması anlamında önemli vazifeler üstlenmiş, birçok kaynak eser telif etmişlerdir. Bu eserler aynı zamanda dönemin kültürünün ve ilmî seviyesinin yükselmesinde etkili rol oynamıştır.

Araştırmadaki amacımız, Osmanlı devlet idaresi altındaki Süleymaniye bölgesinde yaşayan ilim adamlarının, dönemin siyasi ve konjonktürel olaylarına bakış açılarını eserlerine yansıtıp yansıtmadıklarını tespit etmektir. Ayrıca aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne karşı tavırları, devletin uyguladığı İslam birliği politikasının benimsenmesi ile bu olguların toplumsal yaşama ve devletin uyguladığı politikaların topluma etkilerinin tespit edilmesidir. Özellikle II. Abdülhamid'in uyguladığı politikalara destek veren ve bölgesel bir etkiye sahip olan Berzencî aşiretinin önemli mensuplarından Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin telif ettiği "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eseri göz önüne alınarak kelam ve akâid ilmine dair görüşlerinin tahlil edilmesidir.

Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin mensup olduğu Berzencî aşireti Osmanlı devlet yönetimine bağlılığını ve mensubiyetini büyük bir cesaretle ortaya koymuş, bu aşirete mensup birçok önemli şahsiyet, önemli devlet kademelerinde görev almıştır.

Araştırma konumuz olan Berzencî, birçok ilde nâiplik yapmış ve sultana itaat edilmesinin gerekliliği noktasında "*Evzahu'l-beyân fî Vucûbi itâati's-sultân*" adlı eseri yazmıştır. Araştırmamıza konu edindiğimiz "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eserinde ise o, "*İslam Padişahı Efendimiz Hazretlerine İtaatin Vücûbiyeti ile Onların Allah'ın Halifesi ve Allah'ın Gölgesi Altında Olduklarına Dair*" adlı bir bölüm ayırmıştır.

Berzencî, altı dil bilmesine rağmen "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eserini Osmanlı Türkçesi ile ve el yazması olarak telif etmiştir. Bu durum onun hem devlet idaresine bağlılığını göstermesi hem eserin ismini II. Abdülhamid'e ithaf etmesi, hem de devlet idaresinin uyguladığı politikaların değişik ırk ve kökene mensup kitleler tarafından kabul görmesi bakımından önemlidir.

Berzencî ailesi ilmî ve akademik çevrelerce sadece bir iki makale ve ansiklopedi maddesine konu olmuştur. Halbuki aile, entelektüel, devlet idaresine bağlı, aynı zamanda seyyiddir. Bu yönüyle araştırma Berzencî ailesinin ilmî ve fikrî birikiminin ilim dünyasına kazandırılması ve aşiretin tanınması bakımından önemlidir.

Eser üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olması, eserin el yazması olması ve günümüze kadar ulaşması eseri çalışma konusu edinmemizde önemli bir etken olmuştur. Eserin kelam ve akâide dair ilmî ve güncel birçok konuyu ele alması da eseri önemli kılan hususlardandır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili kaynaklar tarandıktan sonra "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eserinin el yazması nüshasının hangi kütüphanede olduğu araştırılmış ve eser, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler[1] bölümünde bulunmuştur.

[1] Berzencî, Ahmed Fâiz, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY04420, 297.4).

Eserde ele alınan konular işlenirken, klasik kelam ve akâid kitaplarındaki tasnife riayet edilmişse de zaman zaman sıralamada takdim ve terhim yapıldığı görülmüştür. Az da olsa tekerrür eden konular birleştirilmiş ve eserde atıf yapılan kaynakların tahrîci yapılmıştır. Söz konusu eser bazı konuları derinlemesine incelerken, bazılarını muhtasar olarak ele almıştır. Bu nedenle müellifin konu ile ilgili görüşlerinin tam olarak ortaya çıkarılması ve bir konu bütünlüğü hüviyetini taşıması için, yine aynı müellifin telif ettiği ve benzer muhtevaya sahip "*Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*"[2] adlı esere müracaat edilmiştir. Ayrıca müellifin işaret ettiği diğer eserler de incelenerek kaynak zenginliği sağlanmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Araştırma ile aşağıdaki sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır.

- Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin hem ilim dünyasına hem de kendi döneminde ele alınan kelam ve akâid konularına dair teorik anlamda katkıları nelerdir?
- "Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye" adlı kitabın ortaya attığı temel fikirler nelerdir?
- Bu el yazması eserde, eski mütefekkir ve âlimlerin Berzencî'ye ne gibi tesiri olmuştur?
- Berzencî'nin kelam ve akâide dair görüşleri bu alanda bir çığır açmış mıdır?
- Berzencî'nin kendisinden sonra devam eden bir ekolü, ya da kurduğu bir düşünce sistemi var mıdır?
- Berzencî'nin telif ettiği eserlerinde mensubu bulunduğu itikadi ve amelî mezhebinin tesiri görülmüş müdür?

[2] Berzencî, Ahmed Fâiz, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, ts., İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Nr. 1467; Süleymaniye Kütüphanesi, Abdülgâniağa, Nr. 190; Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, Nr. 908; İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Osm_O.00968, İst. Yer Nr. 492.7, MAH 1300 H/1883 k.1/1; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Biyografik Fiş, Bel. Mft. 55184.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Ahmed Fâiz el-Berzencî, kendisini birçok alanda yetiştirip çeşitli ilimlerde eserler telif eden büyük bir âlimdir. Onun başta kelam ve akâid olmak üzere, Arapça, Farsça, Kürtçe, Rusça, Fransızca ve Türkçe sarf, nahiv, meânî, fıkıh usulü, mantık, ilim ve hikmet, bedî, beyan, Arapça ve Türkçe dil bilgisi, tefsir, hadis, ehl-i beyt, Mecelle gibi birçok alanda eserleri vardır. Bunun yanında rika', sülüs ve gubâri gibi hat türlerinde eserler de yazmıştır. Bizim çalışmamızda ilmî ve akademik çevrelerde henüz hak ettiği değeri bulmadığını düşündüğümüz Berzencî'nin kelam ve akâid ilmine dair görüşleri şu noktalarla sınırlı kalacaktır.

- Öncelikle söz konusu şahsiyeti tanımak.
- Dini, ilmi, siyasi, kelam ve akâid ilmi yönünden Berzencî'nin yaşadığı çağı ve içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortamı tanımak.
- Berzencî'nin, eserlerini zikretmekle birlikte, ilmî ve kelami görüşlerine dair bilgi edinmek.
- Başta kelam ve akâid alanında yazdığı "Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye" ile "Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid" adlı eserlerinden hareketle öne sürdüğü kelam ve akâid ilmine dair görüşlerini anlamak.
- Konular incelenirken Berzencî'nin bahsettiği kadar konulara değinmek ve onun yöntemlerini kullanmak. Konuyu, müstakil olarak müellifin zihin ve ilim dünyasından koparak incelememek.

Gerek akademik gerekse ilmî açıdan inceleme yapmanın bazı zorlukları beraberinde getirmesi doğaldır. Biz de çalışmamızı hazırlarken aşağıda belirtilen birtakım zorluklarla karşılaştık.

- Berzencî, yaşadığı dönem itibarıyla, kadim kelam ve akâid kaynaklarında kendisi hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bir mütefekkirdir.
- Berzencî'yi konu alan çağdaş ilmî çalışmalar yok denecek kadar azdır. Olanlar da makale düzeyindedir ve birkaç sayfayı geçmemektedir.
- Araştırmamızdan elde ettiğimiz bilgiye göre Berzencî'nin eserlerinin önemli bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" ile "*Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*" adlı eserler, müellifin kelam ve akâid ilmi ile ilgili görüşlerinin tahlil ve tahkiki için kullanılmış ilk eserler olacaktır.

- Temel aldığımız başlıca kaynak olan "Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye" adlı eserin tek nüsha olması ve çalışmamızı bu nüsha üzerinden yapma durumunda kalmamız, yazma nüshayı okuma ve tahkik etme hususunda birtakım zorluklarla karşılaşmamıza neden olmuştur. Bu nedenle az da olsa yazma eseri okuma konusunda uzman kişilere danışılmıştır. Ayrıca söz konusu eserin bazı konuları muhtasar olarak ele almasından dolayı konu ile ilgili gerekli ve ayrıntılı bilgi vermek için yine müellifin bir diğer eseri olan "Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid" adlı eserinden de istifade edilmiştir.
- Müellif, hadislerle müracaat ettiği eser ve kişilerin kaynaklarını vermediğinden zaman zaman bu kaynaklara ulaşma ve konuyu bulma noktasında zorluklarla karşılaşılmıştır.

GİRİŞ

1. Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin Hayatı

1.1. Ailesi ve Hayatı

Osmanlı devlet idaresi, Irak'ta merkezî yönetimin etkisini ve denetimini artırmak ve yaygınlaştırmak için özellikle tarikatların etkisinde olan bölge halkının nüfuzundan istifade etmiştir. Bölgede hâkim olan Tâlibanlı, Caf ve Hemâvend aşiretlerinin yanında önemli bir aşiret olan ve "Sülâle-i Tâhire" olarak bilinen Berzencî[3] ailesinin nüfuzundan da istifade edilmiştir. Berzencî ailesi, Kadîri tarikatına mensuptur ve yaşadığı bölgede önemli güç ve servetin de sahibidir. Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'ın getirdiği reformları uygulama aşamasında Kuzey Irak'taki Berzencî sülalesinden istifade etmeye çalışmıştır.

Seyyid ve Hâşimi soyuna mensup olan Berzencî ailesi, Osmanlı devlet yönetiminde aktif görev almış, devletin merkezileşme, modernleşme ve reformları uygulama noktasında önemli rol oynayarak devlete yardımcı olmuş bir ailedir.[4]

[3] Küçük, Levent, "Osmanlı'nın XIX Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Hâşimî Soyundan Bürokratlar", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 1/29 (2016), 127.

[4] Ayhan Işık, "Meclis-i Meşâyih ve Seyyidlerin Tasavvuf Hayatındaki Etkinliği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 17 (2019), 115-154; Esra Yıldız, *Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı,* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022); Esra Yıldız, *Şeyhülislamlık Arşivi Belgelerinde Ulemanın Soy Kökenleri ve Aile Bağları*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021).

Örneğin, Osman Nâmık Paşa (ö. 1310/1892) nâiplik,[5] Ecmed Efendi (ö. ?) Musul İdare Meclisi Emlâk-ı Hümayun Komisyonu azalığı ve Hazîne-i Hâssa tahsildarlığı,[6] Ataullah Efendi (ö. 1199/1785) müderris, nâip ve şeriyye mahkemesi kâtipliği yapmıştır.[7] Seyyid Abdullah el-Berzencî (ö. ?), Evkaf-ı Hümayun idaresinde,[8] Ali Sami Efendi (ö. 1330/1912) Şûrâ-yı Devlet İcra Dairesinde,[9] Mehmed Haşim Efendi (ö. 1260/1845) ise İstanbul Bâb Mahkemesi kâtipliğinde[10] görev yapmıştır.

Irak'ın Bağdat bölgesindeki Berzencîlerden Kadîri şeyhi Muhyiddin Efendi (ö. 1326/1909), Hz. Ali'nin (ö. 40-41/661) soyundan olması ve bölgenin asayişine katkılarından dolayı Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle Musul Gümrüğünden kırk akçe yevmiye ile taltif edilmiştir.[11] Bunun yanında, Kerkük'te Nâmi isimli Berzencî şeyhi, İslamcılık siyasetine yaptığı katkılardan dolayı Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle Evkaf-ı Hümâyun Nezareti tarafından vakıf arazi tahsisi ile ödüllendirilmiştir.[12]

Ayrıca Berzencî ailesinden farklı şahısların devletin birçok kademesinde görev almaları neticesinde değişik miktarlarda maaş ve çeşitli mükâfatlar aldıkları görülmektedir.

[5] BOA, DH. SAİD. No. 109/105.

[6] Küçük, "Osmanlı'nın XIX Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Hâşimî Soyundan Bürokratlar", 128; BOA, DH. SAİD. No. 109/229.

[7] BOA, DH. SAİD. No. 109/269.

[8] BOA, DH. SAİD. No. 109/309.

[9] BOA, DH. SAİD. No. 167/147.

[10] BOA, DH. SAİD. No. 196/303.

[11] Küçük, "Osmanlı'nın XIX Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Hâşimî Soyundan Bürokratlar", 129; BOA, HAT, No. 1528/17.

[12] Küçük, "Osmanlı'nın XIX Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Hâşimî Soyundan Bürokratlar", 129; BOA, C.EV. No. 337/4.

1.2. Silsilesi/Nesebi

Ahmed Fâiz el-Berzencî, 1315/1897-1898 yılında Musul'da yayımlanan kitabında ismini "Seyyid Ahmed Fâiz" şeklinde ifade etmiş, "Seyyid"[13] olduğunu belirtmiştir.[14] Kelam alanında yazdığı "*Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*"[15] adlı eserinde biyografisini vermiş, nesebi, doğumu, tahsili ve eserlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.[16]

Berzencî'nin, babası tarafından silsilesi-nesebi şöyledir: Seyyid Ahmed Fâiz bin Seyyid Mahmûd bin el-Hâc Seyyid Ahmed bin Seyyid Abdussamed Fazluddîn Seyyid Hasan es-Sa'dânî el-Kelezerdî[17] bin Seyyid Muhammed en-Nûdehî[18] bin Seyyid Ali bin Seyyid Baba Rasûl bin Seyyid Abdüsseyyid bin Seyyid Abdurresul bin Seyyid Kalender bin Seyyid Abdusseyyid bin Seyyid Îsâ el-Ahdeb bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Bâyezıd bin Seyyid Abdulkerim bin Seyyid Îsâ bin Seyyid Baba Ali el-Memedânî bin Seyyid Yusuf el-Hemedânî bin Seyyid Mansur bin Seyyid Abdulaziz bin Seyyid Abdullah el-Asgar bin Seyyid İsmail el-Muhaddis bin İmam Mûsâ Kâzım bin İmam Cafer-i Sâdık bin Muhammed Bâkır bin İmam Zeynelâbidin Ali bin İmam Hazreti Hüseyin eş-Şehîdi Kerbela bin Esedullah Ali bin Ebî Tâlib ve annesi Hazreti Fatıma.[19]

Berzencî'nin annesi tarafından (annesinin babası) silsilesi-nesebi ise şöyledir: Mustafa bin Ahmed bin Muhammed bin Ali bin Seyyid Baba Rasul bin Seyyid Abdurrasul bin Seyyid Kalender bin Seyyid Abdusseyyid bin Seyyid Îsâ el-Ahdeb bin

---

[13] Seyyidlerin nesepleriyle ilgili arşiv kaynakları için bk. Ayhan Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi ve Meşîhat Arşivindeki Nakîbü'l-eşrâf Defterleri", Alevilik Araştırmaları Dergisi 8 (Aralık 2014), 213-285.

[14] Seyyidlerin nesep bilgilisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ayhan Işık, Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021), 162-184; Ayhan Işık, "Mühimme Defterlerinde Ehl-i Beyt ve Nakîbü'l-eşrâflıkla İlgili Hükümler", I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, ed. Mustafa Yiğitoğlu, (23-25 Kasım 2018), 125-144.

[15] Ahmed Fâiz el-Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Nr. 1467; Süleymaniye Kütüphanesi, Abdülgâniağa, Nr. 199; İzmirli İsmail Hakkı, Nr. 908.

[16] Ayhan Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-eşrâf Defterleri", Alevilik Araştırmaları Dergisi, 8 (2014), 213-286.

[17] Kıble cihetinden Süleymaniye'ye yakın bir köy olan Kelezerd'e nispettir.

[18] Süleymaniye'nin arka tarafına kalan bir köye nispettir.

[19] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 1.

Seyyid Hüseyin bin Seyyid Bâyezıd bin Seyyid Abdulkerim bin Seyyid Îsâ bin Seyyid Baba Ali bin Seyyid Yusuf el-Hemedânî bin Seyyid Mansur bin Seyyid Abdulaziz bin Seyyid Abdullah el-Asgar bin Seyyid İsmail el-Muhaddis bin İmam Mûsâ Kâzım bin İmam Cafer-i Sâdık bin Muhammed Bâkır bin İmam Zeynelâbidin Ali bin İmam Hazreti Hüseyin eş-Şehîdi Kerbela bin Esedullah Ali bin Ebî Tâlib ve annesi Hazreti Fatıma.[20]

Ahmed Fâiz el-Berzencî, Berzencî ailesi şeyhlerinden Şeyh Mahmûd el-Berzencî'nin (ö. 1274/1858) oğlu olarak 1258/1842 yılında Musul yakınlarında bulunan Süleymaniye'ye bağlı Gelezerdî adıyla da anılan Addân köyünde dünyaya gelmiştir.[21] Bazı kaynaklarda müellifin 1255/1839 yılında doğduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır.[22]

1.3. Eğitimi

Berzencî, ilk eğitimini babası Seyyid Mahmûd'dan almıştır. Ondan Kur'an-ı Kerim'i, Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262) *Emsiletü't-tasrîf* adlı eserini ve bazı Farsça risaleleri okumuştur. Daha sonra Berzencî, şerhiyle birlikte Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö. 740-741/1340) *Avâmil*'ini ve Allâme Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) Zencânî için yazdığı şerhi bitirmiştir. Abdurrahman el-Câmî'nin (ö. 897-898/1492) *Şerhu'l-Kâfiye*'sini, Îsâğûcî'yi,[23] Molla Fenârî'yi (ö. 833-834/1430), *Risâletü'l-Vaz' ve İstiâre* ile *Risâletü'l-Hanefiyye fi'l-Edeb*'i okumuştur. Muhammed Gâlib Efendi'den (ö. ?) Abdullah el-Bezdî'ye (ö. ?) ait *Şerhu Tehzîbi'l-Mantıkı't-Teftâzânî*'nin bir kısmını ve *el-Câmiu li Funûni'l-Ulûm*'u, Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474) *el-Vaz*' adlı eserini okumuştur. Mantık konusunu ele alan *Şemsiyye* adlı eseri şerh etmiş, Edib Seyyid Mustafa Efendi el-Berzencî'den aruz vezni ile Teftâzânî'nin *Tehzibü'l-Kelâm* adlı

[20] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 1.

[21] Berzencî, Ahmed Fâiz, "Tercüme-i Hâl", ts. (İstanbul Müftülüğü Meşîhat Arşivi Sicilli Ahval Dosyaları, 43/7); Berzencî, Ebhel'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 1; Albayrak, Sadık, Son Devir Osmanlı Ulemâsı (İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980), 1/134; Mustafa İsmet Uzun, "Ahmed Fâiz Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 1989), 2/64-65.

[22] Uzun, "Ahmed Fâiz Efendi", 2/64-65.

[23] Aristo'nun mantık kitabı Kategoriler'in anlaşılması amacıyla Yeni Eflâtuncu Süryani Filozof Furfûriyûs tarafından yazılan kitabın adıdır.

eserini okumuştur. Berzencî aruz ilmini de öğrenmiş, Süleymaniye Müftüsü Ahmed Efendi en-Nevtâşî'den (ö. ?) bazı haşiyeleriyle birlikte *Şerhu'l-Hidâyeti fi'l-Hikme* adlı eseri, yine Süleymaniye Müftüsü Ahmed Efendi el-Berhasnî'den (ö. ?) *Mutavval* adlı kitabı, dayısı Seyyid Kâk Ahmed Efendi'den (ö. 1305/1888) *Usulü'l-Fıkh*, hadis ve furû' ilmini öğrenmiş, ilaveten Nasîruddîn Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) tefsirinin bir kısmını okumuştur.[24]

1.4. Eserleri

Dinî ilimler alanında çok iyi yetişen Berzencî, çok kıymetli talebeler de yetiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin değişik vilayetlerinde müderrislik, dersiâmlık ve nâiplik vazifelerinde bulunmuştur. Merkezî idare tarafından kendisine faal görevler verilmiş, altı dil öğrenmiştir. Arapça, Farsça, Kürtçe, Rusça, Fransızca ve Türkçe olmak üzere kelam, akâid, fıkıh, meânî, sarf ve nahiv alanında birçok eser telif ederek bilgi ve birikimini gelecek nesillere aktarmayı ihmal etmemiştir. Hatta dil bilgisi kabiliyetini, telif ettiği *Kenzü'l-Lisani'l-Meknûz*[25] adlı manzum eserinde usta bir şekilde ortaya koymuş, Sultan II. Abdülhamid'i övdüğü Osmanlı Türkçesi ve Farsça lisan ile iki kaside yazmıştır.[26]

Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*[27] isimli eseri ile *Kitâb-ı-Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye*[28] adlı eserinde, kaleme aldığı eserleri hakkında bilgi vermiştir. 10 Ocak 1309/16 Ağustos 1891 tarihinde doldurduğu tecüme-i hâl varakasında ilk yazdığı on dört eserini saymıştır.[29] Ayrıca arşiv kaynaklarında diğer bazı eserleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

---

[24] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 1-2.

[25] Berzencî, Ahmed Fâiz, Kenzü'l-Lisâni'l-Meknûz, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Nr. 1467; Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, Nr. 908; Süleymaniye Kütüphanesi, Abdülgâni Ağa, Nr. 190; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2.

[26] Berzencî, Mahmûdefendizâde Ahmed Fâiz, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar D. Nr. OE_TK_00677, Yer Nr. 492.7 MAHI 310, 1310).

[27] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2.

[28] Berzencî, Mahmûdefendizâde Ahmed Fâiz, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye.

[29] Berzencî, Ahmed Fâiz, "Tercüme-i Hâl", 284a.

Berzencî'nin eserlerini, hakkında bilgi bulunan ve bulunmayan şekilde ele almak gerekmektedir. Onun el yazması ya da matbu olarak kütüphanelerde bulunabilen eserleri şunlardır:

1.1.1. Enfesü'l-Fevâid fi'l-Kelâm ve'l-Akâid

Enfesü'l-fevâid fi'l-kelâm ve'l-akâid[30] adlı eser Berzencî'nin 1306/1888-1889 yılında Dersim nâipliği esnasında fevâid[31] tarzında, Arapça olarak yazdığı eseridir. Eser, akâid, kelam ve fıkıh başta olmak üzere çeşitli konuları ihtiva etmektedir. Toplamda 289 varaktır. Eserde müellifin Kerbelâ şehidi Hazreti Hüseyin'e varan nesebi, doğduğu yer ve doğum tarihi, eğitimi, eserleri, rütbe ve mevkileri hakkında bilgiler verilmektedir.[32]

1.1.2. Hayru'l-Eser fi'n-Nusûsi'l Vârideti fî Medhi Âli Seyyidi'l-Beşer

Hayru'l-eser fi'n-nusûsi'l vârideti fî medhi Âli Seyyidi'l-beşer[33] adlı eser Berzencî'nin 1305/1887-1888 yılında Osmanlı Türkçesi ile rik'a[34] ve ta'lik[35] hattıyla yazdığı eseridir. Muteber kitaplarda bulunan Hz. Muhammed, ehl-i beyt ve sahabe hakkındaki bilgilerin derlendiği eser, elli beş varaktan oluşmaktadır.

---

[30] Berzencî, Ahmed Fâiz, Enfesü'l-fevâid fi'l-kelâm ve'l-akâid (İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşîhat Arşivi, MŞH SAİD Nr., 43/7); el-Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2.

[31] Fevâid: Öğrenilen bilgi ve kazanılan mal anlamındaki fâidenin çoğulu olan fevâid kelimesi "bir konuya dair faydalı bilgileri toplayan kitap" manasında hemen her ilimde kullanılmakla beraber özellikle hadis ilminde bir âlimin veya çeşitli âlimlerin daha çok ferd ve garîb rivayetlerini toplayan eserlere verilen isme fevâid denir. Kandemir, M. Yaşar, "Fevâid", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 1995), 44/12, 500.

[32] Berzencî, Ahmed Fâiz, Enfesü'l-fevâid fi'l-kelâm ve'l-akâid; Berzencî, Mahmûdefendizâde Ahmed Fâiz, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye.

[33] Berzencî, Ahmed Fâiz, Hayru'l-eser fi'n-nusûsi'l vârideti fî medhi Âli Seyyidi'l-beşer (İstanbul, ts.); Bağdâdî, İmam Üstad Ebî Masûr Abdülkâhir b. Tahir et-Temîmî, Usûlü'd-Dîn (İstanbul: Matbaatü't-Devliyye, 1346), 193; Hâzımî, İbrahim b. Abdullah, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî (Riyad-Arabistan: Dâru'ş-Şerîf, 1419), 2/269; Müderris, Abdulkerim, Ulemâuna fî hizmeti'l-İlmi'd-Dîn (Bağdat: Dâru'l-Hürriyet, 1403), 85.

[34] Rika', hat sanatında boyutları belirlenmiş küçük kâğıt ve parşömen parçaları üzerine süratle yazılan yazının adı olmuştur. Serin, Muhittin, "Rikâ'", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 2008), 44/35, 109.

[35] Altı çeşit yazının dışında İran'da ortaya çıkan kadim bir yazı türü Derman, M. Uğur, "Ta'lik", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 2010), 44/39, 507.

1.1.3. Kitâbu'l-İkdi'l-Leâl fîmâ Havâ Ta'rîfâti'l-Ulûmi ve Yukrau alâ İsney Aşere Minvâl

Kitâbu'l-İkdi'l-Leâl fîmâ havâ ta'rîfâti'l-ulûmi ve yukrau alâ isney aşere minvâl[36] adlı eser Berzencî'nin 1312/1894-1895 yılında Osmanlı Türkçesi ile gubârî[37] hatla yazdığı risaledir. Müellifin sanatkâr yönünü ortaya çıkaran bu küçük risale, satranç usulü ile yazılmıştır. Eser, sağdan sola, yukarıdan aşağıya okunduğu takdirde eserde kelam, tefsir, hadis, rivayet usulü, fıkıh, ilm-i hikmet, mantık, meânî, bedi' ve beyan ilimlerinin tariflerinin verildiği ve bu ilimlerin açıklandığı görülmektedir.

1.1.4. Evzahu'l-Beyân fî Vucûbi İtâati's-Sultân

Eser,[38] *Nassu'l-Kur'ân fî vucûbi itâati's-sultân*[39] adıyla da müsemmadır. Meânî türü rikâ' hatlı Arapça eseri Berzencî, 1308/1890-1891 yılında İstanbul'da yazmıştır.[40] Eser, Osmanlı saray tercümanlarından Abdülhamid Hamdi Baban (ö. ?) tarafından tercüme edilerek Sultan II. Abdülhamid Han'a sunulmuştur.[41] Arapça aslı elde bulunmayan tercüme eserin ön sözünde müellif, vazifeli bulunduğu yerdeki göçebe halkın, "Sultan" veya "Halife" mefhumlarını bilmediklerine şahit olduğunu, bu cehaletten dolayı yerel halk arasında yağmalama ve birbirini öldürme vakalarının normal görüldüğünü söyleyerek eseri bu tür müessif olayları engellemek ve devlete itaat etmenin vacip olduğunu belirtmek amacıyla yazdığını belirtmektedir.[42] Hacim

[36] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye.

[37] Çıplak gözle okunamayacak kadar küçük bir yazı çeşidi. Alparslan, Ali, "Gubârî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 1996), 44/14, 167.

[38] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569.

[39] Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569.

[40] Müderris, Ulemâuna fî hizmeti'l-İlmi'd-Dîn, 85; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[41] Küçük, "Osmanlı'nın XIX Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Hâşimî Soyundan Bürokratlar", 127.

[42] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Berzencî, "Tercüme-i Hâl", 284a; Berzencî, Kitâb-ı-Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Uzun, "Ahmed Fâiz Efendi", 44/2, 64-65.

itibarıyla küçük olup on dokuz sahifeden ibaret olan eser, konunun işlenişi bakımından önemli ve dikkate değer bir eserdir.

1.1.5. Cilâü't-Taraf fî İhtisâri's-Sarf

Berzencî'nin 1301/1883-1884 yılında Müntefik Sancağında görevli iken Osmanlı Türkçesi ile Arapça dil bilgisine dair yazdığı eserdir.[43]

1.1.6. Tuhfetü'l-İhvân fî Şerhi Fethi'r-Rahmân fî İlmi'l-Meânî ve'l-Beyân

Berzencî'nin 1282/1865-1866 yılında Süleymaniye vilayetinde görevli iken Arapça lisan ile meânî ilmine dair yazdığı eserdir.[44]

1.1.7. Hamîdiyye fî İhtisâri's-Sarf ve'n-Nahv bi'l-Lugati't-Türkiyye

Berzencî'nin 1 Eylül 1303/3 Haziran 1886 yılında Kerbelâ Sancağında görevli iken Osmanlı Türkçesi ile sarf ve nahiv ilimlerine dair yazdığı eserdir.[45] Eser bazı kaynaklarda *er-Risâletü'l-Hamîdiyye fî ihtisâri'n-nahv ve's-sarf bi'l-lugati't-Türkiyye*[46] ve *Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'nahv bi'l-lugati'l-Arabiyye*[47] adlarıyla da anılmaktadır. Eserde sarf ve nahiv kaidelerinin bir kısmını muhtasar şekilde ele alan müellif, eserin mukaddimesinde bu eseri yazma amacını, esere olan

[43] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2.

[44] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Berzencî, "Tercüme-i Hâl", 284a; Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[45] Ahmed Fâiz, Efendizâde Şeyh Mahmûd, Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv bi'l-lugati't-Türkiyye (Meârif-i Nezâret-i Celîle, 1310), 1.

[46] Müderris, Abdulkerim, Ulemâuna fî hizmeti'l-İlmi'd-Dîn (Bağdat: Dâru'l-Hürriyet, 1403), 85.

[47] Berzencî, Ahmed Fâiz, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye (İstanbul, ts.).

ihtiyacı ve eserin ismini Sultan II. Abdülhamid'e nispetle "Hamîdiyye" koyduğunu belirtmiştir.[48]

1.1.8. Teshîlât-ı Berzenciyye Der-Avâmil-i Cedveliyye

Berzencî'nin 1300/1882-1883 yılında Osmanlı Türkçesi ile nahiv alanında muhtasar olarak yazdığı bu eseri otuz iki sahifeden ibarettir.[49] Müellif bu eserinde nahiv kaidelerini içeren *Avâmil*'i yeniden tertip etmiştir.

1.1.9. Ebhe'l-Kalâid fî Telhîsi Enfesi'l-Fevâid

Bazı konularda başvuru kaynağımız da olan bu eseri Berzencî, 1311/1893-1894 yılında Kastamonu nâipliği sırasında Arapça ile akâid ve kelam ilmine dair yazmıştır.[50]

Müellifin yazdığı bir diğer eser olan *Enfesü'l-fevâid fi'l-kelâm ve'l-akâid*, bu eserin bir hülâsasıdır. Müellif, eserin mukaddimesinde nesebi, doğumu, tahsili, eserleri, vazifeleri ve aldığı rütbeler konusunda bilgi vermektedir.[51] 235 sayfa ve 57 bölümden oluşan eserde; din, millet, iman, İslam, şeriat, mezhep, taklit, ma'rifetullah, eşyanın hakikati, âlem, ru'yetullah, Allah'ın sıfatları, fiillerin yaratılması, ecel-rızık, hidayet dalalet, kabir azabı ve nimeti, cennet ve cehennem, şefaat, kıyamet alametleri, mucize, tövbe vb. konuları ayrıntılı bir şekilde izah edilmektedir.

1.1.10. Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye

Çalışmamızın ana başvuru kaynağı olan eser, müellif Berzencî tarafından Osmanlı Türkçesi ile akâid ve kelama dair görüşleri ortaya koymak maksadıyla

---

[48] Ahmed Fâiz, Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv bi'l-lugati't-Türkiyye, 1; Berzencî, Kitâb-ı-Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[49] Ahmed Fâiz, Süleymaniyeli Efendizâde Şeyh Mahmûd, Teshîlât-ı Berzenciyye Der-Avâmil-i Cedveliyye (İstanbul: Meârifi Nezâret, 1300); Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv bi'l-lugati't-Türkiyye, 1; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193; Müderris, *Ulemâuna fî hizmeti'l-İlmi'd-Dîn*, 85.

[50] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Ahmed Fâiz, Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'nahv bi'l-lugati't-Türkiyye, 1.

[51] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 1-5.

yazılmıştır.[52] 61 varaktan oluşan eser, rika' hattıyla, her varakta 19 satır olacak şekilde düzenlenmiştir. Eserin, müellifin eserlerinin zikredildiği daha önceki kaynaklarda yer almaması, müellif tarafından son zamanlarda yazılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Eserin orijinal metni İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY04420-4420 numarasında bulunmaktadır. Eser, girişte fihrist ile başlamakla birlikte, içerikte bazı konularda takdim ve terhim, konu başlıklarında kısaltma ve değiştirme yapıldığı görülmektedir. Akâid ve kelama dair 88 ana bölümden oluşan eser, birçok konuyu ele almakta ve müellifin konularla ilgili görüşlerini yansıtmaktadır. Eserin son bölümünde müellif, İslam padişahına itaat ve ittiba etmenin imanın şubesinden olduğunu, her kim padişaha inkiyât ve ittiba ederse imanının kâmil, her kim de padişaha ittiba etmezse imanının nakıs olduğunu belirtmiştir. Söz konusu eser, ihtiva ettiği konular itibarıyla şu şekilde özetlenebilir: iman ve keyfiyeti, ilmin kaynakları, Allah'ın sıfatları, kulların fiilleri, dalalet ve hidayet, küfür, büyük ve küçük günahlar, ehl-i fetretin durumu, kulların fiilleri, tevbe, ecel, rızık, ru'yetullah, melekler, semavi kitaplar, peygamberler, olağandışı haller, mirac, keramet, kabir halleri, ruh, kıyamet ve alametleri, şefaat, Osmanlı sultanlarının faziletleri.

1.1.11. el-Hablü'l-Metîn fî Tatbîki'l-Kânûni'l-Esâsî mea'ş-Şer'i'l-Mübîn

Berzencî'nin Edirne nâipliği sırasında ya da daha sonraki dönemde, Osmanlı Devleti'nde merkezî yönetim tarafından 1292-1293/1876 yılında ilan edilen ve Osmanlı Devleti'nin ilk ve son anayasası hüviyetini taşıyan "Kânûn-i Esâsî"[53] maddelerinin şeriata uygun olduğunu belirtmek amacıyla Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazdığı risale tarzında bir eserdir.[54] Eser 38 sayfadan ibaret olup iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısmı Arapça, ikinci kısmı Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Eserin

[52] Berzencî, Ahmed Fâiz, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY04420, 297.4), 1-126.

[53] Kânûn-i Esâsî Türkçeye "Kanun-ı Esasî'nin Apaçık Şeriate Uygulanmasında En Sağlam ip" şeklinde tercüme edilebilir.

[54] Ahmed Fâiz, Efendizâde, el-Hablü'l-metîn fî tatbîki'l-Kânûni'l-esâsî mea'ş-şer'i'l-mübîn (Edirne: Edirne Vilayeti Matbaası, ts.).

önsözünde Sultan V. Mehmet'ten (ö. 1336/1918) övgüyle bahsedilmekte, kendisinin Kânûn-i Esâsî'yi uygulayan kişi olduğu belirtilmektedir. Risalede Berzencî'nin nesebinden, kökeninden, doğum yerinden, eğitiminden, eğitim ve memuriyet alanındaki görevlerinden bahsedilmektedir. Eserin birinci kısmında Kânûn-i Esâsî'nin şeriata uygun olduğundan, ikinci kısmında şeriata dokunan bir tarafının bulunmadığından bahsedilmektedir. Berzencî, risalede müşavere, adalet, ittihad ve ictimâ ve müsâvât kavramlarını kullanarak görüşlerini pekiştirmek ve muteber kılmak için ayetler ve hadislerden istifade etmiştir.[55]

1.1.12. Nassu'l-Kur'ân fî Vucûbi İtâati's-Sultân

Eserin, bazı kaynaklarda müellifin "*Evzahu'l-beyân fî vucûbi itâati's-sultân*" adlı eseri ile aynı olduğu belirtilmiş, bazı kaynaklarda ise münferit olarak ele alınmıştır.[56] Bu nedenle eserin münferit olarak da zikredilmesi yerinde olacaktır. Berzencî'nin 1308/1890-1891 yılında, İstanbul'da iken Arapça lisan ile meânî ilmine dair yazdığı eserdir.

Berzencî'nin kaleme aldığı ve yukarıda sayılan eserlerde adı bulunan, ancak hakkında kaynaklarda bilgi bulunamayan eserleri ise şunlardır:

1.1.13. Ravzatü'l-Ezhâr fî Şerhi Gâyeti'l-İhtisâr

1277/1860-61 yılında Süleymaniye'de görevli iken fıkıh alanında Farsça olarak yazdığı eserdir.[57]

1.1.14. Hülâsatü'l-Akîde fî Şerhi'd-Dürreti'l-Ferîde

1278/1861-62 yılında Süleymaniye'de görevli iken akâid alanında Arapça olarak yazdığı eserdir.[58]

---

[55] Ahmed Fâiz, el-Hablü'l-metîn fî tatbîki'l-Kânûni'l-esâsî mea'ş-şer'i'l-mübîn, 1-35.

[56] Berzencî, Kitâb-ı Hâmîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[57] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2.

1.1.15. es-Seyfü'l-Meslûl fî Kat'i bi-Necâti Usûli'r-Rasûl

1306/1888-89 yılında Dersim nâipliği esnasında kelam alanında Arapça olarak yazdığı eserdir.[59]

1.1.16. Behcetü'l-Bünyân

Berzencî, "*Tuhfetü'l-ihvân fî şerhi fethi'r-rahmân fî ilmi'l-meânî ve'l-beyân*" adlı eserin haşiyesi niteliğinde olan eserini 1309/1891-92 yılında Kastamonu nâipliği sırasında meânî alanında Arapça olarak yazmıştır.[60]

1.1.17. ed-Dürru'l-Manzûm fî Îzâh-ı mâ İştemele alâ Seb'ati Ulûm

1308/1890-91 yılında İstanbul'da iken meânî alanında Arapça olarak yazdığı eserdir.[61]

1.1.18. el-Bedru'l-Kâmil fî İhtisâri't-Tasrîf ve'l-Avâmil

1300/1882-83 yılında İstanbul'da ya da Süleymaniye'de iken sarf ve nahiv alanında Osmanlı Türkçesi ile yazdığı eserdir.[62]

---

[58] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 568; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[59] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[60] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[61] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[62] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

1.1.19. Zübdetü'l-Âmâl fî Tercemeti Nusûsi'l-Âl

1307/1889-90 yılında Urfa nâipliği esnasında ehl-i beyt hakkında Osmanlı Türkçesi ile yazdığı eserdir.[63]

1.1.20. Kenzü'l-Liseni'l-Meknûz fîhi Sittete Lisen ve İsnâ Aşera Fen

1307/1889-90 yılında Urfa nâipliği esnasında ehl-i beyt hakkında Osmanlı Türkçesi ile yazdığı eserdir.[64] Eserde Arapça, Kürtçe, Farsça, Fransızca, Rusça lisanları ile yazılmış bölümler de bulunmaktadır.[65] Müellifin yazdığı eserlerin en önemlilerinden olan bu eser, kelam, tefsir, fıkıh, hadis, sarf ve nahiv, hikmet, mantık, meânî, beyân, bedî, âdâb ve Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'i metheden kısımları Türkçe, sultanı metheden kaside Farsça, Kürtçe, Rusça ve Fransızca olan bir bölüm ile birlikte İslami ilimleri ihtiva eden on bir bölümden oluşmaktadır.[66]

1.1.21. es-Sihru'l Halâl fî Ta'rîfâti'l-Ulûm alâ İsnâ Aşera

1312/1894-95 yılında İstanbul'da akâid alanında Arapça olarak yazdığı eserdir.[67]

1.1.22. Enfesü'l-Fevâid fî Şerhi'l-Ferâid

Kelam alanında Arapça olarak yazdığı eserdir.[68]

---

[63] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye, 1; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[64] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569; Müderris, Ulemâuna fî hizmeti'l-İlmi'd-Dîn, 85; Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 193.

[65] Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569.

[66] Müderris, Abdulkerim, Ulemâuna fî hizmeti'l-İlmi'd-Dîn, 85.

[67] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569.

[68] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Ahmed Fâiz, Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv bi'l-lugati't-Türkiyye, 1; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569.

1.1.23. İrşâdü'l-İbâd ilâ Sahîhi'l-İ'tikâd

Akâid alanında Arapça olarak yazdığı eserdir.69

1.1.24. Hamîdiyye

1303/1894-95 yılında sarf ve nahiv ilmine dair Arapça olarak yazdığı eserdir. 70

1.1.25. Tuhfetü'r-Rıdvân fî Şerhi Fethi'r-Rahmân

Tuhfetü'r-rıdvân fî şerhi fethi'r-rahmân[71] adlı eser Berzencî'nin h. 1300/1882-83 yılında meânî ilmine dair Arapça olarak yazdığı eserdir. Eser bazı kaynaklarda *Tuhfetü'l-ihvân fî şerhi fethi'r-rahmân*[72] adıyla da zikredilmektedir.

1.5. Hizmetleri

Süleymaniye ve Kerkük'te bulunan medreselerde, dinî ilimler alanında son derece parlak bir öğrencilik dönemi geçiren Berzencî, memuriyet hayatı boyunca elde ettiği ilmî mirasını gelecek nesillere aktarmıştır. Hem müderrislik hem de kadılık görevlerinde bulunmak suretiyle merkezî devlet yanlısı bir tutum sergilemiş, aynı zamanda devlet kademelerinde önemli görevler üstlenerek merkezî hükûmetin takdirine şayan olmuştur.

Berzencî'nin devlet kademesinde aldığı görevlerini, "*Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*" adlı eserinde, bizzat kendisi tarafından Şeyhülislamlığa sunduğu

---

[69] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569.

[70] Mîzancı, Mehmed Murad, Devr-i Hamîdi Âsârî (Der Saâdet-Matbaa-i Osmâniyye, 1308), 23.

[71] Mîzancı, Mehmed Murad, Devr-i Hamîdi Âsârî, 23.

[72] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 2; Ahmed Fâiz, Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv bi'l-lugati't-Türkiyye, 1.

tercüme-i-hâl dosyasında ve Şeyhülislamlık makamının kendisi hakkında tuttuğu hizmet cetvelinde bulmak mümkündür.[73]

Osmanlı hükûmeti Berzencî'yi, Rabîulevvel ayı 1277/Eylül-Ekim 1860 yılında Irak'a bağlı Süleymaniye'de bulunan Nûtiyye Medresesi'ne beher ay yüz kuruş maaş tahsis ederek dersiâm olarak tayin etmiştir. Bir müddet burada görev yapıp liyakat sahibi olunca, geçim zorluğu çekmesi üzerine görevini biraz daha artırmak amacıyla Bağdat vilayet merkezine gitmiş, fakat Bağdat Valisi Takiyyüddin Paşa (1310/1893) Ahmed Fâiz'in bu isteğine sıcak bakmayarak görev konusunda ona müsaade etmemiştir. Bir süre adli mercide görev almış, adli mercide görev yapmayı ısrarla istediğinden sınava girmiş ve mazbatasını almıştır. Sonra da vekillik görevini kabul etmeyerek yurdu olan Süleymaniye'ye tekrar dönmüştür. Berzencî'nin Süleymaniye'de kaza dairesine tayini olduğunu duyan Süleymaniyeli âlimler alacağı maaşı kıskanarak kendileri de aynı maaşı talep etmişlerdir. Bunun üzerine daha önce kabul etmediği vekillik görevine atanmak zorunda kalmıştır. Berzencî, Bağdat Teftiş Kurulu Başkanı Zeynelâbidin Efendi'ye (ö. 1239/1824), Bağdat valisine ve Meşîhat Makamına kendi durumunu anlatan yazılar yazmış ve Süleymaniye'ye bağlı başka bir yerin kaza görevini istemiştir. Bunun üzerine 9 Şaban 1286/14 Kasım 1869 tarihinde beher ay 750 kuruş maaşla Süleymaniye'ye bağlı bir yere kadı olarak tayin olmuş ve 8 Cemâdü'l-Ûlâ 1290/16 Ağustos 1869 tarihinde görevi sona ererek oradan ayrılmıştır. Daha sonra 15 Safer 1291/3 Nisan 1874 tarihinde 1230 kuruş maaşla, 15 Şaban 1293/5 Eylül 1876 tarihine kadar görev yapacağı Musul'a bağlı Köysancak Kadılığına tayin olmuştur. 1294/1877-78 yılı ramazan ayının başında Süleymaniye'nin Karta' Kadılığında 900 kuruş maaşla göreve başlayan Berzencî, görev süresi dolunca 1297 /Ocak-Şubat 1880 yılı Safer ayının sonunda buradan da ayrılmış ve 18 Şaban 1297/26 Temmuz 1880 tarihinde 750 kuruş maaşla Bağdat'a bağlı Kuvvetü'l-İmâre adlı yerin niyabetine tayin olmuştur. 7 Şevval 1299/22 Ağustos 1882 tarihinde görevden affını istemiş ve saltanat merkezi İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da devlet yönetiminin teveccühüyle karşılaşmıştır. Daha sonra Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi (ö. 1306/1889), Berzencî'yi Zilka'de 1300/Eylül-Ekim 1883 tarihinde 1250 kuruş maaşla Basra vilayetine bağlı Müntefik Sancağına görevlendirmiştir. Şevval 1303/Temmuz 1886 yılında görev süresinin bitmesi sonucu oradan ayrılmıştır. Daha sonra Zilka'de

[73] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 1-5; Berzencî, "Tercüme-i Hâl", 284a.

1303/Ağustos 1886 tarihinde 1500 kuruş maaşla Bağdat vilayetinin Kerbelâ Sancağına tayin olmuştur. Buradaki görev süresi dolmadan önce 15 Zilhicce 1305/23 Ağustos 1888 tarihinde 2500 kuruş maaşla Dersim vilayetinin niyâbetine tayin olmuştur. Sonra Şeyhülislam Hazreti Ömer Lutfi Efendi (ö. 1314/1897), kendisini Haleb vilayetine bağlı Urfa şehrine aynı maaşla tayin etmiş, buradaki görev süresi dolunca 15 Cemâdü'l-Ûlâ 1308/27 Aralık 1890 tarihinde buradan ayrılmış ve Bâb-ı Meşîhat'e (İstanbul) gelmiştir. 14 Şaban 1309/14 Mart 1892 tarihinde 4000 kuruş maaşla Kastamonu vilayet merkezine nâip olarak tayin olmuştur. Daha sonra Şeyhülislam Cemaleddin Efendi (ö. 1337/1919), kendisini Rabî'us-Sânî 1313/Eylül-Ekim 1895 tarihinde 3500 kuruş maaşla Musul vilayet merkezine nâip olarak tayin etmiştir.[74]

Daha sonra Musul'daki görevinden ayrılarak 1314/1895 yılında[75] Meclis-i Maârif üyeliğine seçilmiş,[76] aynı yıl Bilâd-i Hamse payesi almış, 1317/1898 yılında Haremeyn-i Muhteremeyn payesine yükselmiştir. Ahmed Fâiz Efendi, 1322/1904-05 yılında Edirne vilayeti merkez niyâbetine tayin olmuş ve bu görevde iken 1325/1907-08 yılında emekli olmuştur.[77]

Kaynaklarda eşinin adına ve kimliğine rastlayamadığımız Berzencî'nin, 1282/1865-66 yılında Süleymaniye'de doğan Mehmed Arif Hikmet Efendi (ö. ?),[78] 1300/1882-83 Musul'da dünyaya gelen Ali Sami Bey (ö. ?),[79] Abdülkerim Bey (ö. ?)[80] ve Ali Fâiz Bey (ö. ?)[81] adlarında dört erkek evladı vardır.

Seyyid ve ulema sülalesi olan Berzencî ailesinden baba Berzencî'nin ilmî mirası ile devlet idaresinde görev alma geleneğini, Musul'da eğitimini tamamlayan ve

[74] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 3; el-Berzencî, "Tercüme-i Hâl", 284a.

[75] Albayrak, Son Devir Osmanlı Ulemâsı, 135.

[76] BOA,BEO,1175/88110.

[77] Uzun, "Ahmed Fâiz Efendi", 2/64.

[78] BOA.DH.SAİD…72/189.

[79] BOA.DH.SAİD…167/147;BOA.SD.SAİD.3/5.

[80] BOA.ŞD. 90/11.

[81] BOA.ŞD. 90/11.

Devlet İcra Dairesinde önemli görevler üstlenen oğlu Mehmed Arif Hikmet Efendi devam ettirmiştir.[82]

Berzencî, parlak tahsil hayatında ve memuriyeti sırasında üstün başarılarından dolayı ilmî payesi her geçen gün yükselmiş, 1275/1858-59 yılında Süleymaniye'de bulunan Nevtûşizâde Müftü Efendi Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamıştır. Burada görev yaptığı süre içinde birçok talebe yetiştirip icazet vermiştir.[83] "*Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*"[84] adlı eserinde sırasıyla; 11 Cemâdü'l-Âhire 1295/12 Haziran 1878 tarihinde İbtidâ-i-Hâriç tedrisi, 3 Receb 1296/23 Haziran 1879 tarihinde Mûsile-i Sahn, 13 Muharrem 1297/27 Aralık 1879 tarihinde İbtidâ-i-Temşil, 17 Şaban 1298/15 Temmuz 1881 tarihinde Hareke-i-Temşîl, 5 Rabîu'l-Âhir 1300/12 Şubat 1883 tarihinde Mûsile-i-Süleymaniye, 11 Ramazan 1303/13 Haziran 1886 tarihinde Mevleviyye Pâye İzmir, 11 Muharrem 1309/17 Ağustos 1891 tarihinde Kudüs Mahrec Mevleviyetine yükseldiğini belirtmiştir. 8 Rabî'ul-âhir 1321/4 Temmuz 1903 tarihinde üçüncü rütbeden Mecidiye nişanına sahip olmuştur.[85]

Seyyid Ahmed Fâiz el-Berzencî'ye h. 1340 yılı 9 Zilhicce'de Şeyh Muhammed Sâid Efendi tarafından Nakşibendi icazetnamesi de verilmiştir.[86]

1.6. Vefatı

Berzencî, memuriyet görevlerini tamamladıktan sonra daha önce görev yaptığı İstanbul'a dönmüştür. Hayatının kalan kısmını burada geçiren Berzencî, İstanbul'da vefat etmiştir. Ölüm tarihi ile ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte 1336/1917 veya 1337/1918 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.[87] Bazı kaynaklarda 1315/1897

[82] Küçük, Levent, "Osmanlı'nın XIX Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Hâşimî Soyundan Bürokratlar", 128.

[83] Yıldırım, İsmail, "Kerkûkî Abdüssettâr Efendi ve Mi'râciyyesi", Turkish Studies, İnternational Periodical For The languages, Literature and History of Turkish or Turkic Voluma 9/6 Spring 9/6 (2014), 1166.

[84] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 3-4.

[85] BOA. MF.MKT.717/32/1.

[86] Seyyid Ahmed Fâiz el-Berzencî'ye Nakşibendi İcazetnâmesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 9914, 1-6.

[87] Bakır, Emin Vird, A'lâmu'l-Irâki'l-Hadîs- Kâmûsu Terâcim (Bağdat: Matbaatü Ofset Mîna, 1869), 99-100; Hâzımî, Mevsûatu A'lami'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî, 569; Müderris, Abdulkerim, Ulemâuna fî hizmeti'l-İlmi'd-Dîn, 84.

yılında vefat ettiğine dair bilgiler bulunmakta ise de bu tarihin hatalı olduğu, zira o tarihte yaşadığı, vazifeler ifa ettiği ve eserler telif ettiği bilinmektedir.[88]

2. Berzencî'nin *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* Adlı Eserini Yazma Amacı

Berzencî, ana başvuru kaynağımız olan eserini ele alırken eserin girişinde eser ile ilgili malumat vermiş, yazılış amaçlarını açıklamıştır. O, giriş bölümünde, Allah'a hamd, Rasulü'ne salavat, ashabına selam ettikten sonra, mukaddimîn ulemanın ve muhakkik selefin İslam akâidi üzerine önemli, kıymetli ve muteber eserler ve muhtasar risaleler telif ettiklerini belirterek, bu müelliflerin kendilerine muhalefet eden kişilere söz hakkı bırakmadıklarını söylemiştir.[89]

Berzencî, eserini Osmanlı Türkçesi ile yazmasının nedenini de açıklamaktadır. O, daha önce telif edilen eserlerin dilinin Arapça olması nedeniyle ilim ehli olanların dışındaki insanların söz konusu eserlerden yeterince istifade edemediklerini belirtmiş, istifade edemeyen bu kitlelerin batıl fırkaların ihdas ettikleri fasit görüşlerden etkilenmeleri tehlikesinden bahsetmiştir. Bu nedenle müellif, ehl-i sünnete muhalif ehl-i hevânın fasit düşüncelerini ortaya çıkarmak, bid'at ismiyle müsemma Mu'tezile, Cebriyye, Kaderiyye, Mücessime vb. fırka-i dâllelerin aleyhinde olacak deliller ile ehl-i sünnet lehine olan delilleri ortaya çıkarmak, ehl-i bid'at fırkalarının batıl düşüncelerini kat'i ve yakini delillerle çürütmek maksadıyla, insanların anlayabileceği bir dil ile bu eseri yazmaya karar verdiğini belirtmiştir.[90]

Eserini, Sultan II. Abdülhamid'in izni ve tasdiki ile yazdığını belirten Berzencî, biraz da onu övmek amacıyla sultana nispetle eserin adını "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" koyduğunu belirtmiştir.[91]

---

[88] Bağdâdî, Usûlü'd-Dîn, 135.

[89] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 2.

[90] Berzencî, Kitab-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 2-3.

[91] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 3.

3. Mezheplerin Müctehidlerinin Ortaya Çıkması ve Akâid İlminin Tesis Edilmesi

Mezheplerin ortaya çıkışları başta dini, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik olmak üzere birçok sebebe dayanmaktadır. Berzencî, eserin mukaddimesinde daha önce ortaya çıkan ve ehl-i dâlle diye nitelendirilen mezheplerin görüşlerine karşılık ehl-i sünnet ekolüne mensup mezheplerin ortaya çıkmasının nedenleri ile akâid ilminin tesis edilmesi hakkındaki görüşlerini dile getirmektedir.

Kevn (varlık) ve mekânı yaratan; varlığı kendinden, eksiklik ve kusurlardan uzak olan Allah, kendisini tanıtmak ve azametini bildirmek için âlemi yaratmıştır. Allah, âdemoğluna zaman zaman peygamberler göndererek O'na kulluk etmelerini emretmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed (sav), Cebrâil'den aldığı vahiy vasıtasıyla, kulların ahkâmı ilmiyye ve umûri dîniyyesini Kur'an ile beyan ve tebliğ etmiştir.

Asr-ı saadette ashab-ı kiram, inanç ve ibadet konularındaki sorularını Hz. Peygamber'e sormuşlar ve aldıkları cevaplar ile amel etmişlerdir. Hulefâ-i Râşidîn ve tâbiîn dönemlerinde de aynı yöntemle müslümanlar akide ve amel konularındaki sorularını dönemin âlimlerine sormuşlardır. "*Onu biz indirdik. Koruyacak olan da biziz.*"[92] ayetinin hükmü kıyamete kadar baki kalacak olmasına rağmen, daha sonraki dönemlerde değişik mezhepsel sâikler veya sosyolojik gerekçelerden ötürü dinî konularda ihtilaflar çıkmaya başlamıştır.

Berzencî'ye göre, belki de dinî meseleler ile şer'i kanunlara birtakım gizli ve meşru olmayan meseleler ilave edileceği endişesiyle kudret-i ilmiyye ve kuvve-i kudsiyyeye malik İmâm-ı Âzam Ebû Hanife Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî (ö. 150/767), ibadet, muâmelât, munâkehât ve ukûbât konularını ayetler ve hadislerden istinbat ve istihraç ederek bugün şer-i şerif denilen fıkıh ilmini ortaya çıkarmıştır. Sonra İmam Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İmam Şâfiî Muhammed b. İdris (ö. 204/819) ve İmam Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855) şer'i, amelî hükümler tesis etmek suretiyle ehl-i sünnet anlayışının temsilcileri olmuşlardır. Her bir mezhep sahibi müctehid imam, İslam ahkâmı ile ilgili kaideler ortaya koymuş, kendilerinden sonraki dönemlerde de söz konusu dört mezhebin mensupları bu geleneği devam ettirmişlerdir.

[92] إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ el-Hicr 15/9.

Mezhep mukallidi, bu prensipleri kabul edip hayatına uyguladığı zaman mezhep sahipleri de ecir ve sevaptan pay almaktadır. Mezhepleri taklit eden müslümanların yaptıkları ibadetler ve ameller Allah katında makbuldür. Bu imamlar ictihadları sayesinde müslümanları kıyamete kadar cehalet ve dalaletten kurtarmışlardır. Böylece mezhebinin yolunu takip edip, amel ve ibadet eden mukallid müslümanların ibadet ve sevaplarının mükâfatına imamlar ortak olurlar. Şer'i meselelerde bu dört mezhep muteberdir.[93]

4. Şeyh Ebû Mansur el-Mâturîdî ve Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin İtikatta İmam Oldukları

Berzencî, ehl-i sünnet ekolünün yolunu takip etmiştir. Ona göre, ilm-i kelam, ilm-i tevhîd, sıfat ilmi ve ilm-i akâid diye tabir olunan ilm-i akâidiyatta ehl-i sünnet imamı olarak iki imam bulunmaktadır. Birisi Hanefî mezhebine mensup olup akâid meselelerinde kendisine tabi olunan Şeyh Ebû Mansur el-Mâturîdî'dir (ö. 333/944). Diğeri ise Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine mensup bulunanların imamı olan Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'dir (ö. 324/936).[94]

Hulefâ-i Râşidîn döneminde İslam akâidi ile ilgili meselelere taarruz ve meselelerde ihtilaf az iken, sonraki dönemlerde bu durum artmaya başlamıştır. Ehl-i hevâ ve ehl-i bid'at, her geçen gün sahih akâid ile ilgili bazı şüpheler uyandırmaya başlamış, müteşâbih ayetlerin zahirinin esas alınması yahut Kur'an'ın bazı zahirî hükümlerinin bâtıni olarak yorumlanması hususlarında İslam düşünce tarihinde yetmiş iki fırka ortaya çıkmıştır. Bu fırkalar haktan sapmak ve haddini aşmak suretiyle İslam'a zarar verdiklerinden İmam Mâturîdî ve İmam Eş'arî, ehl-i sünnet ve'l-cemaatin sahih akidelerini, yakînî delillerden hakikati ortaya çıkarmak ve ortaya koydukları delillerle muhaliflerin batıl mezheplerini iptal etmek suretiyle akâid kaidelerini tesis etmişlerdir. Bu iki imam arasında her ne kadar bazı dinî meseleler hakkında ihtilaflar varsa da bunların çoğu nizâ lafzından ve fer'i meseleden ibaret olup, birinin diğerini dalaletle itham etmesi gibi bir durum söz konusu değildir.[95]

---

[93] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 4-6.

[94] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 6.

[95] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 6-7.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

ULÛHİYYET

1.1. Ulûhiyyet

Ahmed Fâiz el-Berzencî, hem *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* hem de *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid* adlı eserinde akâid ile kelam ilminin ihtiva ettiği bazı konuları ele almış, bu konuları ele alırken genellikle mensubu bulunduğu Eş'arî mezhebini esas almıştır. Bununla birlikte hem ehl-i sünnetin hem de ehl-i bid'at diye tabir edilen bazı mezheplerin görüşlerine değinerek ele aldığı konuyu her yönüyle izah etmeye çalışmıştır.

Berzencî, bütün akâid ve kelam eserlerinde olduğu gibi konuya iman bahsinden başlamış, nübüvvet ve ahiret bahisleri ile devam etmiştir. Bu nedenle onun yukarıda zikredilen eserlerinin muhtevasını ulûhiyyet, nübüvvet ve ahiret olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

1.1.1. Eşyanın Hakikati ve İlmi Elde Etme Yolları

1.1.1.1. Eşyanın Hakikatinin Sübutu ve İlmin Taalluku

Berzencî, içinde bulunduğumuz kâinat ve eşyanın, evham ve hayaletlerden ibaret olmadığını, hepsinin bir hakikatinin olduğunu ve onlara ilim taalluk ettiğini belirtir. O, bu konudaki düşüncelerini bir örnekle dile getirir. Ona göre insan fert olma itibarıyla mevcuttur ve hayvan-ı natıkadan ibaret olan hakikati de sabittir. Nâr denilen ateş mevcuttur. Cevherin muharrikten ibaret olan hakikati de sabittir. Aynı şekilde Allah'ın kudret ve iradesiyle var olanların her biri mevcut olup bir hakikati vardır. Eşya mahiyet itibarıyla her biri diğerinden ayrı olan, kendisine aslında hakikatin sabit ve hadd-i zâtında mevcut olduğu, hissen ve vicdanen ilim taalluk ettiği bir varlıktır. Ancak eşya, kadim ve ezelî değildir. O, her türlü sıfatla muttasıf olan bir kadim yaratıcı tarafından icat ve ihdas olunmuştur.[96]

[96] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 7.

Sûfestâiyye[97] mensupları, eşyanın hakikatleri ve onlara ilim taalluk olunması ile ilgili meseleleri inkâr ederler. Onlar eşyanın sübutunun ve hakikatinin hayalden öte bir şey olmadığını iddia ederler. Sûfestâiyye anlayışına göre, bir şey araz olarak adlandırıldığında o araz, bir şey de cevher olarak adlandırıldığında o cevher olur. Onlar bir şeye kadim derlerse kadim, hâdis derlerse o hâdis olur. Sûfestâiyye'nin bir kısmı eşyanın sübutu ile ilgili meseleleri de reddetmiştir. Onların bu görüşlerinin yanlışlığı ile ilgili olarak şöyle cevap verilebilir. Ateşin sıcaklığı, karın soğukluğu gibi, gözümüzle bazı şeylerin zaruret itibarıyla sübut bulduğunu müşahede ederiz. Eşyanın hakikati meselesinin bir kısmını gözümüzle görürken bir kısmını da aklî delille elde ederiz. Netice itibarıyla Sûfestâiyye mensuplarının, eşyanın hakikati ve ona ilim taalluk etmesi ile ilgili iddiaları asılsız ve geçersizdir. Eşyanın hakikati vardır ve ona ilim taalluk etmektedir.[98]

1.1.1.2. Esbâb-ı İlmin Beyanı (İlmi Elde Etme Yolları)

Kelam ilminin önemli konularından olan eşyanın hakikatinin sübutu ispat edildikten sonra, sübut bulan eşyanın hakikati ile ilgili bilgi elde etme yolları meselesi ortaya çıkmaktadır. İnsanları batıl yollara sapma tehlikesinden koruduğu için ilmi elde etme yolları kelam ilminde önemli bir yer tutar. Zira tarih boyunca insanların gerek semavi dinlere gerekse batıl dinlere tabii oldukları, her din, mezhep ve meşrep mensuplarının yalnızca kendilerinin tabi olduğu yolun, dinin ya da mezhebin hak, diğerlerinin batıl olduğunu iddia ettikleri görüldüğünden, kelam ilminin amaçlarından biri de insanları batıla düşmekten korumak olduğundan konu ehemmiyet arz etmektedir. Bunu elde etmek için doğru kaynağa ve sahih bilgiye sahip olmak gerekir. Bu bilgi elde edildiği takdirde kişi, batıl din, mezhep veya meşrep gibi cereyanların tesirinden korunmuş olur.

Bununla birlikte kendisinin hak olduğunu iddia edenlere karşı ilmi elde etme suretiyle cevap verilmiş olunacaktır. İlmi elde etme yolları meselesi, bilinebilir bir bilginin insana ulaşması ve insanın da onu elde etmesi meselesidir. Bu bilgiye sahip

[97] Varlık ve olayların gerçekliğini ve bilgilerin doğruluğunu inkâr eden, doğru ve geçerli bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını savunan felsefî akımın genel adına Sûfestâiyye denir. Emiroğlu, İbrahim, "Sûfestâiyye" (İstanbul: TDV, 2009), 44/37, 468.

[98] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 14.

olacak olan zât cehalete ve dalalete sebep olacak bütün perdeleri kaldırır ve apaçık bir şekilde söz konusu hadisenin ya da nesnenin bilgisini elde eder.

Klasik kelam kaynaklarında olduğu gibi Berzencî de bilgiyi ve bilgi elde etme yollarını sistematik bir şekilde ele alarak incelemiştir. Ona göre ilim, Allah'a ait olan ve sonradan var edilenlerin ilmine benzemeyen kadim ilim ile insanların ilmine benzeyen veya başka vasıtalarla elde edilebilen hâdis ilim olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.[99] Kadim ilmi, insanın elde etme imkânı yoktur. Onun bilgisi yalnız Allah'a mahsustur. Çünkü Allah'ın ilmi ezelîdir ve kendi hayatına mahsustur. Herhangi bir sebebe bağlı değildir.[100] Ancak hâdis ilmi elde etme yolları mevcuttur. Kelam ilminde esbâb-ı ilim, yani ilme ve hükme ulaşma başta cinler, insanlar ve melekler olmak üzere mahlûka mahsus olan ilmin esbabı (elde etme yolları), sağlıklı duyu (havâs), haber-i sâdık (doğru haber) ve akıl olmak üzere üç şekildedir.[101]

1.1.1.2.a. Sağlıklı Duyu (Havâs)

Havâs ile ilim elde edilebilmesi için kişinin idrak edecek güçlü duyularının olması gerekir. İşitme, görme, dokunma, tatma ve koku alma şeklinde beş his vasıtasıyla da ilim elde edilebilir. Allah her varlıkta bu beş duyu özelliğini yaratmıştır. Bu hisler afat ve arızalardan salim olup, bir arıza sebebiyle idrakleri bozulursa, bozulmadan önce o ilim tecrübe edilip öğrenilirse yine de o tecrübe sayesinde ilim elde edilebilir. Kulak sağırlık hastalığı ile bozulduğu halde, işittiği şeyi düşünerek onunla ilim elde edebilir. Göze perde inmesi veya şaşılık gibi arızalar ile göz bozulmuş olsa da daha evvel edindiği tecrübe sayesinde gördüğü şeyle ilim elde edebilir. Tatma yetisini sofrada veya sofradaki acı bir şey vasıtası ile tatmış biri daha sonra tatma yetisini kaybetse de bir şey yese ve tatsa önceki tecrübesi sayesinde yiyeceğin lezzetini ve tadını anlayıp ekşiyi tatlıdan ve her bir yemeği diğer bir yemekten ayırıp ilim elde

[99] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 14.

[100] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 12; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 14-15.

[101] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 13; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 15.

edebilir. Dokunma kuvvesi ile koku alma kuvvesi dahi arızalardan salim oldukları halde dokunulabilen ve hissedilebilen şeyler olup ilim elde edebilir.[102]

Berzencî'ye göre bazen görme veya işitme duyusu çok güçlü olmayabilir. Göz, seçme bölümünü değil, gördüğü şeye direkt odaklanabilir. Kalp gözüyle duyma meselesine gelince bu meselede durum farklıdır. Zira kalp duymak istediği şeye dikkat eder. Dışarıdan telkin kabul ederek başka bir şey duymaz. Görme duyusu ile ışık, renk, şekil, miktar, hareket, iyi ve kötü görülebilir. Netice itibarıyla Allah yarattığı her varlıkta belli birtakım şeyleri idrak etsin diye beş duyu özelliğini yaratmıştır. Kulak sesleri işitmek, dil tatmak, burun koklamak, göz görmek, dokunma, hissetme ve tanıma için yaratılmıştır. Görme duyusu ile işitme duyusunun idrak edilmesi, tatma duyusu ile koku duyusunun elde edilmesi ya da tam tersi gibi herhangi bir duyu organı ile diğer organların yerine getireceği vazifenin elde edilmesi konusunda ihtilaf olduğunu söyleyen Berzencî, bir duyu organı ile beş duyu hissinin mümkün olabileceğinden bahseder.[103] Berzencî, bu görüşünü dile getirirken herhangi bir kaynak göstermez.

1.1.1.2.b. Haber-i Sâdık (Doğru Haber)

Haber-i sâdık, gerçeğe uygun ve doğru haber manasına gelir. İki kısma ayrılır. Birincisi, yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluk tarafından verilen mütevatir haberdir. Mütevatir haberi duyan bir kimsenin, artık duyduğu habere şeksiz ve şüphesiz inanması gerekir. Çünkü bu tarz haber zorunluluk ifade eder. Bir haberin mütevatir haber-i sâdık değeri taşıması için belli bazı özellikleri taşıması gerektiğini belirten Berzencî, mütevatir haberi taşıyanın yalancı olmaması, mütevatir derecesine yükselen şahısların verdikleri haberin ya da rivayetlerin içeriğine (künhüne-konusuna) hâkim olmaları, duyu organlarının güçlü olması, Hz. Peygamber'in verdiği haber hariç olmak kaydıyla ister tecrübe ile isterse hadsiyyat[104] ile olsun verilen bilginin görünür ve mümkün olması gerekir.[105]

---

[102] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 12-13.

[103] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 16.

[104] Aklın hads yoluyla ulaştığı ve genellikle kesinlik değeri taşıdığı kabul edilen hükümler için kullanılan felsefe ve mantık terimi. Hökelekli, Hayati, "Hads", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 44/15, 68.

[105] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 17.

Özellikle hadis usulü ilminde bir haberin tevatür özelliği taşıması için ravilerin belli sayıya ulaşması gerekmektedir. Berzencî, ravi sayısının miktarı konusunda ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Bazılarına göre adedin önemi olmamakla birlikte belli sayıya ulaşılması yeterlidir. Bunun yanında haberin tevatür olabilmesi için ravi sayısının en az beş, on iki, yirmi, kırk ya da yetmiş olması gerektiğini ifade edenler de mevcuttur. Doğru olanın bu konuda sayı belirtmenin şart olmadığını belirten Berzencî, çoğunluğu kabul edilebilecek ravi sayısına ulaşılması gerektiğini[106] ifade eder. Netice itibarıyla mütevatir derecesinde haber-i sâdık olan bir ilim, felsefeciler hariç pek çok âlime göre zaruri ilim hüviyetini alır. Yakîn ifade eder ve yok olmaz. Felsefecilere göre bu tür ilim dahi zan ifade eder. Mu'tezile'den Ebû İshak İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845) ve Ebû Abdullah Ali el-Belhî'ye (ö. 295/908) göre bu tür ilim zan ilminin üstünde, yakîn ilminin altında olan "İlm-i Tuma'nîne" adını alır.[107]

Berzencî, Hz. Îsâ'nın öldürülmesi gibi hristiyanların verdiği haber ile Hz. Mûsâ'nın dinini teyit ile ilgili yahudilerin verdiği haberler konusunda tevatür sayısına bakılmaksızın bu haberlerin geçersiz ve imkânsız kabul edilmesi gerektiğini savunur. Esasında Hz. Îsâ'nın öldürülmesine dair hristiyanların verdiği sayı, hem birinci tabakada hem de ikinci tabakada hiçbir zaman tevatür derecesine ulaşmamıştır. Raviler Hz. Îsâ'nın öldürülmesi olayını bizatihi gözleriyle görmemişlerdir. Aksine onlar, uzaktan çarmıha gerilmiş bir kişi görmüşler ve bu şahsı Hz. Îsâ'ya benzetmişlerdir. Halbuki bir haberin tevatür derecesine ulaşması için bir duyu organı ile tam bir şekilde idrak edilmesi gerekirken bu hadisede tam bir his gerçekleşmemiştir. Yahudilerin Hz. Mûsâ'nın dini ile ilgili verdikleri bilgi de hiçbir tabakada tevatür derecesine ulaşmamıştır. Çünkü onların iddia ettikleri bilgi, bazı hahamların bilgilerinden ibarettir. Bu şahısların verdikleri bilgiler de kendi hegemonyalarını korumak amaçlı bilgilerdir. Yahudiler kendi iktidarlarını devam ettirebilmek için Hz. Peygamber'in nübüvvetini dahi gizlemişlerdir. Netice olarak bu düşüncede olan gayri müslimlerin verdikleri haberin tevatür derecesine ulaşılıp ulaşmadığına bakılmadan bu yoldan gelen haber, ilmi elde etme yolları olarak kabul edilmez.[108] Zira Berzencî, bu konuda güzel bir noktaya temas ederek sayının tevatüre ulaşması şartının müslümanlar tarafından

[106] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 17.

[107] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 17.

[108] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 18.

verilen haberlerde aranacağını, gayri müslim olanların verdiği haberlere sayıya bakarak itibar edilmeyeceğini belirtmiştir.

Haber-i sâdıkın ikinci şekli Rasulün haberidir. Bu haberin gerçekleşmesi, Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması, ayın yarılması, muğayyebat ile ilgili verilen haberler vb. başta olmak üzere ancak mucize ile mümkün olur. Çünkü rasul veya nebi olan zât, Allah indinde emin olarak kabul edilmiş, mucize ile risalet ve nübüvveti tahakkuk etmiştir. Böylece eminullah olan zevatın verdiği haber, haber-i yakîn ve î'zan ile telakkisi ferâizden olup, aklen dahi müteyakkindir.[109] Haber-i sâdıkın söz konusu değeri kazanması için bu haber, önemli aklî ve ilmî süzgeçlerden geçirilir. Felsefeciler bu konuda aklı ön planda tutarken âlimler, aklı ilave bir yol olarak görürler.[110]

İlmi öğrenme yollarından olan Rasulün haberi diğer yollardan farklıdır. Çünkü bu tür haberler delillerle elde edilmiş ve müntesiplerince uyulması zaruri olan ilimlerdir. Zira herhangi bir peygamber, dinî bir meselede bir bilgi sunduğunda bu bilgi istidlali bilgi hüviyetini alır. Peygamberlerin verdiği haberler mütevâtirât, bedîhiyyât, mahsûsât ve zarûriyyâta dair olup zorunluluk ifade eder. Bu ilmin aksi olması veya zeval bulması mümkün değildir. Zira Allah'ın peygamberlere değişik yollarla ya da melek vasıtasıyla verdiği ilimler ancak peygamberler vasıtasıyla insanlığın bilgisine ulaşır. Bu vesile ile Allah'tan ve melekten gelen haber, aynı zamanda peygamberin haberi olur.[111]

"*O hevasına göre konuşmaz. O'nun okuduğu vahiy kendisine indirilmiş olandan başka bir şey değildir.*"[112] ayeti, Berzencî'nin bu konudaki görüşünü destekler mahiyette olup, peygamberin dinî konularla ilgili söylediği sözlerin heva ve hevesten çok, vahiy kontrolü altında söylenmiş, yanlış söylendiği ya da davranıldığı anda vahiyle uyarılan[113] hüviyetteki sözlerdir.

Berzencî, Rasulün haberi bölümünde dile getirdiği görüşlerine delil getirmek amacıyla Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'in peygamberliğini örnek

[109] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 13.

[110] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 15.

[111] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 18-19.

[112] وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰىۜ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰىۙ en-Necm 53/3-4.

[113] et-Tövbe 9/43; Abese 80/1-10.

göstermektedir. O, Hz. Peygamber'in hevasına göre konuşmadığını ve Allah'ın kullara gönderdiği haberlerin kat'iyyet ifade ettiğini belirterek şöyle demektedir:

> Şimdi zamanımızda Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz Hazretleri'nin apaçık, meşhur mucizelerinden en önemlisi Kur'an mucizesi beyanıdır. Asr-ı saâdette olağandışı (müthiş) Arap şairler, kendi aralarında övünme ve birbirlerine üstün gelme suretiyle hangi birinin şiirinin diğerlerinden daha fazla belagat ve fesahat taşıdıkları, diğer şairlere üstün gelme ve övgüye layık olarak belağat şiirleriyle üstün gelme ve emsallerine delil göstererek ispat edip diğerlerine galip gelmek (ifham), ilzam (delil göstererek rakibini susturmak) suretiyle şöhretlerini yayarlardı. Binaenaleyh, Kur'an, bu şairlerdeki belağat ve fesahati bir tarafa bırakıp Cenab-ı Hakk'ın kelamı olması cihetiyle, bütün fusahâ ve bulağa bir araya gelmiş olsalar bile Kur'an'ın en ufak bir suresine mukabil ve ona benzer bir fıkranın tertibine muvafık olamayacaklarını defaatle belirtmiş, âcizliklerinin vaki olduğunu belirtmiş ve bundan böyle de Kur'an'a nazire mümkün olmayacağı haberini vermiştir. Kur'an-ı Azimü'ş-şân, Cenab-ı Hak'tan nazil olan, Cebrâil-i Emin vasıtasıyla hiçbir mektepten okumamış olan ümmî nebi Hazreti Hâtemü'l-Enbiyâ Efendimize tebliğ buyurulan, mu'cize-i bâkiye ile Din-i Mübîn-i Muhammed'in hak olduğu aklen ve fikren sabit olan, zahirî ve bâtını muhteviyatı içinde toplayan, ahkâm ve geçmiş milletlerden verdiği örnekler ve haberler ile kabul ve tasdikle iman etmenin farz-ı ayn olduğunu beyan eden ilahî kelamdır.114

Rasulün haberi mütevatir, meşhur ve haber-i vâhid olmak üzere üç kısma ayrılır. Mütevatir haberin, Hz. Peygamber'den bir grubun işittiği, işiten gruptan başka bir grubun işittiği, bu silsile ile tevatür derecesine ulaşan haber olduğunu; meşhur haberin, Hz. Peygamber'den bir kişinin işittiği, ondan bir grubun işittiği, o gruptan da başka bir grubun işittiği ve bu silsile ile meşhur derecesine yükselen haber olduğunu; haber-i vâhidin ise Hz. Peygamber'den bir kişinin işittiği, ondan da bir kişinin işittiği, ondan da bir kişinin işittiği ve bu silsile ile haber-i vâhid hüviyeti alan haberdir. Klasik İslam anlayışına ve müellife göre, mütevatir haberi inkâr eden ittifakla kâfir olur. Meşhur haberi inkâr eden kişi, sahih görüşe göre dalalette olur. Haber-i vâhidi inkâr eden kişi, haberde şüphe bulunmasından dolayı ittifakla kâfir olmaz.[115]

1.1.1.2.c. Akıl

İlmi elde etme yollarından birisi de akıldır. Aklın birçok manası vardır. Âlimlerin çoğunluğunun tercihine göre akıl, gâib bir şeyi, vasıtalarla ve mahsus olan eşyayı havâs ile idrak eden bir cevherdir. Göz, göze mahsus olan eşyayı müşahede ile

[114] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 14.

[115] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 19.

idrak edip onunla ilim elde eder. Kulak, kulağa mahsus olan sesleri işitip onunla ilim elde eder. Mesela kişi uzaktan bir sadâ işitirse, bu sadânın birisinden hâsıl olduğunu, bir duman görürse bir ateşten zuhur ettiğini ve bir bina gördüğünde bir mimar ve ustası tarafından yapıldığını aklı ile idrak eder. Bu durumda onlara bilgi hâsıl olur.[116] Ateşin yakıcı olduğunu akıl anlar, duyular hisseder ve ateşin yakıcılığı konusunda haber-i sâdık idrak etme yolu olur.[117]

Berzencî, ilmi elde etme yollarından "Sağlıklı Duyu" adlı başlıkta bir duyu organı ile beş duyu hissinin mümkün olabileceğinden bahsederken, aynı konunun "Akıl" başlığında ise duyu organlarının yaratılma özelliğinin gerektirdiği şekilde ilmi elde edebileceğinden bahsetmektedir. Bu durum, Berzencî'nin aynı konuyu izah ederken bazen farklı başlıklarda, farklı kanaatler taşıdığını göstermektedir.

Nazar,[118] faydalı ise ihtilafsız bir şekilde zaruret ifade eder. Bir ikinin yarısıdır denildiği zaman, kesinlik sabit olduğundan bu ilim zaruret ifade eder. Bilgi teorik ise ilim olması için delil ile ispat edilmesi gerekir. Eğer duyu organlarında bir eksiklik ya da kusur var ise o zaman aklın da idrak etme durumları farklılık arz eder. Dünya değişkendir. Her değişken sonradan var edilmiştir. Bu bilgi bize âlemin hâdis olduğunu zaruretle ifade eder. Aklî ilimlerin bir diğer kısmı da kesb ile elde edilen ilimdir. Bu ilim, çok dikkatli dinleme, can gözüyle bakma gibi sebeplere sarılarak seçme ve tercih etme yöntemiyle elde edilen bir ilimdir.[119]

Berzencî, iktisâbî ilmin hakikati elde etme yollarından biri olduğunu, ilhamın ise kesin yol olduğunun delili olmadığını, bu yolla ilim elde edebilecek kişilerin peygamberler ve evliyalardan olması gerektiğini belirtir. O, Hz. İbrahim'in (as.) oğlu Hz. İsmail'i (as.) boğazlaması hadisesinde olduğu gibi peygamberlerin ve evliyanın ilham yoluyla ilim elde ettikleri konusunda bir şüphenin bulunmadığını belirtir.[120]

---

[116] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 13-14.

[117] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 16.

[118] Bir şey hakkında tefekküre dalma, nazarî araştırmalar yapma anlamında kelam ve felsefe terimi. Kutluer, İlhan, "Nazar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 1994), 44/10, 57.

[119] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 20.

[120] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 20.

1.1.1.3. Aklî Hükümlerin Kısımları

Aklın verdiği hüküm ya vücûbiyet ya mümkünlük ya da mümtenîlik ifade eder. Aklen vücûbiyet ifade eden ilme, "Allah'ın var olduğunu bilmek." hususu örnek olarak gösterilebilir. Aklın verdiği hükümlerden bir diğeri olan mümtenî, yani olumsuzluk ifade eden ilme Allah'a şirk koşmak örnek olarak verilebilir. Diğer aklî hüküm olan mümkine ise dünyanın var olduğu örneği verilebilir. Akıl bir şeyin varlığının zorunluluğuna hükmetmiş ve duyu organları da bunun gerekliliğine inanmışsa, artık bu ilim aklen vücûbiyet ifade eder. Akıl bir şeyin varlığının imkânsızlığına hükmetmiş ve duyu organları da bunun gerekliliğine inanmışsa artık bu ilim aklen mümtenî ifade eder. Akıl bir şeyin varlığının mümkün olduğuna hükmetmiş ve duyu organları da bunun imkân dâhilinde olduğuna inanmışsa artık bu ilim aklen mümkünlük ifade eder. Ancak söz konusu meseleler ile ilgili verilen örnekler lafzîdir. Zira mümtenî ve vacip olan ilimler zâti ve gayri zâti olmak üzere iki kısma ayrılır. Zâti ilim ile ilişkilendirilen varlık Allah'tır. Mümtenî ilim ile ilişkilendirilen durum ise Allah'a ortak koşmaktır. Gayri ilim ile ilişkilendirilen varlık, Allah'ın varlığının ifadesidir.[121]

1.1.2. Allah'a İman

1.1.2.1. Evrenin Hâdis Olduğu ve Her An Yenilendiği

Kelam ilminin önemli konularından biri de âlemin varlığı meselesidir. Âlemin kıdemi ya da hâdis oluşu meselesi insanlığın var olduğu günden bu tarafa tartışılan konulardandır. Konu ile ilgili İslam düşünce tarihinde, özellikle filozoflar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüşse de âlemin hâdis oluşu genel kabul gören anlayış olarak ortaya çıkmıştır.

Berzencî, ehl-i sünnet anlayışını benimseyerek âlemin hâdis olduğunu bilmenin, İslami ilimlerin esasını oluşturduğunu, büyük delilleri ortaya çıkarabilmek için âlemin hâdis olduğunu bilmenin gerekliğinden bahseder. Ona göre âlem hâdis olmasaydı kadim olması gerekirdi. O zaman Allah'ın vaad ve vaîdinin, cennet ve cehennemin varlığının, peygamberlerin gönderilmesinin, kıyametin kopmasının bir manası olmazdı. Bunlar olmayınca peygamberler yalanlanır ve küfür kaçınılmaz olurdu. Âlemin hâdis olması meselesi İslam akâidinin en önemeli ve en eski

[121] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 20-21.

meselelerindendir. Allah'tan başka evrende bulunan her şeyin sonradan yaratıldığına iman etmenin gerekliğine değinen el-Berzencî, evrenin hâdis olmasının yaratıcısının bir delili, Allah'ın varlığının bir sıfatı olduğunu söyler.[122]

Âlemin yaratılmışlığı ve yaratıcısının Allah olduğunu ortaya koyan Berzencî, âlemin sayısı ve âlemin nerede olduğu konusunda mütekaddim âlimler arasında ihtilaf olduğunu söyler. Âlemin sayısını ve yerini en iyi Allah'ın bileceğini, Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) yarısının denizde, yarısının da karada olmak üzere seksen bin âlem olduğunu; Dahhâk'ın çıplak ve yalın ayak olmak üzere üç yüz altmış bin âlemin olduğunu, bu âlemlerin altmış bininin giyinik ve yaratıcılarını bildiğini; İbnü'l-Müseyyeb'in (ö. 94/713) altı yüzü denizde ve dört yüzü karada olmak üzere bin âlemin bulunduğunu; Vehb'in on sekiz bin âlemin bulunduğunu, dünyanın bu âlemlerden birisi olduğunu; Ka'bu'l-Ahbâr'ın (ö. 32/652) ise âlemin sayılamayacağını ve bunların sayısının Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceğini söylediğini belirtir. Netice olarak Berzencî, âlemin, âyan ve araz âlemi olduğuna; ışık, bitki ve hayvan âlemi gibi âlemlerin varlığına ve bunların hâdis olduğuna inanıp tasdik etmenin gerekliğinden bahseder. Çünkü bu âlemlerin tamamı yerde ve gökte bulunan âlemler olup onların birer cüzüdür.[123]

Âlemin, zaman ve mekânın, cevher ve cisimlerin her an yenilendiği meselesi de kelam ilmi açısından önemli bir konudur. Bütün bunlar her an hareket halinde olup bir yere bağlıdır. Hareketin durumu ise bir durumdan başka bir duruma geçmesidir. Bunlar mümkün varlıklardır. Mümkün olan bir varlığın sonu da vardır. Her cisim hareket edebilir. Hareket edemeyen bir şeyin kadim olması gerekir. Cisim sonradan meydana gelen hadiselerden uzak olamaz. Cisim ezelde olsaydı sonradan hâdis olan şeyin de ezelde olması gerekirdi. Bu da imkânsızdır. Buna gör âlem hâdistir. Âlemin kadim olduğunu söylemek âlemin zâtıyla kadim olduğu anlamına gelir. Halbuki âlemin kadim olması imkânsızdır.[124]

İzâfi kıdem, bir şeyin diğerinden daha önce geçmesi anlamına gelir. Babanın evrende oğlundan önce geçmesi, babanın kadim olduğu anlamına gelmez. Bir varlığın

[122] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 21.

[123] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 21-22.

[124] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 8-9; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 22.

önceden gelmesi, hiçbir varlığın Allah'tan önce gelmesini gerektirmez. Kadim, ezelî ve ebedî olanın yalnız Allah olduğunu belirtir. Dünyanın kadim olduğunu iddia edenlerin filozoflar olduğunu belirten Berzencî, onların feleklerin şekil, biçim ve maddeleri ile kadim olduğunu iddia ettiklerini, ancak çelişkilerinin de açık olduğunu, çünkü taaddüd-i kudemânın şirk olduğunu belirtir. Bu yüzden âlemin kadim olduğunu söyleyen kişinin İslam'dan, sırat-ı müstakimden ayağının kaydığını söyler. Sırat-ı müstakim ise İslam'dır. İslam'dan ayağı kayan kâfir olur. Bir şeyin zâtıyla kaim olması, yalnız Allah'a has bir özelliktir. Arazın aksine, Allah kendi zâtıyla bir vücûptur. O'nun varlığı vücûbiyet gerektirir. Araz kendi başına müstakil değildir. Arazın bir yere bağlı olması cevhere göredir. Varlığını cevherden alır. Filozoflara göre bir şeyin zâtıyla kaim olması, o şeyin var olduğu yere ihtiyaç duymaması demektir. Bir şeyin belli bir yerde kaim olması, ona has olmasıdır.[125]

Mâturîdî ve Eş'arîlere göre âlem iki cüzden meydana gelirse bu âleme cisim adı verilir. Çünkü onlara göre cisim bölünüp parçalanabilir veya bir şeye ait olabilir. Mu'tezile'ye göre uzunluk, genişlik ve derinlik olmak üzere cismin üç boyutu vardır. Bir cisim iki unsurdan meydana geldiği takdirde formulasının (vücûdiyeti) yeterli olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu belirten Berzencî, bu formulasyon bileşen olarak meydana gelirse cisim adını alacağını ya da bileşik cisim olmadığının ortaya çıkacağını belirtir. Bu durumda ortaya çıkan şeyin cevher adını alacağını belirtir. Berzencî, filozofların tuhaf görüşleri ve küfre doğru kayan durumları nedeniyle onların cisme Yunanca bir terim olup asıl ve madde anlamına gelen heyûlâ[126] adlı bir şekil ilave ederek maddenin arazi şeklini kabul ettiklerini, bunun vücutta parçalanabilen bir cevher olup aynı zamanda bir araya gelebilen bir cisim olduğunu iddia ettiklerini belirtir.[127]

[125] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 22-23.

[126] Heyûlâ; "Canlı cisimlerin maddî yapısı, bileşimi". Karadeniz, Osman, "Heyûlâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 1998), 17/294.

[127] el-Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 8-9; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, *23*.

Berzencî, Allah'ın zâtının zorunlu olduğu, bu zâtın bölünemez ve parçalanamaz olduğu, Allah'ın zâtının parçalanması durumunda Allah'ın acziyete düşmesi tehlikesi olduğundan bunun imkânsız olduğunu belirtir.[128]

Araz, kendi başına kaim olmayıp varlığı olmayan, başka bir güç ya da destek ile varlığını devam ettiren şeye denir. Allah, başka bir şeye ihtiyaç duymadan varlığını devam ettirdiğinden araz değildir. Bu konuda herhangi bir ihtilaf da yoktur. Araz başka bir araz ile de kaim olmaz. İki arazın kendi başlarına bir varlığı ya da mahiyeti olmadığından bir araya gelmekle varlık sahnesine çıkamaz. Araz, aynı anda farklı birkaç noktada ya da yerde de bulunmaz.[129]

Bir şeyin meydana gelmesi için fâil-i muhtar olan Allah'ın yaratması ve iradesinin gerekli olduğunu belirten Berzencî, yaratılan nesnenin ya da varlığın daha sonra bulunduğu mahalle Allah tarafından yerleştirildiğini belirtir. Kelamcıların çoğunluğu, Mu'tezile'den Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî (ö. 319/931) ve Nazzâm'ın görüşlerine göre araz baki değil ve devamlılık arz etmez. Devamlı yenilenip değişkenlik gösterir. Bir araz sona ererken diğeri meydana gelir. Ebedî kalıcı olan yalnızca Allah'tır. Allah'tan başka varlıklar, devamlı bir değişim ve yenilenme halindedir. Felsefeciler arazın hareket ve ses hariç baki olduğunu, Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ve oğlu ile Ebû-l Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849), ses, irade ve ilim hariç koku, renk ve gıda ifade eden maddelerin kalıcı olduklarını iddia ederler. Netice itibarıyla araz tüm çeşitleriyle devamlı ve kalıcı olmayıp baki değildir.[130]

Allah'tan başka mevcut olan her varlık mümkün varlıktır. Mevcut olan mümkün varlık ise zeval bulmaya ve yok olmaya mahkûmdur. Zaman ve mekâna göre bu hakikat değişmez. Kelamcıların büyük çoğunluğuna göre arazlar yok olur, değişir, ancak isimler kalabilir.

Arazın ne olduğu ve mahiyeti ile ilgili tercih edilen görüşe değinen Berzencî, Nazzâm'ın, arazın ve benzerlerinin değişiklik ifade edip yenilendiğini, cisimlerin

[128] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 24.

[129] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 24.

[130] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 8-9; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 25.

arazlardan meydana gelen bileşikler olduğundan, arazın ise devamı olmayıp sabit olamamasından ötürü, her zaman değişikliğe uğradığını söylediğini ifade eder.[131]

Netice olarak "*O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.*"[132] ayetinde belirtildiği gibi Allah'ın fena bulmayacağı, O'nun dışında her varlığın yok olacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla âlemin ve içinde bulunan varlıkların hâdis olduğu ve fena bulacağı, âlemde bulunan her şeyin değiştiği ve yenilendiği mutlak bir gerçektir.

1.1.2.2. Âlemin Bir Yaratıcıya Muhtaç Olması

Âlem ve içinde bulunanlar hâdistir. Âlem, yokluk ile sebkat edip sonradan vücuda gelen bir varlıktır. Berzencî, âlemin a'yân ve arazdan meydana geldiğini, bunların hâdis varlıklar olduklarını belirterek, her hâdisin zaruri olarak bir muhdise muhtaç olduğunun tartışılmaz bir gerçek olduğunu belirtir.[133] O, âlemin a'yân ve arazının hepsinin hâdis olduğu ortaya çıktıktan sonra, bunları varlık âlemine ihdas ve icat eden mucidin olması gerektiğini şu sözleriyle belirtir:

> Şehadet ediyorum ya da samimi kalp ile şek ve şüphe duymadan, yokluktan varlık âlemine getirilen âlemin bir yaratıcısı, bir yapıcısı olduğuna inanıyorum. Bu mutlak yaratıcı ise beka ve kıdem sıfatına haiz, varlığı kendinden olan, başka bir şeyden değil, varlığın zâtı ile kaim olan Allah'tır. Eğer bu yaratıcının varlığı caiz ya da mümkün olsaydı, o zaman yaratıcı, âlemin bir parçası olurdu. Bu durumda yaratıcı olamaz ve âlemi yoktan varlık âlemine getiremezdi. [134]

1.1.2.3. İmanın Tanımı

İman, lügatte bir şeye inanmak, mutlak anlamda tasdik etmek ve tereddüt etmeden verilen bilgiye kesin olarak inanmak manalarına gelir.

---

[131] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 25-26.

[132] كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهٗ el-Kasas 28/88.

[133] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 8; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 26-27.

[134] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 9; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 27.

Şer'i manada iman; Allah'ın birliğine ve Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın sıdk-ı risâletine, risalet cihetinden olmak üzere Hak Teâlâ'dan alıp ve tebliğ buyurduğu dinin emirlerinin hepsine icmali veya tafsili olarak inanıp dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve kabul etmekten ibarettir.[135]

İman hadisinde de imanın tarif edildiğini belirten Berzencî, Allah'a iman etmek, O'nu tasdik edip O'nun ilah olduğunu itiraf etmek, Peygamber'in getirdiği her şeyi, namazın, ramazan orucunun, haccın farz oluşunun, zinanın, lûtîliğin, içki içmenin vb. şeylerin haramlığı gibi İslam dini adına zahir olarak ne var ise zorunlu olarak kabul edip, kalp ile tasdik etmek olduğunu belirtir. Mü'minin meleklere, kitaplara ve peygamberlere icmali olarak iman etmesinin yeterli olduğunu belirten Berzencî, Cibrîl, Mûsâ, İncil ve İslam'ın şartları gibi hususlara da tafsili olarak iman edilmesi gerektiğini belirtir ve bu esaslar ve benzerlerinden herhangi bir esası kabul etmeyenin kâfir olacağını söyler.[136]

Müellif, tasdikin iman açısından vazgeçilmez bir rükün olduğunu söylerken, lisan ile tasdikin dilsiz ve ikrah halinde olanlar için düşebileceğini, her iki duruma güç yetirenin mutlaka kalp ile tasdik ve dil ile de ikrar etmesi gerektiğini belirtir. Gaflet veya uyku halinde söylenen sözler, sorulan sorulara verilmeyen cevaplar ya da yapılan eylemler ile tasdikin yok olmayacağını ifade eder. Bu durumda bulunan kişilerin kalbinde tasdikin devam ettiğini, tasdik ya da inkâr için zihnin açık ve uyanık olması gerektiğini belirtir.[137]

İmâm-ı Âzam ve arkadaşları, İmam Şâfiî ve bazı muhakkik Hanefî âlimler ve birçok Eş'arî'nin görüşlerine göre iman, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik ve kabul etmekten ibarettir. Bu âlimler, bir kimsede dil ile ikrar ve kalp ile tasdik bulunmazsa müslüman olamayacağını belirtirler. Onlara göre bir kimse kalbiye ilahî hükümlere inanıp, bir defa bile dili ile ikrar etmese Allah katında mü'min olamaz, cennete giremez ve cehennemden kurtulmaya müstahak olamaz. Bunun aksi halinde, yani kalbiyle inanmayıp da yalnız diliyle ikrar etse, yine Allah katında münafıklar gibi olup mü'min olmaz ve cennete giremez. Fakat münafıkların niyetlerindeki inanmamak

[135] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 15.

[136] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 120-121.

[137] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 121.

keyfiyeti bizden meçhul olduğuna ve görünen surette ikrar etmiş olduklarına binaen kendilerine bu dünyada haklarında mü'min muamelesi yapılır.[138]

Dil ile ikrarın imanın şartı olduğunu ileri sürenler, dünyada ve öldüğünde kişinin müslüman muamelesi görmesi, yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması, defnedilmesi ve diğer dinî ritüeller gibi şer'i hükümlerin kendisine uygulanması için şart olduğunu ileri sürerler. Zira dil ile ikrar etmedikçe kişinin kalbinde bulunan tasdik anlaşılamaz ve kimse de kalp ile tasdik etme konusunu bilemez. Kişinin iman sahibi olduğunun dünyada bir işareti olması gerekir. O işaret de dil ile ikrardır. Eğer kişi kalbi ile iman edilecek hususları tasdik etse, her ne kadar müslümanlar arasında mü'min olduğu bilinmese ve kendisi de ikrar etmese dahi bu kişi Allah katında mü'mindir. İman esaslarını dili ile ikrar ettiği halde kalbi ile tasdik etmeyen kişi, her ne kadar müslümanlar nezdinde mü'min muamelesi görse de Allah katında münafıktır.

Mâturîdî, Eş'arî ile Mâturîdîlerin çoğunluğuna, bazı Eş'arîlere ve İmâm-ı Âzam'ın bir rivayetine göre, iman yalnız kalp ile tasdikten ibarettir. Onlara göre ikrar, ancak mü'min hakkındaki muamele, müslüman muamelesi görmek için şart olup, gerçekte imana dâhil bir cüz ve rükün değildir.[139]

Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme es-Serahsî (ö. 483/1090), Fahrü'l-İslam el-Pezdevî (ö. 482/1089) ve fukahanın çoğu, insanın ruh ve bedenden meydana geldiğini, iman bakımından her bir uzvun bir hissesinin olduğunu, ruhun hissesinin tasdik, bedenin hissenin de ikrar olduğunu belirtmişlerdir. Muhaddislere göre, imanın var olması için dil ile ikrar, kalp ile tasdik olmalıdır. Vücudun diğer organlarının yaptığı ameller bu rükünlere göre anlam kazanır.[140]

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), tasdikin insanda özel bir mahallinin bulunduğunu, o mahallin ise kalp olduğunu, lisanın ise tasdikin tercümanı

[138] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 15; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 121.

[139] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 15; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 121.

[140] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 121.

olduğunu belirtmiştir. Ona göre her tasdik bir teslimiyettir, isyan ve inkârı terk etmektir. Dil ile ikrar, organlar ile itaat ve bağlılık sunma da bu cihettedir.[141]

Berzencî, imanı tasavvur etmekle kişinin iman sahibi olamayacağını, yine kişinin küfrü tasavvur etmekle de kâfir olmayacağını, iman dairesine girmek ya da imandan çıkmak için mutlaka ikrar ya da tasdikin olması gerektiğini belirtir. Ona göre imanın hakikati kalpte oluşan nurdur. Bu nur artma, eksilme gibi hususiyetlere müsaittir.[142] Ameller imanın mütemmim bir cüzü olmakla birlikte imanın kabulü için bir şart değildir. Ameller iman meselesi değildir.[143]

1.1.2.4. İman ve İslam'ın Bir, Lazım ve Gerekli Olduğu

İslam, kelime olarak boyun eğmek, teslim olmak ve taat etmek manalarına gelir. İmanın şer'i manası Cibrîl hadisinde geçmektedir. Buna göre İslam'ın esasları, kelime-i şehâdet getirmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, ramazan orucunu tutmak ve gücü yetenin hac yapmasıdır.[144]

Müellife göre ameller imanın bir parçası değildir. İman ile amel arasında bazı ayrımlar mevcuttur. Kavram açısından farklılık oluşmuştur. Bu ayrım Hucurât suresinin on dördüncü ayetinde şu şekilde belirtilmiştir: "*Bedeviler iman ettik dediler. De ki; henüz iman gönlünüze yerleşmedi. Siz sadece boyun eğdiniz.*"[145] İmandan maksat ve murat edilen şey kalp ile tasdik etmektir. İslam ise azalar ile görünüşte teslim olmayı gerektirir. Eş'arîlere göre iman ile İslam bir araya getirildiği zaman her mü'min müslüman olur. Her müslüman da mü'min olur. Şer'i olarak bir kişi için

---

[141] Gazzâlî, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed, İhyâu Ulûmi'd-Dîn (Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1426), 1/136.

[142] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 122.

[143] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 123.

[144] وَقالَ: يا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنِي عَنِ الإسْلامِ، فقالَ رَسولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ الإسْلامُ أنْ تَشْهَدَ أنْ لا إلَهَ إلَّا اللَّهُ وأنَّ مُحَمَّدًا رَسولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ، وتُقِيمَ الصَّلاةَ، وتُؤْتِيَ الزَّكاةَ، وتَصُومَ رَمَضانَ، وتَحُجَّ البَيْتَ إنِ اسْتَطَعْتَ إلَيْهِ سَبِيلًا Müslim, el-İmâm Hâfız ebi'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, Sahîhu Müslim (Riyad: Dâru Tayyibe, 1427), 93-96; Nesâî, İmam Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, Sünenü'n-Nesâî (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-İslâmiyyeti, 1421), 4993; İbn Mâce, Hâfız Ebî Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, Sünenü İbn Mâce (Kâhire: Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 87; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvûd (Riyad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408), 4695; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1416), 367-17299.

[145] قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّاۗ قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ el-Hucurât 49/14.

mü'min ancak müslüman değil denemez. Müslümanın da mü'min olmadığı söylenemez. Hanefîlere, Mu'tezile'ye ve ehl-i hadise göre iman ve İslam kavramları birbirine eşittir. Her ikisinin de mercii can-ı gönülden kabul etme, teslim olma ve boyun eğmektir. Eğer her iki kavram da farklı olsaydı onların hem dünyada hem de ahirette hükümleri farklı olurdu. Biri için geçerli olan hüküm diğeri için geçerli olmazdı. Böyle bir şey de mümkün değildir. "*Allah Rasulü'ne; 'Amellerin en faziletlisi hangisidir?' diye sorulmuş. O da 'Allah'a ve Rasulü'ne iman etmektir.*"[146] cevabını vermiştir. Peygamberimiz amellerin en faziletlisi sorusuna Allah'a ve Rasulü'ne iman etmek cevabını verdiğine göre bu iki kavram birdir ve eşittir. Biri diğerinden ayrılamaz.[147]

1.1.2.5. İslam Akâidini İçinde Toplayan Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehâdet

İlahiyyat, nübüvvet, dinin mebde ve meâd ile ilgili zarûriyyât-ı dîniyye ve ahiret halleri ile ilgili olan kısımlarını kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet bir araya getirmektedir. Çünkü bu iki kelimeyi söyleme ve tasdik etme ile insan müslüman olur. Bu iki kelime sayesinde müslüman, dünyadaki sıkıntılardan ve ahiretteki azaptan kurtulur. İnsan, kalbi ile iman edip tasdik ederse, dili ile ikrar edip "Allah'tan başka ilah yoktur." derse, Allah'ın tüm kemal sıfatlarına haiz, noksanlıklardan münezzeh olduğunu kabul ederse, Peygamberimizin tüm mahlûkâta gönderilmiş peygamber olduğunu, ilahî hükümleri tebliğ etmekle görevli olduğunu, dünyadaki yaşantıları ve ahirete dönüşte hayırlı olacak şeyleri bildirdiğini hiç şüphe duymadan inanıp bu inanca göre amel ederse, Peygamber'in bildirdiği tüm emir ve yasakları olduğu gibi tasdik ederse, bu emir ve yasakların aslını da fer'ini de kabul ederse o zaman kişi müslümandır.[148]

---

[146] سُئِل رسولُ اللهِ صلى الله عليه و سلم أيُّ الأعمالِ أفضلُ أو أيُّ الأعمالِ خيرٌ قال إيمانٌ باللهِ ورسولِه Buhârî, İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, Sahîhu'l-Buhârî (Dımeşk-Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1423), 26.

[147] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 16; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 123.

[148] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 15; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 182.

Kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet besmeleye benzer. Çünkü besmele, inzâl olan bütün ilahî kitapların anlamını kapsayan özelliktedir. Kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet de aynı şekilde, tüm dinî meseleleri ve şer'i hükümleri kapsamaktadır.[149]

1.1.2.6. İcmali ve Tafsili İman

Kelam düşünce tarihinde ve eserlerinde iman icmali ve tafsili olarak ele alınmış, her iki iman şekli delilleriyle değerlendirilmiştir. Berzencî ise bu ayrımı şu şekilde ele almıştır:

1.1.2.6.a. İcmali İman

İnanılması gereken şeylere toptan iman etmek demektir. Allah'ın varlığı, birliği ve ilahî iradesine, Rasulullah'ın risalet ve nübüvvetine kalben inanıp, lisan ile ikrar etmektir. Bu da zımnen bütün mü'minler için dinin bütün emirlerini kapsar.[150]

1.1.2.6.b. Tafsili iman

Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etme şeklinde olan ahkâma kalben inanıp hangi lisan ile olursa olsun dil ile ikrardan ibarettir.

İman kişinin, "*Ben Allah'a, meleklerine, Allah'ın kitaplarına, rasullerine, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah Teâlâ'dan olduğuna iman edip, tasdik ve kabul ettim.*" demesidir.[151]

Bir kimse zikredilen esasların bir kısmını ya da bir ferdini inkâr veya bu esaslardan biri hakkında tereddüt ederse, diğer kalan şeylere inanması fayda vermez ve o kişi kâfir olur. Mesela, meleklerin varlığına yahut rasullerin ve enbiyânın nübüvvetine icmâlen imanı yeterli ise de tafsili imana mülahaza olunduğu halde veyahut indirilen kitapların birisini veya Kur'an-ı Azîmü'ş-Şân'ın bir ayetini veyahut

[149] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 15; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 182.

[150] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 16.

[151] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 16.

bir suresinin bir bölümünü, bir nebinin nübüvvetini inkâr veya tereddüt ederse kâfir olur. Binaenaleyh, insan bütün melekleri tasdik edip de Azrâil meleğini inkâr ya da bütün enbiyâyı tasdik edip de Hz. Îsâ'yı inkâr yahut indirilen bütün kitapları tasdik edip de Tevrat'ı veya İncil'i inkâr veya bütün Kur'an'ı tasdik edip de yalnız bir ayetini inkâr ederse kâfir olur. Ahiret gününün bir cihetini yalanlama yahut varlık âleminde meydana gelen birisi kadar hariçten olduğuna inanırsa kâfir olur ve ebedî cehennemde kalarak tasdik ettiği diğer inanılacak şeylerle imanı heba olur.[152]

Berzencî, icmali iman ile tafsili iman ayrımının mütefekkirlerce malum olduğunu dile getirmiştir. Zira bir şahıs Allah'a, Peygamberimize ve Peygamberimizin Allah'tan getirdiği dinin emirlerinin hepsine toptan inandım derse, "Sual melekleri dişi mi erkek mi?" ya da "Cinler gibi meleklerin bazısı itaatkâr bazısı isyankâr olur mu?" gibi soruları soran zâtın iman durumu, konu ile ilgili bilgisine bağlıdır. Melekler hakkında bilgi sahibi olan ile malumatı olmayan zâtın imanı, imanın şubelerini tafsili olarak bilip, tasdiki zorunlu olan şubeleri yakîn tasdik eyleyen zâtla, henüz şubelerin çoğunun imandan olduğunu bilmeyen kimselerin imanları arasında fark ve birbiriyle aynı olamadığı inkâr olunamaz. Avam insanlar ile cahil olanların, bu tafsilattan haberleri olmamaları nedeniyle imansız addedilmeleri düşünülemez. Zira İslamiyet nokta-i nazarından bakıldığında, asr-ı saâdette böyle kişiler hakkında bir kelime-i tevhîd getirmeleri ile imanları kabul edilip bununla yetinilmiş, asilerin imanı ile mutî' olanların imanı arasında İslamiyet açısından fark bulunmamıştır ve her ikisi de kurtuluşa müstahak olacaktır.[153]

1.1.2.7. İmanda İstisna Yapmak. Yani Mü'minlerin "Mü'minim İnşallah" Demesinin Caiz Olup Olmadığı

Arap edebiyatı, fıkıh ve kelam ilminde kullanılan istisna kelimesi, kıvırıp bükmek ve dürmek anlamına gelir. Kelam ilminde istisna kelimesi, "İnşallah mü'minim." anlamında kullanılan, içerdiği anlam ve yol açtığı itikadi sonuç bakımından mezhepler arasında tartışma konusu olan bir kavramdır.

[152] Berzencî, Kit*âb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 16-17.

[153] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 17.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde değişik manalarda kullanılan istisna kelimesi, tarihi süreçte kelam ilminde imanın tarifi ve unsurları, amelle ilişkisi, imanın artması, eksilmesi ve iman sahibinin akıbetiyle ilgili tartışmalara bağlı olarak ortaya çıkmış itikadi bir meseledir.[154]

İstisna konusunda mezhepler arasında ihtilaf vardır. İmâm-ı Âzam ve arkadaşlarına göre, mü'min olan kimseye "Sen mü'min misin?" diye bir soru sorulduğunda, "İnşallah mü'minim." demesi caiz değildir. Çünkü iman cezm-i kalple hâsıl olan bir tasdiktir. "ان شاء" ibaresi şek ve tereddüt içindir ve manası "Eğer Allah murat ederse mü'minim" demektir. Bu kelimenin tereddüt halinde kullanılması yaygın olmuştur. Bir kimse imanında şüphe edip tereddüt ederse kâfir olur.[155] Fakat, selef-i salihinin çoğuna, tâbiîne, Şâfiîlere, Mâlikîlere, Hanbelîlere, Eş'arî mütekellimlere, Küllâbiyye'ye ve İmam Süfyân es- Sevrî'ye (ö. 161/778) göre tevhid kelimesini dil ile söyleyip kalp ile tasdik ettikten ve Hz. Peygamber'in getirdiklerinin tamamını tasdik ettikten sonra istisna kelimesini söylemek caizdir.[156] Berzencî'ye göre, kişi Allah'ın varlığını ve birliğini, Rasulü'nü tasdik edip onun getirdiklerini kabul edip kalbi mutmain olursa "*İnşallah ben mü'minim.*" kelimesini söylemesi caiz olur. Bu durumda "inşallah" kelimesini söylemek kişinin imanında şüphe taşıdığı anlamına gelmez. Bu kavram aynı zamanda ömrün sonunda mü'min kalmak için kullanıldığı anlamına da gelir. Kişi, ömrünün sonunda da iman sahibi olması temennisiyle istinsâ kelimesini kullanabilir.[157]

Genel kabule göre kişi, ömrünün sonunda ya ilahî saadet ya huzur ya da küfür halinde olur. Bu neticeyi kimse bilemez. Teberrük niyetiyle, cehaleti ya da ömrünün sonunun ne olacağını bilememesi veya ilmi Allah'ta malum olan saadet ve şefaatin hiçbir kimse için malum olmaması, buna binaen can çekişme halinde bu tasdikin kalıp kalmayacağı şüpheli ve malum olmaması nedeniyle, "Ben mü'minim inşallah."

---

[154] Üzüm, İlyas, "İstisna'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2001), 23/392-393.

[155] Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî, İmâm-ı Âzam, el-Fıkhu'l-Ekber (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 128-129; el-Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 22; el-Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 123.

[156] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 23; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 123.

[157] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 123.

kelimesini söyleyen kimse mü'min kalır, kâfir olmaz. Fakat bu kelime, te'vilata bina edilmeyerek şüphe ve tereddüt için denilirse söyleyen kişi ittifakla kâfir olur. Aynı zamanda kişi "İnşallah ben kâfirim." derse yine kâfir olur. İnsanlar bu ayrıma vakıf olmadıklarından bu sualin cevabına "Ben mü'minim." demesi lazımdır. Ona binaen İmâm-ı Âzam Hazretleri bu kapıyı kapatarak kişinin istisna kelimesi olan "inşallah" demesine cevaz vermemiştir.[158] Ancak İmâm-ı Âzam, "Allah kabul ederse namazımı kıldım, orucumu tuttum." gibi amellerin kabulü noktasında istisna yapmanın caiz olduğunu belirtmiştir.[159]

1.1.2.8. İmanın Artması ve Eksilmesi

İmanın artması veya eksilmesi hususunda âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. İmâm-ı Âzam, İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve son dönem Eş'arî âlimleri nezdinde iman, inanç yönüyle artmaz ve eksilmez. Onlara göre "Allah'a ve Rasulü'nün getirdiklerine iman ettim." diyen bir kimse iman edilecek her şeye iman etmiştir. O mü'mindir. Allah'a, meleklere, kitaplara rasullere iman edip de ahirete iman etmeyen kimse, iman edilmesi gereken şeylerin bir kısmına iman edip bir kısmına iman etmediğinden kâfir olur.[160] Bir kimsenin mü'min sıfatını kazanması için iman edilecek bütün esaslara iman etmesi gerekir. Bir kısmına inanmak ile hiçbirine inanmamak arasında itikadi açıdan fark yoktur.

İmâm-ı Âzam, Cüveynî ve son dönem Eş'arî âlimlerine göre iman etme yönüyle iman artmaz ve eksilmez. Ancak Eş'arî'ye göre iman, amel ve sözden ortaya çıkan tasdik anlamında olduğundan artar ve eksilir.[161] Fakat ibadet cihetinden bakıldığında ibadetin çokluğu ile iman artar. Az ibadet ya da yasaklanan şeylerin işlenmesi ile iman azalmaz. Mü'min olan kimse salih amel işlemeyerek günah işlese bile o tasdiki zâil olmadıkça mü'min olmaya devam eder. Fakat ibadetle imanın nuru artar, az ibadet ve ma'siyet işlemek imanın nurunu azaltır. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve

[158] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 23; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 123.

[159] İmâm-ı Âzam, *el-Fıkhu'l-Ekber,* 129.

[160] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 121.

[161] Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Mûsâ, el-Lüma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bidei (Mısır, 1955), 123-124.

bütün muhaddislere göre iman taatle artar, ibadeti terk etmek ve ma'siyet işlemekle asıl iman nakıs olur. Zira taat ve güzel ameller, imanın rüknünden değilse de imanın kemalinden sayılmıştır.[162] Muhaddislere, Şâfiîlere, Eş'arîlere ve Mu'tezile'ye göre ibadetlerde ve taatte eksiklik olursa iman eksilir. İbadet ve taat huşu ile yapılırsa iman artar.[163]

Berzencî'ye göre, taatin ve huşunun artması ile iman artmaz, ma'siyetle de azalmaz. İmanın artması ile ilgili olan ayetler[164] sahabe ile ilgili ayetlerdir. Zira İslam'ın ilk yıllarında ayetler inmeye devam ettiğinden her gelen ayet sahabenin imanını ve ihlasını artırıyordu. Sahabeden sonraki dönemde artık vahiy kesilmiş, delilleri düşünmek ve taat ile iman artması mümkün olmamakla birlikte sevap yönünden artma olabilir.[165]

1.1.2.9. İmanın Şubeleri

Berzencî, konuyu hadislerin ışığı altında ele alarak düşüncelerini belirtir. İmanın şubelerini sayarken bu şubeleri ayet ve hadislere dayandırarak zikreder. Ona göre imanın yetmiş küsur şubesi vardır. O, imanı ağaca, şubelerini de dallara benzetmektedir.[166] Buhârî ve Müslim'e göre imanın şubeleri yetmiş küsurdur.[167] Yetmiş küsurdan kasıt onun seksene yakın olmasıdır. "بِضْعٌ" kelimesi üç ile on arasındaki sayıları ifade etmektedir. Buna göre imanın yetmiş bir ile seksen arasında şubesi vardır. Zira nifakı ve riyakârlığı terk etmek gibi imanın bazı bölümleri tek bir bölüm olarak adlandırılır. Nifaktan ve riyadan uzak durma hususunu imanın ihlas bölümü bir arada tutmaktadır.[168]

---

[162] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 16; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 122.

[163] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 122.

[164] إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَاناً وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ el-Enfâl 8/3. "Mü'minler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca rablerine güvenirler."

[165] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 122.

[166] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 124.

[167] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 15; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 124.

[168] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 125.

Hz. Peygamber'in hadislerinde imanın şubelerine dair bölümlerin bulunduğu ve imanın şubelerinin sayılarının zikredildiği malumdur. Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadise göre Allah Rasulü, "*İman yetmiş küsur şubedir. Hayâ imandan bir şubedir.*"[169] ve "*İman yetmiş küsur şubedir. Bu şubelerin en faziletlisi lâ ilâhe illallâh sözüdür. En düşüğü de yolda insanlara eziyet veren şeyin kaldırılmasıdır. Hayâ imandan bir şubedir.*" şeklinde buyurmuştur.[170] Hadislerde belirtilen sayılardan maksadın, imanın şubelerinin sayıca çok olduğunun belirtilmesidir. Bu hadislerde sayı net belirtilmesinden ziyade kesretten kinaye kullanılmıştır.

Berzencî'ye göre imanın şubelerinin tamamını inanç ve amel olarak hayatına yansıtan kişi gerçek anlamda mü'min kişi olur. İmanın şubelerinin bazıları kendisinde eksik olan kişinin de imanı eksik olur. İmanın şubeleri; kalbin amelleri olan şubeleri, lisanın ameli olan şubeleri ve bedenin ameli olan şubeleri olmak üzere üç kısma ayrılır. Kalbin ameli, itikadi konular ve niyetten ibaret olup bunlar yirmi dört şube ve haslettir.[171] Lisanın amelleri yedi, bedenin amelleri ise otuz sekiz olup ameller toplam altmış dokuz haslet ve şubeye ulaşır.

1.1.2.9.a. Kalbin Amelleri Olan Şubeleri

Berzencî'ye göre kalbin ameli olan imanın şubeleri diğer şubelerden fazilet bakımından daha önemlidir. Zira ilk önce Allah'a iman gereklidir. Kalbin bu imanı kabul etmeden diğer şubelerin muteber olmayacağı ortadadır. O, kalbin amellerine dair iman şubelerini eserinde zikreder. Buna göre; "Allah'ın varlığına, ulûhiyetine, sübuti sıfatlarına, selbi sıfatlarına, bir ve tek olup şerîki, misli, benzeri olmadığına, bütün âlemin hudûs olduğuna, meleklere, kitaplara, mizana, rusul-i kiram ve enbiyânın hak olduğuna, kaderin, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna, ahiret gününün vuku bulacağına ve kabir suallerinin ve haşrin, neşrin, hesap, mizan, sırat, cennet ve cehennemin hak olduğuna kalben cezm etmek, Allah rızası için bir kimseyi sevmek ve ona buğzetmek,

---

[169] والحياء شعبة من الإيمان عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: الإيمان بضع وسبعون شعبة، Müslim, Sahîhu Müslim, 49.

[170] الإِيمانُ بضْعٌ وسَبْعُونَ، أوْ بضْعٌ وسِتُّونَ، شُعْبَةً، فأفْضَلُها قَوْلُ لا إلَهَ إلَّا اللَّهُ، وأَدْناها إماطَةُ الأذَى عَنِ الطَّرِيقِ، والْحَياءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإيمانِ Müslim, Sahîhu Müslim, 35.

[171] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 15; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 125.

Peygamber Efendimize muhabbet beslemek ve onu tazim etmek, taziminden ötürü ona salavat-ı şerife getirmek, Peygamber'in sünnet-i seniyyesine ve razı olunan yoluna uymak, Hz. Peygamber'in ehl-i beytini sevmek, ehl-i beyti sevenlere muhabbet beslemek, ibadet ve amelleri halis niyetle yapmak suretiyle ameller ve ibadetlerde riya ve nifak göstermemek, günahlara tövbe edip pişmanlık duymak, Allah'tan korkup, O'nun gazabından ve münker şeylerden korkmak, nimetlere mukabil Allah'a şükretmek, va'dine ve ahdine vefa, sabır ve hayâ eylemek, havf ve recâ halinde olmak, kazaya razı olmak, her bir işte Allah'a tevekkül edip itimat etmek, insanlara tevazu ve merhamet edip büyüklere hürmet ve saygı, küçüklere şefkat etmek, kini terk etmek yani kinli olmamak, kibri ve kendini beğenmeyi terk etmek, hasedi terk etmek ve sû-i zan yapmaktan kaçınmak" imanın kalbin amelleri ve niyet kısmından olan şubeleridir.[172]

1.1.2.9.b. Lisanın Amellerinden Olan Şubeleri

Berzencî, eserlerinde lisanın amelleri olan şubelerinden bahseder. Ona göre; "Kelime-i şehâdeti söylemek, kulun en güzel ibadeti olan Kur'an'ı tilavet etmek, fazileti ve faydası çok olan ilmi ta'lim ve teallüm etmek, dua suretiyle her bir meramını Cenab-ı Hak'tan isteyip yalvarmak, Allah'ı zikredip günahlardan istiğfar etmek ve bu günahları Allah'ın örtmesini talep etmek, boş ve faydasız sözlerden sakınmak, kötü ve çirkin ifadeler kullanmamak, gıybet etmekten uzak durmak" gibi hususlar imanın lisanın amellerinden olan şubeleridir.[173]

1.1.2.9.c. Bedenin Amellerinden Olan Şubeleri

Berzencî, bedenin amelleri olan şubelerinden bahsederken bunların otuz sekiz adet olduğunu belirtir. O, amellerin şubelerini iki kısma ayırarak ele alır.

Birinci kısmının duyularla ilgili olduğundan, duyulara ait olan şeylere uymanın gerekliğinden bahseder. Bunlar; avret mahallini örtmek, necaset, cenabet ve

[172] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 19-20; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 125-132.

[173] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 20-21; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 132-136.

abdestsizlikten kaçınmak, hissi veya hükmi pisliklerden kaçınmak, bunlardan temizlenmek, avret mahallinde ve koltuk altında bulunan yerleri temiz tutmak, tırnakları kesmek, pis kokulardan arınmak, sünnet olmak, farz ve nafile namaz kılmak, aynı şekilde farz ve sünnet orucu tutmak, zekât ve sadakayı vermek, hac ve umreyi ifa ile Kâbe'yi tavaf etmek, köle ve cariyeyi azat etmek, misafire ikram edip yemek yedirerek lütufta bulunmak suretiyle cömert olmak, cami ve mescitlerde itikafa girmek, yani sevap niyetiyle cami ve mescitlerde oturmak, ibadetlerle geceleri ihya edip Kadir Gecesi'ni aramak, dinin muhafazası için küfür diyarından İslam yurduna hicret etmek, bağışlanan hayrata vefa göstermek, adaklara vefa göstermek, yalan yere yemin ve kasemden sakınmak ve uzak durmak ve yemine muhalif olunduğu vakit keffaret vermekten ibarettir.[174]

Bedenin amellerinden olan şubelerin ikinci kısmının ittibaya taalluk eden şubeler olduğunu belirten Berzencî, bunların; şehveti baskılamak, zinadan uzaklaşmak, homoseksüellikten veya hayvanlara yaklaşmaktan korunmak, günahtan kurtulmak niyetiyle evlenmek, iyalinin hukukunu ve edebi muhafaza etmek, anne babaya iyilik etmek, anne babanın hakkını korumak ve onlara ihsan etmekle hatırlarını korumak, evlatlarını şer-i şerif dairesinde terbiye ile edeplendirmek, sıla-i rahim yapmak, haklarında iyilik etmek, kölenin efendisine itaat etmesi, efendisinin de kölesine şefkat göstermesinden ibaret olduğunu söyler.[175]

İttibâya taalluk eden şubelerin bazılarının örf ve âdetle ilgili olduğunu söyleyen Berzencî, bu kısımda herkesle iyi geçinmek, ümmetin faydasına olan şeyleri yerine getirmek, adaletle hükmetmek, emanet ehli olmak, İslam cemaatinden ayrılmamak, müslüman olan ulü'l-emre itaat etmek,[176] Efendimize inkiyâd ve itaatte bulunmak, İslam padişahının emrine asi olanları ıslah etmek, ıslahı kabul etmezler ise katletmek,[177] maruf şeyleri emretmek, münker şeyleri nehy ve menetmek, komşulara ikram, din kardeşlerine güzel muamelede bulunmak, insanların arasını bulmak,

[174] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 21; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 136-140.

[175] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 21; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 141-143.

[176] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 22; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 143.

[177] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 22.

azgınlara karşı mücadele etmek, Hâricîlerle mücadele etmek, helalinden mal edinmek, israf ile harcamaktan sakınmak, Allah'a itaat etmek ve hayırlı bir iş yapmada yardımlaşmak, selam veren müslümana cevap vermek, aksıran ve "Elhamdülillâh" diyen kimseye "Yerhamükellâh" demek, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkeri gözetmek, gerekli olan kişilere had cezasını uygulamak, kısası icra etmek, Allah yolunda cihat etmek, emaneti sahibine vermek, karz-ı hasende bulunmak, komşuya ikramda bulunmak, müslüman kardeşine güzel muamelede bulunmak, bütün mahlûkâttan eza ve cefayı men edip bir karıncayı bile incitmemek, Allah'a taatten uzaklaştıran oyun ve eğlenceden sakınmak, yol üzerinde yürüyen ve yolculara eza veren şeyleri kaldırmaktan ibarettir.[178] Burada zikrolunan yetmiş dokuz şubeden her biri müslüman ve mü'minin düşünce ve taatinde noksan olursa İmâm-ı Âzam nezdinde o müslümanın imanının nuru, İmam Şâfiî ve muhaddislere göre o derecede asıl imanı nakıs olur.[179]

Berzencî, konu ile ilgili görüşlerini dile getirirken neredeyse İslam'ın itikat, ibadet ve ahlak namına ne kadar ahkâmı varsa hepsini imanın şubelerinden saymıştır. Aynı zamanda imanın şubelerini kısım kısım ele alan müellif konu başında verdiği sayısal veriyi tutturmanın gayreti içinde olmuş, ancak her iki eserine bakıldığında bu sayıların çoğu defa tutmadığı görülmüştür.

1.1.3. Küfrün Kısımları ve Çeşitleri

İman yokluğundan ibaret olan küfür, fiil ile bazen de söz ile olur. Küfrün söz ile ortaya çıkan kısmı, zarûrât-ı dîniyye'den olup hakkında icma olan bir nassın inkârı ile olur. İnkâr, gerek kalbin kesin kararlı olması ile gerekse kalben inandığı halde inat ederek veyahut ihanet ve eziyet ederek/muzip bir şekilde kişinin küfre düşmesidir.[180]

Küfrün fiil ile ortaya çıkan kısmı, bilerek din-i mübîn ile alay etmek ve ihaneti gerektirecek bir fiili işlemektir. Putlara secde etmek, Kur'an'ın tamamını veya bir ayetini, esmâ-i hüsnâ'dan ya da enbiyâ-i izâm peygamberlerin isimlerinden bir ismi

[178] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 22; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 143-148.

[179] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 22.

[180] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 36-37.

tiksindirici bir pisliğe atmak veyahut kâfirlere mahsus olan bir şeyi kullanmak gibi bir fiili işlemek kişinin küfre düşmesine neden olur. Berzencî, küfrü yedi kısma ayırarak açıklamıştır.[181]

1.1.3.1. Münafık

Kalben ile iman etmediği halde, müslümanlar arasında imanını zahiren ikrar eden kimseye münafık denir.

1.1.3.2. Mürted

İman ettikten sonra isteyerek ve dine muhalefet ederek dinden dönmüş kimseye mürted denir.

1.1.3.3. Müşrik

İki veya daha fazla ilahın olduğunu söyleyen kimseye müşrik denir.

1.1.3.4. Kitabî

Ehl-i kitap da denilen kişiler olup, nesh edilen kitaplardan birisini din edinen kişiye kitabî denir.

1.1.3.5. Dehrî

Dehrin kıdemini savunup kevnî olayları ona isnat eden kimseye dehrî denir.

1.1.3.6. 1.1.3.6. Muattıla

Cenab-ı Hakk'ın sübutunu inkâr eden kimseye muattıla denir.[182]

[181] Berzencî, Ki*tâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 37.

[182] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 37.

1.1.3.7. Zındık

Fasit akidesini gizleyerek müslümanlar arasında fıskını gizli tutan ve hiçbir dine inanmayan kimseye zındık denir.[183]

İnanç bakımından insanların sınıflandırılması, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin sıkça bahsettiği, esasında insanın bu dünyada göreceği muamele ve ahirette karşılaşacağı akıbet bakımından son derece ehemmiyet arz ederken müellif bu konular hakkında birer cümlelik açıklamalarla iktifa etmiştir.

1.1.4. Allah'ın Sıfat-ı Celîlesi

Mahlûkâtın Allah'ın sıfatları olarak bildiği kavram ve kelimeler, Allah'ın kendi varlığını mahlûkâta tanıtmak için belirlediği kelimelerle, insanların Allah için uygun olduğunu düşündüğü özellikler ve bu özellikleri esas alarak Allah'a atfettikleri sıfatlardan ibarettir.

Kur'an'da "sıfat" lafzı kullanılmazken, müşriklerin çok tanrılı anlayışından Allah'ın münezzeh olduğunu belirtmek için "وَصْفٌ" kavramı kullanılmaktadır. Ayrıca, Allah için övgü ifadeleri içeren ve Allah'ı nitelendiren kelimeler ise "Esmâ-i Hüsnâ" tabiriyle geçmektedir.[184]

Farklı ekoller tarafından değişik sayılar verilmekle birlikte Allah'ın ilahî sıfatları, manalarını dikkate almak ve sıfatların öğrenilmesinde kolaylık sağlamak amacıyla sistemleştirilmiş ve çeşitli gruplara ayrılmıştır.

Kelamcılar, Allah'ın sıfatlarını ana hatlarıyla üç kısma ayırırlar. Berzencî de aynı metodu takip ederek bu sıfatların bir kısmına selbiyye, bir kısmına sübutiyye ve bir kısmına da efâliyye adı verildiğini belirterek sıfatları tasnif eder. Her ne kadar müellif eserlerinde müstakil olarak değinmese de diğer kelamcıların Allah'ın sıfatlarını tasnif ederken, Mu'tezile ekolünün mana-manevi sıfatlar başlığı altında sübuti sıfatların altısını içeren bir kavram kullandıkları, Allah'ın yed', ayn, istivâ, nüzûl, dıhk, ityân, vech gibi özelliklerini haberî sıfatlar başlığı altında kavramlaştırdıkları görülmektedir.

---

[183] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 38.

[184] Çelebi, İlyas, "Sıfat" (İstanbul: TDV, 2009), 44/37, 100.

Kelam literatüründe Allah'ın sıfatlarını anlama yöntemleri konusunda teşbîh, tefvîz ve te'vil yöntemlerinin kullanılabileceği görülmektedir.

Allah'ın kadim sıfatları Mâturîdî ve Eş'arî arasında ittifak edilen sıfatlardır ve selbi, izâfi ve mürekkep sıfatlar olarak da tasnif edilebilir.[185] Fiillerle ilgili bütün sıfatlar izâfi sıfatlardır. İrade ve kudret gibi sıfatlar ise mürekkep sıfatlardır. Çünkü bu sıfatlar ilim ve kudretten bir araya gelmektedir. Bununla birlikte Allah'ın zâti sıfatları da mevcuttur. Kudret, izzet ve azamet gibi bu sıfatlar yalnız Allah içindir ve Allah bu sıfatların zıddıyla nitelendirilemez. Allah'ın fiilî sıfatları da mevcuttur. Öfke-gazap, rıza-rahmet gibi sıfatlar da Allah zıddıyla nitelendirilebilir. Lütuf ve rahmet gibi Allah'ın cemaliyyet sıfatları da mevcuttur. Allah'ın kahr, azamet, emsalsiz güç ve celaliyyet gibi sıfatları da mevcuttur. Kıdem sıfatlarının tamamı Allah'ın zâtı ile kaimdir. Allah'ın bu sıfatlarının zâtı ile kaim olması zaruridir. Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi başka bir şeyle kaim olması imkânsızdır. Mu'tezile, Allah mütekellimdir lakin kelam sıfatı Levh-i Mahfûz, Cebrâil veya peygamber vasıtası gibi başka bir vasıtayla kaimdir. Yani onlara göre Allah kelam sıfatını haiz olmakla birlikte direkt olarak konuşamaz. Konuşmak için başka bir vasıtaya ihtiyaç duyar. Onların asıl amacı Allah'ın kelam sıfatını nefyetmek istemleridir. Onlar, Allah'ın kelam sıfatını kabul etmekle birlikte Mâturîdî ve Eş'arîlerin anladığı gibi bu sıfatın işlerliğinin olmadığını ileri sürerler.[186]

Eş'arî, Allah'ın varlığı ve birliğinin olduğunu, mahlûkâta benzemediğini, ezelî sıfatlarının mevcut olduğunu ve bu sıfatların Allah'ın ne aynısı ne de gayrısı olduğundan bahseder.[187]

1.1.4.1. Zâti Sıfatlar

1.1.4.1.a. Vücud

Var olmak manasına gelir. Muhakkikler, sufiler hukema, şairler, kâil (inanmış, boyun eğmiş), mütekellimler ve Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 344/955) göre vücud sıfatı, sıfat-ı nefsiyyedendir. Yani Allah, ma'dum değildir.[188]

[185] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 38.

[186] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 38.

[187] Eş'arî, el-Lüma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bidei, 18-31.

1.1.4.1.b. Kıdem

Selbi sıfatlardan olan kıdem sıfatının manası, Allah'ın kadim olmasıdır. Allah'ın evveli ve başlangıcı yoktur. Allah'ın evvelde var olmayacağı düşünülemez. Ondan önce bir varlık olduğu söylenemez. O'na benzer bir şeyin varlığından da söz edilemez.[189]

1.1.4.1.c. Beka

Allah Bâkî'dir. Yani sonu ve nihayeti yoktur. Onun kutsal varlığından başka bütün mevcûdât fanidir. Ancak baki ve daim kalacak olan Yüce Allah'tır.[190]

1.1.4.1.d. Kıyam bi Zâtihi

Allah, kutsal, zâtı ile kaimdir. Yani O, bir mekâna ve bir başkasına muhtaç değildir. Zira ihtiyaç duyma, hâdis olanlara mahsustur. Allah ise kadim olup, sonradan yaratılanlarda görünen emarelerden münezzehtir. Bu âlem yaratılmadan önce O var olup, değişim, başkalaşma, bir şeye dayanma ve bir mekâna izafe edilmekten münezzehtir. Bütün kâinat O'na muhtaçtır.[191]

1.1.4.1.e. Vahdaniyyet

Ferdiyyet-teklik manasına gelir. Yani Allah'ın zâtında, sıfatında ve fiillerinde bir olması manasına gelir. Ne fiilen ne de kavlen ikiye ya da üçe bölünür. Ortağı, benzeri ve misli yoktur. Zât-ı Kutsî'si, mahlûkâtın zâtına, sıfatları mahlûkâtın sıfatlarına, fiilleri de mahlûkâtın fiillerine benzemez.[192]

---

[188] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 23-24.

[189] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 24, 30; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 38.

[190] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 23-24.

[191] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 24.

[192] Berzencî, Kitâb-ı Ham*îdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 24.

1.1.4.1.f. Muhâlefetün li'l-Havâdis

Allah sonradan yaratılanlara benzemeyip mugâyirdir. Zât-ı Kutsiyyesi'nde mahlûkâtın halleri bulunmayıp, sonradan yaratılanlara mahsus beyan edilen hallerden de beri ve münezzehtir.[193]

1.1.4.2. Allah'ın Selbi-Sübuti Sıfatları

İslam akâid ve kelam eserlerinde olduğu gibi Berzencî, Allah'ın sıfatlarını Eş'arî geleneğe bağlı olarak zâtı ile kaim, yedi kadim sıfat olarak ele alarak tasnif etmiştir. Bununla birlikte diğer görüşlere de yer vermiştir.

Mâturîdî, Eş'arî'den farklı olarak Allah'ın, tekvîn sıfatıyla birlikte sekiz sübuti sıfat-ı kadîmesi olduğunu zikreder. Zikredilen sıfatlar şunlardır: hayat, ilim, irade, kudret, semi', basar, kelam ve tekvin. Eş'arî'ye göre zikredilen sıfatlardan semi' ve basar sıfatları ilim sıfatı içinde, tekvin sıfatı ise kudret sıfatı içindedir. Buna binaen sıfat-ı subûtiyye-i kadîme beş olur. Eş'arîlerin çoğu semi' ve basar sıfatlarında şeyhlerine muhalefet, Mâturîdî'ye tabi olurlarken, tekvin sıfatında ise şeyhlerine tabi olup Mâturîdî'ye muhalefet ederek sıfat-ı subûtiyye yedidir derler. Beyan olunan sübuti sıfatlar Allah'ın zâtiyle kaim ve kadimdir. Ne zâtının aynı ne de gayrıdır. Zira Allah'ın, mesela Zât-ı Kudsiyyesi mevcut olup da hayatı mevcut bulunmamak yahut hayatı bulunup da Zât-ı Kudsiyyesi bulunmamak katiyetle makul değildir, tasavvur dahi edilemez. Çünkü Allah, zâtında kadim ve ezelîdir. Sıfat-ı subûtiyyesinde kadim ve ezelîdir. Zâtı olmayarak sıfatlarının, sıfatı olmayarak zâtının varlığı tasavvur edilemez.[194]

Allah "Hayy" sıfatı ile muttasıf olup, yarattıklarına benzer bir cisim ve ruh ile değil mahiyeti bilinmeyen bir şekilde hayat sahibidir. Mevcut varlık Allah'ın varlığı altında yok olmaya, yarattıklarının fiilleri de onun fiilleri altında yok olmaya mahkûmdur. İdrak edilen şeyler, Allah'ın idraki altında yok olmaya mahkûmdur.

Allah "İlim" sıfatı ile muttasıf olup, hiçbir ilim onun ilmine denk değildir. Allah, zahir olsun bâtın olsun, başı olsun sonu olsun, bütün ilimleri en ince bir şekilde,

---

[193] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 24-25.

[194] Berzencî, Kitâb-ı H*amîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 28-29.

çok mükemmel bir şekilde bilen, anlayan ve her şeyi hakkıyla bilen ilim sahibidir. Allah, gönüllerdekini, kalplerde gizli olanı bilen, sırların gizemlerini aşikâr eden ilim sahibidir. İlim sıfatı kadim, ezelî bir sıfattır.

Allah, ezelî, kadim bir sıfat olan "Kelam" sıfatını haiz olup, zâtıyla kaim, yarattıklarının kelamına benzemeyen, sesten ibaret olmayan, cisimlerin ya da harflerin birbirleriyle çarpışmasından oluşmayan, dudak ve boğazdan çıkmayan mahiyette bir kelama sahiptir.

Allah "Kudret" sıfatı ile muttasıf olup**,** yaratmanın, icat etmenin yegâne sahibidir. Allah eşiz bir şekilde var edendir. Mahlûkâtı, mahlûkâtın iş ve amellerini yaratan, onların rızık ve ecellerini takdir eden, sayılamayacak kadar kudret sahibi ve sonu olmayan yalnız Allah'tır.

Allah "İrâde" sıfatı ile muttasıf olup, istediğini yapan, olacak olan şeyleri düzenleyen, âlemde büyük, küçük, az-çok, hayır-şer, fayda-zarar, iman-küfür, kurtuluş-hüsran, ziyadelik-noksanlık, taat-isyan gibi varlık âleminde ne varsa hepsi O'nun ilahî emrinden geçip, O'nun takdir ettiği kaza ve kadere göre cereyan eder. O, mutlak irade sahibidir. O'nun dilediği olur, dilemediği olmaz.

Allah "Semi'" sıfatı ile muttasıf olup**,** her şeyi hakkıyla işitendir. Gizlinin gizlisi de olsa, en sessiz de olsa, karanlık bir gecede siyah karıncanın çıkardığı ses de olsa, kapkaranlık bir sahrada, kapkaranlık bir gecede de olsa âlemde duyulabilecek hiçbir şey ondan gizli kalmaz. Allah her şeyi, yarattığı varlıklar gibi değil, duyu organına ihtiyaç duymadan ve kulak zarı bulunmadan işitir. Allah, insanın konuşmasına ihtiyaç duymadan da işitir.

Allah "Basar" sıfatı ile muttasıf olup ister en dipte ister göklerin üzerinde, isterse zerre miktarda ağırlığı olsun, göz kapaklarına, göze ve kirpiklere ihtiyaç duymadan her şeyi hakkıyla görür. Sayılan bu sıfatlar sübuti manevi sıfatlardır.[195]

Berzencî'ye göre yukarıda sayılan bu sıfatların anlamları, hayat ve ilim sıfatıyla sabittir. Bu sıfatlarla nitelendirilen varlık şüphesiz Allah'tır. Allah'tan başka yaratıcı yoktur. O, her şeyi eşsiz ve örneksiz bir şekilde yoktan var edendir. Allah'ın eşsiz bir şekilde yaratması insanoğlunun icat ettiği şeylere benzemez. Çünkü Allah, bir şeyi yaratırken hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. İnsan bir şeyi icat ederken birçok alet-edevat,

[195] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 27-28.

ilim, tecrübe ve nesnelere ihtiyaç duyar. Bu meyanda pek çok delil onun varlığına işarettir. Allah zengindir, hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Zorda kalma ya da başka bir gücün zorlamasıyla değil, Allah dilediğini kendi isteği icabı yapar. Bu ifade ile esasında Mu'tezile'ye de bir reddiye vardır. Çünkü Mu'tezile, "*Kim salih amel işlerse lehine, kim de kötü amel işlerse aleyhinedir.*"[196] ayetini delil göstererek yapılan fiili yapana isnat etmek suretiyle kulların fiillerinde özgür olduklarını iddia eder. Onlara göre kullar fiillerinde özgür olmazlarsa yaptıkları fiillerden dolayı methedilmesinin, zemmedilmesinin, sevap ya da günah, vaad, vaîd ile muhatap olmasının bir anlamı olmaz. Kişinin kesbi, işi bizzat kendisinin yapması için yeterlidir. Fiili yapanın sevap, günah, methedilme, zemmedilme, vb. ile muamele görmesi konusunda da yeterlidir. Ehl-i sünnet teorisine göre kul fiili kesb eder. Allah da o fiili yaratır. Allah'ın ilmi kadimdir. Yaptığı her şey ilim sıfatı ile bağlantılı ve ezelîdir. Bu yüzden yarattığını var etmiştir. "*Siz çalışın, amelinizi yapın. Herkes kendisi için ne var edilmişse ona ulaşacaktır.*"[197] hadisi mutlak yaratıcının Allah olduğunu, kula düşenin kesb etmek olduğunu belirtir. Allah'ın zâtı kaim olup, yarattığı şeyler sonradan yaratılmıştır. Allah yaptığı ve yarattığı hiçbir şeyi süslemez, hiçbir şeyi de eksik bırakmaz. Yarattığını en mükemmel şekilde var eder. Yaptığı ve yarattığı hiçbir şeyde kusur olmaz.[198]

Allah'ın sübuti sıfatları kemal sıfatlarıdır. Bu sıfatlar Allah'ın yegâne yaratıcı, mutlak ilim, güç ve kudret sahibi, hiçbir şeyin kendisine denk olmadığı, varlığının kendisinden olduğu, başka hiçbir varlığa ihtiyaç duymadığı, varlığının başlangıcı ve sonu olmadığı, bir ve tek olduğu, sonradan yaratılanlara benzemediğinin ispatı niteliğindedir.

Bilâ teşbih, insan yokluktan var olma sahnesine çıktığından siyah, beyaz gibi renklerle muttasıftır ki o renk onun vasfındandır. Bu sebeple insan Allah'ın zâtının ne aynıdır ne gayrıdır. İnsanın rengi ise arazdır ve insanın gayrı değildir. Zira o renk, o

---

[196] مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا Fussilet 41/46.

[197] اعملُوا فكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِما خُلِقَ لهُ Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, 4949; Müslim, Sahîhu Müslim, 2647; Tirmizî, İmam Hâfız Ebî Îsâ Muhammed b. Îsâ, Sünenü't-Tirmizî, 2136; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî (Beyrut-Lübnan, 1074: Mektebetü'l-İslâmiyyi, 1408); Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, Sahîhu Süneni't-Tirmizî (Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1420), 2136.

[198] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 28.

insandan zuhur etmemiştir. Lakin Allah kadim olarak adlandırılır. Buna binaen taaddüd-i kudema lazım gelmez.[199]

Berzencî, Allah'ın irade, ilim, kudret ve kelam sahibi olması konusunda kelamcılar, filozoflar ve âlimler arasında ihtilaf olmadığını belirtir. İhtilafın bu sıfatların Allah'ın aynı mı, yoksa gayrı mı olduğu ya da ne aynı ne de gayrı olduğu onusunda olduğunu belirtir. Bunun yanında filozofların ve Mu'tezile'nin bu sıfatların Allah'ın zâtının aynı olduğunu iddia ettiklerini, kelamcıların, zâtının gayrı olmadığını, Eş'arîlerin zâtının ne aynı ne de gayrı olduğunu belirttiklerini dile getirir. Sıfatlar konusunda akâid ve kelam kitaplarında sadra şifa bilgilerin bulunmadığını belirten Berzencî'ye göre Allah kadimdir. Allah'ın kıdem sıfatı vardır ve O'nun başlangıcı yoktur. O'nun ezelî ve ebedî sıfatları vardır. Allah'ın mezkûr sıfatları haiz olması için ezelî, vâcibü'l-vücud, kadim ve ebedî olması gerektiğini belirten Berzencî, bu sıfatların Allah'tan hiçbir zaman ayrılamaz ve parçalanamaz olması gerektiğini belirtir. Çünkü Allah, cisim, cevher ve araz değildir. Mahlûkâtın Allah'ı hayat, ilim, irade, semi', basar vb. sıfatlar ile vasıflandırması O'nun sonradan meydana gelmesini gerektirmez. Çünkü Allah, mahlûkâtın Allah'ı bu vasıflarla vasıflandırmasından evvel de var idi. Bizim işitme, görme vb. basit özelliklerimiz dünyadaki varlıklarımız ile başlar. Ancak Allah'ın sıfatları ezelî ve kadimdir.[200]

Filozoflar ve Mu'tezile'ye göre esas itibarıyla Allah'ın sıfatlarının tespit edilemeyeceğini, Allah'ın zâtı, sıfatı, varlığı, kudreti ve iradesi ile bir ve tek olduğunu belirttiklerini dile getiren Berzencî, Eş'arîlerin ise Allah'ın ilim, kudret, irade gibi zâti sıfatlarının kadim ve zâtı ile kaim olduğu, tekvin, yaratması, öldürmesi gibi fiilî sıfatlarının zâtı ile kaim olmadığını belirttiklerini dile getirir.[201]

Berzencî, yukarıda zikredilen sıfatlardan genel olarak bahsettikten sonra eserlerinde bu sıfatların tafsiline de yer vermiştir.

Allah'ın, semi', basar, hayat, irade, ilim, kelam sahibi olması, gayb ve şehadet âlemini bilmesi, yarattıklarını bilmesi, Hz. Mûsâ ile konuşması, her şeye kadir olması

[199] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye,* 30.

[200] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 39-40.

[201] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 41.

gibi Allah'ın ezelî kadim sıfatlarını haiz olduğuna dair Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde deliller mevcuttur.

1.1.4.2.a. Hayat

Hayat sıfatı, Allah'ın ezelî, kadim sıfatlarından birisidir. Bu sıfat aynı zamanda Allah'ın sübuti sıfatlarından birisidir. Bu sıfat, vasıflarında ilim ve kudret bulundurması gereken bir sıfattır. Allah'ın hayat sahibi olması için, bizim hayatımız gibi ruh ve bedene muhtaç değildir.[202] Allah'ın yedi kadim sıfatı içinde yer alan ilim, kudret ve hayat ve diğer sıfatlarına, Mu'tezile'nin söylediği gibi "Allah âlimdir ama bilgisi yoktur.", "Kudret sahibidir ama kudreti yoktur.", "Hayat sahibidir ama hayatı yoktur." cihetinden bakılamaz. Bu görüş isabetli bir görüş olmayıp, "Falanca kişi siyahtır ama siyah değildir." denemediği gibi bu tür iddiada bulunanların görüşleri geçersizdir. Zira Allah'ın kudretinin, ilminin ve hayat sahibi olduğunun vs. sıfatlarının sabit olduğu kat'i delillerle sabittir. Allah'ın sadece bu sıfatlarla vasıflandırılıp, bu sıfatların işlerliğinin olmadığını söylemek mümkün değildir. Buna göre Allah Hayy'dır. Hayat sahibidir. Ezelî ve ebedîdir. Araz değildir. İlki ve sonu yoktur.[203]

1.1.4.2.b. İlim

Allah'ın sübuti sıfatlarından birisi de ilimdir. İlim sıfatı, Allah'ın kendi zâtı ile kaim bir sıfattır. İlim sıfatı her şeye şamil bir sıfattır. "*Gayb âlemini de şehadet âlemini de bilir.*"[204] ayetinde belirtildiği gibi Allah'a hem duyu hem de akıl itibarıyla hiçbir şey gizli kalmaz. Gözle görülmeyen, kalple hissedilmeyen, başkalarından gizlenen, gözden uzak, gönüllerde gizlenmiş, bellekte olan veya olmayan ne varsa hepsini bilir. Allah mutlak ilim sahibidir. İlminden hiçbir nesne hariç olamaz. Allah'ın yaptığı işler ve yarattığı varlıklar o kadar mükemmeldir ki bütün bunlar Allah'ın mutlak ilim sahibi olduğunu gösterir. "*Kur'an'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz.*"[205] Allah

---

[202] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i* İslâmiyye, 29-30.

[203] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi* enfesi'l-*fevâid*, 37-39.

[204] عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ el-Haşr 59/22.

[205] سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفِيٓ اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّۗ Fussilet 41/53.

Teâlâ her şeyi bilir. Sonsuz ve sınırsız ilme sahiptir. Allah'ın ilmi kendi indinde sonsuzdur. O'nun ilmi parçalanıp bölünmez, değişime de uğramaz. Öyle olsaydı Allah'ın ilminin kesintiye uğraması, değişime uğraması gerekirdi. Böyle ilim de ezelî olamazdı. Bütün bunlar Allah'ın ilmi için muhaldir.[206]

Gayb âlemini bildiği gibi şehadet âlemini de bilir. Hatta bilinen âlemin bilinmeyenini de bilir. Mahlûkât, Allah'ın iradesi ve yaratması ile sonradan var olmuştur. Ancak Allah ve O'nun bilgisi hâdis değildir.[207] Allah'ın ilmi, bizim gibi kesb ve gayret ile hâsıl olma da değildir. Ezelî ve ebedîdir. Bu kâinat ve kâinatta meydana gelen olayların her birisinin ilmi ezelî ilahide malum ve açıktır. Sabit, açık ve görünür bir şekilde ilminden malum olan mukadderatın her bir ferdi icat ve ibda' eyleminin zamanı zuhurunda irade-i ilmiyyesi taalluk ederek kâmil kudreti ile yokluktan mevcud âlemine, gayb âleminden şehadet âlemine çıkarır, yaratır ve icat eder.[208] "*Rabbin bal arısına, dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin diye ilham etti.*"[209] ayetinde görüleceği üzere, örümcek yuvası ya da karıncanın yaptığı şeyler gibi Allah'ın yarattığı mahlûkâtın yaptığı bazı harikulade şeyler, Allah'ın o varlıklara emretmesi ve müsaade etmesi neticesinde olan şeylerdir. Ancak bunlar, Allah'ın yaptığı ve yarattığı şeyler ile mukayese edilemez. Zira bu varlıkların yaptıkları şeyler başka şeylere tesir edemez. Allah'ın yaptığı ve yarattığı her şey başka şeylere tesir eder. Her şeyi kapsayan varlık olan Allah, yüce varlığıyla Vâcibü'l-Vücûd'dur. Diğer sıfatlarda olduğu gibi ilim sıfatı itibarıyla da Allah'a hiçbir şey ortak koşulamaz. Gayb hususunda Allah şayet enbiyâ ve evliyaya vahiy şekliyle, mucize ve ilham ile bilgi verirse, bildirdiği miktarda bu zâtlar da bilgi sahibi olurlar.[210]

1.1.4.2.c. İrade

İrade ile meşîet aynı manadadır. Allah'ın sübuti sıfatlarından birisi de irade sıfatıdır. İrade sıfatı, Allah'ın kendi zâtı ile kaim bir sıfattır. Berzencî'ye göre Allah

---

[206] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l*-fevâid, 48.

[207] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 47-49.

[208] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 30.

[209] وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً en-Nahl 16/68.

[210] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 48.

Teâlâ, dileyen ve üstün olandır. Bu sıfat, kudretin mukadderata nispeti eşit, ilmin taalluku vukua tabi olmakla beraber, dilediği şeyin vakitlerden bir vakitte vukua tahsisini icap eden bir sıfattır. "*O, bir şeyi dilediğinde buyruğu ol demekten ibarettir. Hemen olur.*"[211] ayeti de işaret ettiği gibi, Allah'ın bu sıfata sahip olması demek ya O'nun dilediği olmuş ya da olacak manasındadır. Bu sıfat aynı zamanda Allah'ın hayat sahibi olmasını gerektiren bir sıfattır. Allah'ın dilemesi, mahlûkâtın dilemesi olan kalp ile dilemesi şeklinde değil, mahiyeti kullar tarafından bilinmeyen bir şekilde dilemesidir.[212]

1.1.4.2.d. Kudret

Kudret sıfatı Allah'ın ezelî sıfatlarındandır. Allah'ın sübuti sıfatlarından birisidir. Kudret sıfatı, Allah'ın kendi zâtı ile kaim bir sıfattır. Bu sıfatın manası, Allah'ın kâdir veya kadîr olması demektir. Yani dilediğini yapan, dilediğini terk edip yapmayandır. Kudret-i ilahi bütün mahlûkâta taalluk eder. Mahlûkâtta bir şey, icat ve fena bulmaya taalluk edince Allah'ın kudret sıfatı tesirini gösterir. Kudret-i ilahisi olmadıkça hiçbir şey ne icat olur ne de fena bulur. Ayakta duran gökler ve yerler Allah'ın kudret sıfatının örneğidir.[213]

1.1.4.2.e. Semi'

Semi' sıfatı Allah'ın sübuti kadim sıfatıdır. Bu sıfat, Allah'ın kendi zâtı ile kaim bir sıfattır. Allah Teâlâ her şeyi hakkıyla işitendir. Yani Allah, bütün duyulanları işitir. O'nun işitmesi bizim gibi kulak ile işitme şeklinde değildir. O, her şeyi zâtına layık bir şekilde, bir organa ihtiyaç duymaksızın işitir.[214]

---

[211] إِنَّمَا اَمْرُهُۥٓ إِذَا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ Yâsîn 36/82.

[212] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 30; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 38

[213] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 30.

[214] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 31.

1.1.4.2.f. Basar

Allah'ın ezelî sıfatlarından birisidir. Basar sıfatı, Allah'ın kendi zâtı ile kaim bir sıfattır. Allah basîrdir. Bu sıfat, Allah'ın gözünde silueti görmek ya da hayal etmek şeklinde tezahür etmez. Allah, bir organ ile bakmadan ve bir organa ihtiyaç duymadan kendisine layık bir sıfat ile bütün kâinatı daimi surette görmektedir. Kat'i suretle, bir saniye bile başlangıcından sonuna kadar kâinattan bir zerre bile ona gayb olamaz.[215]

Semi' sıfatı ile bütün işitilenler, basîr sıfatı ile bütün görünenler sadece Allah'a ait bir özelliktir. Bu sıfatlar mahlûkâtın ilmi ile farklı sıfatlardır. Mahlûkâta hâsıl olan işitme ve görme fiilleri, kulak ve duyu organıyla, göz organıyla olur. Halbuki Allah görme ve işitme organlarından ve beşerin hususiyetlerinden münezzeh olduğundan, basar ve semi' sıfatı gereği O, görme ve işitme özelliklerini kendisine layık olan sıfatlarla yerine getirir.[216]

Allah'ın semi' ve basar sıfatının olduğuna dair müslümanlar arasında ittifak bulunurken, bu sıfatların anlamları konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Filozoflar, Ka'bî ve Mu'tezile'den Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044), Allah'ın bu sıfatlarının içeriğinin duyulabilecek ve görülebilecek şeylerden ibaret olduğunu belirtmişlerdir. Cumhur ulemanın çoğu, Mu'tezile ve Kerrâmiyye'ye göre bu sıfatlar ilim sıfatına ilave olan sıfatlardır. Bu da Allah'ın ilim sıfatından sonra semi' ve basar sıfatlarının geldiğini göstermektedir. Berzencî'ye göre bu iki sıfat ile Allah, evrende olup da görüleni veya görülmeyeni gören ve işitendir. Allah görüleni de görülmeyeni de bukalemun gibi renk değiştireni de hakkıyla görendir. O'nun görmesinden ve duymasından hiçbir şey gizli kalmaz. Varlıkların renk değiştirmesi, Allah'ın katında o varlığı görmesi ve bilmesi anlamında bir şey ifade etmez. İnsan veya başka bir varlık, uyku esnasında bir şey göremez ve duyamaz. Ancak Allah'ın görmediği veya duymadığı hiçbir an ve nesne yoktur.[217]

---

[215] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 31; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 38.

[216] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 31.

[217] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 49.

1.1.4.2.g. Kelam

Kelam sıfatı Allah'ın ezelî ve kadim sıfatlarından birisidir. Allah mütekellimdir. Allah, kelam sıfatı ile vasıflı olup, ezelde zâtına kaim olmakla mütekellimdir. Berzencî'ye göre Allah'ın kelam sıfatının iki çeşidi vardır ki bu ezelî olan kelama, kelâm-ı nefsî ve kelâm-ı manevî denilir.[218] Lafzî kelam hâdistir. Nefsî kelam ise kadimdir. Mu'tezile, Kur'an'ın mahlûk, yani hâdis olduğundan hareketle nefsî kelamı inkâr etmektedir. Mu'tezile Allah'ın zâtı ile mütekellim olduğunu kabul eder. Ancak Mu'tezile'ye göre kelam, Allah'ın sıfatı değil, fiilidir. Kelam hâdis olduğundan Allah'ın zâtı ile kaim bir sıfat değildir. Allah'ın Hz. Mûsâ ile konuşması ve peygamberlere vahyetmesi, O'nun kelamı yaratması ile meydana gelir.[219] Berzencî, Mu'tezile'nin bu görüşünü reddeder. Ona göre Kur'an, yaratılmamış, hâdis ve mahlûk değil, Allah'ın mahlûk olmayan kelamıdır. Eş'arî de aynı görüştedir.[220] Yani harfler ve sesler önceden yaratılıp, Kur'an sonradan var edilmiştir denemez. "Kur'an mahlûktur." diyen kâfir olur.[221] Mu'tezile, "*Kitabın indirilmesi…*"[222], "*Biz Kur'an'ı sana indirdik.*"[223] ayetleri ile buna benzer ayetler indirmeden, yani hudustan söz ettiği için Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia ederler. Kur'an'da hudus ifade eden kelimelerin bulunduğu, dolayısıyla Kur'an'ın kadim olamayacağını belirtirler.[224] Berzencî, Mu'tezile'nin bu görüşüne Kur'an'da bahsedilen "indirme" olayının hâdis olduğuna dair bir delil bulunmadığından hareketle karşı çıkar ve onların bu iddiasını kabul etmez. Ona göre her ne kadar mushaf, kelimelerle, harflerle yazılsa, harflere göre okunsa, kulaklar duysa da onun da bir özü ve ruhu vardır. Kur'an yazısı normal bir yazı değildir. Kur'an'ın tamamı hakikat ifade eder ve bütünüyle Kur'an diye tabir

---

[218] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 31.

[219] Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, Tahkik; Muhammed Ammara, *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn* (Kâhire: Müessesetü Dâri'l-Hilal, 1971), 223-224.

[220] Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bidei*, 33; Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* (Riyad-Arabistan: Medârisü'l-Müslim li'n-Neşri, 1432), 306.

[221] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi* enfesi'l-*fevâid*, 36.

[222] تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ el-Mü'min 40/2.

[223] إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ el-İnsân 76/23.

[224] Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn*, 223-224.

edilir. Kur'an'ın mushafta yazılması, kalpte bulunması, dudakta okunması ve kulakta duyulması onun kadim olmayacağı anlamına gelmez.[225]

Nefsî kelam ise sesten, harften, harekelerden ve sükûnlardan ari olup, lisan ile değildir. Kelâm-ı nefsîye delalet eden lafızlara kelâm-ı lafzî de denilir. Bu kelam, vahiy ile nazil olup, çeşitli lügatlerle tilavet edilir. Harfler, harekeler ve sükûnlar ile lisana ta'lim ve teallüm olunur. Bu lafızlar ve kelimeler her ne kadar hâdis ise de belagat ve fesahati büyük mucize olduğuna ve kelâm-ı nefsîye delalet ettiğine binaen, saygı gösterilmesi gereken Allah'ın kelamıdır. Bu nedenle Allah'ın kelamı olan Kur'an'a abdestsiz dokunulması ve cünüp olanın okuması haramdır.[226]

Kur'an'a dokunulması konusunda görüşlerini dile getiren Berzencî, cünüp olanın Kur'an'a dokunmaması konusunda isabetli olurken, abdestsiz dokunma konusunda isabetli olmamıştır. Zira müfessirlerin çoğuna göre ayetten kasıt abdestsiz olanın değil, cünüp olanın dokunmaması şeklindedir.

Allah, lisana ve harflere ihtiyaç duymaksızın mütekellimdir.[227] Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kelam sıfatını haiz olduğuna dair kesin ve kat'i deliller mevcuttur. "*Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu.*"[228], "*İnsanlara mesajlarımı iletmek üzere insanlar arasından seni seçtim.*"[229], "*Allah'ın kelamını işitsin.*"[230] ayetleri Allah'ın kelam sahibi olduğunun açık delilidir. Allah'ın kelamında mahlûkâtın kelamında olan takdim, tehir, yenileme, arıza, güçsüzlük, aksan bozukluğu, yanlışlık, açık veya gizli söyleme, bozgunluk, tedirginlik, sessizlik ve suskunluk gibi hususlar söz konusu değildir. O'nun kelamı, mahlûkâtta bulunan diğerlerinin sözüne benzemez. Allah'ın lisanı Arapça, İbranice, Süryanice vb. veya herhangi bir lisan ile değildir. Mahlûkâtın konuştuğu lisanları da Allah yaratmıştır. Bu lisanlar ses, harf ve harekelerden ibarettir. Bu ses, harf ve harekeler de sonradan var edilmiştir. Hanbelîlerin hilafına Kerrâmiye'ye göre, Allah'ın kelamı harflerden ve seslerden ibaret olup kendisi ile kaim olmakla birlikte

---

[225] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 53.

[226] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 31-32; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 38.

[227] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 31-32.

[228] وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيماً en-Nisâ 4/164.

[229] اِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي el-A'râf 7/144.

[230] حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ et-Tövbe 9/6.

sonradan var edilmiştir. Onlar hâdis olan bir şeyin Allah'ın zâtı ile kaim olacağını caiz görmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre sesler ve harfler sonradan oluşmuş, Allah'ın zâtı ile kâim olan şeyler değildir.[231] Allah'ın ses veya harflerle konuşması genel bir durum değil, sadece Levh-i Mahfûz, Cebrâil veya nebi vasıtasıyla zuhur etmiştir. Bu durumdaki konuşmaya Mâturîdîler ve Eş'arîler "Lafzî Kelam" adını vermişlerdir. Onlar, bu kelam çeşidinin sonradan olduğunu, kadim olmadığını, Allah'ın zâtı ile kaim olmadığını ve hâdis olduğunu kabul etmişlerdir.[232]

Allah, kelam sıfatıyla aynı zamanda kullarına emirler verip, yasaklar koymaktadır. "*Allah'a karşı gelmekten sakının ki belki o zaman kurtuluşa erersiniz.*"[233], "*Sarhoşken namaza yaklaşmayın.*"[234] ayetleri buna delildir. O'nun kelamı hayır, emir, nehiy gibi konulara da şamildir.

Allah'ın ilmi ezelî olup zaman ve mekândan münezzehtir. Zamanın veya mekânın değişmesine bağlı olarak O'nun ilmi değişikliğe uğramaz. Allah'ın kelamı vacip, mümkin veya mümteni olsun ilimle ilgili ne varsa hepsini kapsar. Allah'ın vacip ilmine İhlâs suresi,[235] mümkin ilmine "*Senin rabbin, dilediğini yaratır ve seçer.*"[236] ayeti, müstahil ya da mümtenî ilmine de "*Hiçbir şey O'nun dengi değildir.*"[237] ve "*O'nun mülkte hiçbir ortağı yoktur.*"[238] ayetleri örnek gösterilebilir. Bu ayetler Allah'ın kelam sıfatının şamil olduğunu göstermektedir.[239]

Berzencî, Allah'ın ilim ve kelam sıfatlarının, kudret, irade ve diğer sıfatlarına göre daha kapsayıcı ve genelleyici olduğunu, bu sıfatların diğer sıfatları da kapsadığını

---

[231] Yavuz, Yusuf Şevki, "Halku'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 44/15, 371.

[232] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 50-51.

[233] وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ Âl-i İmrân 3/200.

[234] لا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى Nisâ 4/43.

[235] قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اَللّٰهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ el-İhlâs 112/1-3.

[236] وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاء وَيَخْتَارُ el-Kasas 28/68.

[237] وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً اَحَدٌ el-İhlâs 112/4.

[238] وَلَم يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ el-İsrâ 17/114.

[239] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 51-52.

belirtir. Ona göre kudret sıfatı, vacip ve müstahil olanı, hayat sıfatı, mümkin ve mümteni olanı, semi' ve basar sıfatları, sonradan meydana geleni kapsamaz.[240]

1.1.4.2.h. Tekvin

Tekvin sıfatı Allah'ın zâtı ile kaim ezelî bir sıfatıdır. Allah'ın sıfat-ı kadimesinde olan tekvin sıfat, mümkinattan her bir şeyin vakti ve zamanı geldiğinde yokluktan varlık sahnesine çıkarmak ve icat etmekten ibarettir. Yani ilm-i ilahide malum olan şeyin, vakti ve zamanının gelmesiyle bire bir o şeyin yok iken vücuda gelmesi ve yaratılmasıdır. Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Bütün mümkinât ve âlem yok iken, Allah tarafından yaratılmıştır. Kulun bazı fiillerde kesbi var ise de yine yaratma ve o fiile etki Allah tarafındandır.[241]

İmâm-ı Âzam ve Mâturîdîlerden bir grup, tekvin ve tahlik sıfatlarının kıdem sıfatlarından olduğunu belirtirler. Berzencî'ye göre aslında tekvin ve tahlik eş anlamlı sıfatlardır. Allah âlemi sonradan yaratmıştır. Eğer sonradan var etmiş olmasaydı âlemin kıdem olması gerekirdi. Halbuki âlem kadim değildir. Âlemi, yokluk âleminden varlık âlemine çıkaran Allah'tır. Âlemin öncesizliği ve sonsuzluğu da yoktur. Âlem kadim olsaydı, bu, Allah'ın kıdem sıfatına aykırı olur ve bunun için başka kadim mabudun bulunması gerekirdi. Bu da muhaldir. Zira her yaratılan bir yaratıcıya muhtaçtır. Allah'ın ilim ve kudret sıfatları gibi diğer sıfatlarında olduğu gibi tekvin sıfatı da hakiki sıfattır. Eş'arîlere ve Mâturîdîlerin çoğu muhakkiklerine göre, Allah'ın mahlûkâtı yaratması Allah'ın ilahî kudreti ile ilgilidir. Kudret mahlûkât ile ilişkilendirildiğinde tahlik, mahlûkâta verilen rızık ile ilişkilendirildiğinde terzîk, hayat ile ilişkilendirildiğinde ihyâ, ölüm ile ilişkilendirildiğinde ise imâte denir. Diğer sıfatlar hangi alan ile alakalı ise o alan ile ilgili adı alır.[242]

Eş'arî ekolüne göre Allah'ın müstakil bir tekvin sıfatı yoktur. Onlara göre tekvin sıfatının manası Allah'ın yaratmasıdır. Allah'ın yaratması, kudret sıfatı ile fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bu durumda başka bir sıfata ihtiyaç

[240] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 52.

[241] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 30.

[242] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 55.

kalmamaktadır.[243] Eş'arîler Allah'ın tekvin sıfatı konusundaki bu görüşleri ile Mâturîdîlerden ayrılmaktadırlar.

1.1.4.3. Cenab-ı Hakk'ın Fiilî Sıfatları

Allah'ın zâti ve sübuti sıfatlarının yanında kendi zâtına özel fiilî sıfatları da vardır. Bu fiillerin mahlûkât tarafından hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde Allah'a nispet edilmesi caiz görülmüştür. Örneğin, "Falan kişiye evlat verdi, falan kişiye vermedi. Bazı kimselere çok nimet verdi, bazılarına az verdi." tarzında Allah'ın fiilî sıfatlarına taalluk eden vasıflarla Allah'ın vasıflandırılması caizdir. Allah'ın fiilî sıfatlarının dayandığı temel sıfat ise tekvin sıfatıdır.

Berzencî, Allah'ın fiilî sıfatlarını inşa, icat, öldürme, yaşatma, rızık verme, saptırma ve hidayet verme şeklinde saymaktadır. Mâturîdî'ye göre kutsî zâtına isnat olunan bütün bu fiilî sıfatlar, aynı zamanda tekvin sıfatının içeriğinde de yer almaktadır. Yalnız, içerik ihtilafi sebebiyle tekvin sıfatı tabiri değişiklik gösterir. Tekvin sıfatı mükevvinâta taalluk ederse yaratan, rızka taalluk ederse rızık veren, ölüme taalluk ettiği vakit öldüren, hayata taalluku anında yaşatan, dalalete taalluk ettiği durumda saptıran, hidayete taalluk ettiği zaman hidayet veren şeklinde tabir olunur.[244]

1.1.4.4. Allah'ın Sıfatlarının Sınırsızlığı

Berzencî, Allah'ın sıfatlarının kendilerine has olan mertebelerini aşabileceğini belirterek, yedi kadim sıfatın diğer sıfatların da görevlerini yerine getireceğini belirtir. Allah'ın basar, semi' vb. sıfatları bazen diğer sıfatların alanına da girebilir. Allah'ın sadece semi' sıfatı ile işitebileceğini, sadece basar sıfatı ile görebileceğini söylemek doğru olmaz. Zira Allah'ın ne şekilde ve nasıl işittiğine dair kesin delil yoktur.[245] Allah'ın işitmesi, görmesi, dilemesi, ilim ve hayat sahibi olması gibi sıfatlarının belli

[243] Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûne b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edilleti fî Usuli'd-Dîn* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 2/1, 424; Yeşilyurt, Temel, "Matüridilerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi", 17/1 (Kasım 2017), 14.

[244] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 32.

[245] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 54.

organ ya da birtakım koşullarla olacağını söylemek Allah'ı sınırlamak, O'na mekân izafe etmek, sıfatların bazı araç ve gereçler ile işlerlik kazanması gibi bir durum ortaya çıkarır. Bu da Allah için muhaldir. Bunu iddia etmek caiz de değildir. Allah'ın yarattığı mahlûkât, herhangi bir şeyi idrak edebilmesi için bir duyu organına ihtiyaç duyarken, Allah idrak etmek için herhangi bir duyu organına ihtiyaç duymaz.[246]

İlim, kudret, irade gibi sıfatlar tek olup Allah'ın zâtı ile kaim sıfatlardır. Çünkü Allah, bütün âlemi tek bir ilimle bilen, âlim sıfatı ile muttasıf varlıktır. Tek bir kudretle her şeye kâdirdir. Tek bir irade ile her şeyi murat edendir. Bir şeyi bilmesi, her şeyi bilmesi anlamına gelir. Bir şeye kudretinin olması, diğer şeylere de kudretinin olduğu anlamına gelir. Allah'ın sıfatlarının herhangi birisi hangi şeye taalluk ederse, o sıfatın kapsamı değişir, gelişir ve büyür. Allah'ın ilmi, kudreti ve iradesi sonsuzdur.[247]

1.1.4.5. Allah'ı Zâtı, Sıfatları ve Fiillerinde Uygun Olmayacak Şeylerden Tenzih Etmek

Berzencî, Allah'ı zâtı, sıfatları ve fiilleri itibarıyla kendi şanına uygun olmayacak şeylerden tenzih etme konusunda görüşlerini madde madde dile getirmiştir ki bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1.1.4.5.a. Allah Tek ve Birdir. Eşi ve Benzeri Yoktur.

Allah, hak ve gerçektir. Tek ve birdir. Vâhid değil ehaddir. Allah zâtında, sıfatlarında, rubûbiyette ve fiillerinde vahdâniyyet sıfatının sahibidir. "*Eğer yerde ve*

[246] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 54.

[247] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 54.

gökte Allah'tan başka ilah olsaydı, buraların düzeni bozulurdu."[248] ayeti burhân-ı temânu[249] deliline işarettir.

Berzencî'ye göre müşrikler ve putperestler, hayır veya şer ilahı gibi ilahlar ihdas etmek suretiyle birden fazla ilah olduğuna inanırlar. Hristiyanlar gibi Allah'a evlat isnat edenler, yıldızlara ve puta tapanlar, Allah'a tam manasıyla ibadetin gerçekleşmesi için putları aracı kıldıklarını söyleyenler, canlıların fiillerini kendilerinin yarattığını söyleyenler, kötülükleri yaratanın şeytanlar olduğunu iddia edenler, akılları ve hevalarının menfaatine yönelik sözler söyleyenler tevhid konusunda ifrata kaçmışlardır. Zira şeytan kötülükleri, insan fiillerini yaratır ve putlar mabud pozisyonuna geçerse, âlemde mabud birden fazla varlık olur. Ya da birden fazla Allah'ın varlığı olmuş olur. Bu görüş ve düşünce geçersiz ve temelsiz bir düşüncedir. İmkân dâhilinde de değildir. Allah'ın yegâne yaratıcı, mutlak hükümdar, hüküm ve hikmet sahibi olduğuna âlem şahitlik etmektedir. Çünkü Allah'ın gönderdiği Kur'an hidayet rehberidir. O'nun beyanından sonra hiçbir beyana itibar edilmez.[250] "*Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır.*"[251], "*Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz. Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler*

---

[248] لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَاۚ el-Enbiyâ 21/22.

[249] Burhân-ı Temânu': Adını "karşılıklı şekilde birbirine engel olmak" anlamındaki temânu' kelimesinden alan bu delil, kâinatta Allah'tan başka ilahların mevcudiyeti halinde evrenin vücut bulmasının imkânsızlığı fikrine dayanır. Buna göre Allah'tan başka ilahlar olsaydı bunlar mutlaka evreni yaratma ve yönetme iradesi gösterirdi. Bu durumda ya her ilahın iradesi geçerli olur veya hiçbirinin iradesi geçerli olmaz ya da birinin iradesi geçerli, diğerlerininki geçersiz olur. İlk iki ihtimal dikkate alındığında aklen evren aynı anda hem var hem yoktur veya ne var ne yoktur gibi bir sonuçla karşı karşıya kalınır ki bunların her ikisi de tutarsızdır. Üçüncü ihtimale göre iradesi geçersiz olanlar gerçek ilah sayılmaz, geçerli olan ise evrenin gerçek yaratıcısıdır ki o da Allah'tı. Yavuz, Yusuf Şevki, "Vahdâniyyet" (İstanbul: TDV, 2012), 44/42, 428-429.

[250] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 29-30.

[251] اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاۤءِ مِنْ مَّاۤءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَاۤبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ el-Bakara 2/164.

elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır. Tutuşturmakta olduğunuz ateşi düşündünüz mü? Onun ağacını siz mi yarattınız yoksa yaratan biz miyiz? Biz onu çöl yolcularına ve açlık çekenlere bir işaret ve nimet kıldık."[252], "*Ve rabbin bal arısına şöyle ilham etti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!' Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır.*"[253] Bu ayetleri ve içindeki hikmetleri az miktarda bile olsa düşünenlerin Allah'ın yeryüzünde ve gökyüzünde yarattığı mucizelere ve bitkilere baktığında, akıllara durgunluk veren bu durumun, oldukça mükemmel bir nizama sahip olduğunu, kudretiyle bunları yapanın Allah olduğunu anlar. Bütün bu hakikatleri anlamaları ve tevhîde davet etmeleri için Allah, mahlûkâta peygamberleri elçi olarak göndermiştir.[254] "*Onlara gökleri ve yerleri kim yarattı diye soracak olsan elbette Allah yarattı derler.*"[255], "*O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.*"[256] Bu ayetlerde insan fıtratı, ayetlerin şahitliği ve hikmet sırları ile Allah'ın varlığına yönelik kesin deliller mevcuttur.[257]

1.1.4.5.b. Cenab-ı Hak Bölünen, Parçalanan ve Birleşen Değildir.

Bölünme, parçalanma ve birleşme özellikleri, cisimlerin ve cesetlerin sıfatlarındandır. Allah bu tür sıfatlardan münezzeh ve beridir. Allah birdir ve tektir.

---

[252] اَفَرَاَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ ءَاَنْتُمْ اَنْشَاْتُمْ شَجَرَتَـهَا اَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعاً لِلْمُقْوِينَ Vâkıa 56/71-73.

[253] وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَناً خَالِصاً سَائِغاً لِلشَّارِبِينَ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَراً وَرِزْقاً حَسَناً اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ en-Nahl 66-68.

[254] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 30-31.

[255] وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ ez-Zümer 39/38.

[256] فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ er-Rûm 30/30.

[257] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 31.

Allah ikiye bölünemez, parçalara ayrılamaz, tecezzi kabul etmez. O, noksanlıklardan münezzehtir ve yarattığı cisimlere benzemez. Zâtında ve sıfatlarında mahlûkâtın içinde O'nun eşi ve benzeri yoktur. Allah'ın ilim, kudret, hayat vd. sıfatları ile fiilleri mahlûkâttakilerden çok daha ileri ve kıyaslanamayacak kadar üst düzeydedir.[258]

1.1.4.5.c. Cenab-ı Hakk'ın Varlığının Başlangıcı Yoktur.

Allah, varlığının öncesi olmayandır, kadim ve ezelîdir. Allah'ın varlığının başlangıcı olsaydı, o zaman hâdis bir varlık olurdu. Allah, aynı zamanda sonu ve sonrası olmayandır. Çünkü Allah'ın kıdem sıfatı mevcuttur. Kıdem sıfatı olanın yok olması, fena bulması imkânsızdır. Evvel de O'dur. Ahir de O'dur.[259]

1.1.4.5.d. Cenab-ı Hakk'ın Varlığının Sonu Yoktur.

Zira bu kelime nihayet bulup tükenmek manasındandır. Sona erip tükenmek vasfını, Zât-ı Kutsî olan Allah'a isnat etmek kat'iyyen caiz olmaz.[260]

1.1.4.5.e. Cenab-ı Hak Bir Suretle Muttasıf Değildir.

En güzel yaratıcı olan Allah, suretten münezzehtir. Allah'ın bir suretle suretlenmesi ve bir şekil ile şekillenmesi tasavvur dahi edilemez. Çünkü suret, cisimlerin hususiyetlerinden olup kemiyet ve keyfiyet sınırlarının hudutlarıyla hâsıl olur. Böyle vasıflar Allah'a yakışmaz. İnsanların idraki, O'nu hakkıyla takdir etmekten dahi âcizdir. İnsan Allah'ı tefekkür ettiğinde, onun muhayyilesi O'nun zât ve sıfatını layıkıyla kavrayamaz. Allah'ın varlığını tefekkür eden insan, bu aşkın ve yüce varlık karşısında akıllara durgunluk verecek derecede şaşkınlıkta kalır. Çünkü Allah, suretten, şekil ve imgeden münezzehtir. Akıl, Allah'ın muhteşem varlığını tasavvur ve tasvir edemez. Çünkü şekil, suret ve tasavvur cisimlere ait özelliklerdir. Bu aynı zamanda Allah'ın suretini, Hz. Âdem'in suretine benzetenlere bir reddiyedir. Hz. Peygamber bir

[258] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 26.

[259] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 14-15; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-*fevâid, 32.

[260] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 15; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 32.

gün bir kimseyi döven kişiyle karşılaşmış ve ona yüzüne vurmaması gerektiğini tembihleyerek, "*Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı.*"[261] şeklinde tembihte bulunmuştur. Dolayısıyla bu hadisteki zamir Allah'a değil, Hz. Âdem'e racidir. Netice itibarıyla bu hadis Allah'ın Âdem'i kendi suretinde yarattığına dair bir delil olamaz. Zira başka bir hadiste Hz. Peygamber, "*Kim Allah'ın sureti Âdem'in (as) sureti gibidir derse kâfir olur.*"[262] şeklinde buyurmuştur. Çünkü Allah şekil ve suretten münezzehtir. Allah bir bütündür, parçalanıp bölünme kabul etmez.[263]

1.1.4.5.f. Cenab-ı Hak Ma'dûd Değildir.

Allah, sayı cinsinden sayılmaktan münezzehtir. Mesela ikinin alt tarafı bir, üst tarafı üçtür. Bir ile üç, dört eder ve yarısı iki olur. Üçün alt tarafı iki, üst tarafı dörttür. İki ile dört altı eder ve yarısı üç olur. Fakat Cenab-ı Allah birdir, tektir. Allah'ın bir olması ma'dûdlar gibi sayılabilecek, üst ve alt tarafının sayısal değeri olacak anlamında değildir. Bunun anlamı, Allah'ın tek olması, adetten ve ma'dûd olmaktan münezzeh olmasıdır. Ortağı ve benzerinin nefyi manasındadır. Allah, başka bir şeyden oluşmaz, çoğalmaz, kısımlara ve bölümlere ayrılamaz. Kendi varlığına herhangi bir sınır veya hudut çizilemez.[264]

1.1.4.5.g. Hak Teâlâ Cinsiyet ile Vasıflı Değildir.

Mesela insan cinsi, hayvan cinsidir. Diğer hayvanlardan ayrılması ve ayrışması konuşma yeteneğidir. Yani idrak kabiliyeti ve istinbat gücü ile benzerleri olan diğer hayvanlardan ayrılır. İşte insanın cinsi ve mahiyeti sorulduğu zaman "Hayvân-ı nâtıkadır." diye tarif edilir ve hayvana cins ve nâtıka-ı fasl denilir. Allah'ın mahiyeti felan-filan şeydir denilemez. Hakikati hem bu dünyada hem de ahirette kimse

---

[261] خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ علَى صُورَتِهِ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6227; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2841.

[262] من قال ان لله صورة كصورة آدم فهو كافر Kaynağı tespit edilememiştir.

[263] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 14; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 34.

[264] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 14; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 32.

bilemez.[265] Allah doğurmamış, doğmamış, eşi veya çocuğu olmamıştır. O, herhangi bir cinsiyet ile vasıflanamaz.[266]

1.1.4.5.h. Cenab-ı Zât-ı Kutsî Bir Şeye Hulûl Etmez.

Şayet hulûl farz ve takdir edilse, hulûl ettiği şeye ihtiyacı gerekli olur. Allah yarattığı hiçbir varlığa hulûl etmez. Onların yardımına ve imdadına muhtaç olmaz. Kâinatı yaratan hâlik, sonradan yaratılan bazı zâtlara hulûl edip işleri ona emanet etme, ondan yardım isteme ve destek isteme durumu, hiçbir akıllının zihninde dahi tasavvur edilemez.[267] Allah'ın eşi, benzeri olmadığı gibi zıddı da yoktur. Gerçekleşmesi için bir mahalle ihtiyaç duyulan hulûl ya da reenkarnasyon Allah için söz konusu değildir. Başka bir varlıkla bir araya gelmesi, o varlıkla bir bütünlük oluşturması imkânsızdır. Reenkarnasyon veya hulûl inancı, esas itibarıyla Hristiyanlıkta Hz. Îsâ ve Gulât-ı Şia'da, imamları ile ilgili ortaya çıkan bir inançtır. Yukarıda sayılan ve Allah'a ıtlâkı müşkil olan şeylerin Allah'a izafe edilmesi zaruret olarak imkânsızdır. Yardımcısı, arka çıkanı, eşi, benzeri ve ortağı yoktur.[268] "*Allah'a ortak koşma. Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür.*"[269], "*Kim Allah'a ortak koşarsa büyük bir iftira etmiş olur.*"[270] ayetlerinde belirtildiği gibi eğer O'nun ortağı, eşi ve benzeri olsaydı evrende fesat, bozulmalar, teaddüd-i kudemâ ve iki başlılık olurdu.

---

[265] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 15; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 32.

[266] İhlâs suresi 1-4.

[267] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 17-18.

[268] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 32.

[269] لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ Lokmân 31/13.

[270] وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْماً عَظِيماً en-Nisâ 4/48.

1.1.4.5.i. Cenab-ı Hak Cisim Değildir.

Allah, cismiyetten, cevheriyetten ve sair mahlûkâtın özelliklerinden uzak ve münezzehtir. Zira cisim, cevherlerden oluşmuş olup bir mekâna muhtaçtır. Allah ise, ihtiyaçtan münezzeh olup, mutlak zengindir.[271]

Berzencî, bazı ayet ve hadislerde geçmekte olup Allah'a nispet edilen parmak, el, yüz, göz, istivâ, yön-taraf, sağ gibi cismi çağrıştıran müteşâbihât hakkında iki görüş olduğunu belirtir. Birincisi, ashab-ı kiram, müctehidler ve diğer selef mezhebi sâikleri, bu kelimelerin lügat manası olarak zikredilmediğini, her birinin Allah'ın ulûhiyyetine layık bir şekilde sahih manaya sahip, aslının malum, keyfiyetinin insan için meçhul olmasıyla birlikte, bu sıfatların hakikatinin Allah ve Peygamber Efendimizce malum olduğunu belirtirler. Tarîk-i Eslem, bunların manalarının yalnızca Allah tarafından bilindiğini, bunların zahirine iman etmenin vacip olduğunu belirtirler. Berzencî, halef tarafından, parmak ve elin kudrete, yüzün zâta, gözün ilme, istivâ, isti'lâ ve ulvinin yüksek ve ulu olmaya, yön, cihet ve saygının onura, sağın teşrife meram olunarak te'vil edildiğini belirtir.[272]

İkincisi, İmâm-ı Âzam'ın Allah'ın, mahlûkâtın sıfatlarıyla sıfatlanamayacağını ve yed'den maksadın kudret ya da nimet olduğunu belirtir. Zira bunun gibi te'villerin Allah'ın sıfatını iptale mecbur edebileceğini, bunların belki de keyfiyeti bilinmeyen Allah'ın sıfatları olduğunu söylediğini, manasının meçhûliyyetinin itikadımıza halel getirmeyeceğini belirtmiştir. Hatta müteşâbih kelimleler Arapça nasıl nazil olmuşsa, her lisan tarafından yine öylece telaffuz edilmelidir. Başka lisanca telaffuzu caiz değildir, demiştir.[273] Örneğin "*Kerem ve azamet sahibi rabbinin zâtı baki kalır.*"[274] ayeti tercüme ve tefsir edilirse, "*Rabbinin vechi-yüzü baki kalacaktır.*" diye tefsir edilir. Yani vech kelimesinin "*Rabbinin yüzü ya da rabbinin zâtı baki kalacaktır.*" diye te'vil etmek suretiyle tefsiri caiz değildir. Belki hangi lisan ile olursa olsun "vech" kelimesinin yerine "vech" ile tefsir edilmesi uygun olur. Aynı şekilde, "*Allah'ın eli*

---

[271] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 14; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 34.

[272] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 33.

[273] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 34.

[274] وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ er-Rahmân 55/27.

onların üzerindedir."[275] ayeti Türkçe tefsir edilirse "*Allah Teâlâ'nın 'yed'i elleriniz üzerindedir.*" denilir. Allah'ın eli denilemez. Veya Allah'ın nimeti ile te'vil olunamaz. Bu ve benzeri misaller bu şekilde kullanılmalıdır. Bu ayetler, bir mekândan ya da bir organdan ziyade Allah'ın makamının yüceliğini ifade eder.[276]

1.1.4.5.j. Cenab-ı Hak Cevher Değildir.

Cenab-ı Hak, cevher olmaktan münezzeh ve uzaktır. Zira cevher, parçalanamayan bir parça olup cüz olarak adlandırılır. Cevher bir mekâna muhtaçtır. Allah, parçalanma ve mekândan uzaktır. Çünkü Allah bir cüz değildir. Allah'a belli bir yön, cihet ve cisim tayin edilemez. Çünkü bu özelliklerin oluşması için bir yerde bulunma, bir mekâna ait olma, belli bir öz kütlesi olma gibi özellikler gerekir. Bütün bunlar Allah'ın yarattığı varlıklardan hâdis olanların özellikleri olup, O'na bu tür özellikler isnat etmek muhaldir.[277]

1.1.4.5.k. Cenab-ı Hak Araz Değildir.

Zira araz olan şey aydınlık ve ışıktır. Allah'ı aydınlık ve ışık gibi bir cisme benzetmek imkânsızdır. Allah'ın araz olması demek, varlığının cisme taalluk ederek muhtaç olması manasına gelir. Araz, başka mahalle ihtiyaç duyar. İhtiyaç, yenilenme, değişme, arıziyet gibi özelliklerin hepsi hâdislere mahsustur. Allah, bütün bu özelliklerden ve eksikliklerden münezzehtir.[278]

---

[275] يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ el-Fetih 48/10.

[276] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 34; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 36.

[277] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 16; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 34.

[278] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 27.

1.1.4.5.l. Hazreti Hak İçin Hareket ve İntikal Yoktur.

Allah, müjdesi olan vaadinde halefi olmayandır. Azabı olan vaîdinde afv ve mağfireti çok olandır. Allah hareket ile de vasıflanamaz. Allah'ın bir mekândan başka bir mekâna hareket ve intikal etmesi muhaldir.[279]

1.1.4.5.m. Cenab-ı Hak Faydasız Söz ve Yalan ile Vasıflanamaz.

Allah, yorgunluktan, bıkkınlıktan beridir. Hasta olmaktan, yalan söylemekten münezzehtir. Boş söz söylemez. Diğer kusurlardan, sağırlıktan, ahraz olmaktan, körlükten ve âcizlikten münezzehtir. "*O her şeye gücü yetendir.*"[280] ayetinde belirtildiği gibi, Allah'ın âciz olması zaten mümkün değildir.[281]

1.1.4.5.n. Cenab-ı Hakk'ın İlmi Mümkin ve Mümteni Her Şeye Şamildir.

Hiçbir şey Allah'ın ilminin dışına çıkamaz. Bir saniye bile cüz'i, külli, gizli, aşikâr, zahir, bâtın, olan, olmayan, kâinatın ilk başlangıcından sonuna kadar hiçbir zerresi O'nun ilminden dışarı çıkamaz. Cehalet ve gaflet ona arız olmaz.[282] Allah cehaletten ve vehmden münezzehtir. Allah ezelî ilim sahibi olduğundan, sonradan ilim elde etmeye çalışması gibi bir durum söz konusu değildir. Allah her şeyi her zaman hakkıyla bildiğinden zandan ve şüpheden münezzehtir. "*Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın.*"[283] Çünkü bilgisizlik ve cehalet O'nun ulûhiyetine uygun değildir. Sayılan bu sıfatlar Allah'ın kemâliyyet sıfatına aykırı olduğu için O'nun için muhaldir.[284]

---

[279] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 18; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 33.

[280] وَاَنَّهٗ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ el-Hacc 22/6.

[281] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 34.

[282] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 18.

[283] لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَآ اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَآ اَكْبَرُ اِلَّا فِيْ كِتَابٍ مُّبِيْنٍ Sebe' 34/3.

[284] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 24; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 34.

1.1.4.5.o. Cenab-ı Hak, Bir Durum ve Hal ile Vasıflandırılamaz.

Yani bir renk, koku, yemek, soğukluk, sıcaklık ve bunların benzeri ile keyfiyetlendirilemez. Zira bunlar cisimlerin sıfatları ve mizaçlarına tabi hallerdir. Allah, bu tür sıfatlardan münezzehtir. Allah hakkında "Kimdir, nasıl, nerede, niçin, neyi vardır, cinsi, şekli, uzunluğu, genişliği, rengi, tadı, kokusu nasıldır?" gibi sorular sorulamaz. Bu sorular Allah için muhaldir. Zira Allah, bu sıfatlarla muttasıf olamaz. Allah, olduğu şekildedir. O, külli, cüz'i, umum veya hâss değildir. Cisimlere ve maddi varlıklara ait olup karakteristik özellik gösteren renk, koku, tat, sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık gibi sıfatlarla sıfatlanamaz.[285]

1.1.4.5.p. Hak Teâlâ, Bir Mekânda ve Bir Cihette İkamet Etmeyip, O'nun için Zaman ve Mekân Söz Konusu Değildir.

Allah, ölçü, tartı ve uzunluk birimlerinden de münezzehtir. Zaman ve mekânı yaratmadan önce nasıl ise ebedî olarak öyledir. Allah herhangi bir mekânda sabit değildir. O bir mekân ile sınırlandırılamaz.[286] Ölçü, tartı ve uzunluk birimlerinden de münezzehtir. Allah bir mekânda sabit olmadığına göre O'na yer, yön, uzunluk, kısalık, alt üst gibi sınırlamalar konulamaz. Allah için zaman söz konusu değildir. Zâtında bir değişim meydana gelmez. "*Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder.*"[287] ayetinde belirtildiği gibi Allah'ın künhünü tam olarak idrak etmek mümkün değildir.[288]

Berzencî, bu durumun hem dünyada hem de ahirette geçerli olduğunu söyler.[289] Filozoflar, Gazzâlî, Cüveynî, Râzî, sufilerden bazıları, mütekellimlerin çoğu, bazı Mu'tezile âlimleri ve bazı fazıl kimseler de Allah'ın ahirette görülebileceğini, ancak künhünün tam olarak idrak edilemeyeceğini iddia ederler. Zira akıllar, Allah'ın zâtını

---

[285] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 27; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 34.

[286] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 27; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 35.

[287] لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ el-En'âm 6/103.

[288] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 27; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 35.

[289] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 35-36.

idrak etmesinde eksik ve âciz kalır.[290] Hadislerde de Allah'ın zâtının tefekkür edilmemesi yönünde tavsiyeler bulunmaktadır. "*Allah'ın yarattıklarını tefekkür edin. Ancak, Allah'ın zâtını değil.*"[291], "*Şeytan birinize gelerek, 'Bunu kim yarattı?' diye sorar. O da 'Allah yarattı.' der. Şeytan da 'Allah'ı kim yarattı?' diye söylediğinde Allah'a sığının ve ondan uzaklaşın.*"[292] Dolayısıyla hadislerde Allah'ın zâtını düşünmek ve bu konuda tefekküre dalmak yasaklanmıştır.[293]

1.1.4.5.q. Allah Abesle İştigal Etmez.

Allah her türlü hatadan, kerahetten, gafletten, yılgınlıktan, yaptığı şeyi gaflet ile yapmaktan ve yaptığı işte abesle iştigalden münezzehtir. Zira "*Sizi boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?*" ayeti hem Allah'ın hem de yarattıklarının boş yere yaratılmadığını ispat etmektedir.[294]

1.1.4.5.r. Cenab-ı Ferd bi Misal, Bir Şey ile Birleşmiş/Standart Değildir.

Zira birleşme, bir şeyin başka bir şeye dönüşmesi, başka bir hale dönüştürmesinden ibarettir. O da aklen iki surette farz ve takdir olunabilir. O iki şeyin birbirine birleşmesi ile üçüncü bir şeyin ortaya çıkması, ya da ikincisinden birincisi o diğerine dönüşüm ve değişimi ile farz ve takdiri tasavvur olunursa her iki halde de gerekli olmaz. Zira o iki şeyin ya hakikat ya da mahiyetlerinin yokluğu olur. Bu surette her ikisinin karışması gerekir. Bu da Allah için aklen muhaldir. Yahut o iki şeyin her birinin mahiyet ve hakikati olduğu üzere kalmakla olur. Bu durumda da birleşme olmaz.[295]

---

[290] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 36.

[291] تَفَكَّروا في خَلْقِ اللهِ عزَّ وجَلَّ، ولا تَفَكَّروا في اللهِ Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *el-Mekâsidü'l-Hasene*, 191- İsnadı Zayıf; Aclûnî, el-İmâm Şeyh İsmâîl b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs*, 1/371 İsnadı Zayıf; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 2976 Hasen Hadis; İbn Kesîr, Hâfız ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad-Arabistan: Dâru Tayyibe, 1418), 8/184 Mürsel-Münker Hadis.

[292] يَأْتي الشَّيْطانُ أحَدَكُمْ فَيَقُولَ: مَن خَلَقَ كَذا وكَذا؟ حتَّى يَقُولَ له: مَن خَلَقَ رَبَّكَ؟ فإذا بَلَغَ ذلكَ، فَلْيَسْتَعِذْ باللَّهِ ولْيَنْتَهِ Buhârî, Sahîhu'l-*Buhârî*, 3276; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 134.

[293] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 36.

[294] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 37.

[295] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 17.

1.1.4.6. İmanda Taklidin Caiz Olması ve Allah'ın Bilinmesi

Berzencî, akâid ile ilgili yazdığı eserlerinin başında iman, taklit ve iman ile ilgili konuları ele almıştır. Ancak o, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* adlı eserinde, taklit konusuna değinirken itikadi konularda değil amelî konulardaki taklit ile ilgili görüşlerine , *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid* adlı eserinde ise amelî konudaki taklide değil itikadi konulardaki taklit ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Ona göre herhangi bir nazar ve istidlale gerek kalmaksızın Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklere, kitaplara, rasullere, ahiret gününe, kader ve kazaya iman etmek şarttır. Mukallidin imanı ve sıhhati ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte, çoğunluğun görüşüne göre mukallidin imanı sahih ve geçerlidir. Mukallidlerin ibadet etmeleri gerektiğini belirten müellif, kendilerine verilen bilgilerde kitap ve sünnet ile ilgili çatışma ve tezat oluşmadığı takdirde artık mukallidin imanı hâsıl olmuş demektir.[296]

Mu'tezile mezhebinde mukallidin imanı ile ilgili açık görüşler olmamakla birlikte Zeydî Mu'tezilî âlim İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) eserinde Basra ekolünün tamamı ile Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ve Haşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) mukallidin imanını kabul etmediği, Belhî'nin ise kabul ettiği belirtilir.[297] Genel olarak Mu'tezile'ye göre mukallidin imanının sahih olması için her konuda bir delilin bulunması ve şüphelerin ortadan kalkması gerekir. Mukallid, İslam ülkesinde yetişmiş ve Hz. Peygamber ile ilgili tevatür derecesinde bilgi sahibi olmuş ise o kişi zaten nazar ehli olmuştur. Bazılarına göre ise nazar ve istidlal bazı müslümanlara yöneliktir. Araştırma, inceleme bilgisi olmayan avam kişiler sadece hakkı taklit ederler, daha öncekilerin delillerini işitirler ve bunlarla yetinirler. Eğer meseleyi anlamışlarsa bu onlar için yeterlidir. Daha fazlası için mükellef değillerdir.[298]

Mukallidin imanının geçerli olduğuna dair deliller olduğunu belirten Berzencî, sahabe-i kiramın pek çok Arap olmayan beldeleri fethettiğini, fethedilen beldelerde bulunan insanların Araplar gibi iman etmelerini sahabelerin kabul ettiklerini, iman ederken herhangi bir delil istemediklerini belirterek böyle bir durumda imanın geçerli

---

[296] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 10.

[297] el-Murtazâ, Ahmed b. Yahya, *Kitâbu'l-Kalâid fî Tashîhi'l-Akâid* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Meşrik, 1946), 133.

[298] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 10-11.

olması için delil getirmenin gerekli olmadığını anlamak gerektiğini belirtir. Çünkü böyle bir durumda olup yeni müslüman olan avam bir kişinin delil getirmesi imkân dâhilinde değildir. Bu durumda delil ve istidlale gerek olmadan akâidde taklidi iman caizdir. Ancak bu imanın geçerli olması için mukallidin imanının şüpheden uzak olması, iman esaslarına kalbi ile kesin iman etmesi gerekir. Örneğin bir kimse, İslam âlimlerinden Hz. Peygamber'in bedeni ile mi'raca yükseldiğini işitse ve bunu şüphe duymadan kalbi tasdik etse ve bu konuda bir delili de olmasa bu itikadı geçerli olur. Ancak bu durum taklidin akâid meselelerinin hepsinde geçerli olduğu anlamına gelmez. Çünkü akâid meselelerinin bazılarında nazar ve istidlal gereklidir. Berzencî'ye göre bazı itikadi konularda taklidin geçerli olması için nass ve icma, Mu'tezile'ye göre akıl gerekir. "*Kadın, bir kediyi hapsettiğinden ötürü azap görmüştür.*"[299] hadisinde olduğu gibi bazı itikadi konularda delil gerekmektedir.[300]

Allah'ı tanıma ve bilme konusu ile tevhid konusunda taklidin olamayacağını belirten Berzencî'ye göre "*Bil ki O, kendisinden başka ilah olmayan Allah'tır.*"[301] ayetinde müslümanlara Allah'ın bir olduğu bilgisi emredildiğinden taklit caiz değildir. Çünkü bu ayette kat'i delil mevcuttur. Ayrıca Hz. Peygamber, "*Allah mü'min kullarına peygamberlere ne emretmişse onu emretmiştir.*"[302] hadisinde peygamberlerin taklit ile emredilmedikleri görülmektedir. Eğer taklit ile emredilselerdi taklit ile ilgili hükümleri açıklarlardı. Aksine onlar ilim ve marifet ile emredilmişlerdir.[303]

Her bir mezhep sahibi imam, kendi sistematik düşüncesine göre İslam ahkâmı ile ilgili sözler ve kaideler ortaya koyar. Dört mezhebin mensupları kıyamete kadar bu prensipleri alır ve hayatlarına düstur edinirler.

Berzencî'ye göre mezhep mukallidi bu prensipleri kabul edip hayatına uyguladığı zaman bu mezhep sahipleri de bu ecir ve sevaptan pay almaktadır. Bu mezhepleri taklit eden müslümanların yaptıkları ibadetler ve ameller Allah katında

---

[299] عُذِّبَتِ امْرَأَةٌ في هِرَّةٍ حَبَسَتْها Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 2364-2365-3482; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2242-2619.

[300] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 11.

[301] فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ Muhammed 47/19.

[302] وإن الله أمر المؤمنين بما أمر به المرسلين Müslim, *Sahîhu Müslim*, 1015-1684; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 1996), 2989.

[303] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 12.

makbul olur. Bu imamlar ictihadları sayesinde müslümanları kıyamete kadar cehalet ve dalaletten kurtarır. Böylece de yolunu takip edip amel ve ibadet eden mukallid müslümanların ibadet ve sevaplarının mükâfatına ortak olurlar. Şer'i meselelerde bu dört mezhebin prensipleri muteberdir.[304]

Allah'ın tanınması ve varlığının özü konusunda görüşlerini dile getiren Berzencî, muhakkik âlimlerin Allah'ın varlığının özünü bilmenin mümkün olmadığını belirttiklerini, Hüccetü'l-İslâm, İmâmü'l-Harameyn, sufiler, filozoflar ve hadisçiler gibi bazı âlimlere göre Allah'ın zâtını bilmenin imkânı olmadığını belirtir. Konu ile ilgili pek çok hadisin varlığından bahseden müellif, Hz. Peygamber'in, "*Allah'ın nimetlerini düşünün. Ancak Allah'ın zâtını düşünmeyin.*"[305] hadisini örnek göstererek Allah'ın zâtını bilmenin ve merak etmenin doğru olmadığını belirtir. Allah'ın zâtını bilmekle ilgili yasağın sebebini, "*Allah'ın rahmetinin izlerine bak.*"[306], "*Bir bakın. Yerde ve göklerde ne var görün.*"[307] ayetlerinde emir, vücup ifade ettiğinden Hz. Peygamber müslümanların Allah'ın zâtını bilmelerini yasaklamıştır. "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı olmasında akıl sahibi insanlar için ibretler vardır.*"[308] ayeti nazil olunca Hz. Peygamber Allah'ın zâtını düşünmek yerine O'nun nimetlerini düşünmeleri için telkinde bulunmuştur.[309]

Nimetlerin kişiyi Allah'a ulaştırma noktasında nazar ve istidlal ile ilgili ise bilinebileceğini belirten Berzencî'ye göre kişi, dünya nimetlerine Allah'a ulaştıracak şekilde bakabilir. Kişi nimetlere bakarak dünyanın bir yaratıcısı olduğu, onun da Allah olduğu bilgisine ulaşabilir. Çünkü ibret nazarıyla bakınca âlemin sonradan oluştuğuna dair bir delil vardır. Bu sayede dünyanın hâdis olduğundan başlayarak Allah'ı bilmeye yönelik bir bilgi elde edebilir.[310]

---

[304] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 4-6.

[305] تفَكَّروا في آلاءِ اللهِ ولا تفَكَّروا في اللهِ Taberânî, Hâfız Ebi'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 6319-6/250; Sehâvî, *el*-Mekâsidü'l-*Hasene*, 191; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs*, 1/371.

[306] فَانْظُرْ اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰ er-Rûm 30/50.

[307] قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ Yûnus 10/101.

[308] اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِي الْاَلْبَابِ Âl-i İmrân 3/190.

[309] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 12.

[310] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 12.

Berzencî, konu ile ilgili zikrettiği ayetleri yorumlarken görüşüne delil olarak bir hadis de rivayet etmektedir.[311] Ancak bu hadis bazı kaynaklarda "isnadı zayıf ve şüpheli hadis"[312], bazı kaynaklarda "münker hadis"[313], bazı kaynaklarda ise "metrûk hadis"[314] olarak geçmektedir. Müellifin zikrettiği ayetlerde ise Allah'ın zâtını tefekkür etmeyi yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır. Elbette Allah'ın zâtını düşünmek, insan tasavvurunun ve tahayyül dünyasının sınırlı olması ve yarattıklarına benzememesi sebebiyle, O'nu bir nesneye benzetmek ya da yarattığı canlıların suretinde bir surete benzetmek caiz değildir. Burada belirtmek istediğimiz konu Allah'ın zâtının düşünülmesi ya da tahayyül edilmesi değil, müellifin ortaya koyduğu delillerin yetersiz olduğunu belirtmek içindir.

1.1.4.7. Ru'yetullah Meselesi

İslam kelamında çokça tartışılan ru'yet meselesinden kasıt, Allah'ın cennette veya kıyamette kullara görülmesi meselesidir. Ru'yet meselesinin gerçekleşeceğini veya gerçekleşmeyeceğini iler süren mezhepler ve bazı mütekellimler, ileri sürdükleri görüşlerini hem Kur'an ayetleri hem de Hz. Peygamber'in hadisleri ile delillendirme gayretinde olmuşlardır.

Ru'yet ister dünyada ister ahirette olsun gözle görmek manasına gelir. Kur'an-ı Kerim'de terkibi bulunmayan ru'yetullah konusuna değinen Berzencî, ehl-i sünnet imamlarının ittifakıyla ve selef-i salihin görüşüyle aklen ve naklen Allah'ın kıyamet gününde ru'yetinin caiz ve vaki olacağını belirtir. Normal şartlarda bir nesneyi gören kişi, görecek olduğu nesneye yaklaşır. O nesneden bir huzme, bir izlenim ortaya çıkar

---

[311] تفَكَّروا في آلاءِ اللَّهِ ولا تفَكَّروا في اللَّهِ Taberânî, Hâfız Ebi'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 6319-6/250; Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-Hasene*, 191; Aclûnî, *Keşfü'l-*Hafâ *ve Müzîli'l-İlbâs*, 1/371. İsnadı Zayıf Hadis.

[312] Sehâvî, *el-*Mekâsidü'l-*Hasene*, 191; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs*, 1/371.

[313] ez-Zehebî, Şemsüddin Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 2003), 9/324.

[314] Heysemî, Ali b. Ebî. Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid* (Beyrut-Lübnan: Mefsedetü'l-Meârif, 1406), 1/86.

ve bu şekilde görme olayı gerçekleşir. Halbuki Allah'ın görülmesi olayında bu şartlara gerek olmadan ru'yet otomatik olarak ortaya çıkacaktır.[315]

Mâturîdî, kulların Allah'ı ru'yetinin gerekli ve hak olduğunu, ancak bu ru'yetin tefsirsiz ve idraksiz olacağını belirtir.[316]

Berzencî'ye göre ru'yetullahın vaki ve lazım olacağının aklî ve naklî delilleri vardır. Ona göre ru'yetin aklen delili şudur: Hariçte mevcut olduğu için Allah'ı görmek aklen de caizdir. Hariçte mevcut olan bir şeyin bizatihi görülmesi zaten zaruridir. Bu noktadan hareketle âlimler, meleklerin, ruhların ve cinlerin, seslerin ve tatların bile görülmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak Allah, insanları dünyadaki yetileri itibarıyla soyut varlıkları görme özelliğinde yaratmadığı için, başta Allah olmak üzere bu tür varlıkların dünyada görülmesi mümkün değildir. Fakat insanların dünyada bu varlıkları görmesi o varlıkların görülmeyeceği, ru'yetin muhal bir durum olduğu anlamına gelmez. Bir vakit gelir Allah bizde görme kuvvesini yaratırsa görülmelerinde şüphe yoktur. Nitekim Hz. Peygamber, yaratılan o kuvvet vasıtasıyla melekleri görmüş, ancak ashap görememiştir. Bununla birlikte az sayıda ashab-ı kiram da bu hale müyesser olmuştur.[317] Örneğin, sara hastalığına yakalanan bir kişi veya mecnun olan bir kimse cinleri görebilir. Kedi, zifiri karanlıkta fareyi görmektedir. İnsanda henüz o kuvvet yaratılmadığı için soyut varlıkları göremez. Soyut varlıkların insanlar tarafından görülememe meselesi, o varlıkların zâtından değil, bizatihi başka sebeplerden meydana gelir. Yani görenin o anda görme yetisinin olmaması nedeniyledir. Zira Hz. Mûsâ'nın "*Rabbim bana görün. Sana bakayım.*"[318] demesi Allah'ın görülmesinin mümkün olması nedeniyledir. Eğer Allah'ın ru'yeti muhal olsaydı, Hz. Mûsâ'nın böyle bir istekte bulunması cehaletini ortaya çıkarırdı. Çünkü muhal olan bir şeyi istemek peygamberler için abesle iştigal olur, olmayacak şeyin istenmesi anlamına gelirdi. Peygamberlerin hepsi bu tür şeylerden münezzehtir. Peygamberlerin bu tür cehaletten uzak olmadığını söyleyen kimse kâfir olur. Halbuki

---

[315] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 46; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 62.

[316] Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, Tahkik: Bekir Topaloğlu, Muhammed Ârûşî, *Kitâbü't-Tevhîd* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, ts.), 141.

[317] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 46; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 62.

[318] قَالَ رَبِّ اَرِنِيٓ اَنْظُرْ اِلَيْكَۜ el-A'râf 143.

Allah, kendi ru'yetini dağın yerinde durması şartına bağlamıştır. Bu da mümkün bir şey olduğunu gösterir. Mümkün olan bir şeye şart bağlamak, tabiidir. Olmayacak bir şeye bir şart bağlanmaz.[319]

Dünyada ru'yetullah meselesine gelince, dünyada, uyanıklık halinde iken gözle Allah'ın ru'yetini görmek sadece Peygamberimize mahsus bir durumdur. Dünyada başka bir zâta müyesser olmamıştır. Fakat basiret gözüyle ve uyku halinde ümmetin salihleri için vaki olduğu muteber kitaplarda yer almaktadır.[320]

Berzencî'ye göre ru'yetullahın vaki ve lazım olacağının naklen delilleri de mevcuttur. Ona göre ru'yetullahın vaki olacağını bizzat Allah bildirmiştir. Zira bir şeyi Allah haber verdiği zaman o mutlaka vaki olacaktır. Bütün mü'minlerin ahirette/kıyamette Allah'ı göreceklerine dair Kur'an'da ve sünnette kesin deliller mevcuttur. [321]

Kur'an'dan delil, "*O gün bazı yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.*"[322] ayetidir. Bu ayette nazar ifadesi, bekleyerek görmek, nimete ulaşmak anlamında söylenmiştir. Bu da mü'minlerin bir müjde ve sevincini ifade etmektedir. Bu ayete göre mü'minler hem Allah'a bakacaklar hem de mutlu ve bahtiyar olacaklardır. Nimeti beklemeleri uzun bir bekleyiş olmayacaktır. Çünkü "*Bekleme ateşten daha şiddetlidir.*" sözünde olduğu gibi çok bekleme onları üzecek, gönüllerini rahatsız edecektir. Kur'an'da geçen "*Güzel yapan kişilere daha güzeli, hatta bir fazlası vardır.*"[323] ayeti ile ilgili tefsir âlimlerin büyük çoğunluğuna göre buradaki "hüsnâ" kelimesinden kastın cennet olduğu, "ziyâdet" kelimesinden kastın ise ru'yetullah olduğu şeklindedir.[324]

---

[319] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 46-47; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 62.

[320] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 47-48; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 63.

[321] Berzencî, Kitâb-*ı Ha*mîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 47-48; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 63.

[322] وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ el-Kıyâmet 75/22-23.

[323] لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ Yûnus 10/26.

[324] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 63.

Sünnetten delil ise yirmi bir sahabinin rivayet ettiği meşhur hadiste Rasulullah, "*Dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.*"[325] hadisidir. Bu hadis de ru'yetullahın vaki olacağına dair önemli bir delildir.

Kur'an'da ru'yetullah ile ilgili vârid olan ayetlerin zahirine hamledilmesi gerektiğini belirten Berzencî, ru'yetullaha muhalif gibi görünen "*Gözler O'nu idrak edemez (göremez). Ancak O gözleri idrak eder (görür).*"[326] ayetinde geçen görme meselesi tüm görmeleri kastedecek anlamda değil, bazı kimselerin göremeyeceği anlamına geldiğini belirtir. Yani o, bu ayette külli bir kaide bulunmayıp, cüz'i bir kaidenin olduğunu belirtir. Bu ayetteki idrakte, hissetme ve mutlak görme manası vardır. Yani dünyada tam görme imkânı olmasa da buradan hiçbir zaman, hiçbir yerde, hiçbir şekilde görülemeyecek anlamı çıkmaz. Çıktığı kabul edilse bile, deliller toplandığında bu görememe konusunun kâfirlerle alakalı olduğu ortaya çıkar ve bu kısıtlama mü'minleri kapsamaz.[327] Eş'arî, bu ayetteki görememeden kastın dünyada olduğunu, bunun ahirette Allah'ı görmeye engel teşkil etmediğini, Allah'ı göremeyecek olanların ise kâfirler ve yalancılar olduğunu belirtir.[328]

Berzencî'ye göre mü'minler, bulut olmadan güneşi gördükleri gibi, gören ile görünen şey arasında herhangi bir perde olmaksızın ya da herhangi bir engel olmaksızın ahirette Allah'ı göreceklerdir. Allah'ı görme vaktine ve görecek kişilere değinen Berzencî, ru'yetin mahşer günü olacağını, cennette Allah'ı görme hakkına erişen kişilerin, cennet ehlinden bütün peygamberler ile her bir ümmetin sıddıklara, meleklere, kurtuluşa eren ümmetin mü'minlerine hâsıl olacağının ittifakla sabit olduğunu, bu ümmetin kadınları ile geçmiş dinlerin mü'minleri, melekler ile cinler hakkında ihtilaf olduğunu belirtir. Bir görüşe göre mü'min kadınlar, dünyadaki cuma günleri gibi, Ramazan ve Kurban bayramlarında Allah'ı göreceklerdir. Çünkü Allah'ın bu günlerde ilahî tecellisi umumi olacaktır. Kıyamet günü insanlar, mü'minler, münafıklar ve kâfirler her ne kadar Allah'ı görecek olsalar da daha sonra mü'min

---

[325] إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كما تَرَوْنَ هذا القَمَرَ Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, 554-4851-7436; İbn Mâce, Sünenü İbn Mâce, 177; Ebû Dâvûd, Sünenü Ebî Dâvûd, 4729. Sahih hadis.

[326] لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ el-En'âm 6/103.

[327] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 63.

[328] Eş'arî, *el-İbâne* an Usûli'd-Diyâne, 296; Eş'arî, el-Lüma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bidei, 61-64.

olmayanlar ru'yetten mahrum kalacaklardır. Berzencî, cinlerin mü'minleri ile insanların mü'minleri ru'yete şeref olma konusunda eşit olduklarını belirtir.[329]

Berzencî, kıyamet günü ya da cennette kadınların Allah'ı görmeleri hususunu Dârekutnî'de geçen bir hadise dayandırmış ve kitabında bu konuda bir görüş olduğunu ifade etmiştir. Hadis şu şekildedir: "*Kıyamet günü olduğunda mü'minler Rablerini görecekler. Mü'min kadınlar da Ramazan ve Kurban bayramlarında görecekler.*" [330] Dârekutnî, hadisinin senedinde bulunan kişilerden bilinmeyenler bulunduğu için isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.

Suyûtî, kadınların Allah'ı ru'yeti ile alakalı ele aldığı risalesinde kadınların Allah'ı ru'yeti ile ilgili olarak konuyu etraflıca ele almış, peygamberlerin, meleklerin, cinlerin, mü'min erkek ve mü'min kadınların ru'yetinin ne zaman ve ne şekilde olacağı ile alakalı görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre meleklerin ru'yetinin vaki olacağını,[331] cinlerin mü'minlerinin ru'yetinin olmayacağını, onların mükâfatının cehennemden kurtulmak olacağını,[332] cennette de dünya gibi günlerin olacağını, erkeklerin cuma günü rablerini ru'yet edeceklerini, haklarında merfu bir hadis olmamasına ve görmeyeceklerine dair birçok rivayet olduğunu belirtmesine rağmen kadınların da erkekler gibi cuma günü rablerini ru'yet edeceklerini, bu görüşün daha isabetli olacağına kanaat getirdiğini dile getirmiştir.[333]

Suyûtî ayrıca, ru'yetullahın tabakaları olduğunu, birinci tabakada, peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin ve avam-havâs bütün mü'minlerin bulunduğunu, bunların Allah'ı ru'yetlerinin her cuma günü olacağını,[334] ikinci tabakada sabah-akşam rablerini ru'yet edecek mü'minlerin bulunduğunu,[335] üçüncü tabakada ise,

---

[329] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 48; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 63.

330 إذا كان يوم القيامة رأى المؤمنون ربهم عز وجل ويراه المؤمنات يوم الفطر ويوم النحر Dârekutnî, Hâfız Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer, Kitâbu'r-Ru'ye (Mektebetü'l-Menâr, 1411), s. 170-171, H. No; 56; el-Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 48; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 63.

[331] Suyûtî, Abdurrahman b. Kemâl Celaleddin, İsbâlu'l-Kisâ ale'n-Nisâ (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), 40.

332 Suyûtî, İsbâlu'l-Kisâ ale'n-Nisâ, 16.

333 Suyûtî, İsbâlu'l-Kisâ ale'n-Nisâ, 17.

334 Suyûtî, İsbâlu'l-Kisâ ale'n-Nisâ, 23.

335 Suyûtî, İsbâlu'l-Kisâ ale'n-Nisâ, 24.

dünya nimetlerinden vazgeçtikleri için, kendilerinden başka hiçbir mü'minin nail olamayacağı şekilde her daim rablerini ru'yet edecek olan mü'minlerin bulunduğunu dile getirir.[336] Berzencî de, ahirette Allah'ın görülmesinin bir derecesi olduğunu, o derecenin kişinin dünyadaki mertebesine göre olacağını, bunların ilmî ve amelî derece ile ilahî marifet derecesi şeklinde olacağını belirtir. O, Allah'ın tecellisini insanların farklı bilmelerinden dolayı Allah'ın da onlara tecellisinin farklı farklı olacağını belirtir.[337]

Berzencî, Gazzâlî'nin ru'yet ile ilgili görüşlerine değinerek, ahirette ru'yete erişmenin marifetullaha bağlı olduğunu belirtir. Nitekim ona göre ağaca nispetin çınar ağacı olduğunu, ziraata dönen şeyin tohum olduğunu, çekirdek olmadan ağacın, tohum olmadan ziraat ve ekinin hâsıl olmayacağı nasıl gerçekse, dünyada marifetullaha nail olmayan kimsenin ahiret gününde Allah'ın müşahedesine nail olmayıp ru'yetinden mahrum olacağını belirtir. Dünyada Allah'ı tanımayan kişinin ahirette Allah'ı göremeyeceğini, dünyada iman lezzetini tatmayanın ahirette Allah'ı görme lezzetine erişemeyeceğini ve kâfirlerle Allah arasında bir perde olacağını belirtir. O, "*Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette Rablerinden mahrum kalacaklardır.*"[338] ayetini ru'yete delil göstermiştir.[339]

Berzencî, meleklerin ve cinlerin mü'min olanları ile Mâlikîlerin görüşüne dayanarak geçmiş ümmetlerin mü'minlerinin ru'yeti meselesinde bunların Muhammediyye ile eşit olduklarını, onların da ru'yete nail olacaklarını dile getirmiştir.[340] Bazı görüşlere göre geçmiş ümmetlerin mü'minleri, mahşer dışında Allah'ı göremeyeceklerdir.[341]

Berzencî, ru'yetin ahirette vaki olacağından hareketle, Mu'tezile gibi ru'yeti inkâr edenlerin görmenin gerçekleşebilmesi için ileri sürdükleri gören-görünen,

---

[336] Suyûtî, İsbâlu'l-Kisâ ale'n-Nisâ, 31.

[337] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 65.

[338] كَلَّٓا اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ٌ el-Mutaffifîn 83/15.

[339] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 48; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 65.

[340] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 48; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 63-64.

[341] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 64.

mesafe, duvar, yol, karşılıklı görüşme, yön, görme yetileri vb. gerekçelerinin Allah için söz konusu olmadığını, ahirette bunlara ihtiyaç duyulmadığını dile getirerek, ahirette Allah'ı ilk görme şerefine Hz. Peygamber'in layık olduğunu belirtmiştir.[342]

Berzencî'ye göre ru'yetullah, ahirette gerçekleşecektir. Zira dünya hayatında insanın Allah'ı görme yetileri bulunmamaktadır. Şayet ru'yet gerçekleşecek olsaydı Allah'ın celâlinden dolayı, görenin bayılacağı bir durum ortaya çıkacaktı. Hz. Mûsâ'nın Kur'an'da örnek gösterilmesi, Allah'ın istediğini, istediği şekilde yaratması ve imkân verme şeklinde anlaşılması gerektiğini, ru'yetin imkânsız olmadığını, isterse Allah bu yetiyi insana verebileceğini ama vermediği şeklinde anlaması gerekir.[343]

Ahirette insanların Allah'ı ilk gördüklerindeki reaksiyonlarına da değinen Berzencî, Allah'ın insanlardan dilediğine görüneceğini ve bu esnada gören insanların bir baygınlık geçireceğini, Allah'ın rahmeti sayesinde bu baygınlıklarının da geçeceğini belirtmiştir. Aynı zamanda ru'yetullahın nasıl gerçekleşeceğinden de bahseden müellif, sahih hadislerde belirtildiği şekliyle O'nun bir mucizesi olarak Hz. Peygamber'in önünü gördüğü gibi arkasını da görmesi[344] özelliğinde olduğu gibi Allah'ın insan için idrak, göz, baş, el, sırt, vb. şeyleri yaratmaya kâdir olduğundan, görüşmenin mekânsız ve mesafesiz olacağını, karşı karşıya, yüz yüze, gözlerin göreceği şekilde, vücudun varlığıyla beraber kullar ile Allah arasında olacağını, Allah'ın görülmesinin siluet şeklinde değil cismani bir şekilde gerçekleşeceğini belirtmiştir.[345]

Ümmetin icmasına göre dünyada Allah Rasulü'nden başka kimse Allah'ı görmemiştir. Allah Rasulü, mi'racda Allah'ı iki gözüyle iki defa, keyfiyetini bilmediğimiz şekilde görmüştür. Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687-688), Hasanü'l-Basrî (ö. 110/728), Ka'bu'l-Ahbâr, Ebû Bekir Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Ebû Amr Muammer (ö. 215/830), Eş'arîlerin çoğunluğuna göre Rasulullah, bizzat dünya gözüyle mi'racda Allah'ı görmüştür. Hz. Aişe ise Hz. Peygamber'in mi'racda Allah'ı görmesini kabul etmemiştir. Berzencî'ye göre Hz. Aişe'ye sahabenin bir kısmı bu

[342] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 64.

[343] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 64.

[344] أيها الناس إني أمامكم فلا تسبقوني بالركوع ولا بالسجود، فإني أراكم من أمامي ومن خلفي Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, 741; Müslim, Sahîhu *Müslim*, 423-424.

[345] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 64-65.

konuda muhalefet etmiştir. Ona göre bir konuda muhalefet olursa artık o görüş hüccet olamaz. Dolayısıyla Hz. Aişe'nin görüşüne itirazlar vaki olduğundan onun bu konudaki görüşleri delil olarak ele alınamaz. Ahmed b. Hanbel'e Hz. Aişe'nin, "*Kim Rabbini gördüğünü iddia ederse o kişi Allah'a büyük bir iftira etmiştir.*" sözü sorulunca o, Hz. Peygamber'in, "*'Rabbimi gördüm.' sözü en büyük sözdür.*" şeklinde cevap vermiştir.[346]

Hz. Aişe'nin görüşüne karşı gelenler, "*Sana gösterdiğimiz o rüyayı sadece insanları sınamak için meydana getirdik.*"[347] ayetinin Hz. Aişe'nin görüşünü temelsiz kıldığını, bu ayetin mi'racda ru'yetin gerçekleşmiş olduğunun bir delili olduğunu söylerler. Onlara göre bu ayet, Hz. Aişe'nin sözünü nefyetmektedir. Bir şeyde hem olumlu hem de olumsuz durum bir araya gelirse olumluya hamledilir. Dolayısıyla olumsuz olan Hz. Aişe'nin sözü bu ayetle nefyedilmiş demektir. Çünkü Allah Rasulü bizzat kendisi ru'yeti ispat etmiştir.[348]

Berzencî, Ebu'l-Feth Bekir b. Süleyman'dan (ö. 763/1362) iktibas yaparak onun konu ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber, mi'rac gecesinde ümmetinden namazı hafifletmesi için Hz. Mûsâ'nın ümmetin elli vakit namazı kılamayacağı görüşüne binaen, gidilip gelinen görüşmelerde dokuz defa, kitaba göre de iki defa olmak üzere Allah'ı on bir defa görmüştür. Câbir b. Abdillah'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, "*Andolsun ki O'nu başka bir defa daha gördü.*"[349] ayeti ile ilgili olarak, "*Rabbimin şanı yücedir. Ben O'nu yüz yüze gördüm. Allah'ın vechi bana Sidre-i Müntehâ'da görüldü.*" şeklinde dile getirilen hadis ile ilgili olarak muhaddislerden Ebû Îsâ Muhammed et-Tirmizî (ö. 279/892), bu görüşmenin bir defa kalple, bir defa da gerçek şekliyle olduğunu ve bu hadisin hasen hadis olduğunu belirtmiştir.[350] Ebu'l-Kâsım Eyyub et-Taberânî (ö. 360/971), görme olayının kalp ile bir defa, bir defa da gerçek şekliyle gerçekleştiğini dile getirmiştir.[351] Müfessirler konu ile

---

[346] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 66.

[347] وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ el-İsrâ 17/60.

[348] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 66.

[349] وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰىۙ en-Necm 53/13.

[350] Tirmizî, *Sünenü't*-Tirmizî, 3278-3280.

[351] Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, 12400-12941.

ilgili ayetin yorumunda ihtilafa düşmüşler ve bu görüşmenin gerçek şekliyle,[352] Allah'ın suretini görme şekliyle,[353] kalp gözüyle iki defa,[354] bir defa kalple, bir defa gerçek şekliyle gerçekleştiği şeklinde olduğunu,[355] konu ile ilgili olarak ihtilafın bulunduğunu,[356] çoğunluğa göre Hz. Peygamber'in bu ayette bahsedilen görme-görüşme işini Cebrâil ile yaptığını dile getirmişler.[357]

Berzencî'ye göre peygamberler ve Allah'ın veli kulları, basiret gözüyle, yani kalp gözüyle dünyada Allah'ı görebilirler. Ona göre bedenlerin olduğu gibi kalplerin de gözü vardır ve onunla makul olanlar görülebilir. Selef-i Sâlih'ten bazı kimselerin rüyasında Allah'ı ru'yet ettikleri nakledilmiştir. İmâm-ı Âzam bu şekilde Allah'ı yüz defa görmüştür.[358]

Bilindiği üzere ru'yetullah konusu İslam düşünce tarihinde tartışmalı konulardan birisidir. Müellif konu ile ilgili nassları ele alarak mezhepler arası mukayese yaparak görüşünü dile getirmiştir. Ancak diğer meselelerde olduğu gibi sahih kaynaklarda olmayan birçok ayrıntı bu konuda da zikredilmiştir. Ona göre ru'yet haktır ve gerçekleşecektir. Hatta o, bazı veli kulların daha ahiret hayatı başlamadan rüyalarında Allah'ı ru'yet ettiklerini belirterek ru'yeti dünya hayatına taşımıştır. Bize göre nasslarda açık bir şekilde belirtilmediği için ru'yetin gerçekleşmeyeceğini söylemek kişiyi küfre düşürmez.

---

[352] el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Neysâbûrî, el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz (Dımeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1415), 1039.

[353] Celaleddin el-Mahallî, Celaleddin es-Suyûtî, Tefsîru Celâleyn (Beyrut-Lübnan: Mektebetü Lübnân, 2003), 526.

[354] Ebi'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî ed-Dımeşkî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Tefsîru İbn Kesîr) (Riyad-Arabistan: Dâru Tayyibe, 1418), 8/2,448; Kurtubî, Ebû Abdullah b. Ahmed b. Ebî Bekr, el-Câmiu Lİ Ahkâmi'l-Kur'ân (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-İslâmiyyeti, 1437), 24/20, 24.

[355] Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadîr, 1994, 146.

[356] Taberî, İmam Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ebû Ca'fer, Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Kâhire: Merkezü'l-Buhûs, 1422), 25/22, 28.

[357] Beğavî, Ebû Muhammed b. Hasen b. Mesûd, Tefsîru'l-Beğavî-Meâlimü't-Tenzîl- (Riyad-Arabistan: Dâru Tayyibe, 1409), 404; Taberî, Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, 25/22, 28; es-Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır, Tefsîru's-Sa'dî (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-İslâmiyyeti, 1423), 819; Nesefî, Abdurrahman b. Ahmed b. Mahmûd, Tefsîru'n-Nesefî -Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl- (Dımeşk-Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419), 3/3,391; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984)30/27, 100.

[358] Berzencî, Ebhe'l-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 66.

1.2. İnsan Fiilleri

1.2.1. Kulların Fiilleri/Ef'âlü'l-İbâd

Kulların fiilleri konusu İslam kelamı ile değişik din ve mezheplerde tartışma konusu olmuştur. Berzencî, konu ile alakalı görüşlerini mensubu bulunduğu Eş'arî mezhebi çerçevesinde değerlendirmiştir. Bununla birlikte, ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at mensuplarının görüşlerine de yer vermek suretiyle konuyu izah etmeye çalışmış, ehl-i bid'at mezheplerinin görüşlerini de tenkit etme yoluna gitmiştir.

Ehl-i kıblenin tamamı, çeşitli din mensupları ve filozoflara göre, havyan cinsinin fiillerinde, buna ilaveten mevcûdâtın icadında Allah'tan başka müessir yoktur. Kulların fiilleri ise iki kısımdır. Bir kısmı kulların tabii fiilleri olup, onlara asla ve kat'a kulların müdahale etmesi ve ihtiyar etmesi imkânsızdır. Bu fiiller, ittifakla Kadîr-i Mutlak'ın yaratması ile meydana gelir. Kulların fiillerinde olan tabii fiiller de iki kısma ayrılır. Birincisi, kul yaptığı fiilleri şuurlu bir şekilde yapar. Hastalık, sağlık, uyku ve uyanıklık hali gibi. Diğerinde kul için şuur yoktur. Nema, yani vücut bakımından büyümek, inhitat, yani vücut olarak çökmek, vücudun zayıflayıp çökmesi. Yani vücut bakımından düşmek, yemeği sindirmek gibi.[359]

Şuurlu ya da şuur dışı olan kulların fiilleri de Allah'tan başkasının yaratması ile değildir. İhtiyari fiillerde ise ihtilaf söz konusudur. Cebriyye'ye göre ihtiyari fiiller Allah'ın kudreti ile meydana gelir. Bu fiilde kulun herhangi bir tasarrufu yoktur. Eş'arîlere göre ihtiyari fiillerde kulun da kudreti vardır. Allah'ın da kudreti vardır. Ancak kulun buradaki kudretinin fiillere bir etkisi bulunmamaktadır. Mu'tezile ise ihtiyari fiillerde Allah'ın değil, kulun kudretinin olduğunu iddia eder. Filozoflar ise icat yönünden Allah'ın kudretinin geçerli olduğunu söylerler.[360] Mâturîdîlere göre, bir fiilin yaratılmasında esas olan kadim kudrettir. Bir fiilin taat ya da ma'siyet olmasında olduğu gibi, hâdis kudretin ise sadece fiilin niteliğinde geçerli olduğunu söylerler.[361]

---

[359] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye* Der-Akâid-i İslâmiyye, 34-35.

[360] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 71.

[361] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi enfesi'l-fevâid, 71.

Berzencî'ye göre, kat'i nasslar ve aklî delillerle kulların fiilleri yapmasının tercihe bağlı olduğu açıktır. Yani kullar, fiilleri yapma ya da yapmama konusunda muhayyerdir. Zira Kur'an'da geçen "*İstediğinizi yapın.*"[362] ayeti kulların fiillerinde muhayyer olduklarını göstermektedir. Şayet kulların bu anlamda iradeleri olmasaydı bu ayet olmazdı. Kul kendi yaptığı güzel ameller ve fiillerle cennete, kötü amel ve fiillerle cehenneme gidebilmektedir.[363]

Fiillerin yaratılması konusunda kesb teorisinin olduğunu belirten müellif, fiillerin kullar tarafından değil Allah tarafından yaratıldığını, kulların ise o fiilleri kesp ettiğini belirtir. Fiili Allah yaratır ancak, "*İstediğinizi yapın.*"[364] ayetinde belirtildiği gibi Allah, kullarını yarattığı fiilleri yapma konusunda muhayyer bırakmıştır. Kul cüz'i iradesini kullanarak fiili yapar. Böylece insan, yaratılan o fiili yapma hususunda bir nitelik kazanır. Ayette belirtildiği gibi[365] kulların yaptığı fiillerin hepsinin yaratıcısı Allah'tır.[366]

Burada zuhur eden ihtilaf, hayvan cinsinin ikinci kısmındadır. O da ihtiyari fiiller değildir. O fiil, kalbin meylinden ibaret olan kulun cüz'i iradesi ile değildir. Şöyle ki, Allah, kulun "fiili yapma, fiili terk etme" yönlerine salih kudret ve irade yaratmıştır ki kul iradesini yapsın. Fiili terk etme yönünden birisine sırf o yöne meyledip ihtiyarından ibaret olan irâde-i cüz'iyyesi ile gayreti ölçüsü neticesinde Allah, dilerse ve ilm-i ezelîsinde mukadder etmiş ise kulun meylettiği fiili mükemmel kudretiyle yaratır. Dilemezse, yani ezelde takdir etmemiş ise yaratmaz. Bu irâde-i cüz'iyye ile kul itaatle mükâfat, isyan ile kahrolmuş olur. Yaratma ve tesir sadece Allah'tadır. Kul alet olup, kalbi meyletmiş ve kesbi üzerine hayır işlemiş ise mükâfata, şer işlemiş ise cezaya müstahak olur.[367]

---

[362] اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ Fussilet 41/40.

[363] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 71.

[364] اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ Fussilet 41/40.

[365] وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ es-Sâffât 37/96. "Sizi de yaptıklarınızı da yaratan Allah'tır."

[366] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 71.

[367] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 35.

Berzencî'ye göre, kulların ve diğer canlıların fiillerinin yegâne yaratıcısı Allah'tır. Bu konuda Kur'an'da açık ve sarih birçok delil bulunmaktadır.[368] Kul, fiilinin yaratıcısı değil yapıcısıdır. Bu fiillerde özellikle insanların zikredilmesi bazı delillerin sadece mükellef olan insanlarla ilgili olması nedeniyledir. Mükelleflerin bu fiilleri yapabilmesi ve onlara güç yetirmesi hayvanlara ve diğer canlılara nazaran insanın daha kabiliyetli, akıllı ve güçlü olmasındandır. Şayet fiilin yaratılmasında kulun tesiri olsaydı o zaman bir eserde iki müessir olurdu. Bir fiilde iki müessirin olması muhaldir.[369]

Mu'tezile'nin kulların fiillerinin yaratılması konusundaki görüşüne değinen müellife göre, kulun kendi fiilini yaratması konusunda irade sahibi olduğu görüşünü savunan Mu'tezile'nin bu görüşü batıldır. İnsan bir yere düşmesi ile yukarı doğru çıkması konusunda bir karar verebilir. Bu işi yapmaya sevk eden etkenlere bakabilir. Mu'tezile, bir kişi bir şeyi yapmayı istese, bir şey hoşuna gidip arzu etse, bu durumda kişinin istediği işi ortaya çıkarıp yapıyor manasını çıkarmaktadır. Kişinin bir işi istemesi veya yapması, fiil konusunda mutlak kudreti olduğu, fiili yarattığı veya icat ettiği anlamına gelmez. Kişinin o işi yapması demek, kendi istek ve arzusuna göre o işi yaptığı anlamına gelir. Kişi kendi meyline göre ya arzuladığı işi yapar ya da o işten kaçınabilir.[370]

Mu'tezile'den bir grup, amel ve fiil noktasında kişinin kendi fiilini yaratması ile ilgili ayetlerle naklî deliller de ileri sürmüşlerdir.[371] Onlar, bu ayetlere göre kulun fiilinin yaratıcısının kendisi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu delilleri ileri sürerken kulun fiilini yaratmaması durumunda da bazı Kur'an ayetlerinin zikredilen[372] ayetler ile tenakuz edeceğini belirtmişlerdir.

---

[368] اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ez-Zümer 39/62. "Allah her şeyi yaratandır."; اِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ Kamer 54/49. "Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."; وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ es-Sâffât 37/96. "Sizi de yaptıklarınızı da yaratan Allah'tır."; هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ el-Haşr 59/24. "O Allah, yaratandır."; قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ en-Nisâ 4/78. "De ki hepsi Allah katındandır."

[369] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 72.

[370] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 71.

[371] مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا el-Câsiye 45/15. "Kim salih amel işlerse, lehindedir. Kim de kötü amel işlerde aleyhindedir."; فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ el-Mü'minûn 23/14. "Yapıp, yaratanların ne güzeli Allah'tır."; وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ el-Ankebût, 29/45. "Allah, yaptıklarınızı bilir." كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ et-Tûr 52/21. "Herkes yaptığının hesabını verecektir."

[372] اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ Fussilet 41/40. "Dilediğinizi yapın."; فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ el-Kehf 18/29. "Dileyen iman etsin. Dileyen de inkâr etsin."

Berzencî, Mu'tezile'nin naklî deliller ile ilgili ileri sürdükleri görüşlerini tutarsız bularak itiraz etmiştir. Ona göre Mu'tezile'nin belirttiği ayetlerin bir kısmı birbiri ile tenakuz etmez. Bir kısmı da te'vil edilmiştir. Ona göre her şeyin yaratıcısı, icat edeni Allah'tır. Mu'tezile'nin, kulun fiilini yaratması ile ilgili delil olarak sunduğu "icad" kelimesi hakiki anlamda değil, mecazi anlamdadır. Ya da fiilin insanlara isnat edilmesi mecazi anlamdadır.[373] "*İnsanların itirazlarını engellemesi…*"[374] ayetinin zahir manası, pek çok kendini bilmez kâfirin yaptığı şeyler manasındadır. İstemek farklı bir şeydir. Hatta, "*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*"[375] ayetinde olduğu gibi istemek bile Allah'ın dilemesi ile olur. Ayetler ortada iken Allah'tan başka yaratıcı düşünme imkân dâhilinde değildir. Çünkü Allah'ın kudreti tamdır. Ve O'nun kudretinde bir noksanlık yoktur. İnsanların, hatta canlıların kendi familyasındaki beden hareketleri birbirine benzer vaziyettedir. Bu kudret de Allah'ın zâtına mahsustur. Bu hareketlerin hepsini Allah yaratmıştır. Örümcek, arı vs. hayvanların muazzam ürünleri ortaya çıkar. Bu ürünleri bu hayvanlar yaratmaz. Bilinçli olarak da üretmezler. Onlar sadece ilahî emir ve denge gereği, içgüdüsel olarak hareket edip ürünün yaratılmasında aracı olurlar. İnsanlar bile bu hayvanların yaptıkları ürünlere hayret içerisinde bakarlar. Havyanlar bu ürünleri Allah'ın katkısı olmadan kendi başlarına yaratamazlar. Halbuki canlı, yaptığı ürünün farkında bile değildir. Buna gör insanların veya hayvanların yaratma ve icat etme hususunda bir tesiri yoktur. Allah'ın yarattığı fiillerde, kulların bir tesirinin ve kudretinin olmasına gerek yoktur. Allah buna muhtaç değildir. Fiilin yaratılmasında kulun tesiri olsa, o zaman bir eserde iki müessir olurdu. Fiilin yaratılmasında tek etki bizzat Allah'a mahsustur. İki müessir bir eseri meydana getiremez.[376]

Kulların fiillerinin yaratılması noktasında ehl-i sünnet ekolünün kesb teorisine değinen Berzencî'ye göre, kulun bir şeye yönelmesi, bu konudaki gücü ve o fiili yapması kesbtir. Kulun yaptığı fiili Allah'ın icat etmesi ise neticedir. Allah'ın fiili, yaratmaktır. İnsanın fiili, yaratılanı harekete geçirip ortaya çıkarmaktır. Bu iki fiil arasında büyük fark bulunmaktadır. Fiil, icat yönüyle Allah'ın iradesinde, kulun da

---

[373] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi enfesi'l-fevâid, 71.

[374] وَمَا مَنَعَ النَّاسَ el-İsrâ 17/94.

[375] وَمَا تَشَآؤُنَ اِلَّا اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ et-Tekvîr 81/29; el-İnsân 76/30.

[376] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 72.

kesb yönüyle gücü ve kuvveti vardır. Kulun fiillerdeki gücüne mecazi olarak araz adı verilir. Aynı şekilde Allah, bazı fiilleri hayvanlar için de yaratır. O hayvanlar da kendi durumlarına göre o fiilleri yapar. Netice olarak Allah fiilleri yaratır. Allah'ın yarattığı fiillerde neden yarattığı hususunda bir amaç gözetilmez. Yarattığı şeyi mükemmel olarak yaratır. Yarattığı şeylerde mutlaka bir hikmet vardır. Ancak bu hikmet kullar açısından bilinmeyebilir. Allah'ın yarattığı fiillerin mutlaka bir amacı vardır denilemez. Şayet denilirse o fiil belirtilen amaç dışında kullanılamaz. Dolayısıyla Allah'ın yarattığı fiiller bir amaç çerçevesinde sınırlandırılamaz.[377]

Mu'tezile, Allah'ın yarattığı fiillerde amacın olması gerektiğinden hareketle, amaçsız fiilin abes ve eksiklik olacağını söyleyerek Allah için böyle bir şeyin caiz olmayacağını belirtir. Mu'tezile'nin bu görüşü isabetli değildir. Bir fiilin abes olabilmesi için, o fiilin bir faydadan yoksun olması gerekir. Ancak bir amaç ve menfaatten yoksun olacağı anlamına gelmez. Amaç ve menfaatten yoksun olan şeye abes denir.[378]

Elbette Allah'ın yaptığı ve yarattığı fiillerde sayılamayacak kadar maslahat vardır. Ancak o maslahatı sorgulamak insana düşmez. Allah'ın fiillerde yarattığı bu maslahat, mahlûkâtın yaptığı fiillerle eş zamanlı tezahür eder. Suda, ya da insan sperminde bulunan alaka birbirine nasıl yapışmışsa, Allah'ın fiilleri yaratması ile mahlûkun o fiili kesb edip yapması birbiri ile böyle ilintilidir. Dolayısıyla Allah'ın yaratması ile insanın fiili yapması arasında çok ince bir nüans ve ayrılmaz bir bağ vardır.

Kulun fiili yaratma hususundaki gücü ve kudreti, Allah'ın yaratmasının önünde olduğu iddia edilirse, o zaman Allah'ın bir fiili yaratması için kulun yardımına muhtaç olduğu metaforu ortaya çıkar. Böyle bir durum Allah için muhaldir.[379] Mahlûkât için Allah'ın fiilleri yaratması sünnetullahtır. Mahlûk, fiilleri işleyerek yaratılan fiilin neticesinde bulunur. Mahlûkâtta olan kudret, yine Allah'ın yaratması ve kudreti sayesindedir. Mahlûk gücünü Allah'ın kudretinden almaktadır.[380]

---

[377] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi enfesi'l-fevâid, 73-74.

[378] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 74.

[379] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 74.

[380] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 75.

Cebriyye'ye göre, kulun fiili ve hareketi bulunmamaktadır. Onlara göre kulun hareketleri cansız nesnelerin hareket etmesi gibidir. Kulun fiili ve hareketi olmayıp, kulun yaptığı fiiller Allah'a nispet edilir. Kul zaten bir fiili yapmaya istitâatlı da değildir. İnsan bütün fiillerinde cebr ve ıztırar altındadır.[381] Allah dışında hiçbir yaratıcı bulunmadığından, ameller insanlara ancak mecaz yoluyla izafe edilir.[382] İnsan iradesizdir ve davranışları kişinin kendi kontrolünde değildir.[383] İnsan, rüzgâr misali amellerde tesir sahibi olmayıp, amellere ancak mahal olabilir.[384]

Berzencî, ehl-i sünnet anlayışında olduğu gibi, Cebriyye'nin görüşlerinin batıl olduğunu, fiillerin seçiminde ve yapılmasında kulun iradesinin olduğunu belirtir. Allah fiilleri yaratır, ancak kullara o fiilleri yapması noktasında zorlama yapmaz. Kul iradesine göre fiili yapar, ya da yapmaz. Bir şeyi takdir etmek, o şeyin zıddını gerektirmez. Kulun fiilleri yapma konusunda seçim hakkı vardır. [385]

Kulların fiillerinin kendi kudretine nispet edildiği ve kader anlayışının inkâr edildiği Kaderiyye anlayışına da karşı çıkan Berzencî, fiili kesbetme ve yapma konusunda kulun ihtiyarı varsa, buna ihtiyari fiiller denir. Kul bir işe yönelir ve o iş artık onun için kolaylaşırsa, kul o işi yapar. Burada zoraki yapma ve zorlanma söz konusu değildir. Kulun gücünün üzerinde bir yükü Allah kula yüklemez. Kulun sorumlu olması için gücü nispetinde ve iradesi çerçevesinde olmalıdır. Dağın başından düşen kişi kendi isteğiyle bu fiili gerçekleştirmez. Bu durumda kişi, gayri ihtiyari bu fiili yapar ve bundan mesul olmaz.[386]

---

[381] Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye, 168.

[382] Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, Çeviren: Mustafa Öz, el-Milel ve'n-Nihâl, 104.

[383] Kâdî, Ebü'l-Hasen Kādı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd-i ve'l-Adl, 8/3.

[384] Bağdâdî, İmam Üstad Ebî Masûr Abdülkâhir b. Tahir et-Temîmî, Usûlü'd-Dîn (İstanbul: Matbaatü't-Devliyye, 1346), 333; en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, Bahru'l-Kelâm, 21; Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihâl, 104.

[385] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 75.

[386] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 75. Müellif burada kişinin kaza sonucu düşmesini ifade etmiş olsa gerek. Zira kendi ihtiyarı ile düşme fiilini gerçekleştiren kişi bu fiilinden mesul olur ve uhrevi ceza ile karşı karşıya kalır.

Mu'tezile'den bir grup, kişinin kendi fiilini yaratması konusunda aklî deliller de ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, kul fiilini yaratmada müstakil olarak söz sahibi değilse, bu durumda o kişi yaptığı fiil sebebiyle methedilme ya da zemmedilme, sevap, ceza, emir, nehiy, cennet ve cehennem ile muhatap olmaz. Kişinin bunlarla muhatap olması için fiillerini kendilerinin yaratması gerekir. Çünkü onlara göre, kulların fiillerinde birtakım kusurlar ve eksiklikler vardır. İnsanın fiilini Allah'ın yaratmasına nispet etmek, onlara göre hata etmektir.[387] Halbuki Allah adaleti gereği hiçbir kuluna haksızlık yapmaz. Yaptığı hiçbir şey de eksik olmaz. Allah'ın adaleti gereği, insan fiillerinde irade ve hürriyet sahibi olması gerekir. İnsanda bu irade olmazsa, insanın sorumlu tutulması Allah'ın adalet prensibine yakışmaz.[388] Allah ise, zulüm, şirk, ma'siyet gibi kötü şeyler yaratmaz. Allah şanına layık olmayan bu kötü fiiller ile de nitelendirilemez. Allah'ın katil, zalim, nankör, haksız bir şey yemesi gibi sıfatlarla nasıl vasıflanamaz ise, bu durumda Allah kötü fiiller ve vasıflarla da vasıflanamaz.[389]

Berzencî, Mu'tezile'nin bu görüşlerine reddiye niteliğinde cevap vermiştir. Ona göre kişinin fiili kesbi, o fiile yönelmesi methedilmesi ya da zemmedilmesi için yeterlidir. Çirkin olan bir fiili yaratmak çirkinlik değil, o fiili yapmak ve kesbetmektir. Allah'ın kötü ya da çirkin fiili yaratması, Allah'ın kötü ya da çirkin işi yaptığı manasına gelmez. Kul o fiili kesb eder ve işlerse o fiil kötü fiil vasfını kazanır. Bize göre kötü veya çirkin olan fiilin yaratılmasında belki de bizim bilmediğimiz maslahat vardır. Mahlûk kabih görse de Allah'ın yaratması güzeldir. Bununla birlikte bir fiilin faili, o fiili yaratan değil, işleyendir.[390]

Kâfir bir kimse iman etmekle mükelleftir. Bu kimse iman etme kudretine sahiptir. Ancak bu kişi kudretini küfür üzere kullanmıştır. Kendi tercihi ile imana yönelme fırsatını kaybetmiştir. Bu tercih sonunda zemm ve ikâbı hak eder. Bununla birlikte kişi iman edebilecek kudrete de sahiptir.[391]

---

[387] Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihâl, 62; Kâdî, Abdülcebbâr, el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd-i ve'l-Adl, 8/3.

[388] Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, Tahkik: Adnan Zarzur, Tahkik: Abdulkerim Osman, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, 301.

[389] Şehristânî, *el-Milel* ve'n-Nihâl, 62; Gündoğar, Hamdi, "Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (Aralık 2004), 206.

[390] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 73.

[391] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 76.

Berzencî, son olarak mensubu bulunduğu Eş'arî mezhebinin görüşlerini zikreder. Eş'arîlere göre kulların fiillerinde mahza bir cebrilik ve tefvîz[392] söz konusu değildir. Cebrîlik ve tefvîzin tam ortasında bir durum söz konusudur. Müellif kendi mezhebinin bu konudaki görüşlerini, Kur'an'da ifadesi geçen[393] kan ve pisliğin arasından akan saf süte benzeterek, kulların fiilleri ile ilgili ehl-i sünnetin görüşlerinin de bu şekilde olduğunu belirtir.[394] Mu'tezile ve Kaderiyye'nin kulların fiillerini kendisinin yarattığını söylemek kan ile süt arasında bulunan pisliğe benzer. Cebriyye'nin kulların fiillerinde herhangi bir dahli ve kesbinin olmadığını söylemek kana benzer. Ehl-i sünnet mezhebinin görüşü, Mu'tezile ve Cebriyye mezhebinin ortasında bulunur. O da kulların fiillerini Allah'ın yaratmasıdır. Bu yaratmadan sonra kulların fiilleri tercihi, kesbi ve seçmesi söz konusudur.[395]

1.2.2. Rızka Dair/Haram Rızık mıdır?

Rızık, ister gıda alma şeklinde ister başka şekillerde, helal ya da haram olsun faydası olan her şeyin ortaya çıkmasına denir.[396] Kendisinden fayda görülmeyen bir şey ise rızık kısmına girmez. Örneğin, çarşı-pazarda her ne kadar yiyecek, içecek vb. şeyler bulunsa da insanın eline geçmediği, insan ondan faydalanmadığı sürece rızık değildir.

Bir diğer deyişle rızık gerek haram gerekse helal olsun hakiki Rezzâk olan Allah'ın yemek ve gıdalanmak üzere insana ve hayvana bahşettiği şeye denir. Rızık kelimesi Kur'an'da ister dünyevi ister uhrevi olsun maddi ve manevi ihsanlar

---

[392] Tefvîz: Kişinin kendine ait hukuki bir yetkiyi başkasının kullanmasına izin vermesi anlamında fıkıh terimi. Bakkaloğlu, Abdussamet, "Tefvîz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 2011), 44/40, 310. Tefvîz anlayışının bir ürünü olan ve bir işin yapılmasını ya da bir işte tasarrufta bulunmasını kendi değil de başkasına havale etme anlamına gelen müfevvidanın anlamı da şu şekildedir:

Müfevvida: Bazı aşırı Şîa fırkalarında görülen, âlemin yaratılışı ve idaresinin, ahirette ceza ve mükâfat verme işinin Hz. Peygamber ile Hz. Ali ve imamlara havale edildiği şeklindeki düşünce; iradî fiillerin meydana getirilmesinin Allah tarafından tamamen insanlara bırakılması anlamında bir terim. Öz, Mustafa, "Tefvîz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV, 2020), 44/31, 499-500.

[393] نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَناً خَالِصاً سَائِغاً لِلشَّارِبِينَ en-Nahl 16/66. "Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz."

[394] Berzencî, Ebhe'l-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 77.

[395] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid* fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 77.

[396] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 81.

anlamında kullanılmıştır. Rızık, "*Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.*"[397] ayetinde dünyevi nimetler, "*Allah yolunda öldürülenlere sakın ölüler deme. Bilakis onlar diridirler ve Rableri katında rızıklandırılırlar.*"[398] ayetinde ise sadece uhrevi nimetler anlamında kullanılmıştır.

Buna göre, insanın yediği ve içtiği ister haram olsun ister helal olsun rızıktır. Zira insanlar helal olan şeyle beslenebildiği gibi haram olan şeyle de beslenebilir. Rızkın helal ya da haram olması hususu dinî ve ahlaki bir meseledir.[399] Kimse diğer bir kimsenin rızkını yemez ve ona engel olamaz. Haram olan şey rızıktan sayılmasaydı Allah, ömrü boyunca haramdan başka hiçbir şey yemeyen kimseye rızık vermemiş olması gerekirdi. Halbuki Allah, "*Şüphesiz rızkı veren, yalnızca Allah'tır.*"[400] ayet-i kerimesinde Rezzâk olduğunu ve bu durumu zâtına hasrettiğini beyan etmiştir.[401]

Mu'tezile'ye göre haram rızık değildir.[402] Rızkın, rızık olması için helal olması şarttır. Allah'ın kullarını helal olan şeylerle rızıklandırması gerekir. Zira haram elde edilip kazanılmamıştır. Onlara göre bir şeyin rızık olması için rızkın sahibi o şeyi kazanmak zorundadır. Hayvanların önüne konan otlar hayvanlar için bir rızık değildir. Çünkü o otları hayvanlar kazanmamış, başkaları tarafından önlerine konmuştur. Haramla rızıklandırma Allah'ın salah-aslah anlayışına ters düşmektedir. Zira onlara göre Allah'ın kulları için en iyi olanı yapması vaciptir.[403]

Haramın rızık olup olmama noktasındaki ihtilafın ana konusu, rızkın Allah'a izafe edilmesi cihetiyledir. Çünkü Allah'tan başka insan, cin ve diğer canlılar olsun mahlûkâta yiyecek veren, doyuran ve nimet veren hiçbir yaratıcı yoktur. Rızık mahlûktur. Mahlûku da Allah'tan başka kimse yaratamaz. Allah'ın bir canlıya gerekli olan rızkı vermesi zorunluluk değildir. Eğer Allah bir canlıya rızık vermişse lütfundan

---

[397] وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ el-Bakara 2/3.

[398] وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ Âl-i İmrân 3/169.

[399] Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1430), 408-409.

[400] إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ez-Zâriyât 51/58.

[401] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 45.

[402] Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd-i ve'l-Adl*, 11/40.

[403] Kâdî Abdülcebbâr, el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd-i ve'l-Adl, 10/40; Mert, Muhit, "Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (2005), 12.

dolayı vermiştir. Şayet Allah rızkı bir canlıdan menetmişse onu da adaleti gereği menetmiştir. Herkes Allah'ın takdir ettiği rızık ile rızıklanır. Kendinin payına düşen hiçbir şey eksik kalmaz. Kimse başkasının rızkını yiyemez. Çünkü o rızık Allah'ın o kişi için takdir ettiği bir gıdadır. O rızkı sadece o kişinin yemesi gerekir. Başka kimse o rızkı yiyemez.[404]

1.2.3. Dalalet, Hidayet ve Misallerine Dair

İrşâd,[405] tevfîk[406] ve lütûf[407] kavramları müslümanlara yönelik kavramlardır. Hızlân,[408] tab'ı kalb[409], rân, hatm, hüsran gibi kavramlar da kâfirlerin kalpleri için kullanılan kavramlardır. Kâfirler için kullanılan bu kavramlar bir manada yolu şaşırmak demektir. Hidayet yoluna ulaşamayacak şekilde tutum ve davranış sergilemektir. Kitap ve sünnette vârid olan bu hususlarla ilgili "*Allah kimi hidayete erdirirse onun kalbini İslam'a açar, kimi de saptırmak istiyorsa göğsüne bir darlık verir.*"[410] ve "*Allah'ın doğru yola ilettiği kişi hidayete ermiştir. O kimi saptırmışsa işte onlar da hüsrana uğrayanların ta kendileridir.*"[411] ayetleri ile bu fiiller Allah'a nispet edilmektedir. Yani Allah, kullarından dilediği kişiler için hidayeti yaratır, dilediği

---

[404] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 82.

[405] Sözlükte "doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek" anlamındaki rüşd kökünden masdar olan irşâd "doğru yolu göstermek" demektir. Topaloğlu, Bekir, "İrşâd", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV, 2020), 22/454.

[406] "Allah'ın kulların fiillerini sevdiği ve razı olduğu şeye uygun kılması" demektir. Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid-Şerîf el-Hanefî, Kitâbu't-Ta'rîfât (Beyrut-Lübnan: Mektebetü Lübnân, 1985), 72; Alper, Hülya, "Tevfîk", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV, 2012), 41/8.

[407] "İnsanın kendi iradesiyle Allah'a iman edip inkâr ve isyandan kaçınmasını kolaylaştıran ilahî fiil" şeklinde tanımlanır. Çelebi, İlyas, "Lütuf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV, 2003), 27/239.

[408] "Allah'ın, buyruklarına boyun eğmeyen insanlardan yardımını kesmesi" anlamında bir terim. Çelebi, İlyas, "Hızlân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 1998), 17/419.

[409] "Gerçekleri kavrayıp benimseme kabiliyetine sahip kalbin hidayete yönelme yeteneğinin köreltilmesi" anlamında bir terim. Yavuz, Yusuf Şevki, "Tab'-ı Kalb", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 2010), 39/286.

[410] فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً el-En'âm 6/25.

[411] مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِيۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ el-Â'râf 7/178.

kişilere de dalalet verip helak eder.[412]

Hızlân, Allah'ın kuluna yardımını ve nusretini kesmesi demektir. Allah, hızlân ile yani yardımını kesmekle dilediği kişiyi küfre düşürür.

Berzencî'ye göre Allah, dilediğini ihsanı ile hidayete erdirir. Bu, hidayet ve dalaletin Allah tarafından yaratılması manasındadır. Başka bir manaya göre Allah dalaleti yaratır. Dalalet ise dosdoğru yolu kaybetmektir. Aynı şekilde Allah hidayeti de yaratır. Hidayet ise dosdoğru yolu bulmaktır. Çünkü yegâne yaratıcı Allah'tır. Hidayetin peygamberlere, rasullere, irşadın ulemaya, aynı şekilde dalaletin şeytanlara, sihir kitaplarına ve kötü mahlûklara nispet edilmesi mecazidir.[413] Nitekim Allah, Peygamber Efendimize hitaben, "*Sen onları hidayete erdirecek değilsin. Fakat Allah dilediğini hidayete erdirir.*"[414] ve "*Şüphesiz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir.*"[415] buyurarak bu fiillerin yaratıcısının yalnız kendisi olduğunu belirtmiştir.[416]

Mu'tezile'ye göre hidayet, irşad yoluyla kulları hakka davet etmektir. Ya da delillerle birlikte Allah'ın yardımını ve lütfunu göz önüne almak suretiyle ilahî gayeye ulaştırmaktır. Onlara göre dalalet helak etmek ya da o canlıya acımamak, merhamet duygusunu kaldırmak demektir.[417]

Mu'tezile, hidayet ve dalalet kavramlarını "ef'âlu'l-ibâd" kavramı çerçevesinde tartışmıştır. Onlar kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını reddetmiş[418] ve "*Sen onları hidayete erdirecek değilsin. Fakat Allah dilediğini hidayete erdirir.*"[419] ayetinin Hz. Peygamber'in insanlara cevap vermeyeceği ve onlara cennet yolunu göstermeyeceği şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Mu'tezile bu ayette

---

[412] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 82.

[413] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 36; el-Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 82-83.

[414] لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُۗ el-Bakara 2/272.

[415] اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُۚ el-Kasas 28/56.

[416] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 83.

[417] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 83.

[418] Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, Müteşâbihu'l-Kur'ân (Kâhire: Dâru't-Turâs, 1185/1171-72), 96.

[419] لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُۗ el-Bakara 2/272.

Hz. Peygamber'in vazifesinin de yalnızca davet olduğunun açık bir şekilde anlaşıldığını dile getirmiştir.[420]

Berzencî, hatm hususunda görüşlerini dile getirerek, hatm kelimesinin bazen kendi başına, harf-i cer almadan müteaddî olarak kullanıldığını, bazen de (على) harfi cerle kullanıldığını, hatm kelimesinin (ع ve ل) harflerine benzerliği sebebiyle ketm kelimesine lafzen ve mana itibarıyla da yakın olduğunu belirtir. Çünkü ona göre hatm kelimesinde bir şeye mühür vurmak, ondaki olan şeyi susturup sona erdirmek manası vardır. Allah'ın kulun kalbine mühür vurması demek, o kalbin artık bir şey anlamaması ve ondan bir şeyin çıkmasının imkânsız olması, kilitlemek, kapıları kapatmak manasına geldiğini belirtir. Berzencî, hızlân, tab'ı kalb, rân, hatm ve hüsran gibi bütün bu sayılanlar nefsani bazı şeylerin o kimseye galebe çalması ve kişide cismani karanlıkların yerleşmesi nedeniyle kalp ile muakddes âlem arasında bir engel oluşturduğunu, bu kişinin artık Allah'ın nurlarından tamamen mahrum kaldığını, bu durumun da ancak dalaletin yaratılmasıyla mümkün olabileceğini, bu kimlikte olan kişiye artık Allah'ın mesajının ulaşacağı kanalların kapanacağını ve o kişinin artık Allah'ın kelamını duyamayacağını, Kur'an'ı dinleyemeyeceğini ve hükümlere kulak veremeyeceğini belirtir.[421]

Berzencî, her şeyin Allah'ın kaza, kader, yaratması ve kudretine göre olduğunu belirtir. Allah'ın insanlar için, fiil, amel, iman küfür, havâtır[422] vb. şeyleri ezelde var ettiğini belirtir. Ona göre ezel kelimesi, kalbin başlangıcını idrak edemediği şeylerdir. Ebed bir şeyin sonunun takdirini kalbin anlayamayacağı ve bundan kaçabileceği bir şeydir. Ezel kelimesi, kıdem sıfatı gibi evveli ve sonu olmayan demektir. Ebed kelimesi ise, beka sıfatı gibi sadece sonu olmayan demektir. Bu sıfatlar süreklilik arz eder ve sadece Allah'a mahsustur. Allah'ın yarattıkları için takdir ettiği her şey, onun ezelî ilminde var olması demektir. Allah'ın bu şekilde takdir ettiği hiçbir şey artık değiştirilemez. Değiştirilmesi de mümkün değildir. Allah bunları ezelde yazmıştır ve değiştirmez. Çünkü Allah'ın ilminde takdir ettiği bir şey kesinlikle ortaya çıkar. Takdir etmediği bir şey de meydana gelemez. Kulların yaptığı hayır ve şer ile kullardan sadır

[420] Kâdî Abdülcebbâr, Müteşâbihu'l-Kur'ân, 126-127.

[421] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 83.

[422] "İnsanın iradesi dışında zihnine gelen veya kalpte hissedilen duygu ve düşünceler" anlamında bir terim. Yavuz, Yusuf Şevki, "Havâtır" (İstanbul: TDV, 1997), 17/523.

olan şeyleri, kendi haklarında ortaya çıkacak olaylar, karşılıklarını görecekleri şeyleri Allah önceden kendi katında yazmış, saymış ve karara bağlamıştır. "*Kalem kaldırıldı, mürekkep kurudu.*"[423] hadisinde belirtildiği gibi, kader ve kazayı yazan kalem kaldırıldı ve o kalemin mürekkebi kurudu. Bu nedenle her türlü iş daha önce Allah'ın ilminde geçtiği şekilde cereyan etmektedir.[424] Ancak, madem kader ve kaza nedeniyle insanın yapacakları önceden belli ise amelin terk edilmesinin ve kaderimizde yazılan şeylere bağlı kalalım düşüncesinin yasak olduğunu belirten hadisler vardır. "*Çalışın. Her pay kimin için yaratılmışsa onundur.*"[425] hadisine uymak için tam tersine amel etmek gerekir.

Kısaca müellife göre, her kim Allah'a ibadet ile meşgul olur, onun emirlerini yerine getirir ve yasaklarından kaçınırsa bu da Allah'ın ezelî ilminde yazdığı şey neticesinde bu fiilleri yapar. Bu kişi cennet ehlindendir. Kim de buna muhalefet ederse o kişi de cehennemliktir. Aynı şekilde buna benzer bir iş murat eden ve bunun yoluna teşebbüs eden kimse kolay bir hayat sürüp hidayete ulaşır. Bunları terk eden ise kolay bir hayat süremez, rızkını kazanamaz ve yukarıda sayılanın hilafına iş yapmış olur. Bütün bunlar Allah'ın ezelî ilminde yazdığı şeylerin delilidir.[426]

Allah fâil-i muhtardır. Her şeyin sahibi O'dur. Mülk O'nundur. Mülkünde istediği tasarrufa sahiptir. Allah, yaptığı bir fiilden dolayı kınanamaz. Kullar açısından dünya ve ahirete taalluk eden hiçbir şey Allah'a zorunlu değildir. Çünkü zorunluluk demek, o zorunluluğu terk eden varlığın kınanmasını gerektiren bir durumdur. Allah için böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Allah'ın fiillerinin hepsinin bir hikmeti, bir maslahatı vardır. Bizim Allah'ın hikmetini ve maslahatını bileceğimiz kesin delilimiz yoktur. Maslahat ve hikmeti gözetmek Allah'a zorunlu değildir. O, yaptığı hiçbir şeyden ötürü sorumlu olmaz.[427]

---

[423] رُفِعتِ الأقلامُ وجفَّتِ الصُّحفُ Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, 2516; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 2803.

[424] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 84.

[425] فَكُلٌّ ميسَّرٌ لما خُلِقَ لَهُ Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, 4949; Müslim, Sahîhu Müslim, 2647; Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, 2136. Sahih Hadis.

[426] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 84.

[427] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 84.

"*İçinizden oraya varmayacak hiçbir kişi yoktur. Bu rabbinin kesinleşmiş hükmüdür.*"[428] ayetinde olduğu gibi Allah'a bazı fiillerin vacip oluşuyla ilgili ayetler şöyle te'vil edilmelidir: Bu ayete göre ezelde Allah bir işin böyle olacağına dair bir takdirde bulunduğu zaman o şey muhakkak ortaya çıkar. Eğer ortaya çıkmazsa Allah'a yalan isnat edilir. "*Allah vaadinden asla dönmez.*"[429] ayetinden anlaşılacağı üzere "Allah'ın vaadinden dönmesi söz konusu değildir. Allah bundan münezzehtir." şeklinde te'vil edilmelidir.[430] Bu da kaza konusunda ehl-i sünnet anlayışının klasik yaklaşım biçimi olarak, Allah'ın bir fiilde zorunlu tutulması değil, ilm-i ezelîde takdir ettiği bir şeyin zamanı gelince vuku bulması şeklinde anlaşılmalıdır.

1.2.4. Salah-Aslah

Kelam ilminin tartışmalı konularından biri de şüphesiz Allah'ın kulları için yarattığı-yaratacağı fiillerden olan salah-aslah meselesidir. Berzencî, bu meseleyi Allah'ın kulları için en aslah olan fiili yaratmasının vücûbiyeti yönüyle değerlendirerek mezheplerin görüşlerine yer vermek suretiyle görüşlerini dile getirmiştir.

Bağdat Mu'tezilesine göre Allah'ın dünya ve ahirette kullar için en aslah olanı yaratması zorunludur. Aslahtan kasıt, sevk ve idare hususunda en iyisinin yapılmasıdır. Basra Mu'tezilîlerine göre ise Allah'ın sadece din hususunda en aslah olanı yaratması zorunludur. Bu da en faydalı şey ne ise onun yapılması şeklinde te'vil edilebilir. Çünkü böyle olmazsa o zaman kâfiri her iki dünyada elem ve azapla yaratmaması gerekir. Yani elem ve azabın hem dünyada hem de ahirette olmaması gerekir. Dünyada elem ve azap edecekse cehennemde ebedî bırakmaması gerekir.[431]

Hâricîler ve Mu'tezile'ye göre büyük günah sahibi tövbe etmeden ölürse Allah'ın o kişiyi cezalandırması gerekir. Onlar bu görüşlerine delil olarak büyük günah işleyen kişiye Allah acıklı azabı vereceğini vadetmiştir. Eğer o kimseye Allah ceza vermezse o zaman o kişi için cehennem vaadinden dönmüş sayılır, o da muhaldir. Bu

[428] وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَاۚ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا Meryem 19/71.

[429] اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ Âl-i İmrân 3/9.

[430] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 84-85.

[431] Berzencî, Ebhe'l-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 85.

görüşe verilecek cevap ise, meydana gelmemesi ve bunun Allah'a zorunlu olmamasıdır. Aynı şekilde Allah'ın kullarına sevap vermesi O'nun için zorunluluk da değildir. Buna karşılık olarak kullara musibet, hastalık, sıkıntı, elem ve keder gibi şeyleri vermesi de düşünülemez. Çektiği sıkıntı ve elemlere karşılık bir ecir-sevap vermemesi hoş görülemez. Çünkü bu kabul edilemez bir zulümdür, aklî bir çirkinlik, hoşa gitmeyen bir durumdur. Şer'i bir kabihin Allah katında manası yoktur. İtaat eden bir kişi ceza görür, asi olan bir kişi affedilirse bu durum Allah için kabih görülmez.[432]

Ancak büyük günah işleyen bir asiye Allah adaletiyle muamele eder. Çünkü Allah üzerinde hiç kimse hak sahibi değildir. Varlıkların tamamı onun mülküdür. Bu varlıkların tamamında istediği şekilde tasarrufta bulunur. İsterse o kişiyi en zor hesaba da çekebilir ya da yaptıklarını-günahlarını affedebilir. Ceza vermeyerek ihsanı ile kuldan bir tövbe olmasa da o kişinin günahlarını örter. "*Senin Rabbin zulümlerine rağmen insanları bağışlayıcıdır.*"[433] Çünkü şirk koşanlar hariç tövbe eden zülüm üzere değildir. Burada şirkten kasıt mutlak manada küfre düşenlerdir. Muhammed ümmetinden olanlar hariç ehl-i kitabın tamamının küfre düştüğüne dair şeriat hüküm vermiştir. Kâfirlerin tüm sınıflarının cehennemde ebedî kalacağına dair söz mevcuttur. Küfre düşenleri Allah affetmeyecektir. "*Allah kendisine ortak koşulması hariç bunun dışında dilediği kimselerin günahlarını bağışlar.*"[434] Allah müşrikleri küfre hakikaten inandıkları, küfrü inanç haline getirdikleri, Allah'tan inanıp mağfiret istemedikleri için affetmez. Böyle durumda olan kimsenin affedilmesinde bir hikmet bulunamaz. Çünkü küfür ebedî bir inanç biçimidir. Dolayısıyla müslümanların işlediği diğer günahlar hariç küfür için ebedî bir ceza gerekir. Kişi devamlı iman sahibi olup imanını kalp ile tasdik etmesi gerekir. Çünkü müşrikin yaptığı iyilikler müşriki müşrik olmaktan kurtarmaz. Mü'minin günahları da mü'mini mü'min olmaktan çıkarmaz. Ancak küçük günah işlemesi sebebiyle Allah kuluna ceza da verebilir, affedebilir de. Aynı zamanda hayvana da meşakkat çektirebilir. Daha önce herhangi bir günahı olmayana da ceza vermesi caizdir. Buluğ çağına gelmemiş çocuklara da ceza vermesi caizdir. Büyük günah işleyen kulunu da affedebilir. Allah için bütün bunlar caizdir.[435] Çirkin şeyleri

---

[432] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Te*lhîsi enfesi'l-fevâid, 85.

[433] وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْۚ er-Ra'd 13/6.

[434] اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاۤءُۚ en-Nisâ 4/48.

[435] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 86.

yapan kimseye sevap vermesi de caizdir. Ancak her ne kadar olması mümkün olsa da böyle bir durum vaki olmamıştır. Allah'tan bu fiillerin olmasını kabul etsek de Allah'ın zalim olması mümtenîdir. Çünkü zulüm, bir şeyi başka bir yere koymak demektir. Göklerde, yerde ve her ikisi arasında olan ne varsa Allah için var edilmiş ve O'nun mülkiyetindedir. Bütün bunların mâliki O'dur. Mâlik ise mülkünde dilediği tasarrufa sahiptir. Hayvanlara, dört ayaklı canlılara, onun emrine itaat edenlere, çocuklara, çocuk emziren annelere, sıbyana ceza vermesi Allah'ın zalim olduğu anlamına gelmez. Bir kutsi hadiste "*Ey Kullarım! Zulmü kendime haram kıldım. Siz de zulmetmeyin.*"[436] buyurulmaktadır. Dolayısıyla O, mülkünde istediği şekilde tasarrufta bulunur. O'nun hükmüne itiraz olamaz. Malikin mülkünde istediği tasarrufu yapması zulüm kabul edilemeyeceği gibi Allah'ın da mülkünde dilediği tasarrufta bulunması zulüm olarak kabul edilemez. Örneğin hayvanları boğazından kesmek onlara bir eziyet ve sıkıntı vermektir. Bu eziyet ve sıkıntıları hayvanlara insanlar yaptığı zaman bu bir cürümdür. Ancak Allah için aynı şey söz konusu değildir. Bazı çocukların, özellikle birtakım hastalıklara ve musibetlere düçar olması, bu hastalıklar sebebiyle ölmesi, kundaktaki bebekler ve çocuklar bir tarafa normal insanların bile tahammül edemeyeceği bir hastalık halinin olması zulüm gibi görülse de bu durum Allah'ın zalim olacağı anlamına gelmez.[437]

Allah hükmünde unutmaktan münezzehtir. Hayvanın ağzına vurulan gem bir bakıma ona zulümdür ama esasında o hayvanın kontrol altına alınması ve dilediği yere girmemesi için elzemdir. Allah hüküm ve hikmet sahibidir. Hem dünyevi hem de uhrevi anlamda Allah'tan zulüm mümkün olmadığından Allah'ın hükmünde ve fiilinde yaptığı hiçbir şey zulüm olarak isimlendirilemez ve zulme atfedilemez. Hükmünde ve fiilinde Allah'a itiraz edilemez. Çünkü o en iyi hüküm koyan ve en iyi bilendir. Şer'i teklif anlamında bizim için takdir ettiği musibet, sıkıntı, fakirlik, yoksulluk gibi durumlar, her ne kadar hoşlanmasak da bizim için maslahattır.[438] "*Şüphesiz Allah, zerre kadar zulüm yapmaz.*"[439] Dilediğini yapar. İsterse asi kişiyi affeder, isterse itaatkâr kişiyi cezalandırır. İsterse kâfiri zengin, müslümanı muhtaç eder. İsterse akıllara

[436] يا عِبَادِي، إِنِّي حَرَّمْتُ الظُّلْمَ علَى نَفْسِي، وَجَعَلْتُهُ بيْنَكُمْ مُحَرَّمًا، فلا تَظَالَمُوا Müslim, Sahîhu Müslim, 2730.

[437] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 86.

[438] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 86-87.

[439] إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ en-Nisâ 4/40.

durgunluk veren musibetleri kâfirlere musallat edip, onu dünya ve ahirette hüsrana uğratabilir. Dilediği şekilde hüküm verir. Onun hükmü geçerlidir. Herhangi bir faktörden, çelişkiden münezzehtir. "*Allah hükmeder. O'nun hükmünü denetleyecek kimse de yoktur.*"[440] ayeti bu konuda delildir.[441]

Allah, fiilinde, sözünde ve yaratmasında hikmeti gözetir ve adaletli olur. Allah bunları yaparken her birine birtakım maslahatlar ve faydalar var etmiştir. Bunları yaparken Allah bu fayda ve maslahatları bilse de Allah'ı bunları yapmasına iten bir sebep yoktur. Bir kimse meyve almak amacıyla ağaç dikse, bu kişi ağacın altında gölgelenme, dallarından, yapraklarından ve diğer unsurlarından istifade etme gibi birtakım faydalarının olacağını bilir. Halbuki ağacı diken kişinin amacı, o ağaçtan meyve almaktan başka bir şey değildir. Söz konusu fayda ve maslahatların tamamı Allah'a nispet edildiğinde fidan dikenin hedefi dışında nasıl faydaları varsa Allah'ın da yaptığı şeylerde pek çok faydaları mevcuttur.[442] Had cezaları, keffaretler, sarhoşluk veren her şeyin haramlığı vb. şeylerde birtakım maksat ve hikmetlerin olduğu açıktır. Ancak Allah'ın fiillerinin herhangi birisinin mutlaka bir gaye ve hedefinin olduğu şeklinde genelleştirme, hiç tartışmasız kelam ilminin konusudur. Eğer sebep belirtmede kastedilen hikmet illet-i gâiyye[443] ise bu anlamda Allah'ın fiillerinde neden sonuç aranmaz. Allah'ın fiil ve işlerinin bir kısmını rahat bir şekilde görebiliriz. Bu fiillerin bir kısmı ise gizlidir. Bunları ancak Allah tarafından bir nurla güçlendirilmiş, ilimde derinlik sahibi olan insanlar belki bilebilir. Tüm bunlar Allah katında ihsan, lütuf ve kullarına bir rahmet olarak verilir. Fazilet, lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir. O merhametlilerin en merhametlisi ve hüküm vericilerin en hükümdarı olduğu halde bu özellikler Allah'a zorunluluk atfetmez. Çünkü Allah fâil-i muhtardır ve ondan başka hüküm veren yoktur. Ancak akıl bunları idrak etmekte yetersiz kalır ve hüküm veremez. Akıl bir şeyin iyi ya da kötü olduğuna kesin olarak karar veremez.[444]

---

[440] وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِۦ er-Râ'd 13/41.

[441] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 87.

[442] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi enfesi'l-fevâid, 87.

[443] Gâiyyet: Varlık ve hadiselerin ilahî hikmet ve inayet uyarınca kozmik düzeni gerçekleştirmeye yönelik bir gayeye sahip olduğunu savunan doktrin. Kutluer, İlhan, "Gâiyyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV, 1996), 16/292.

[444] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 87-88.

1.2.5. Hüsün ve Kubuh

Hüsün ve kubuh konusu Berzencî tarafından ayrıntılı bir şekilde hidayet ve dalalet başlığı altında ele alınmıştır.

Berzencî'ye göre, hüsün ve kubuh kelimesi birbirine zıt iki kelimedir. Tabiatı itibarıyla gönüllerin yöneldiği şeye "hüsün" denir. Tabiatın, mizacın kaçtığı, gönüllerin rağbet etmediği şeye ise "kubuh" denir.

İnsanın meylettiği ya da kaçındığı her şey, tabiatı itibarıyla hüsün veya kubuh sayılır. Ancak akıl ve şeriat itibarıyla, iman etmek, adalet, ihsan gibi iyi şeyler hüsün, şeriatın yasakladığı Allah'a şirk, zulüm, gurur, kibir gibi şeyler de kubuhtur.

Din, kişileri ibadetlerin aslı, miktarları, biçimleri gibi şeylere davet ettiği için kişi bunlara meyleder. Bu durumda bunlar akıl ve tabiat itibarıyla değil ama şer'i açıdan hüsün kabul edilmiştir. Netice itibarıyla şeriat bir şeye iyi diyorsa o hüsün, kötü diyorsa kubuhtur. Akıl burada belirleyici değildir. Başka bir görüşe göre hüsün; kişi bir fiili hür iradesiyle yapar ve bunun neticesinde kınanmazsa bu hüsündür. Aynı şekilde kişi bir fiili kendi iradesiyle yapar ve methedilmezse bu da kubuhtur.[445]

Berzencî, hüsün ve kubuhun üç ilim dalı açısından tanımını yapar ve önemini belirtir. Ona göre hüsün ve kubuh konusu üç ilim dalının ortak konusudur.

- Allah'ın fiillerinin hüsün ve kubuh olarak nitelendirilmesinin Allah'ın iradesi ile olan ilişkisi, kelam ilmini ilgilendiren konulardır. Kubuh, insanın ortaya çıkarıp yapabilmesi açısından değil sadece vasfı itibarıyla Allah'a izafe edilip edilememe meselesidir.
- Usul açısından bir hüküm emir ile sabit ise bu hüküm hüsündür. Bir hüküm yasakla ilgili ise bu da kubuhtur. Fıkhi meselelerin hepsi hüsün ve kubuha göre değerlendirilir ve emir ve yasak ile sabit olur. Ayrıca hüsün ve kubuhun her biri üç anlama gelir. Birincisi, kemal sıfatında tezahür eder. Mesela ilim hüsündür. Cehalet ise kubuhtur. İkincisi tabiata uygunluğu ve uygun olmayışı itibarıyladır. Tatlı olan şey güzeldir. Acı olan şey kabihtir. Bu iki manaya göre hüsün ve kubuh ittifakla akıl ile sabittir. "*Beni ateşten yarattın, onu ise*

[445] Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, Şerhu'l-Makâsıd (Beyrut-Lübnan: Âlemü'l-Kütüb, 1419), 4/282; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 88.

çamurdan yarattın."[446] ayetinde belirtildiği üzere hüsün ve kubuhu aklî açıdan ilk defa te'vil eden İblis'tir. Üçüncüsü, bir şeyin durumunu başka bir şeye nispet etmeye hüsün denir.[447]

Kelamcılara göre hüsünden maksat, yapılan fiilin sevaba vesile olması ve ahirette hayırla mükâfatlandırılmasıdır. Yapılan işin ibadetler gibi dünyada da methedilmesidir. Kubuhtan maksat ise yapılan işin dünyada zemmedilmesi, ma'siyetler gibi ahirette de cezaya müstahak olunmasıdır.

- Âlimler hüsün ve kubuhun üçüncü anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Eş'arîlerin çoğunluğu ve bazı Mâturîdîlere göre hüsün ve kubuhun bu manası sadece şer'i açıdandır. Aklın burada yeri yoktur. O halde hüsün ve kubuh emir ve nehyi gerektirir. Emrin olduğu bir hüküm hüsündür. Nehyin olduğu bir hüküm de kubuhtur.[448]

Mu'tezile'ye göre prensip olarak hüsün ve kubuh meselesi şer'i değil aklî meseledir.[449] Fiillerin hüsün ya da kubuh oluşu dışarıdan bir etkenle değil bizzat o fiilin kendisinde olan birtakım zâti özelliklerinden kaynaklanmaktadır.[450] İhsanın güzel oluşu, düşmanlığın kötü oluşu aklen zaruret ifade eder. Akıl ihsana kötü, düşmanlığa iyi demez. Akıl bir şeyin hüsün mü kubuh mu olduğunu çözemeyip arada kalırsa, bu durumda doğru söylemek yalan söylemeye tercih edilir. Boğulmakta olan bir kimse kurtarılsa, kurtarırken sıkıntıyla karşılaşılsa, söz konusu olan kişiyi kurtarmak, sıkıntı gerekçesiyle kurtarmamaktan daha evladır. Sıkıntıya katlanıp doğruyu söylemek, meşakkate katlanıp boğulmakta olanın kurtarılması gibidir.[451]

Ehl-i sünnetten bir kısım Hanefîlere göre bazı eşyaların hüsün ve kubuh olması akıl ile de izah edilebilir. Onlar, Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'a şirk koşmanın

---

[446] خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ el-A'râf 7/12.

[447] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 88.

[448] Berzencî, *Ebhe'l-kal*âid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 88.

[449] Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, Tahkik: Adnan Zarzur, Tahkik: Abdulkerim Osman, Şerhu Usûli'l-Hamse (Kâhire: Mektebetü Vehîbe, 1416), 309-310.

[450] Özdemir, İbrahim, "Mu'tezile'de Hüsün-Kubuh ve Kelâmi Ta'lîl", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (2019), 15/13.

[451] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 88.

haramlığı, çirkin olan bir şeyin Allah'a nispet edilmemesi, nebinin tasdik edilmesi, bunları yalanlamanın günah olduğu vb. konularda, Mu'tezile'nin görüşüne benzer bir görüş dile getirmişlerdir.[452]

Berzencî'ye göre, şüphesiz bütün vacipler hüsün, bütün haramlar kubuhtuır. Ancak âlimler vücup kelimesiyle bunun Allah'ın yaptığı işler ve yarattıkları hakkında bu fiilleri hüsün veya kubuh anlamında değerlendirmemişlerdir. Çünkü kulların fiillerini yaratan Allah'tır. Akıl ise ortaya çıkarmaksızın bazı şeyleri bilme noktasında bir araçtır. Yani Allah yaratır akıl ise bazı şeyleri kesbeder. Hüsün demek, akıl her ne kadar bulsa da aklın değil şeriatın güzel gördüğü şey demektir. Kubuh ise akıl onay verse de şeriatın çirkin gördüğü şeydir. Kulların bütün fiillerini başlangıç olarak Allah yaratmıştır. Allah fiillerin yaratılması için bir sebep yaratır o sebebin ortaya çıkmasıyla da fiil meydana gelir. Yani akıl tek başına bir şeyin hüsün veya kubuh olduğu konusunda hüküm veremez. Allah'ın fiilleri gibi şeriatın güzel gördüğü şey hakkında tahrim veya mekruh anlamında şer'i bir yasak gelmemiştir. Allah'ın fiillerinin ebedî olarak hüsün olduğu konusunda ittifak vardır. Canlıların fiillerinin hüsün ve kubuh olarak değerlendirilmesi imkânsızdır. Sabiilerin fiilleri konusunda ise ihtilaf vardır.[453]

1.3. Meleklere Dair

Kâinatta görünen varlıklar olduğu kadar görünmeyen ruhani ve nurani varlıklar da vardır. Bu anlamda Allah'ın kâinatta bazı işler ile vazifelendirdiği nurani melekleri vardır. Melekler Allah'ın elçileri olup, Allah ile kul arasında vasıta görevi görür.

Meleklerin müstakil varlıklar olduğu hakkında ittifak mevcut iken, hakikatleri hususunda ihtilaf mevcuttur. Kelamcıların çoğuna göre melekler bir cisimdir. Allah'a itaat eden, kesif değil, latif varlıklardır. Kusurlardan münezzeh, kemal sıfatını haiz, farklı cisim ve kabiliyetlere girebilen varlıklardır. Bütün müslümanların itikatlarına göre meleklerin hakikat ve mahiyetleri, nurdan yaratılmış, Allah'ın izin ve dilemesi ile çeşitli şekillere girip teşekkül eden varlıklardır. Melekler adeta nurun şekillenmiş biçimleridir. Onlar nurani varlıklar olduğundan, şahsiyet ve kişilikleri nur şeklinde görülür. Peygamberler, Peygamberimiz ve ashaptan bazı ileri gelenler, vahiy meleği

[452] Teftâzânî, Şerhu'l-*Makâsıd*, 4/292; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 88.

[453] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 88-89.

Cebrâil'i görmüşlerdir. Nitekim Cebrâil (as.) tebliğ ve vahiy sırasında Peygamber Efendimize gelirken Dıhye-i Kelbî suretine girmiş ve Hz. Peygamber onu görmüştür.[454] Teftâzânî'ye göre melekler, Allah'ın emirlerini yerine getiren kullardır.[455]

Melekler, Allah'a taat ile görevlidirler. Bu nedenle devamlı taat halindedirler. "*Gece gündüz usanmadan, ara vermeden Allah'ı tesbih ederler.*"[456] ayetine göre onlar, gece gündüz her an Allah'ın zât-ı kutsiyyesini tesbih ve takdis ile meşgul olup asla ilgisiz, kayıtsız kalmazlar. Hakikatte onların mahiyetini ve görevlerinin iç yüzünü yalnız Allah bilir. "*Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir.*"[457] ayeti, konuyu izah eder. Melekler, Allah'a muhalefet veya isyan gibi kötü davranışlardan uzaktırlar.[458]

Çeşitli din ve kültürlerde kendilerine mahiyetleri ve varlıkları hakkında farklı anlam ve misyon yüklenilen, aynı zamanda hem yahudi hem de İslam kaynaklarında haklarında değişik rivayetler bulunan Hârût ve Mârût konusuna da değinen Berzencî, konuyu kelam ve tefsir açısından rivayetler yoluyla ele almıştır.

Teftâzânî'ye göre, sahih olan görüş Bakara suresinin yüz ikinci ayetinde[459] geçen Hârût ve Mârût'un melek olduğu şeklindedir. Bu iki melek tarafından ne bir küfür ne de bir günah sadır olmuştur. Onların azarlanması, tıpkı peygamberlerde meydana gelen zelle sebebiyle uyarılması gibi sitem bâbındandır. Zira bu iki melek insanlara öğüt vermekte, sihir öğretmekte ve "Biz bir imtihan vesilesiyiz." diyerek sihir öğrettiği kişilere küfre düşmemesi konusunda tembihte bulunmaktaydılar. Zira sihir öğrenmekle küfre düşülmez. Ancak o sihre inanmak ve onu yapmak kişiyi küfre düşürür.[460]

Râzî'ye göre, Hârût ve Mârût'un gönderilmesinin amacı, sihirbazların şeytanlardan kulak hırsızlığı neticesinde bazı şeyler almaları ve onlardan duyduklarını

---

[454] Berzencî, Ahmed Fâiz, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 51; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 171.

[455] Teftâzânî, Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye, 90.

[456] يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ el-Enbiyâ 21/20.

[457] وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ el-Müddessir 31.

[458] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 51; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 171.

[459] وَمَا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ el-Bakara 2/102.

[460] Teftâzânî, Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye, 91.

insanlar arasında yaymaları sebebiyledir. Çünkü bu sihir, insanlar arasında peygamberlere indirilen vahiy gibi görünmekteydi. Bunun üzerine Allah, Hârût ve Mârût'u, sihrin mahiyetini öğretmek, sihirbazların sözleri ile Allah'ın kelamının farkını göstermek için yeryüzüne indirmiştir. Hârût ve Mârût isimli iki melek, insanlara bu yüzden sihrin keyfiyetini anlatmışlardır. "Biz imtihan vesilesiyiz." derken mucize ile sihir arasındaki farkın anlaşılması için sihri öğrettikleri hakikati ortaya çıkmaktadır.[461]

Berzencî'ye göre, meleklerde cinsiyet anlamında erkeklik ve dişilik olmaz. Onların cinsiyeti olduğuna dair herhangi bir aklî ve naklî delil yoktur. Onlarda yemek, içmek vs. gibi beşerî haller bulunmaz.[462]

Allah meleklere, insanlara vermediği değişik şekillere girme güç ve kabiliyetini vermiştir. Meleklerin değişik şekil ve surete girdiğini hadislerde görmek mümkündür. Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre Hâris b. Hişâm Hz. Peygamber'e vahyi nasıl aldığını sorar. Allah Rasulü de, "*Vahiy bazen bana zil, çıngırak sesi ile gelir. Bu şekil en zor vahiy şeklidir. Bu esnada terlerdim. Ancak vahyi de anlardım. Bazen vahiy bana melek vasıtası ile gelir. Melek de insan suretinde olurdu. Melek benimle konuşurdu ve ben onun dediklerini anlardım.*"[463] Cebrâil'in insan şeklinde gelmesinin anlamı, insanın görecek olduğu melekten insanın göremeyeceği özellikleri alınır. Daha sonra bu görüşmeden sonra iade edilir. Yani melek, Allah tarafından insanın görebileceği bir forma getirilir. Sonra insanüstü vasıfları tekrar ona iade edilir.[464]

Meleklerin kendi suretlerinde ya da başka suretlerde görünmesi imkân dâhilindedir. Melekleri bu şekilde görmek mümkün olmasaydı ashap göremezdi. Zira

---

[461] Râzî, Muhammed b. Amr b. Hasen b. Hüseyn Ebû Abdullah Fahru'd-Dîn, Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r-Râzî (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1401), 3/238-239.

[462] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 51; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 172.

[463] أنَّ الحارثَ بنَ هشامٍ سأَل رسولَ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلَّم فقال: يا رسولَ اللهِ كيف يأتيك الوحيُ ؟ فقال رسولُ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلَّم: أحيانًا يأتيني في مثلِ صلصلةِ الجَرَسِ وهو أشَدُّه عليَّ فينفصِمُ عنِّي وقد وعَيْتُ ما قال وأحيانًا يتمثَّلُ لي المَلَكُ رجلًا فيُكلِّمُني فأعي ما يقولُ Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, 3215; Müslim, Sahîhu Müslim, 2333; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, Sahîhu Sünenü'n-Nesâî (Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1419), 933; Elbânî, Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî, 213; Elbânî, Sahîhu Süneni't-Tirmizî, 3634; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, Sahîhu İbn Hibbân (Müessesetü'r-Risâle, ts.), 38; Hâkim, İmam Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî, el-Müstedrek (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 5302.

[464] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 172.

Peygamberimiz, Cebrâil'i defalarca görmüştür. Mi'rac gecesinde pek çok melek görmüş, sahabe de Bedir gününde kâfirlerle savaşan bir melek görmüşlerdir. Sahabenin gördüğü bir melek olmakla birlikte o meleğin idaresinde başka melekler de mevcuttur. Bir defasında İbn Abbas Cebrâil'i görünce Rasulullah'ın yanına gitmiş, Rasulullah da kendisine, "*Peygamberler hariç, kalp gözü açık olmayan kimse bu durumu müşahede edemez. Bu durum, senin ömrünün sonuna yaklaştığını göstermektedir.*"[465] buyurmuştur.

Hz. Aişe, Zeyd b. Erkam ve bazı sahabiler, meşhur Cibril hadisinde zikredilen diyaloğa şahit olarak Cebrâil'i görmüşlerdir. Berzencî'ye göre, bazı sahabilerin melekleri görmesi umuma teşmil edilemez. Zaten sahabenin hepsi melekleri görmüş değildir. Meleği gören kimseye bu Allah'ın bir ikramıdır. Bu da adeta kişiye özel bir ikramdır. Herkesin görememesindeki hikmet ise meleklerin nurdan yaratılmış olmalarıdır. Eğer herkes melekleri görebilseydi, insanların ruhları ve gözleri onlara doğru kayar giderdi. Sadece kalbi her türlü kötülüklerden münezzeh olup Allah'a yakın olanlar bu özelliklere sahip olurlar ve kalpleri bunlara tahammül edebilir. Bu durum normal insanın kaldırabileceği ve tahammül edebileceği bir durum değildir.[466]

Hayır ya da şer olsun hiçbir şeyi artırmadan ya da eksik bırakmadan insanların amellerini yazan ve def-i hacet mahalli, cima, gusül gibi bazı özel durumlar hariç insandan ayrılmayan Kirâmen Kâtibîn adlı melekler de vardır.[467]

Berzencî'ye göre meleklerin sayılarını Allah'tan başka kimse bilemez.[468] Bununla birlikte, meleklerin sayıları ile ilgili rivayetlere yer veren Berzencî, âdemoğlunun cinlerin onda biri kadar olduğunu, insan ve cinlerin sayısının kara hayvanlarının onda biri kadar, bütün bunların toplamı kuşların onda biri kadar olduğunu, buraya kadar sayılan canlıların hepsinin ise denizde yaşayan hayvanların onda biri kadar olduğunu, bütün bu canlıların sayısı ise alt semada bulunan meleklerin sayısının onda biri kadar olduğunu, bütün bunların toplamının da ikinci kattaki

---

[465] ذاك جبريل عليه الصلاة والسلام ، ولم يره خلق إلا عمي إلا أن يكون نبيا ، ولكن أن يجعل ذلك في آخر عمرك Hâkim, el-Müstedrek, 6341-6433. İsnadı Sahih Hadis.

[466] Berzencî, Ebhe'l-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 173.

[467] مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ Kâf 50/18. "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!" وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينٌ كِرَاماً كَاتِبِينٌ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُون el-İnfitâr 82/10-12. "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar."

[468] Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 51.

meleklerin onda birini oluşturduğunu, bu durumun yedinci kata kadar katlanarak devam ettiğini belirtir. Kürsî meleklerine nazaran yukarıda sayılan meleklerin sayısının az olduğunu belirten Berzencî, duvar, cennet ve cehennem arası ya da Allah'ın tecelligâhı olan surlardaki meleklerin onda biri kadardır. Surlarda olan melekler ise altı yüz bin mesafe uzunluğunda bir yer kaplarlar. Sûr'un kalınlığı karşılaştırılsa yer ile gök arasında yer ile gök arasının çok küçük kalacağını söyler.[469]

Her insan için tahsis edilen meleklerin kaç tane olduğu konusunda ihtilaf olduğunu söyleyen Berzencî, Ebû Cüreyc'in, her insanın iki meleği olduğunu, başka şahitliğe lüzum kalmadan sağında bulunan meleğin hasenatlarını, solunda bulunan meleğin sağ tarafında bulunan meleğin muvafakati ile seyyiatlarını yazdığını, kişi oturduğunda bir meleğin sağında diğer meleğin solunda yer aldığını ve yürürken birinin önünden diğerinin arkadan yürüdüğünü, yattığında ise birinin baş kısmında diğerinin ayak kısmında durduğunu söylediğini belirtmiştir. İbn Mübârek, her insan için gelip gitmekte olan iki gece, iki gündüz meleğinin bulunduğunu, kişinin kendisinden hiçbir zaman ayrılmayan beşinci meleğin olduğunu belirmiştir.[470]

Bir defasında Osman b. Affân Hz. Peygamber'in yanına girdi ve "*Ya Rasulallah! Bir kulun beraberinde kaç melek bulunur? Bana haber ver.*" dediğinde Allah Rasulü, "*Sağ tarafında iyiliklerini yazan bir melek vardır. Bu melek aynı zamanda sol tarafında bulunan meleğin de başıdır. Eğer sen bir iyilik yaparsan on mislini yazar. Eğer sen bir kötülük yaparsan sol tarafında bulunan melek sağ tarafında bulunan meleğe, 'Yazayım mı?' diye sorar. Sağ tarafta bulunan melek 'Belki tövbe ve istiğfar eder, bekle!' der. Bunu da üç defa tekrarlar. Daha sonra sağ tarafta bulunan melek 'Yaz bari. Allah bizi bu adamın sıkıntısından korusun. Bu adam ne kötü bir insanmış. Allah'ın onu murakabe altına aldığını ne kadar da az düşünüyor. Allah'tan da ne kadar utanıp sıkılmaz bir adam.' der. Önünde ve arkanda iki melek vardır. Alnından-perçeminden yakalayan bir melek vardır ki eğer sen Allah'a taatini yükseltirsen dereceni yükseltir. Eğer Allah'a karşı kibirlenirsen burnunu sürter. Peygamber'e salat ve selam getirdiğinde seni koruyan ve dudaklarında bulunan iki melek, ağzında bulunan bir melek, gözlerinde bulunan iki melek vardır. Âdemoğlunda toplam on melek vardır. Bunun yanında her insanda bulunan gece melekleri de vardır.*

[469] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 174.

[470] Berzencî, Ebhe'l-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 173.

Gece melekleri, gündüz meleklerinden farklıdır. Böylece insanda bulunan meleklerin sayısı yirmiye ulaşır. Ayrıca, insanın başında iblis gündüz, iblisin evlatları gece beklerler."[471] buyurdu.

Berzencî'ye göre bazı insanlara hususiyetlerinden dolayı daha fazla, bazılarında daha az melek görevlendirilebilir. İnsan öldüğü zaman melekler hemen ölen kişinin kabrine gider ve sevabını çıkarırlar.[472] Enes b. Mâlik'ten rivayetle, Allah Rasulü, "*Allah her mü'min kula amelini yazan iki melek görevlendirmiştir. Kişi ölünce o ile görevlendirilen iki melek, 'Kişi öldü. Artık bizim semaya çıkmamıza izin verilmiştir.' derler. Bunun üzerine Allah meleklere, 'Sema beni tesbih eden meleklerle doludur.' der. O iki melek, 'O halde ne yapalım?' dediklerinde Allah onlara, 'Kulumun kabrine gidin. Orada beni tesbih edin. Bana hamdedin. Beni büyükleyin. Bunları kıyamet gününe kadar bu salih kuluma yazın.*"[473] buyurur. Bu hadis, her ne kadar mevzu olsa da Allah'ı tesbih eden Mukarrebûn meleklerinin mevcut olduğunu belirten ayetler bulunmaktadır.[474]

Müellife göre, semâvâtta da melekler bulunmaktadır. Göklerde melekten daha fazla varlık bulunmamaktadır. Rasulullah "*Melekten daha fazla varlık yoktur. Bir bitki ya da ağaç bitsin mutlaka onunla görevli bir melek vardır.*"[475] buyurmuştur.

Berzencî, Ebû Bekr Ahmed el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) yağmur yağdığı zaman âdemoğullarından ve iblisin zürriyetinden daha çok meleğin,

---

[471] يا رسولَ اللهِ ، أَخْبَرَنِي عَنِ العبدِ كَمْ مَعَهُ من مَلَكٍ ؟ فقال : دخلَ عثمانُ بْنُ عفانَ على رسولِ اللهِ صلَّى اللهُ عليهِ وسلَّمَ فقال مَلَكٌ على يَمينِكَ على حَسَناتِكَ ، وهوَ آمرٌ على الذي على الشِّمالِ ، إذا عَمِلْتَ حسنةً كُتِبَتْ عشرًا ، فإذا عَمِلْتَ : لا ، لعلَّهُ يَسْتَغْفِرُ اللهَ ويَتُوبُ . فإذا قال ثَلاثًا قال نَعَمْ : اكْتُبْ ، :سَيِّئَةً قال الذي على الشِّمالِ لِلَّذِي على اليَمينِ : أَكْتُبُ ؟ قال مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ، وملَكانِ من بَيْنِ :أَرَاحَنا اللهُ مِنْهُ ، فبئسَ القَرِينُ ، ما أَقَلَّ مُرَاقَبَتَهُ للهِ وأَقَلَّ اسْتِحْياءَهُ مِنَّا ، يقولُ اللهُ اللهُ لَهُ مُعَقِّباتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ ، ومَلَكٌ قابِضٌ على ناصِيَتِكَ ، فإذا تَوَاضَعْتَ للهِ : يَدَيْكَ ومِنْ خَلْفِكَ ، يقولُ رفعَكَ ، وإذا تَجَبَّرْتَ على اللهِ قَصَمَكَ ، ومَلَكانِ على شَفَتَيْكَ ، ليس يَحفظانِ عليكَ إلَّا الصَّلاةَ على محمدٍ صلَّى اللهُ عليهِ وسلَّمَ ومَلَكٌ قائِمٌ على فيكَ لا يَدَعُ الحَيَّةَ تَدْخُلُ في فيكَ ، ومَلَكانِ على عينيْكَ، فَهؤلاءِ عشرَةُ أَمْلاكٍ على كلِّ آدَمِيٍّ يَنْزِلونَ مَلائِكَةُ الليلِ على ملائكةِ النَّهارِ ، لأنَّ ملائكةَ الليلِ سِوَى ملائكةِ النَّهارِ ، فَهؤلاءِ عِشْرُونَ مَلَكًا على كلِّ آدَمِيٍّ ، وإبليسُ بِالنَّهارِ ووَلَدُهُ بِالليلِ İbn Kesîr, Hâfız ed-Dımeşkî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Riyad-Arabistan: Dâru Tayyibe, 1418), 4/437. Garib Hadis.

[472] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 174.

[473] عَنْ أَنَسٍ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " إِنَّ اللَّهَ وَكَّلَ بِعَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ مَلَكَيْنِ يَكْتُبَانِ عَمَلَهُ ، فَإِذَا قَبَضَ اللَّهُ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ ، قَالَا : يَا رَبُّ ، وَكَّلْتَنَا بِعَبْدِكَ الْمُؤْمِنِ نَكْتُبُ عَمَلَهُ ، وَقَدْ قَبَضْتَهُ ، فَأْذَنْ لَنَا أَنْ نَصْعَدَ إِلَى السَّمَاءِ ، قَالَ : سَمَائِي مَمْلُوءَةٌ مِنْ مَلَائِكَتِي يُسَبِّحُونَ ، قَالَا : ائْذَنْ لَنَا أَنْ نَسْكُنَ الْأَرْضَ ، قَالَ : أَرْضِي مَمْلُوءَةٌ مِنْ خَلْقِي يُسَبِّحُونِي ، وَلَكِنْ قُومَا عَلَى قَبْرِ عَبْدِي ، فَسَبِّحَانِي وَاكْتُبَا لِعَبْدِي ، وَهَلِّلَانِي ، وَكَبِّرَانِي ، وَاحْمَدَانِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ، Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, Silsiletü Ehâdîsi'z-Zaîfeti ve'l-Mevzûati (Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, ts.), 6128. Mevzu Hadis.

[474] Mutaffifîn 21; Nisâ, 4/172.

[475] ليس من خلقِ اللهِ أكثرُ من الملائكةِ ما من شجرةٍ تنبتُ إلَّا وملَكٌ موكَّلٌ بها Elbânî, Silsiletü Ehâdîsi'z-Zaîfeti ve'l-Mevzûati, 6566. Zayıf Hadis.

yağmur damlalarından kimin rızıklanacağını ve nereye düşeceğini tespit, hangi bitkiyi sulayacağını ve o bitkiden kimin rızıklanacağını yazmak için, her bir yağmur damlasını saymak üzere yeryüzüne indiğini anlattığını belirtir. Cebrâil'in (as.) askerleri ile Mikâil'in (as.) zürriyeti ya da ona benzer şekilde Levh-i Mahfûz meleklerinin bulunduğunu belirten Berzencî, bu meleklerin cinslerinin sayılamayacağını, ne kadar yaşadıklarının ve ibadetlerinin keyfiyetinin bilinemeyeceğini, bunların keyfiyetini "*Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir.*"[476] ayeti gereği ancak Allah'ın bileceğini söyler.[477]

İbn Münzir'in (ö. 318/930), meleklerin onda dokuzunu oluşturan ve gece gündüz usanmadan Allah'ı tesbih eden Kerrûbiyyûn (Mukarrebûn) melekleri olduğunu söylediğini belirten Berzencî, gökyüzünde bütün mekânın Allah'a secde ve rükû eden meleklerle dolu olduğunu, Harem-i Şerif'in Allah'ın arşının tam karşısında, Beytü'l-Ma'mûr'un Kâbe'nin karşısında bulunduğunu, bu mekânda günde beş defa yetmiş bin meleğin namaz kıldığını ve o mekândan ayrılmadığını söyler. Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı günden bu tarafa devamlı surette secde halinde olan meleklerle Allah korkusundan mafsalları titreyen ve gözyaşı döken meleklerin bulunduğunu belirten Berzencî, kıyamete kadar başını kaldırmadan rükû halinde olan ve saf saf duran meleklerin varlığından bahseder.[478]

Meleklerin birbirine olan faziletleri konusunda ihtilaf olduğunu belirten müellif, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) en faziletli meleklerin Cebrâil ve İsrâfil olduğunu belirttiğini, Cibrîl'i İsrâfil'in faziletleri konusunda vârid olan hadislerin birbirine tearuz ettiğinden bahseder. Hadisler incelendiğinde büyük bir kısmının İsrâfil'in üstün olduğunu gösterdiğini belirtir.[479] Râzî'ye göre, genel itibarıyla bu meleklerin hepsi ayette belirtildiği gibi Allah'ın elçileridir.[480] Bunlar arasında derecelendirme yapmaya gerek yoktur. Bununla birlikte Râzî, melekleri sayarken önce

[476] وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَّ el-Müddessir 74/31.

[477] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 174.

[478] Berzencî, *Eb*he'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 175.

[479] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 175.

[480] اَللّٰهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلاً وَمِنَ النَّاسِ el-Hac 22/75. "Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer."

Cibrîl, sonra Mikâil, sonra İsrâfil ve Azrâil'i sayarak bunların meleklerin en faziletlileri olduğunu belirtmiştir.[481]

Razî'nin dışındaki gruba göre meleklerin elçi olanı da olmayanı da vardır. Meleklerin en yücesi arşın etrafında dolaşan Hamele-i Arş melekleridir. Bunların en büyükleri sırasıyla Cibrîl, Mikâil, İsrâfil, Azrâil, cennet ve cehennem melekleri, sonra âlemin etrafında bulunan meleklerdir.[482]

Allah ayette önce Cibrîl'i andığından en faziletli melek Cibrîl'dir. Cibrîl, Mikâil'den de faziletlidir. Çünkü Cebrâil en güzel hayırların zuhuru, cismani hayırların en faziletlisidir. Cebrâil, peygamberlere vahiy getiren vahiy meleğidir. Mikâil ise rızıklardan sorumlu melektir. Meleklerin faziletleri konusunda sükût etmek gerektiğin bildiren âlimler de mevcuttur. Çünkü sükût edeptendir.[483]

Melekler ile peygamberlerin fazilet bakımından karşılaştırılması konusuna da değinen Berzencî, peygamberlerin daha faziletli olduğunu, peygamberlerden sonra meleklerin diğer insanlardan faziletli olduğunu belirtir. Ehl-i sünnetin muhakkik âlimlerine göre, insanların en havâssı peygamberlerdir. Dolayısıyla peygamberler meleklerin en havâssından da faziletlidir. Melekelerin en havâssı, insanların avamından daha faziletlidir. Fâsıklar hariç insanların salih olan avamı, meleklerin avamından daha faziletlidir. Çünkü Allah, ayette meleklere Âdem'e secde etmeleri konusunda emir buyurmuştur.[484] Burada secde etme konusu saygı gösterme anlamında anlaşılmalıdır. Zira genel kaide, alt kademede olanın üst kademede olana saygı göstermesidir. Berzencî'ye göre insan, şehvet, gazap durumu, ilmî ve amelî faziletleri ile diğer canlılardan ayrılır. O, bütün bu beşerî hususiyetlere rağmen faziletli davranan, ilmi ile amil olan insanın avam meleklerden üstün olacağını belirtir. Yani öfke, gazap, şehvet ve nefsani durumlar varken buna rağmen insan kemâlât sıfatını kazanabilirse, bu insan faziletlidir. Böyle vasıflarla bezenen insan meleklerin avamından daha

[481] Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r-Râzî, 23/71.

[482] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 175.

[483] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 175.

[484] وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّآ اِبْلِيسَ el-Bakara 2/34. "Meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler."

faziletli olur. Çünkü melekler soyut varlıklar olup, şer ve afetlerden, bazı noksan sıfatlardan, geçmiş ve gelecek sıkıntılardan uzaktır.[485]

Hz. Âdem'in kızları ile cennette bulunan hurilerin faziletlerini de karşılaştıran Berzencî, Hz. Âdem'in kızlarının, cennette bulunan hurilerden daha faziletli olduğu görüşünün tercih edildiğini belirtir. Bazılarına göre, Hz. Âdem'in dünyada çadırlarda yetişen faziletli kızları, elbisenin dış görünüşünün iç görünüşünden güzel göründüğü gibi daha faziletlidir. Çünkü Hz. Âdem'in kızları, her türlü, şehvet, istek, nefsani arzularına, zorluk ve güçlüğe rağmen namaz, oruç vb. ibadet sayesinde pek çok fazileti elde ederler. Şüphesiz hiçbir ameli olmayandan ameli olanlar daha hayırlıdır. Cennette bulunan huriler bir ağaç veya taş misali olup, işlenmiş bir şekil gibi amelleri yoktur. Bazıları da günahlardan beri olduklarından, beşerî noksanlık ve hatalardan uzak olmalarından dolayı hurilerin daha faziletli olduklarını belirtmişlerdir.[486]

1.4. Semavi Kitapların Nüzulüne Dair

Berzencî, peygamberlere gönderilen kitapların gönderiliş amacını da açıklamıştır. Ona göre Allah, ihtilaf zamanlarında hikmetinin gereği, muhataplara hükmetmesi gereği, mükelleflerine olan emrini, yasağını, vaad ve vâidini, kısas-ı enbiyâsını, bütün saadet yollarını ve kulların irşadını kapsamlı olarak tebliğ etmek amacıyla, Cebrâil as. vasıtasıyla bazı peygamberlere kitap, bazı peygamberlere de suhuflar göndermiştir.[487]

Kitapların muhataplarına indirilme şekliyle alakalı âlimler arasında ihtilaf bulunduğunu belirten Berzencî, Kur'an-ı Kerim'de bu inzalin iki yol ile gerçekleştiğini belirtir. Buna göre birincisi, Hz. Peygamber'in insan şeklinden melek şekline dönüşmesiyle, ikincisi ise vahiy meleğinin insan şekline bürünmesiyle gerçekleşir. Berzencî, birinci durumun gerçekleşmesinin daha zor olduğunu da belirtir. Delillere bakılarak tercih edilmesi gereken görüşün Kur'an'ın hem lafız hem de mana itibarıyla Hz. Muhammed'e indirilmiş olduğunu kabul etmektir. Lafız itibarıyla söz Cebrâil'in

[485] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 175-176.

[486] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 176.

[487] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 52.

sözü olup kendi uydurması değildir ve ruhani bir buluşma ile Levh-i Mahfûz'dan alınan kelamdır.[488]

Teftâzânî, Allah'ın, "*Aksine o Levh-i Mahfûz'da bulunan şanı yüce bir Kur'an'dır.*"[489] ayetinde belirttiği üzere vahyi önce Levh-i Mahfûz'da var ettiği ve kendine mahsus bir oluşum şeklinin olduğunu; "*O Kur'an, elbette değerli bir elçinin sözüdür.*"[490] ayetinde ifade edildiği gibi sonra da meleğin diliyle ses olarak var ettiğini ya da "*Onu senin kalbine uyarıcılardan olasın diye Cebrâil indirmiştir.*"[491] ayetinde belirtildiği gibi mana olarak kalbe indirdiği vahiy olduğunu belirtmiştir.[492]

İslam düşünce dünyasında insanlığa gönderildiği kabul edilen dört büyük kitap ile yüz sahifenin dayanak noktası Ebû Zerr'den rivayet edildiği söylenen isnadı zayıf hadistir. Rivayette, Ebû Zerr'in Hz. Peygamber'e Allah'ın kaç kitap ve sahife gönderdiğini sorduğu, Hz. Peygamber'in de, Allah'ın yüz sahife ve dört kitap indirdiğini, Hz. Şît'e elli, Hz. Ahnûh'a (İdrîs) otuz, Hz. İbrâhîm'e on, Tevrat kendisine verilmeden önce Hz. Mûsâ'ya on sahife ve Tevrat, Zebur, İncil ve Furkân'ın indirildiğinden bahseder.[493]

Allah, Cebrâil vasıtasıyla peygamberlere, mahlûk olmayan Allah kelamını, yüz adet suhufla dört kitap şeklinde indirmiştir. Âdemoğlu Şît'e (as.) elli, İdris'e (as.) otuz, İbrahim'e (as.) on ve Mûsâ'ya (as.) Tevrat'tan ve Firavun boğulmadan önce on sahife verilmiştir.[494] Ebu'l-Kâsım Muhammed ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), isnadı zayıf olan bir hadise dayanarak A'lâ suresinin on sekiz ve on dokuzuncu ayetini tefsir ederken, sahifelerin onunun Hz. Âdem'e, ellisinin Hz. Şit'e, otuzunun Hz. İdris'e, onunun Hz. İbrahim'e verildiğini zikreder ve Hz. Mûsâ'dan bahsetmez. Kitaplardan Zebur'un Hz.

---

[488] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 166.

[489] بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ el-Burûc 85/21-22.

[490] اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ el-Hâkka 69/40.

[491] نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِين eş-Şuarâ 26/193-194.

[492] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 166.

[493] لتُ يا رسولَ اللهِ كم أنزل اللهُ من كتابٍ قال مئةُ كتابٍ وأربعةُ كُتُبٍ أنزل على شيثَ خمسون صحيفةً وأنزل على أخنوخ ثلاثون صحيفةً وأنزل على إبراهيمَ عشرَ صحائفَ وأنزل على موسى قبلَ التوراةِ عشرَ صحائفَ وأنزل التوراةَ والإنجيلَ والزَّبور والفرقانَ İbn Mâce, Sünenü İbn Mâce, 4218; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, 2/157; İbn Hibbân, Sahîhu İbn Hibbân, 361.

[494] Nesefî, Bahru'l-Kelâm, 237; Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 52; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 166.

Davud'a, Tevrat'ın Firavun boğulduktan sonra Hz. Mûsâ'ya, İncil'in İsrailoğullarının son peygamberi Hz. Îsâ'ya, Kur'an-ı Kerim'in de Hz. Muhammed'e nazil olduğundan bahseder.[495]

Allah, şer'i hükümlerinin bulunduğu, vaktin ve zamanın gerektirdiği şekilde indirdiği bu kitapları ya da suhufları meleğin, rasullerin ya da nebilerin lisanı ile indirmiştir. Bu kitaplar Allah'ın emrini, nehyini, hikmetlerini, cennetini ve sevap ile ilgili vaadini, cehennem ve azap ile ilgili vaîdini, kulların var oluşundan tekrar diriltileceği zamana kadar menfaatlerine olan birçok konuyu ihtiva etmekte, hak yol ile sapkınlık yolunu ayırmak için ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.[496]

Berzencî'ye göre önceki kitabın hükmü, sonraki rasullere indirilen kitaplarla nesh ve ref' edilmiştir. Önceki kitap, sonraki kitabın nüzulüne kadar baki kalmakta, o esnada mevcut olan kitaba iman edip mucibiyle amel eden ümmet, mü'min olarak adlandırılıp cennete girmekle mükâfatlandırılacaktır. Kitabın hükmü diğer kitap ile nesh ve ref' olduktan sonra, önceki kitapta ısrar edip sonraki kitaba iman etmeyerek mucibince amel etmeyen kimse cennetten mahrum olacaktır.[497]

İslam akâidine göre Peygamberimizin şeriatı diğer şeriatları neshetmiştir. Öncekilerin tilaveti, yazılışları ve hükümleri de nesh olmuştur. Berzencî de aynı görüştedir. Bazı hükümler, az da olsa İslam dininde kalmıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de mevcut olan önceki şeriatlardan kalma hükümler, o şeriatların birebir aynısı değildir. Bütün şeriatların özü aynı olup, hepsi Allah'a kulluğa davet eder. Bu davet önceki şeriatlarda bulunan namaz, oruç gibi bazı ibadetlerle benzer olmakla birlikte, ritüelleri ve misyonları farklıdır.

Allah'ın indirdiği kitapların en faziletlisi, nazmı diğer kitaplara göre m'uciz olduğundan Kur'an'dır. Onun eşi ve benzeri olmayan bir belagati vardır. Her şeyin anlam dünyası Kur'an'da mevcut olduğundan, diğer kitaplarda ne var ise hepsi Kur'an'da da vardır. Gelmiş ve geçmiş kavimlerin bilgisi onda mevcuttur. Peygamberlerin ve kitapların gönderilmesindeki esas gaye, emirlere uymak,

---

[495] İbn Hibbân, Sahîhu İbn Hibbân, 361; Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhii't-Te'vîl, 1196; Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 52; Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 166.

[496] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 166-167.

[497] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 52.

yasaklardan kaçınmaktır. Bu nedenle kulların dünya ve ahirette menfaatine olan ne var ise hepsi Kur'an'da mevcuttur. O rahmettir. Kur'an sayesinde kişiler, rezaletten ve hayvani kötü hasletlerden kurtulmuş olur.[498]

1.4.1. Nâsih ve Mensûh

Tefsir ve fıkıh ilmiyle alakalı olan nâsih ve mensûh konusu, şeriatların ve itikatların nesh edilmesi cihetiyle kelam ilmiyle de bağlantılıdır. Bu münasebetle Berzencî, konu ile ilgili görüşlerini kitap ve suhufların gönderilmesi bölümünde ele almıştır.

Berzencî'ye göre, kelime olarak nesh, izale etmek, kaldırmak, değiştirmek ve nakletmek manasına gelmektedir. Güneşin gölgeyi kapatması, bir kitabın nüshasından başka nüshanın çıkarılması, mirasların başkasına intikal etmesi gibi nâsih de mensûhu ortadan kaldırır. Şer'i manası itibarıyla nesh, daha evvel geçerli iken hükmün sona ermesine denir. Berzencî'ye göre nesh sadece şer'i hükümlerde geçerlidir. İman etmenin zorunluluğu ve küfrün haram olması gibi nakle gerek duyulmadan akıl ile bulunabilecek hükümlerde nesh yoktur. Aynı zamanda nesh vahiy ile olduğundan ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra şer'i hüküm de gelmeyeceğinden nesh mümkün değildir. Vahiy sona erdikten sonra Kur'an'ın başka bir yol ya da başka bir şey ile neshedilmesi imkânsızdır.[499] Bu nedenle Hz. Peygamber'in vefatından kıyamete kadar Kur'an'da nesh söz konusu değildir.

1.4.1.1. Neshin Çeşitleri

- Cari bir hükmün bir kısmının ortadan kaldırıldığı nesih.
- Tilaveti veya hükmü kaldırılmış nesih.
- Tilaveti ve hükmü kaldırılmış nesih.

[498] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 167.

[499] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 177-178.

Cari bir hükmün bir kısmının ortadan kaldırıldığı neshe örnek olarak "*Biz bir ayetin hükmünü nesh eder, ya da unuttururs*ak onun daha hayırlısını ya da benzerini *getiririz.*"[500] ayeti gösterilir.

Tilavetin kaldırılması şeklinde olan neshe örnek olarak, "*Bekâr erkek ve bekâr kadın zina ederse onları recmedin.*"[501] şeklindeki recm ayetini gösterilir. Bunun yanında, başka versiyonlarda verilen recm ayetinin evvel Kur'an'da var iken daha sonra tilavetinin kaldırıldığı rivayet edilmektedir. Bu sebeple bu konunun mushafta ispatı mümkün değildir. Bu durumda burada bulunan neshin anlamı, hükmü var ancak tilaveti olmadığı şeklindedir.

Hükmü kaldırılmış ancak metni kalmış neshe örnek olarak, eşleri vefat etmiş kadınların iddet süreleri Kur'an'da ilk önce bir yıl[502] olarak belirlenmişken, daha sonra gelen ayet önceki ayeti nesh ederek bu süreyi dört ay on gün[503] olarak belirleyen ayetler gösterilebilir. Her iki ayet de Kur'an'da mevcut olduğu halde, ikinci ayet birinci ayeti nesh etmiştir. Konu ile alakalı örnekleri çoğaltmak mümkündür. İnanmış, sabırlı yirmi kişinin cihat esnasında inkâr etmiş iki yüz kişiye, yüz kişinin bin kişiye bedel olması ayeti[504] Kur'an'da tilavet olarak mevcutken, daha sonra gelen ayet mü'minlereki zaaf ve yüklerinin hafifletilmesi cihetiyle önceki ayeti neshederek, inanmış sabırlı yüz kişinin cihat meydanında inkâr eden iki yüz kişiye bedel olduğunu[505] belirtmiş, onda bir olan oranı ikide bir şeklinde değiştirmiştir. Mensûh olan ayet ile amel edilmemekle birlikte tilaveti ile sevap elde edilmektedir. Kur'an'ın okunması hükmünün muhafazası ve gelecek nesillere aktarılması için okunup ezberlendiği gibi sevap kazanmak maksadıyla da okunmaktadır.[506]

---

[500] مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَا el-Bakara 2/106.

[501] الشيخُ والشيخَةُ إذا زنَيَا فارْجُموهُمَا ألبتَةَ بمَا قَضَيَا من اللذَةِ Dârımî, Sünenü Dârımî, 2323; Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, 7145; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, 23/350-867; Hâkim, el-Müstedrek, 8070; İbn Hibbân, Sahîhu İbn Hibbân, 4428.

[502] وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاًۚ وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍۚ el-Bakara 2/240.

[503] وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْر el-Bakara 2/234.

[504] اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا el-Enfâl 8/65.

[505] اَلْئَنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاًۚ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۗ el-Enfâl 8/66.

[506] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 178.

Tilaveti ve hükmü kaldırılmış neshe gelince, daha önce Kur'an'da ya da şeriatta var iken, daha sonra hem tilaveti hem de hükmü kaldırılmış olan hükümdür. Hz. Aişe'den gelen sahih bir habere göre, Kur'an'da sütanneliğinden kaynaklı haramlığın terettüp etmesi için önce on emzirmenin gerekli olduğu belirtilmiş, daha sona bu sayı beşe düşürülmüştür.[507] Bu konudaki nassta hüküm ve tilavet kaldırılmıştır. Nesheden ayet ortaya çıkmışsa, ebedî olarak artık o hüküm geçerli olacaktır. Mü'minlerin cennete girmesi, kâfirlerin cehenneme girmesi gibi konularda nesh imkânı yoktur. Eğer böyle bir imkân olursa Allah'ın vaad ve vâidinden dönmesi söz konusu olur. Böyle bir şey Allah için muhaldir. Bununla birlikte Allah'ın vaad şeklinde mü'minlere verdiği müjdelerde süre ya da bu sürenin kısalması söz konusu değildir. Allah'ın vaîd şeklindeki tehdit, korkutma gibi sözlerine gelince burada süre neshedilebilir. Allah'ın vaîd bağlamında söylediği şeylerden dönmesi O'nun cömertliğinden, lütuf ve kereminden ve bağışlamasındandır. Yani nisanların lehine olan şeylerde Allah kısaltmaya ve iptale gitmez. Ancak, insanların aleyhine olan şeylerde kısaltma yapması veya iptal etmesi O'nun cömertliğinin göstergesidir.[508]

Yahudilerin şeriatın neshedilemeyeceği görüşüne sahip olduklarını belirten müellif, onlara göre bir şey emredilmiş ise mutlaka bir maslahat gereği emredilmiş, bir şey de nehyedilmişse yine kendisinde bulunan bir kötülük ve mefsedet gereği nehyedilmiştir. Ayrıca Tevrat'taki emir ve nehiyler maslahata mebnidir. Eğer Allah Tevrat'ta bulunan bir şeyi neshederse o zaman Allah ilk başta kötülüğü emretmiş olacaktır, dolayısıyla bu anlayış caiz değildir. Berzencî, yahudilerin bu görüşlerine katılmayarak onların düşüncelerinin doğru olmadığını, Allah'ın mutlak anlamda hüküm ve hikmet sahibi olduğunu, işlerin sonunu en iyi bilenin Allah olduğunu ve Allah için uygun olmayan şeylerin O'na atfedilmesinin caiz olmadığını söyler.[509]

Nesh ile ilgili değişikliklerin amacının, son dönem muhakkik âlimlerin görüşünde olduğu gibi, hükümlerin insanların kalp ve gönüllerine yerleşmesinin sağlanması, insanların faydalarına olan şeylerin onlara verilmesi, insanlara acıma ve

---

[507] عن عائِشَةَ أَنَّها قالت: كان فيما أُنزِلَ مِنَ القُرآنِ: "عَشرُ رَضَعاتٍ مَعلوماتٍ يُحَرِّمْنَ"، ثمَّ نُسِخْنَ بخَمسٍ مَعلوماتٍ، فتوفِّيَ رَسولُ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلَّم وهنَّ مِمَّا نَقرَأُ مِنَ القُرآنِ Müslim, Sahîhu Müslim, 1452; Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, 3307; Ebû Dâvûd, Sünenü Ebî Dâvûd, 2062; Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, 1150; İbn Mâce, Sünenü İbn Mâce, 1942; İbn Hibbân, Sahîhu İbn Hibbân, 4222; Elbânî, Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd, 2062.

[508] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 178.

[509] Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, 178.

onları affetme duygusu olduğunu söyler. *Mecelle*'de de belirtildiği gibi[510] zaman ve zeminin değişmesi ile maslahatlar ve hükümler Şârî tarafından gerekli görüldüğü takdirde gereği kadar değiştirilebilir. Buna göre şeriatlar arasında ya da aynı şeriat içinde zamanla hükümler farklılık arz edebilir. Doktor hastalara değişik zamanlarda farklı ilaçlar önerebilir. Elbette ki doktorun hastaya olan ilgi, alaka ve düşkünlüğünden daha fazla Allah kullarına düşkün, şefkatli ve merhametlidir. Kelamcılar, Allah'ın, hükümlerini herhangi bir sebep veya gerekçe göstermeksizin kendi iradesine bağladığını belirtirler. Çünkü Allah mutlak hâkim ve dilediğini yapma kudretine sahiptir. Bir amaç ve gerekçe taşımaksızın hüküm koyabilir. Koyduğu hükmü de kaldırabilir. Hükümlerde birtakım hikmet sebep, fayda ya da mazarrat gözetilebilir. Ancak Allah'ın hükümlerinde bu söz konusu değildir. O'nun emri ve yasakları için iyi, kötü, zaman ve mekân değerlendirmelerine gerek duyulmaz. Bazı hükümleri bazı zaman helal, bazı zaman haram kılmasında bize göre bir zıtlık görünüyor olsa da Allah için böyle bir zıtlık söz konusu değildir. Her şeyin zamanı ve mekânı, insanlara göre meçhul iken Allah'ın ilmi dâhilindedir.[511]

[510] لا ينكر تغير الأحكام بتغير الأزمان Mecelle, Madde 39.Ahmet Cevdet Paşa, Tahkik: Bessâm Abdulvehhab el-Câbî, Mecelletü Ahkâmi'l-Adliyye (Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1424), s. 91.

[511] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 168-169.

2. İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVVET

2.1. Nübüvvet

2.1.1. Rasul ve Nebinin Tarifleri

Berzencî'ye göre, rasul veya nebi olan zevatın, zahirî ve bâtını ayıplardan, nefret gerektiren kusurlardan salim, hür, erkek, soy ve nesep sahibi, zekâ bakımından gayet akıllı olması lazımdır.[512] Ayrıca kişinin rasul olması için kendisine vahiy gelmesi, kendisine müstakil bir kitap veya şeriat verilsin veya verilmesin vahyi tebliğ ile mükellef olması gerekir.[513]

Rasul, feûl vezninden gelen elçi olup, insanlarla Allah arasında vasıta görevi üstlenmiş şahsiyettir.[514] Kendisine kitap verilmeyene nebi, kitap verilene rasul denir. Gerek kendisine gerekse kendinden önceki peygambere kitap nazil olsa da olmasa da rasul için yeni bir şeriat şart değildir. Hz. İsmail örneğinde olduğu gibi. Kendisinden önceki peygamber rasul ise sonrakinin yeni bir şeriatı olmamasına rağmen o da rasuldür.[515] Kendisine bir şeriat ve kitap verilmesi, hür olması ve vahiy verilmesi hasebiyle rasul, nebiden daha önemlidir.[516]

Her peygambere kitap veya şeriat verilmediğinden peygamberlerin sayıları çok; kitap, yeni bir şeriat veya suhuf sayısı azdır.

2.1.2. Peygamberlerin Gönderiliş Gayesi

Âlemi yoktan var eden, her şeye kudreti yeten, hüküm ve hikmet sahibi Allah, kıyamet günü mazeret teşkil etmemesi sebebiyle emir ve nehiyleri hususunda kullarını bilgilendirmiştir. Bu nedenle Allah, insanların hidayeti için peygamberler göndermiştir.

---

[512] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 54.

[513] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 54.

[514] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 150.

[515] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 54.

[516] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 151.

"*Kimilerini kimilerinden üstün kıldık.*"[517], "*İşte bu peygamberler! Kimilerini kimilerinden üstün kıldık.*"[518] ve "*Kimisini kimisinden derece bakımından üstün kıldık.*"[519] ayetlerinden hareketle Allah'ın herkesi kendine direkt muhatap kılması durumunda yarattıkları arasında bir fark kalmayacağı hakikati gereği, diğer insanlarla peygamberler vasıtasıyla muhatap olmuştur. Peygamberlere, zâtına delil olsun diye beşerin gücünün yetmeyeceği olağanüstü mucizeler vermiştir. "*Size kendi içinizden öyle peygamber gönderdi.*"[520] ayetinden anlaşılacağı üzere, peygamberleri de insanların arasından seçerek göndermiştir.

Berzencî, Allah'ın insanlığa peygamberler göndermesinin amaçlarını açıklamıştır. Ona göre Allah peygamberleri, fazlı ve ikramı sebebiyle kendisine zorunlu olmamasına rağmen mükelleflere hükümlerini tebliğ etmek, dünyada ve ahirette faydalı ve zararlı olan şeyleri, cennetin ve cehennemin tafsilatını, cennete ulaştıracak yolları, cehennemden kurtulma yollarını bildirmek ve insanların problemlerini gidermek amacıyla göndermiştir. Ayrıca peygamberler, insanların akıllarının yetmediği hususlarda onlarda oluşması muhtemel şüpheleri ortadan kaldırmak, insanların Allah'a karşı bir delil getirmelerini önlemek ve mazeretlerini ortadan kaldırmak, ilmî ve amelî açıdan müjde vermek, taat ve sevap sahiplerine cenneti müjdelemek, asileri uyarmak, kâfir ve fâsık mü'minleri cehennem ve azap ile uyarmak amacıyla gönderilmiştir. Berzencî, gönderilen peygamberlerin özelliklerini de saymıştır. O, peygamberlerin sözlerinde ve fiillerinde doğru, heva ve heveslerine göre değil vahiy ile haber veren, nasihat eden, güvenilir, Allah'a muhalefet etmeyen, kendisine emredileni değiştirmeyen ve tahrif etmeyen insanlar olduğunu belirtmiştir.[521] Bahusus Hz. Peygamber'in gönderiliş amacının "*Ey Peygamber! Biz seni şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.*"[522] ayeti ile beyan edildiğini belirtmiştir.

---

[517] فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بعْضٍ el-En'âm 7/253.

[518] تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ el-Bakara 2/253.

[519] وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ ez-Zuhruf 43/32.

[520] لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ et-Tövbe 9/128.

[521] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 53; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 150.

[522] اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِداً وَمُبَشِّراً وَنَذِيراً el-Ahzâb 33/45.

Berzencî, peygamberlerin önemini de açıklamıştır. O, dünya ve ahiret işlerinin bilinmesi için gerekli şeylerin, ancak peygamberlerin irşadı ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Zira Allah cennet ve cehennemi yaratmış, cennette mükâfat ve sevap, cehennemde ceza ve azabı hazırlamıştır. Ona göre cenneti kazanmak ve azaptan kaçınmak, peygamberler olmadan aklın bağımsız bir şekilde idrak edemeyeceği hususlardır.[523]

2.1.3. Peygamberlerin Özellikleri

Peygamber olarak görevlendirilen şahsiyetlerin, her dönemde, özellikle kendi devrindeki diğer insanlara göre öne çıkan bazı özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler, nübüvvetin var olması ve devamı için elzemdir.

Akâid ve kelam kitaplarında bu anlamda peygamberlere ait bazı özellikler ve şartlar sayılmaktadır. Berzencî, konu ile ilgili düşüncelerini "*Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*" adlı eserinde dile getirmiştir. Ona göre peygamberlerin sıfatları ve özellikleri şunlardır:

2.1.3.1. İsmet Sıfatına Haiz Olmaları

Peygamberlerin masum olmaları gerekir. Bu nedenle her peygamber ismet sıfatını haizdir. Zira Allah, mutlak olarak peygamberleri, risaletinden önce veya sonra büyük veya küçük günah işlemekten korumuştur. Berzencî'ye göre doğru görüş de budur. Müfessirlerin bazı peygamberler ile ilgili bu görüşe muhalif olarak zikrettikleri kıssalara iltifat edilmez. Bu görüşlerin aslı ve hakikati yoktur.[524]

2.1.3.2. Kusurlardan Uzak Olmaları

Peygamberler fiziki veya manevi kusurlardan uzaktırlar. Peygamberler şekil bakımından çirkinlikten, manen de çirkeflikten uzaktırlar. Çünkü peygamberler masumdurlar. Masum olan şahıslara bu ayıplar yakışmaz. Alaca/vitiligo (abraş) ve

[523] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 53; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 150.

[524] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 151.

cüzzam hastalığı, körlük, sağırlık ve dilsizlik gibi kusurlar peygamberlerde bulunmaz. Çünkü insan tabiatı bu ayıplardan hoşlanmaz. Bu ayıpları haiz kişilerin hükümleri tebliğ etmesi, nefislere tesiri olmadığından bir fayda vermez. Peygamberler aynı zamanda iyilikten menetme, kötülüğe sevk etme, bir hardal tanesi dahi olsa hırsızlık yapma, kişilik bozukluğu, toplum tarafından hoş karşılanmayan ve işleyeni değersiz ve sefil duruma düşüren yüz kızartıcı suçları da işlemezler. Normal insanların yaptığı bazı kötü davranışları da yapmazlar.[525]

2.1.3.3. Nesep Yönünden Korunmuş Olmaları

Peygamberlerin nesep silsilesi düzgün olmalıdır. Peygamberler, Hz. Âdem'e kadar gidecek olan nesebi ile karakteri bozuk anne, baba, dede vb. suçlamalardan korunmuştur. Nesebi ve karakteri bozuk kişilerin evladı ve silsilesi peygamber olamaz. Onlar, ceddinin, baba ve annelerinin birbirini aldatması ile eşlerinin onları aldatması olan ihanetten ve zina, fuhuş, vb. ahlaksızlıklardan da uzaktırlar. İbn Abbas'tan rivayetle Rasulullah, "*Allah beni çok değerli zürriyetten ve temiz rahimlerden yarattı. Hatta beni, hiçbir iffetsizliğe karışmamış annem ve babam dünyaya getirdi.*"[526] buyurmuştur.

Netice itibarıyla hem peygamberliğin en yüce ve en değerli makam olması cihetiyle Hz. Peygamber'in neslinde, hem de diğer peygamberlerin nesillerinde yukarıda sayılan büyük ya da küçük kusurlar vuku bulmamıştır.[527]

2.1.3.4. Fetanet Sahibi Olmaları

Peygamberlerin zeki olması gerekir. Peygamberlerin keskin zekâları, keskin düşünce ve anlayışları vardır. Peygamberler, kendi dönemlerinin en zeki, en akıllı insanlarıdır. Kendi döneminde yaşayan insanları en iyi anlayanlardır. Kısaca peygamberler, maddi ve manevi tüm kemâlâtı kişiliğinde toplayan şahıslardır.

---

[525] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 151.

[526] لم يزل الله ينقلني من الأصلاب الكريمة والأرحام الطاهرة ، حتى أخرجني من بين أبوي لم يلتقيا علي سفاح قط ، Suyûtî, Abdurrahman b. Kemâl Celaleddin, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, 4/328-329-332; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r-Râzî*, 13/33.
Söz konusu hadis, muteber hadis kaynaklarında geçmemekte tefsir kaynaklarında bulunmaktadır.

[527] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 152.

Peygamberlerin diğer insanlar gibi yemesi, içmesi, yürümesi vb. vasıflar bir düşüklük ve alçaklık alameti olmadığından peygamberlik vasfını zedelemez. Yeme, içme gibi insani vasıfları gösteren peygamberlerin peygamberliğine itiraz edilmesi imkânsızdır. Peygamberlik kesbî değil vehbîdir. Allah'ın peygamber kullarına verdiği bir ikramdır.[528]

Berzencî, bu başlıkta peygamberlerin yukarıda zikredilen özelliklerini saymakla yetinmiş, diğer kısımlarda peygamberlerin özelliklerinden olan tebliğ ve güvenilir olmaları konularına değindiği için burada ayrıca bu özelliklere değinmemiştir.

2.1.4. İlk ve Son Peygamber

Berzencî'ye göre, varlık ve ruh itibarıyla ilk peygamber Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdi Menâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre künyesine sahip Hz. Peygamber'dir. İlk olarak, nübüvvet ve varlık mahiyetiyle Peygamberimiz var edilmiştir.[529] Berzencî, peygamberlerin ilkinin Peygamberimiz olduğu görüşünü, zayıf olarak nitelendirilen şu hadise dayandırmıştır: "*Yaratılış itibarıyla peygamberlerin evveli benim. Ancak gönderilme itibarıyla de en son gönderilen benim.*"[530] Gazzâlî, buradaki yaratılışın peygamber olarak takdir edilme anlamında olduğunu, ancak varlık âlemine gelmediğini ifade ettiğini belirtir. Çünkü annesi onu doğurmadan o yaratılmamıştır. Ancak gaye ve birtakım kemâlât ve takdir açısından önceden var edilmiş, maddi varlık açısından sonradan var edilmiştir.[531]

Berzencî'ye göre, önce düşünmek, sonra amel gerekir. O, peygamberlerin peyderpey var edilmesini ve varlık sahnesine çıkmasını bir örnekle açıklamıştır. Ev yapan bir mühendis, önce o evi kafasında tasarlar. Böylece onun zihninde bir ev hâsıl olur. Çalışmasının sonunda ev ortaya çıkar. Bu durum takdir itibarıyla ilk, vücud itibarıyla de amelidir. Evin ortaya çıkması için önce temel, tuğla ve sütunlar gerekir.

---

[528] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fi Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 152.

[529] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fi Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 160.

[530] كنت أول النبيين في الخلق وآخرهم في البعث Elbânî, Muhammed Nâsiru'd-Dîn, *Zaîfu Süneni't-Tirmizî*, 2/115. Muteber hadis kaynaklarında bulunmayan bu hadis zayıf olarak nitelendirilmiştir.

[531] Gazzâlî, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed, Neşreden: Muhammed Fuad), *el-Mazmûnu's-Sağîr* (Mısır: el-Matbaatü'l-Meymene, 1891), 32-33.

Bunların montajı yapılınca ulaşılmak istenen ev ortaya çıkar. Dolayısıyla önce alet, edevat ve birtakım çalışmalar yapılır, sonra ev ortaya çıkar. Burada maksat, insanoğlunun fıtratının ilahî saadete ulaşmasıdır. Bunun yolu da peygamberleri tanımaktan geçer. Peygamberlik, varlık âleminde ortaya çıkarılarak gerçekleşir. Burada peygamberliğin ilkine ve sonuna bakılmaz, kemâlât ve gayesine bakılır. Tüm bunlar, bir ev ya da başka bir şey nasıl peyderpey meydana geliyorsa, peygamberler de sünnetullaha uygun olarak tedricen meydana gelirler.[532]

Nübüvvetin aslı Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Peygamber ile kemâle erer ve nihayet bulur. Peygamberliğin kemale ermesindeki gaye, silsile anlamında hedefine ulaşması ve ilk peygamberden son peygambere varmasına vesile olmasıdır. Bu nedenle Peygamberimiz, peygamberlerin sonuncusudur. Peygamberlik, Peygamberimizle kemale erdiğinden, ondan sonra peygamber ziyade etmek kemâlâtın noksanlığını gösterir. Bu durum ise muhaldir. Berzencî, görüşünü bir örmekle açıklar: Güçlü, kuvvetli ve şekil itibarıyla tam bir aleti, beş parmakla tutmak gerekirken dört parmakla tutmak eksiklik olur. Altı parmakla tutulmaya çalışılırsa yine eksiklik olur. Altı parmakla tutmak, yeterli olan şeye ziyade yapmak demektir. Bu nedenle Allah, peygamberleri, yeterli sayıda ve keyfiyette göndermiştir. Fazla gönderse ziyade, az gönderse eksiklik olurdu.[533]

"*Peygamberlerin durumu, yapılmış bir evin durumu gibidir. Yalnız bu evin bir tuğla miktarı yeri eksik kalmıştır. İşte o açık yeri kapatacak tuğla benim.*"[534] hadisi ile "*Muhammed sizin herhangi birinizin babası değildir. Fakat o Allah'ın Rasulü ve peygamberlerin sonuncusudur.*"[535] ayeti Peygamberimizin Hâtemü'l-Enbiyâ olduğuna delildir.[536]

Hz. Peygamber'in son peygamber olduğunu kabul ettikten sonra, artık farklı bir düşünce mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber ile hedef, gaye ve kamâlât hâsıl

---

[532] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 160.

[533] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 160-161.

[534] مثل النبوة مثل دار معمورة لم يبق فيها إلا موضع لبنة. كنت أنا تلك اللبنة Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3534; Gazzâlî, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed, Tahkik: Ahmet Ferit, *Makâsidü'l-Felâsife* (Dâru'l-İlmiyye, 1871), 285.

[535] مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ el-Ahzâb 33/40.

[536] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 160-161.

olmuştur. Buradaki gaye O'nun, takdir itibarıyla ilk sırada, yaratılış itibarıyla son sırada olduğudur. Berzencî, "*Âdem (as.) henüz çorak ve su arasında bir formda iken ben peygamberdim.*"[537] hadisini, zikrettiği konuya delil olarak gösterir. Ona göre Peygamberimiz takdir itibarıyla, mana ve ruh âleminde Hz. Âdem yaratılmadan önce peygamberdi. Allah, yaratacak olduğu varlığı önce takdir eder, daha sonra o takdirine göre o varlığı yaratır. Mühendisin zihninde oluşan evi projeye ve hayata geçirmesi gibi. Allah Peygamberimizi önce ilahî takdirde ve Levh-i Mahfûz'da takdir etmiş, daha sonra varlık âleminde yaratmıştır. Hülâsa, Hz. Peygamber takdir itibarıyla varlık âleminin ilk halkası, yaratılış itibarıyla peygamberliğin son halkasıdır.[538]

Yukarıda zikredilen hadis,[539] muteber hadis kaynaklarında yer almazken, Aclûnî hadisin aslının olmadığını,[540] Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1419-1420/1999) hadisin mevzu olduğunu,[541] Takiyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise hiçbir ilim ehlinin bu hadisi nakletmediğini, böyle bir sözün olamayacağını, Hz. Âdem'in çorak ya da sudan değil topraktan yaratılması cihetiyle bu sözün batıl olduğunu söylemiştir.[542] Zikredilen kaynaklara bakıldığında Berzencî'nin delil olarak sunduğu mezkûr hadislerin, yeterli miktarda delil olacak niteliğinin olmadığı söylenebilir.

Câbir'den rivayet edildiğine göre Câbir, "'*Ya Rasulallah! Allah'ın her şeyden önce neyi yarattığını bana haber verir misin?' dediğinde Rasulullah, 'Ya Câbir! Allah eşyayı yaratmadan evvel senin peygamberini kendi nurundan yarattı. Bu nuru kudretiyle Levh-i Mahfûz yokken, kalem, cennet, cehennem, melek, sema, arz, güneş, ay, insan ve cin yokken istediği şekle döndürdü. Allah mahlûkâtı yaratmayı dilediğinde bu nuru dört kısma ayırdı. Birinci kısımdan kalemi, ikinci kısımdan levhi, üçüncü kısımdan arşı yarattı. Dördüncü kısmı da dört bölüme ayırdı. Birinci bölümden hamele-i arşı, ikinci bölümden kürsiyi, üçüncü bölümden diğer melekleri yarattı. Dördüncü bölümü de dört kısma ayırdı. Birinci kısımdan semâvâtı, ikinci kısmından*

---

[537] كُنْت نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs*, 2/129; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Mevsûatü'l-Elbânî fi'l-Akîde* (Sana' Yemen: Merkezü'n-Nûmân, 2010), 3/813.

[538] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 161.

[539] Aclûnî, Keşfü'l-*Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs*, 2/129; Elbânî, *Mevsûatü'l-Elbânî fi'l-Akîde*, 3/813.

[540] Aclûnî, Keşfü'l-*Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs*, 2/129.

[541] Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Mevsûatü'l-Elbânî fi'l-Akîde*, 3/318.

[542] İbn Teymiyye, Şeyhülislam Takiyyüddîn Ahmed b. el-Harrânî, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, 2/238-8/283.

yeri, üçüncü kısımdan cennet ve cehennemi yarattı. Dördüncü kısmı da dört bölüme ayırdı. Birinci bölümden mü'minin basiret nurunu, ikinci bölümden Allah'ı bilmek (tanımak) olan kalplerin nurunu, üçüncü bölümden kelime-i tevhid olan peygamberinin tevhid nurunu yarattı.""[543] Berzencî, bu hadisin Peygamberimizin nurunun her şeyden önce yaratıldığının ispatı olduğunu, yaratılmasıyla henüz toprak, su, sema vb. yok iken Allah'ın onu peygamber olarak kabul ettiğini belirtmiştir.[544]

Peygamberimiz, "*Âlemlere uyarıcı olsun diye.*"[545] ayetinde belirtildiği gibi bütün âleme risalet için gönderilmiştir. O, cin ve insanlara gönderilmekle kalmayıp, melekler, bütün hayvanlar, hatta katı varlıklar olan taş ve topraklar âlemine de gönderilmiştir. İbn Hacer el-Mekkî (ö. 973/1566), Hanefîlerden ve Şâfiîlerden müteahhirûn kelamcılar ile Berzencî'ye göre, Hz. Peygamber'in insanlara ve cinlere gönderildiğini söylemek, onun meleklere, hayvanlara ve katı varlıklara peygamber olarak gönderilmediği anlamına gelmez. "*Ben bütün yaratılmışlara gönderildim.*"[546] hadisi bu konuyu teyit etmektedir. Zira Hz. Peygamber'e ceylanın, taşın, suyun ve ağacın şahitlik ettiği muhakkaktır. "*Şayet biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirseydik, sen o dağı Allah korkusundan titremiş ve darmadağın olmuş görürdün.*"[547], "*Hiçbir şey yoktur ki O'nu hamd ile tesbih etmesin.*"[548] Bu ayetlere bakıldığında dağ, taş gibi katı varlıkların da hissiyatlarının olduğu görülür. Dolayısıyla bu varlıkların Hz. Peygamber'in nübüvvetine şahitlik ettikleri inkâr edilemez.[549]

---

[543] رواه عبد الرزاق بسنده عن جابر بن عبد الله بلفظ قال قلت: يا رسول الله، بأبي أنت وأمي، أخبرني عن أول شئ خلقه الله قبل الأشياء

يا جابر، أن الله تعالى خلق قبل الأشياء نور نبيك من نوره، فجعل ذلك النور يدور بالقُدرة حيث شاء الله، ولم يكن في ذلك الوقت لوح ولا قلم ولا جنة ولا نار ولا ملك ولا سماء ولا أرض ولا شمس ولا قمر ولا جِنِّيٌ ولا إنسي، فلما أراد الله أن يخلق الخلق قسم ذلك النور أربعة أجزاء، فخلق من الجزء الأول القلم ومن الثاني اللوح ومن الثالث العرش، ثم قسم الجزء الرابع أربعة أجزاء فخلق من الجزء الأول حَمَلَة العرش ومن الثاني الكرسي ومن الثالث باقي الملائكة، ثم قسم الجزء الرابع أربعة أجزاء فخلق من الأول السماوات ومن الثاني الأرضين ومن الثالث الجنة والنار، ثم قسم الرابع أربعة أجزاء فخلق من الأول نور أبصار المؤمنين ومن الثاني نور قلوبهم وهى المعرفة بالله ومن الثالث نور إنسهم وهو التوحيد لا إله إلا الله محمد رسول الله Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs*, 1/237. Mevzu Hadis.

[544] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 162.

[545] لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيراً el-Furkân 25/1.

[546] وأُرسِلْتُ إلى الخَلقِ كافَّةً Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî,* 2977; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 523. Sahih Hadis.

[547] لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهٗ خَاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ el-Haşr 59/21.

[548] وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ el-Haşr 59/44.

[549] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 162-163.

Şayet, "*Biz seni insanların hepsine müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*"[550] ayetine bakarak Hz. Peygamber'in sadece insanlara gönderildiği söylenirse, bu ayette mâ-i nâfiyenin olması, bir meseleye hasredilmesini ifade ettiği nedeniyledir. Ayetlerde özellikle insanların zikredilmesi onların haysiyetinin ve şerefinin daha önemli olması ve onların tebliğinin daha önemli olması nedeniyledir. Bir varlığın zikredilmesi, diğerlerinin zikredilmemesi, zikredilmeyeni kapsamayacağı manasına gelmez. Kısaca ruhlar âlemi ile ağaçlar ve taşlar da Hz. Peygamber'in risaletine şahitlik etmektedir.[551]

2.1.5. Peygamberlerin Sayıları

Berzencî, peygamberlerin sayılarını, Hz. Peygamber'in hadislerinden hareketle, rasul ile nebi ayrımını yapmak suretiyle ele alır. Şöhret bulmuş sika ravilerden rivayet edilen bir hadiste belirtildiğine göre Rasulullah, nebilerin sayılarını yüz yirmi dört bin olarak zikretmiştir.[552] Rasullerin sayıları ise üç yüz on dört ya da üç yüz on beş ile sınırlı kalmıştır.[553] Her ne kadar bu sayı zikredilmiş ise de âlimlerin çoğuna göre herhangi bir sayının zikredilmemesi gerekir. Zira Kur'an'da, "*Onlardan sana hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var.*"[554] ayeti bu konuda kesin sayının zikredilmemesi gerektiğini izah etmektedir. Ayetin mefhumundan anlaşılan şudur: "*Ya Muhammed! Biz sana bazı peygamberleri beyan edip hikâye ettik, bazısını hikâye etmedik.*" Buna göre, enbiyânın yüz yirmi dört bin olduğuna inanılırsa bu sayının eksik ya da fazla olması ihtimal dâhilindedir. O halde nebi olmayanı nebi sınıfına dâhil etme, ya da enbiyânın adedini noksan sayma suretiyle nebi olan zâtların

---

[550] وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ el-Enbiyâ 21/107.

[551] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 163.

[552] أنَّ عَدَدَ الأنبياءِ مائةُ ألفٍ وأربعةٌ وعِشرونَ ألفًا Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3001; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4288; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20015-22644; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 361; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 8/217-12/333-334.

[553] فقال: كم المرسلون منهم؟ قال: ثلاثمائة وخمسة عشر Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/265-266; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, 132; Suyûtî, *Bahru'l-Kelâm*, 239; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 361. Zayıf Hadis.

[554] مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ el-Mü'min 40/78.

enbiyâdan çıkarılmış olma ihtimaline binaen Hz. Âdem ile Hz. Peygamber arasında bulunan enbiyânın hepsine dil ile ikrar, kalp ile tasdik edip inanmak lazımdır.[555]

2.1.6. Ulü'l-Azm Peygamberler

Peygamberlerin fazilet bakımından birbirlerine olan üstünlüğünü dile getiren Berzencî, ulü'l-azm peygamberler bahsine de değinmiştir. Onların özelliklerini sıralarken şeriatlarını tesis etmede, tebliğ ve beyanda tam bir gayret içinde olup yorgunluk ve bitkinlikte tahammül sahibi, insanların taşkınlık ve azgınlıklarına karşı sabırlarından bahseder. Bu peygamberlerin en meşhurlarının Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, Îsâ (as.) olduğunu; en değerli olanının ise Hz. Muhammed olduğunu belirtir. Âlimlere göre peygamberlerin tertipleri, faziletlerine, Allah'a yakınlıklarına, tevekkül etmelerine ve Allah'a gönülden bağlanmalarına göre sıralanmıştır. Bu meyanda en faziletli ulü'l-azm peygamber Hz. Muhammed'dir. Netice itibarıyla ulü'l-azm peygamber sıralaması, en faziletli, en abid, Allah'a en yakın olması cihetiyle, önce Hz. Muhammed, sonra Hz. İbrahim, sonra Allah ile vasıtasız olarak konuşan Hz. Mûsâ, sonra Hz. Îsâ ve en sonunda da Hz. Nûh olacak şekildedir.[556]

2.1.7. Peygamberler Arasındaki Faziletler

Önceki bölümde Hz. Peygamber'in hem diğer peygamberlerden hem de mahlûkâtta bulunan bütün varlıklardan üstünlüğü meselesi ele alınmıştı. Bu bölümde Hz. Muhammed dışında kalan peygamberlerin birbirlerine karşı fazilet ve sıralamaları ele alınacaktır. Zira Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere, hatta bütün varlıklara üstünlüğü, fazileti, hüsn-i ahlakı, dünya ve ahiretteki derecesi müstakil bir başlıkta ele alınmış ve ispat edilmiştir.

Peygamberlerin kemâl derecesinde değerleri ve faziletleri vardır. En değerli rütbe olan peygamberlik özellikleri bulunmaktadır. "*Biz onları diğer topluluklara göre*

[555] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 55; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 114-115.

[556] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 54; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 166.

seçkin kıldık."[557] ayetinde de belirtildiği gibi, bir nevi rütbeleri en yüce ve dereceleri en âlîdir. Bununla birlikte "*İşte bu peygamberler! Kimilerini kimilerinden üstün kıldık.*"[558] ve "*Şüphesiz biz peygamberlerin bir kısmını diğer kısmına üstün kıldık*."[559] ayetleri de göstermektedir ki hepsi peygamber oldukları halde, Allah'ın sevgili kulu olmaları, muhabbetullaha ulaşmaları ve nübüvvet konularında birbirlerine eşit değildirler.

Âlimler arasında bu konuda ihtilaf bulunduğunu belirten müellif, bazı âlimlerin bu konuda sükût etmenin daha güzel olacağını belirttiğini ifade eder. Örneğin Hz. Âdem'i Hz. Nûh'tan üstün görmek, Hz. Âdem ve Hz. Nûh'u diğer peygamberlerden ya da diğer peygamberleri bu ikisinden üstün görmek uygun olmaz. Çünkü fazilet, sevabın, derecenin ve Allah katında rütbenin daha yüksek olmasını gerektirir. Peygamberlerin faziletleri konusunda sükût etmek tercih edilen görüştür. İbn Arâbî (ö. 638/1240) de peygamberler arasında üstünlük aramadıklarını, sadece genel anlamda böyle bir durumun olabileceğini söylemiştir. Ona göre herhangi bir peygamberin adını zikredip başkasıyla karşılaştırmak yerine genel anlamda "*Rasuller nebilerden üstündür.*", "*Ulü'l-azm peygamberler diğer peygamberlerden üstündür.*" demek daha güzel bir kelamdır. Bu duruma göre "*Rasuller, nebilerden fazilet bakımından daha üstündür.*" demek en mutedil kelamdır. Kendilerine kitap verilmemiş peygamberler de evliyadan, âlimlerden, şehitlerden ve bütün meleklerden üstündür.[560]

2.1.8. Nübüvveti Konusunda İhtilaf Edilen Peygamberler

Kur'an-ı Kerim'de isimleri bulunup da peygamber, ya da veli oldukları konusunda ihtilaf bulunan kişiler hakkındaki görüşlerini dile getiren Berzencî, konu ile ilgili görüşlerine Hızır'ı (as.) ele almakla başlamıştır. Hızır'ın isminin nereden geldiği ile alakalı Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî (ö. 676/1277), Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Muhammed el-Buhârî (ö. 256/870), Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc b. Müslim (ö. 261/875) ve Tirmizî gibi âlimler görüş belirtmişlerdir. Onlara göre, Hızır'ın asıl adı Belyâ'dır. Beyaz ve kurak yere oturup, oturduğu yerin hareket edip yeşillenmesi nedeniyle lakap

[557] وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ed-Duhân 44/32.

[558] تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ el-Bakara 2/253.

[559] وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعْضٍ el-İsrâ 17/55.

[560] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 165.

olarak Hızır adını almıştır.[561] Ebû Süfyân'dan rivayet edilen bir hadise göre Rasulullah, "*Deccal Hızır'ı öldürecek, daha sonra onu tekrar diriltecektir.*"[562] buyurmuştur.

2.1.8.1. Hızır (As.)

Hızır (as.) âb-ı hayat suyundan içtiğinden dünyada uzun bir müddet yaşamıştır. Deccal'ı yalanlayacağından, onu Deccal değil Allah diriltmiştir. Hızır'ın (as.) nebi ya da veli kul olduğu ile alakalı rivayetlerde ihtilaf bulunduğunu belirten Berzencî, bir rivayetin veli kul, bir rivayetin rasul, bir rivayetin de onun rasul değil nebi olduğunu gösterdiğini belirtir. Âlimlerin çoğunluğuna göre Hızır (as.) veli veya rasuldür,[563] hayattadır ve dünya yok olana dek yaşamaya devam edecektir.[564]

2.1.8.2. Lokman (As.)

Berzencî, Lokman (as.) hakkında, "*Şüphesiz Lokman'a Allah'a şükretmesi için hikmeti vermiştik.*"[565] ayetini hatırlatır. Allah'ın ona verdiği hikmet nimeti sayesinde şükretmesi için kendisine hitap ettiğini belirtir. Buradaki hitabın ancak vahiy ile mümkün olacağından Lokman'ın (as.) nebi olması gerektiğini belirtir.[566]

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Lokman (as.) hakkında bilgi vermiş ve onun Muhammed b. İshak el-Megâzi Lokman b. Bâûr b. Bâcûr b. Halil olduğunu, bin yıl yaşadığını, Dâvûd'un (as.) devrini gördüğünü ve ondan ilim tahsil ettiğini belirtmiştir. Lokman'ın (as.), henüz Dâvûd (as.) peygamber olmadan önce fetva verdiğini, o peygamber olunca fetva vermeyi bıraktığını söylemiştir.[567] Bazıları onun ten renginin kumral ve Afrikalı olduğunu belirtirken, çoğunluğa göre o bilge bir kişidir.

---

[561] إنَّما سُمِّيَ الخضِرَ لأنَّهُ جلسَ على فروةٍ بيضاءَ فاهتزَّت تحتَهُ خَضراءَ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3402; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3151.

[562] هذا الرَّجُلَ الَّذي يقتُلُه الدَّجَّالُ ثمَّ يُحييه الخَضِرُ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 7131; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2938; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 6801; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 7992.

[563] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 169.

[564] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 171.

[565] وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ Lokmân 12.

[566] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 169.

[567] Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân* (Beyrut-Lübnan: İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts), 7/73.

Siyah renkli olması onun peygamber olmadığını gösterir. Çünkü Allah'ın peygamber olarak görevlendirdiği kişilerin şekil itibarıyla güzel surette olduğunu belirtmişlerdir.[568]

2.1.8.3. Hz. Havva

Hz. Havva'nın peygamber olup olmamasıyla ilgili görüşlerini dile getiren Berzencî, "*Bu ağaca sakın yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz.*"[569] ayetinde belirtilen hitabın hem Hz. Âdem'e hem de Hz. Havva'ya olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte "*Senden önce vahyimizi iletmek için insandan (erkek) başkasını göndermedik.*"[570] ayetinde açıkça görüldüğü üzere, hakikatte Hz. Havva'nın erkek olmamasından mütevellit peygamber olmadığını, Hz. Havva'ya hitabın yöneltilmesinin müstakil anlamda olmadığını belirtir. Bununla beraber esas hitabın "*Ey Âdem! sen ve eşin oturun...*"[571] ayetinin başında belirtildiği gibi Hz. Âdem'e olduğunu, ayetin ikinci kısmında ise hitabın her ikisine birden yapıldığını, emrin ve nehyin her ikisi için geçerli olması nedeniyle hitabın böyle yapıldığını belirtir. Hz. Havva'ya hitabın esas gayesinin onun Hz. Âdem'e tabi olmasından kaynaklandığını, bu hitap ile onun peygamber olacağı anlamının çıkmadığını söyler.[572]

Kur'an-ı Kerim'de "*Ey iman edenler!*" diye hitap eden birçok ayet vardır. Bu ayetlerde iman edenlerin muhatap alınıp onlara seslenilmesi; "*Ey kâfirler!*" diye hitap etmesi ya da iman etmeyen birçok kimsenin isminin zikredilmesi, sahabilerden bazılarının zikredilmesi, onların peygamber oldukları anlamına gelmez. Yani Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilip kendisine hitap edilmesi, o hitap nedeniyle o kişinin peygamber olacağı anlamını taşımaz. Hz. Havva'nın durumu da böyledir. Ayrıca onun peygamber olduğuna dair herhangi bir emare yoktur. Bunun yanında, kadınların peygamber olduklarına dair herhangi bir bilgi de yoktur.

---

[568] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 170.

[569] وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ el-Bakara 2/35.

[570] وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلاَّ رِجَالاً نُّوحِي إِلَيْهِمْ en-Nahl 16/43.

[571] يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ el-Bakara 2/35.

[572] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 170.

Berzencî, peygamberlerin erkek olması gerektiği hususunda icma olduğunu söylemekle birlikte,[573] Ebû Muhammed İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064) ve Eş'arî başta olmak üzere âlimlerin çoğunluğuna göre kadınların da nebi olabileceğini belirttiklerini söyler. Onlar, kelam ilminde yer alan rasul-nebi teriminin ihtiva ettiği farklı anlamlar itibarıyla, Allah'ın nebileri tebliğle görevlendirmeksizin kendilerine vahiyde bulunduğu kişiler olmaları cihetiyle kadınların nebi olabileceğini belirtirler. Hatta onlar, Kur'an'da Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın annelerine Allah'ın vahiyde bulunduğu, Hz. Meryem'in âlemde bulunan bütün kadınlardan daha hayırlı olduğu belirtildiğinden[574] başta Âsiye ve Meryem olmak üzere bazı kadınların nebi olan peygamberler arasında yer aldıklarını kabul etmişlerdir.[575]

2.1.8.4. Zü'l-Karneyn

Kur'an'da Zü'l-Karneyn adıyla anılan İskender Rûmî'nin peygamber ya da nebi olması ile ilgili görüş ayrılığı mevcuttur. Abdullah b. Amr (ö. 65/684), onun nebi olduğunu belirtilirken, çoğunluk onun nebi olmadığını söyler. Kur'an'da Kehf suresinin seksen üçüncü ayetinde ismi geçmesi nedeniyle tefsir kitaplarına konu olan Zü'l-Karneyn'in durumu Hz. Peygamber'e sorulmuş, Hz. Peygamber onun melik olduğunu belirtmiştir.[576] Hz. Ali de onun nebi olmadığını, Allah'ın sevdiği salih bir kul olduğunu belirtmiştir.

Berzencî, kendisine Zü'l-Karneyn denmesinin sebebinin farklı rivayetlerden kaynaklandığını belirtmektedir. O, Allah'ın onun sağ şakağına vurması neticesinde ölmesi ve Allah'ın onu tekrar diriltmesi, tekrar sol şakağına vurması neticesinde ölmesi sebebiyle ya da kafasının iki tarafında bakır gibi parlaklığın olması nedeniyle bu ismi aldığını belirtir. Bir görüşe göre de Fâris ve Rûm'un meliki olması nedeniyle bu ismi

---

[573] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fi Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 170.

[574] وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَّاءِ الْعَالَمِينَ Melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi." Âl-i İmrân 3/42; وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِعِيهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِيۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ "Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız.' diye vahyettik." Kasas 28/7.

[575] Yavuz, Yusuf Şevki, "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2007), 34/260.

[576] Kurtubî, *el-Câmiu Lİ Ahkâmi'l-Kur'ân*, 302.

aldığı söylenmektedir. Bu nedenle kendisine lügat kitaplarında İskender er-Rûmî Zü'l-Karneyn ismi verilmiştir. O, insanları Allah'a davet ettiğinde insanlar onun şakağına vurmuşlar ve kendisi ölmüştür. Allah onu diriltmiş, sonra tekrar davet edince bu sefer diğer şakağına vurmuşlar ve yine ölmüştür. Allah tekrar diriltmiş, o da dünyanın en doğu ve en batısına kadar gitmiştir. Bu yüzden kendisine Zü'l-Karneyn ismi verildiği söylenmiştir. İskender, zamanla pek çok yerin hükümdarı olmuştur. İskender'in imar ettiği on yedi yerin ismine İskenderiyye denmiştir. Dimyerî'ye göre biri İbrahim (as.) zamanında yaşayan ve İskenderiyye'yi kuran İskender diğeri de Îsâ'nın (as.) doğumundan üç yüz üç yıl önce yaşayan İskender olmak üzere iki İskender vardır. Çoğunluğa göre İskender, Hz. Îsâ ile Hz. Muhammed arasında geçen fetret devrinde yaşayan şahıstır.[577] Şehristânî'ye göre, İskender er-Rûmî, Zü'l-Karneyn olarak anılan hükümdar olmakla birlikte, Kur'an'da belirtilen Zü'l-Karneyn değildir.[578]

2.1.8.5. Meryem Azrâ

Hz. Îsâ'nın annesi Meryem Azrâ'nın, aracı vasıtasıyla ilahî hitaba muhatap olması, onun nübüvveti ihtilaflı kişilerden olmasına sebep olmuştur. Esasında daha evvel izah edildiği gibi o, peygamber olduğu için değil seçkin bir kul olduğu için ilahî hitaba[579] mazhar olmuştur. Kadınların peygamber olup olamayacaklarına dair mesele Hz. Havva'nın durumunda izah edilmişti. Cumhura göre bunlar nebi değil, zamanının salihaları, asırlarının evliyalarıdır.[580] Cumhur ulema erkek olmayı peygamberlik şartlarından birisi olarak görmektedir. Eş'arîler, her ne kadar henüz vaki olmasa da kadınlardan da peygamber olabileceği görüşünü savunmaktadır.

2.1.8.6. Üzeyir

Berzencî, nübüvveti ihtilaflı şahısları zikrederken Üzeyir'den bahsetmemiştir. Üzeyir'in kimliği ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Kur'an'da sadece Secde suresinin otuzuncu ayetinde ismi geçen Üzeyir'in peygamber olduğu konusu ihtilaflıdır. Kur'an,

---

[577] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 170.

[578] Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 576.

[579] وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَّاءِ الْعَالَمِينَ Âl-i İmrân 3/42.

[580] el-Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 170-171.

Üzeyir'den bahsederken yahudilerin onu Allah'ın oğlu olarak, hristiyanların da Mesih'in oğlu olarak nitelendirdiklerini[581] haber verir. Bununla birlikte, Kur'an onun kimliği ile ilgili bilgi vermez. Kelamcılar, Bakara suresinin iki yüz elli dokuzuncu ayetinde yüzyıl uyuduğu[582] ifade edilen kişinin Üzeyir olduğundan bahsederler.

Üzeyir'in kimliği ve nebiliği konusunda İslam âlimleri arasında da görüş birliği yoktur. İbn Abbas, Üzeyir'in peygamber olup olmadığını bilmediğini,[583] Abdurrahman İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), onun peygamber olduğunu,[584] Ebu'l-Fidâ Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), onun peygamber olduğuna dair görüşün ağır bastığını nakleder. Rivayete göre Üzeyir, Dâvûd ile Süleyman Peygamber ya da Zekeriyâ ile Yahyâ Peygamber arası dönemde yaşamıştır.[585] Ebû Mansur İbn Asâkir'e (ö. 620/1223) göre Üzeyir, kader hakkında soru sorduğundan adı peygamberler listesinden silinmiştir. Bazı İslam âlimleri de Üzeyir'i İslam'ı tahrif etmekle itham etmişlerdir.[586]

2.2. Olağanüstü Haller

Olağanüstü haller, bir başka deyişle harikulade olaylar, alışılmışın dışında, tabiat ve varlık âlemindeki normal işleyişin dışına çıkılmasıdır. Bu haller, beşerin gücünün dışında olan ve bazı kişilerde ortaya çıkan olağanüstü durumlardır. Bunlar irhâs, mucize, keramet, meûnet, ihânet ve istidrâctır. Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*'de bu harikulade olayları kronolojik olarak ele alıp tariflerini yapmış, bir kısmını ise müstakil başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

---

[581] وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللهِ et-Tövbe 9/30.

[582] فَأَمَاتَهُ اللهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ el-Bakara 2/259.

[583] İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâi İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1426), 2/283.

[584] İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad-Arabistan, 1417), 1781-1782.

[585] Adam, Bâki, "Üzeyir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012), 42/401.

[586] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Hidâyetü'l-Hedâyâ* (Dımeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru'ş-Şâmile, 1416), 421.

2.2.1. İrhâs

Peygamber olarak görevlendirilecek şahısların, peygamberliklerinden önce âdete muhalif olarak olağanüstü bir şekilde ortaya çıkardıkları olaylardır. Kur'an'da ifade edildiği gibi Hz. Îsâ'nın beşikte iken konuşması, Hz. Peygamber'e bulutun refakat etmesi, Hz. Peygamber'in çocukluğunda veya gençlik çağında birtakım ağaç ve taşların ona selam vermesi vb. olaylar bu çeşit olağanüstü durumlara örnektir.[587]

2.2.2. Mucize

Mucize konusu müstakil bir başlık altında incelenecektir. Bununla birlikte mucize, peygamberlerin nübüvvet davası, risaletlerinde iddialarının doğruluğuna dair meydan okuma ve karşı çıkma suretiyle onlara zahir olup beşerin takati dışında, âdetullaha muhalif olan garip, harikulade iş ve acayip fiillerdir. Ölüyü diriltme, ayın ikiye yarılması, İsrâ ve mi'rac hadisesi gibi hadiseler mucize bâbındandır.[588]

2.2.3. Keramet

Allah'ı ve sıfatlarını bilen, Allah'ın taatine hazır ve müdavim olan, isyanlar ve günahlardan uzak duran, bundan dolayı nefsin hazlarıyla savaşan, aşırı gitmekten yüz çeviren, meydan okuma ve karşı çıkma suretiyle olmamak kaydıyla havada uçmak, basiret ve keşf sahibi olmak gibi Allah'ın veli olarak adlandırılan üstün kulları eliyle gerçekleşen harikulade olaylardır.[589]

2.2.4. Meûnet

Herhangi bir müslümana yardım etmek amacıyla bazı salih ve zühd sahibi kimselerin cüz'iyyat kabilinden olmak üzere ortaya çıkardıkları harikulade olaylardır.[590]

---

[587] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 55.

[588] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 55.

[589] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 56.

[590] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 56.

2.2.5. İhânet

Kâfir ve fâsık oldukları açık olan kişilerin iddialarını güçlendirmek amacıyla, ortaya çıkmasını istedikleri olayların tam tersinin zuhur etmesine ihânet denir. Kâfir ve fâsıkın iddialarını tasdik etmek için ibraz ettikleri harikuladeler, rezillikleri ve ihanetleri için onları yalanlayan bir olay haline dönüşür. Nitekim, Müseylemetü'l-Kezzâb nübüvvet davasında bulunmuş, iddiasını doğrulamak için bir keçiden tasdikini talep ettiği hengâmede mezkûr keçi lisan-ı fasih ile "Müseyleme! Sen yalancısın." demiştir. Müseyleme, bir gözü şaşı olan kimsenin gözünün düzelmesi için dua etmiş, sağlam olan gözün de şaşı olması durumu ortaya çıkmıştır. İhânetin ortaya çıkması suretiyle meydan okuyanın talebinin tam tersi gerçekleşmiştir.[591]

2.2.6. İstidrâc

Küfrü ve fıskı açık olan birtakım şahısların adım adım helak olma derecesine, ceza mertebesine ve azaba ulaşması için isteğine uygun olarak ortaya çıkan olağanüstü hallerdir. Şeytan ve Firavun'un dualarının ve dünyaya yönelik isteklerinin kabul olması, onların helak ve azaba müstahak olmalarını temin etmeye yönelik birer istidrâcdır. İstidrâc konusu aşağıda müstakil olarak ele alınıp işlenmiştir.[592]

2.3. İstidrâc

Berzencî, olağanüstü haller kısmında kısaca değindiği konulardan biri olan istidrâca müstakil bir başlık açmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kelime anlamı itibarıyla istidrâc, yükselmek, genişlemek ya da düşüşe geçmek, yavaş yavaş ağırlığını hissettirmek, ağır ağır yürümek veya dürülmek manalarına gelir.[593] Terim anlamı itibarıyla istidrâc, yavaş yavaş azaba sürüklenmek, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmak, Allah'ın azabına tedricen yaklaşmak, Allah'ın kullarını

[591] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 56.

[592] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 56.

[593] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 56.

kıyamet günü azaba, şiddete ve belaya yaklaştırması[594] anlamına gelir. İstidrâc, adım adım helak olma derecesine, ceza mertebesine ve azaba ulaşmak için küfür ehlinin isteğine uygun olarak ortaya çıkan olağanüstü hallere denir. İstidrâcda kişinin yavaş yavaş bir halden diğer hale geçişini anlatmak için istiâre sanatı kullanılmıştır. Bu sanatta kişinin kendi heva ve hevesine uygun düşecek şekilde amacına ulaşması, arzu ve niyetlerinin artması anlamına gelir. Halbuki istidrâc, kişinin hakikatte helak olacağı en dip noktalara yavaş yavaş ulaşmasıdır.[595]

Berzencî'ye göre Allah'ın bu tür insanlara verdiği istidrâc, dünya hayatında her ne kadar aşırı bir şekilde dalalete saplanmış olsalar da onların istediği nimetlerdir. Onlar bu nimetlerin Allah'ın lütfu ve ihsanı olduğunu zannederler. Bu nimetlerin onlara verilmesinin sebebi, onların azgınlık ve taşkınlıklarını daha da artırması, her yeni hata ve günahta yeni nimet ve imkânlar vererek azdırması, yavaş yavaş helake götürmesi amacıyladır.[596] Burada maksat, bu nimetlerin en iyisini vererek onları Allah'ın lütfuna ulaştırmak değil, aksine onları ma'siyetlerinin son noktasına ulaştırmak, böylece azabın onlara hak olmasını gerçekleştirmektir. Konu ile ilgili düşüncesini Kur'an ayetlerine dayandıran müellif, "*Kim geçici dünya hayatını istiyorsa, istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz. Sonra onu cehenneme göndeririz. O, cehenneme de kınanmış ve kovulmuş olarak girer.*"[597] ve "*Kim dünya hayatı ve onun süsünü istiyorsa, orada onların işlerinin karşılığını eksiksiz olarak veririz. Ve orada onlar hiçbir zarara uğramazlar. Onlar, ahirette paylarına ateşten başka hiçbir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri şey boşa gitmiştir. Yapıp ettikleri de boşa gitmiştir.*"[598] mealindeki ayetleri istidrâca delil olarak göstermiştir.

Kendisine bir dünya nimeti verilen cahillerin dünyanın kendisine ram olduğunu zannettiklerini dile getiren Berzencî, onların bu duruma aldandıklarını ve bunu Allah'ın kendisine bahşettiği bir lütuf zannettiklerini dile getirir ve kişinin yalnızca Allah'ın rızasını gözetmesi ve dünyayı tercih etmemesi gerektiğini belirtir. Berzencî,

---

[594] Cürcânî, Ali b. Muhammet es-Seyyidü'ş-Şerîf, *Mu'cemü't-Ta'rîfât* (Kâhire: Dâru'l-Fazîle, 1321), 20.

[595] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fi Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 110.

[596] Durmuş, İsmail, "İstidrâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2001), 23/328.

[597] مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا el-İsrâ 17/18.

[598] مَن كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ وَلٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ Hûd 11/15.

"*Ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, onları hiç ummadıkları yerden adım adım helake sürükleriz.*"[599] ayetinin yorumunu, "Onlar küfürde ve günahta azgınlaştıklarında, dünyada sağlıkları ve elde ettikleri nimetler fazlalaşır. Dünyadaki başarıları ve dünya lezzetleri onları Allah'ı anmaktan alıkoyar ve nihayetinde Allah'tan yüz çevirmeye başlarlar. Çoğu insanlarda görüldüğü gibi onlar, Allah'a ibadet etmekten de uzaklaşırlar." şeklinde yapar.[600]

2.4. Evliyanın Kerameti

Keramet, kelime olarak iyilik ve ikramda bulunmak manasına gelmektedir. Dinî terim olarak ise nübüvvet davası cihetinde olmadığı halde takva ehli tarafından olağanüstü bir işin meydana gelmesidir. Dünyada veli zâtlardan meydana gelen kerametler haktır ve sahihtir. Kerametin hak olduğu noktasında ehl-i sünnet ittifak halindedir.[601]

Kerametle mucizenin, veli ile nebinin birbirine karışacağı endişesi ile Mu'tezile ve bazı âlimler, kerameti kabul etmemişler ve muhalif davranmışlardır.[602] Onlar Hz. Meryem'in başına gelen olayların Hz. Îsâ ve Hz. Zekeriyya açısından, Belkıs'ın başından geçenlerin Hz. Süleyman açısından bir mucize olduğunu kabul etmişlerdir.

Berzencî, Kur'an'da kerametin hak olduğuna dair delil bulunduğunu belirtmiştir. "*Zekeriyya, onun (Meryem)in bulunduğu yere her girdiğinde orada yeni rızık buldu. Zekeriyya, 'Ey Meryem! Bu sana nereden geldi?' diye sorunca O da 'O Rabbimdendir.*"[603] ayeti Berzencî'ye göre kerametin hak olduğunu göstermektedir.

Berzencî, keramet konusunda Âsaf b. Berhayâ[604] ile ilgili ayet de bulunduğunu belirtir. O, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın veziri olan Âsaf b. Berhayâ'nın, Neml

---

[599] وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَۙ el-Â'râf 7/182.

[600] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 110.

[601] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 60; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 180.

[602] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 180.

[603] كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَۙ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقاًۚ قَالَ يَا مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ هٰذَاۜ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ Âl-i İmrân 3/37.

[604] İslami kaynaklarda Hz. Süleyman'ın kâtibi veya veziri olduğu kaydedilen kişidir. Harman, Ömer Fâruk, "Âsaf b. Berhayâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991), 3/455.

suresinin otuz dokuzuncu ayetinden esinlendiğini belirtir.[605] Onun, iki aylık mesafede mahalden kıyasla, otuzdan otuza dikdörtgen, otuz zira' yüksekliği olan altından yapılmış, inci ve kırmızı yakut ile yeşil kıymetli taştan tepesi bulunan kıymetli eşya ile donatılmış sarayını göz açıp kapayıncaya kadar hazır hale getirdiğini belirtmektedir.[606]

Ashâb-ı Kehf ile ilgili keramete de değinen Berzencî, Allah'ın bu kulları uykudayken ama uyanık vaziyette iken, canlı olarak, başlarına bir musibet gelmeden ve bedenleri çürümeden üç yüz veya daha fazla sene canlı bırakmıştır.[607] Bu da onlar için bir kerametttir.[608]

Kur'an'ın dışında veli kulların gösterdiği keramete de örnek veren Berzencî'ye göre Ömer b. Hattâb (ö. 73/693), hilafet döneminde sahabeden bir grup askerî birliği Nihavend'e göndermiş, uzun süre Nihavend'de kalan askerden haber gelmeyince, asker konusunda endişelenen Hz. Ömer, kürsü veya minberde bulunduğu sırada Nihavend tarafına bakmış, Nihavend'deki askerlerinin dağın üzerinde olduğunu ve düşmanın dağın tepesine çıkmakta olduğunu görünce, Medine'den orduya komuta etmiş, kargaşa anında, muharebe esnasında, İslam askerinin arkasında Vâki-i Cebel denilen dağ üzerinden kâfir ordularının Bağdat müslümanlarının atlıları üzerine hücum ettiği sırada "Ey Asker, dağa, dağa dikkat edin." diyerek askere sesini işittirmiştir. Halbuki Nihavend ile Medine-i Münevvere arasında günün şartlarına göre kırk gün ya da iki aylık mesafe bulunmaktadır. Bunun üzerine askerler gerekli tedbirleri almış ve düşmanı yenmiştir. Bu da Hz. Ömer'in kerametidir. Bu ve benzeri durumlar Allah'ın veli kullarına verdiği olağanüstü hallerdir.[609]

Berzencî'ye göre, evliyanın kerametinin hak olduğu hadislerle de sabittir. "Ömer b. Hattâb'dan rivayet edildiğine göre Rasulullah; *'Allah'ın bazı kulları vardır. Bunlar nebi veya şehit değildir. Nebiler ve şehitler dahi kıyamet günü onların Allah'ın huzurundaki konumu nedeniyle gıpta edeceklerdir.' dediğinde, 'Bunlar kimler Ya*

---

[605] قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَۚ وَاِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ اَمِينٌ en-Neml 27/39.

[606] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 60; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 180.

[607] وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعاً el-Kehf 18/25.

[608] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 180.

[609] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 60; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 182.

Rasulallah?' diye sorduklarında Allah Rasulü, 'Bunlar zürriyet, ya da kendi aralarındaki akrabalık ilişkileri itibarıyla değil, Allah rızası için birbirlerini seven kimselerdir. Onların yüzleri nur, kendileri nur üzerine nurdurlar. İnsanların korktukları şeylerden onlar korkmazlar. İnsanların üzüldüğü şeylere onlar üzülmezler.'[610] buyurdu ve sonra *'Dikkat edin Allah'ın dostlarına asla korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyecekler.'*[611] ayetini okudu."

Amr b. Cemûh'tan rivayetle; o, Rasulullah'ın şöyle dediğini işitmiştir: "*Kul Allah için sevmedikçe ve Allah için buğzetmedikçe sarih bir imana sahip olamaz. Kul, Allah için sever, Allah için buğzederse Allah'ın velayet makamına ulaşır.*"[612] Bu hadislere dayanarak evliyanın peygamberlik iddiası bulunmaksızın kerametinin hak olduğu anlaşılır. Allah'ın rızasına erişmiş bir kulun velayet sıfatına ulaşması neticesinde keramet ortaya çıkar. Yoksa imanı ve ameli olmayan bir kimse keramet gösteremez. Onun gösterdiği ancak istidrâc olur.[613]

Evliyaların gösterdiği kerametin mahiyeti ve türevleri konusunda da bilgi veren Berzencî, suda yürümek, katı bir varlık olan nesnenin konuşması, Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) ile Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652) arasında bulunan çömleğin tesbihte bulunması ve tesbihinin kerameti olarak her ikisi tarafından duyulması, hayvanın konuşması, Ashâb-ı Kehf'in kıtmîrinin konuşması, komşuya ikram esnasında rızkın ortaya çıkması gibi harikulade olayların keramet kabilinden olduğunu belirtmiştir.[614]

Berzencî, keramet konusunu işlerken kendisinin bağlı bulunduğu sülalenin de faziletli ve keramet ehli olduğunu örnek vererek dile getirmiştir. Onun üçüncü dereceden ceddi olan Hasan es-Sa'dânî'nin bir ineğinin olduğunu, bunun sütünden ve yağından ailesinin yararlanması yanında, talebelere ve komşulara ikramda

---

[610] عمر بن الخطاب، قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «إن من عباد الله لأناسا ما هم بأنبياء، ولا شهداء يغبطهم الأنبياء والشهداء يوم القيامة، بمكانهم من الله تعالى» قالوا: يا رسول الله، تخبرنا من هم، قال: «هم قوم تحابوا بروح الله على غير أرحام بينهم، ولا أموال يتعاطونها، فوالله إن وجوههم لنور، وإنهم على نور لا يخافون إذا خاف الناس، ولا يحزنون إذا حزن الناس» وقرأ هذه الآية {ألا إن أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون} [يونس: ٦٢] Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 3527.

[611] ألا إن أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون Yûnus 10/62.

[612] عن عمرو بن الجموح عن النبي صلى الله عليه وسلم لا يجد العبد صريح الإيمان حتى يحب ويبغض لله، فإذا أحب لله وأبغض لله فقد استحق الولاية من الله Müttakî, el-Hindî Allâme Ebu'l-Hasen, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*, 98; Elbânî, *Silsiletü Ehâdîsi'z-Zaîfeti ve'l-Mevzûati*, 5621. Zayıf Hadis.

[613] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 180.

[614] Berzencî, Ahmed Fâiz, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 60; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 181-182.

bulunulduğunu, mezkûr süt ve yağdan sene başından sene sonuna kadar ailesi, talebeleri ve komşularının istifade ettiğini, Süleymaniye'ye üç saatlik bir mesafede bulunan, Bağdat yoluna bakan bir yerde Kezderî' adı verilen bir köyde büyük bir tekke ve büyük bir medresesi bulunduğunu, bu medresenin her gün elli civarında konuğunun olduğunu, orada bulunan tereyağından yemekler yapıldığını, Hasan es-Sa'dânî'nin Allah'ın veli kulu olması ve kerameti sebebiyle yıl boyu tereyağının hiç tükenmediğini söylemiştir. Bu keramet nesiller boyu duyularak ve müşahede edilerek devam etmiştir.[615]

Seyyid Mustafa en-Nûdehî (ö. 1254/1838), amcası Seyyid Hasan el-Gelezerdî'nin (ö. 1156/1743) arkasında yürürken ölü bir kuş ile karşılaştıklarını, şeyhin o kuşu eline alarak ona bir şey okuduğunu ve onu yukarı doğru uçurduğunu, kuşun da Allah'ın izni ile uçup gittiğini belirtir. Birisinin de Şeyh Hasan el-Gelezerdî'nin hâlâ varlığını devam ettirdiğini ve zahir tasarruflarına devam ettiğini söylediğini, ondan alınacak ne varsa aldığını, çok kısa bir zamanda büyük mesafeleri yorulmadan ve meşakkat çekmeden katettiğini söylediğini nakletmiştir.[616]

Nurhâşiyye tarikatının kurucusu Îsâ el-Berzencî (ö. 974/1540), öğrencilerinden bazılarını ta'lim ve terbiye etmek istemiş ve onlara hac yapmalarını emretmiştir. Öğrencilerinden birisi hocasının bu emirlerine uymuş ve hacca gitmiştir. Ancak her ne zaman memleketine dönmek istese bir engelle karşılaşmıştır. Bu zât Mekke'de yedi yıl kaldığını, orada yalnızlık çekerek sefil olduğunu ve artık memleketine dönüşten umudunu kestiğini, şeyhine hizmet etmekten mahrum kaldığından ve vatanından uzak olmasından ötürü ağlamaya başladığını, bu halde iken bir gün yanına bir adamın geldiğini, halini sorarak ağlama sebebini sorduğunu, o da başından geçenleri anlattığını belirtmiştir. Bunun üzerine adam ona, kendisini şeyhine ulaştıracak bir haber vereceğini ve falanca kapıda oturmasını, insanlar cuma namazını kılıp ayrılınca o kapıda bazı vasıfları taşıyan kişiyi beklemesini, ayaklarını kapatıp yalvarıp ağlamasını istemiştir. Öğrenci kendisinden istenileni yaptığı anda birden şeyhinin yanı başında olduğunu, bunun üzerine güçlü bir şekilde ağlamaya başladığını ve şeyhinin rızasını elde ettiğini, şeyhinin kendisine "Ayağını ayağıma koy ve gözlerini kapat." dediğini, o da denileni yaptığını belirtmiştir. Gözünü açtığında kendisini memleketinde,

[615] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 180.

[616] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 180.

Berzencî'nin evinin yanında bulduğunu ve şeyhinin ona "Burada otur. Yavaş yavaş yürü. İnsanlar beni cuma namazı için bekliyorlar. Bu durumdan kimseye bahsetme." dediğini ifade etmiştir. Şeyhin gidip cuma namazını kıldırdığını, bir müddet sonra bir müridin gelerek şeyhin vefat ettiğini haber verdiğini belirtmiştir. Şeyhin, âdeti üzere cuma namazını iki aylık mesafe bulunan Mekke'de kıldığını, geri döndüğünde kendi müritleri ile Berzencî'ye de cuma namazı kıldırdığını söylemiştir. Berzencî, Ebu's-Suud Efendi'nin (ö. 982/1574) *Ravzatü'l-Cinân* adlı eserinde durumdan bu şekilde bahsettiğini, söz konusu şeyhin benzer birçok kerameti ile yüce makamların , görünen ve göz kamaştıran birtakım sırların sahibi olduğunu belirtmiştir. Elinde burhanlar, olağanüstü hallere sahip ve doğru sözlü insanların kendisini tasdik ettiği, nurani işaretlere ve ruhani sezgilere sahip, melekût sırlarını haiz, kutsi buluşmaları olan, kendi asrında yaşayanlara rahmet, o dönemde yaşayan insanlar için adata nurani bir varlık, Allah'ın kendisini tam bir kabul ile kabul buyurduğu kişi olduğunu belirtir. Onun şanını yeryüzünde Allah'ın bu şekilde yaydığını, onu âdemoğlunun gözdesi haline getirdiğini, bulunduğu vilayeti kendisine kurdurduğunu, ona pek çok olağanüstü durumları nasip ettiğini, muğayyebât hakkında konuşmasını nasip ettiğini, O'nun künhünde pek çok harikulade olayları gösterdiğini, umum-husus pek çok kişiye hizmet etmeyi nasip ettiğini belirtmiştir. Onun hakkında bir kişinin aklından kötülük geçmesi durumunda hemen o kişinin başına bir belanın geldiğini ve şeyhe ihanet edenin bilgisinin ulaştığını belirtmiştir.[617]

Netice itibarıyla, Allah'ın nebi ya da rasullerine verdiği harikulade olayların mucize olduğu muhakkaktır. Herhangi bir peygamberlik iddiası bulunmayan veli kulların, ümmetin peygamberini tasdik etmekle birlikte gösterdiği harikulade olayların ise keramet olduğunu belirten müellif, bu ümmetten meydana gelen kerametlerin evliyaya vaki olmasının caiz ve gerçek olduğunu ifade eder. Veli kulların gösterdiği harikulade olaylar her ne kadar mucize olarak belirtilse de bunlar gerçek anlamda değil mecazi anlamda mucizedir. Ahmed b. Hanbel ve selef-i sâlihîn literatüründe de bu terim geçmektedir. Onlar, sihir yöntemiyle olmamak kaydıyla, olağanüstü tüm şeylere mucize demişlerdir.[618]

---

[617] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 181.

[618] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 60; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 182.

2.5. Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Sübutu

Hz. Peygamber nübüvvet davasında bulunmuş, davasının doğruluğuna dair tevatürle sabit olan birçok mucize ibraz etmiştir. Yeri ve zamanı geldiğinde bu mucizeler ortaya çıkmıştır. Onun en önemli mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir.

Berzencî, Kur'an'ın en kısa suresine, bir veya on ayetine karşılık nazire getirme noktasında bütün yaratılmışların aczini itiraf etmeleri, Kur'an'ın Allah'ın kelamı ve Hz. Muhammed'e nazil olması, başlı başına nebinin nübüvvetine delil olduğuna yeterli bir ispat olması nedeniyle Hz. Muhammed Mustafa'nın nübüvvet ve risaletinin doğru ve muhakkak olduğunu söylemiştir.[619]

2.5.1. Hz. Muhammed'in Diğer Varlıklara Üstünlüğü

Berzencî'ye göre Peygamberimiz, meleklerin ve diğer peygamberlerin, hatta bütün yaratılmışların mutlak anlamda en faziletlisidir. Onun yaratıldığı toprak, Kâbe'den ve Arş'tan daha faziletlidir. Onun fazileti Kur'an-ı Kerim, hadisler ve icma ile malumdur.

Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.*"[620] ayeti, insanların en şereflisi ve hayırlısı olan ümmetin peygamberinin de en şerefli ve en hayırlı kişisi olduğuna delalet eder. "*Biz o peygamberlerin bazılarını, bazılarına üstün kıldık. Allah onların içlerinden bazıları ile konuşmuş, bazılarının da derecelerini yükseltmiştir.*"[621] ayeti hakkında müfessirler, ayetteki meramın birtakım peygamberlerin en faziletli olduğunu belirtmektir. Müellif, faziletlilerin en faziletlisinin de Hz. Muhammed Mustafa (sav) olduğunu söyler. Çünkü Allah, Hz. Peygamber'e mi'rac mucizesini vermesi, onu tüm insanlığa göndermesi ve sonsuz mucizelerle desteklemesi ile diğer peygamberlere göre üç yönden üstün

[619] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 57.

[620] كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ Âl-i İmrân 3/110.

[621] تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ el-Bakara 2/253.

tutmuştur. Bunun yanında kıyamete kadar devam edecek olan Kur'an mucizesi de ona verilmiştir.[622]

Zemahşerî, söz konusu ayette bulunan mübhemâtla ilgili olarak, ayetin Hz. Peygamber'in kıymetinin ve faziletinin yüce olduğunu belirttiğini, ister açık-seçik, ister imalı olsun, bu ayette açıkça belirtilmese de Hz. Peygamber'in diğer mahlûkâta olan üstünlüğünü ve yüceliğini ifade eden birçok ayetin bulunduğunu, bu konuda herhangi bir şüphenin ve tutarsızlığın olmadığını belirtir.[623]

Hz. Peygamber'in diğer mahlûkâta olan üstünlüğünü ve yüceliğini ifade eden birçok hadisin de bulunduğunu belirten Berzencî, konu ile ilgili Buhârî ve diğer kaynaklarda bulunan, "*Övünmek gibi olmasın ama, ben kıyamet günü âdemoğlunun en değerli evladıyım. Övünmek gibi olmasın ama, Livâü'l-Hamd sancağı benim elimde olacaktır. Kıyamet günü bütün peygamberler sancağım altında olacaktır.*"[624] hadisini delil olarak kullanır. Buna ilaveten başka rivayetlerde geçtiği söylenen, "*Ben rabbimin katında onların en değerlisiyim.*"[625], "*Ben kıyamet günü insanların efendisiyim.*"[626], "*Bu âlemlerin efendisidir.*"[627], "*Ben dünya ve ahiretin en cömerdiyim.*"[628] hadisleri, Berzencî'nin sahih gördüğü ve İbn Abbas'tan rivayet edilen, "*Muhammed olmasaydı Âdem'i yaratmazdım. Muhammed olmasaydı cennet ve cehennemi yaratmazdım. Şüphesiz ben Arş'ı suyun üzerinde yaratmıştım. Arş çırpınmaya başladı. Üzerine Lâ*

---

[622] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 163.

[623] Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, 1/325-326.

[624] أنا سيد ولد آدم يوم القيامة ولا فخر ، وبيدي لواء الحمد ولا فخر ، وما من نبي يؤمئذ آدم فمن سواه إلا تحت لوائي يوم القيامة Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 2278; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 5940; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2436-11000; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4673; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3148-3615; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 204-206; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2749. Sahih Hadis.

[625] وأَنا أَكْرَمُ ولدِ آدمَ علَى ربِّي Elbânî, Muhammed Nâsiru'd-Dîn, *Zaîfu Süneni't-Tirmizî*, 3610. Hadis kitapta انا اكرمهم علي ربي ibaresiyle geçmekle birlikte, söz konusu hadis, zayıftır.

[626] أنا سيِّدُ *النَّاسِ* يومَ القيامةِ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3340; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 194; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 6465. Sahih Hadis.

[627] *هذا* سيد العالمين Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3620. Tirmizî'ye göre hangi yoldan geldiği belli olmayan garib hasen bir hadistir.

[628] وأنا أكرمُ الأوَّلينَ *والآخِرينَ* ولا فخرَ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3616; Elbânî, *Zaîfu Süneni't-Tirmizî*, 3616; Dârımî, İmam Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *el-Müsned*, 47. Garib, Zayıf, Şüpheli Hadis.

ilâhe İllallâh, Muhammedün Rasulullah yazdım ve Arş sakinleşti."[629] kutsi hadisi ve Abdullah b. Selam'dan rivayetle, "*Cuma günü mescitte bazı meselelerden bahsedilmiştir. Allah'ın mahlûkâtta yarattığı en değerli varlığın Ebû Kâsım olduğu söylenince, 'Meleklerin durumu ne olacak?' denmiştir. Bunun üzerine konuşan gülümsemiş ve 'Kardeşimin oğlu! sen meleklerin ne olduğunu biliyor musun? Melekler, gökler, yerler, rüzgârlar, bulutlar, dağlar gibi Allah'a hiçbir şekilde isyan etmeyen varlıklardır. Mahlûkâtın Allah'a en değerli olanı Ebû Kâsım'dır.*"[630] hadisinin Hz. Peygamber'in, âlemde yaratılan bütün varlıklardan daha üstün olduğuna delalet ettiğini belirtir. Berzencî'ye göre, Allah'ın Hz. Peygamber'i yerdekilere ve göktekilere üstün kıldığına dair daha pek çok hadis mevcuttur.[631]

Hz. Muhammed'in üstünlüğü ile ilgili icmanın olduğunu belirten Berzencî, Râzî'nin, tefsirinde Rasulullah'ın diğer varlıklardan üstün olduğuna dair icmanın bulunduğunu belirttiğini zikreder. Bununla birlikte Rasulullah'ın bazı hadislerinde kendisinin üstün görülmesini yasakladığı belirtilir. "*Yunus b. Mattâ'dan beni daha faziletli görmeyin.*"[632], "*Beni Yunus b. Mattâ'dan hayırlı gören yalan söylemiştir.*"[633], "*Beni diğer peygamberlerden hayırlı görmeyin.*"[634] hadisleri, Berzencî'ye göre Rasulullah'ın tevazusuna, faziletine işaret etmekle birlikte, diğer peygamberlerin makamına saygı, ya da kendisine vahiy inmeden önce söylediği sözler olabilir.[635]

---

[629] فلولا محمد ما خلقت آدم ، ولولا محمد ما خلقت الجنة ولا النار ، ولقد خلقت العرش على الماء فاضطرب فكتبت *عليه* : لا إله إلا الله محمد رسول الله ، فسكن Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/614-615; Elbânî, *Silsiletü Ehâdîsi'z-Zaîfeti ve'l-Mevzûati*, 1/448. Berzencî'nin sahih kabul ettiği bu hadis Hâkim'e göre silsilesindeki Said nedeniyle mevzudur.

[630] وقال عبد الله بن سلام رضي الله عنه: "إن أكرم خليقة على الله أبو القاسم صلى الله عليه وسلم، فقيل له: رحمك الله فأين الملائكة؟ فقال للسائل يا ابن أخي وهل تدري ما الملائكة؟ إنما الملائكة خَلْق كخلق الأرض، وخلق السماء، وخلق السحاب، وخلق الجبال، وخلق الرياح، وسائر الخلائق، وإن أكرم الخلائق على الله تعالى أبو القاسم صلى الله عليه وسلم Hâkim, *el-Müstedrek*, 5/786. Sahih Hadis

[631] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 163.

[632] لا تُفَضِّلوني على يُونُس بن مَتَّى Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3395-4604; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2376; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 6420.

[633] مَن قال: أنا خَيْرٌ مِن يُونُسَ بنِ مَتَّى، فقَدْ كَذَبَ Buhârî, *Sahîhu'lBuhârî*, 4604; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2376.

[634] لا تُخَيِّروا بينَ الأنبياءِ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 2411; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2379; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, 4668. Sahih Hadis.

[635] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 164.

"*Bugün sizin dininizi kemale erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Ve sizin için İslam dinine razı oldum.*"[636] ayetinde belirtildiği üzere Hz. Peygamber ile güzel ahlak tamamlanmış ve peygamberlik sona ermiştir. Şüphesiz dinin kemale ermesi, nimetin tamamlanması, Allah'ın cemâliyet sıfatının bir nişanesi olmuştur. Peygamberimizin elde ettiği hilm, sabır, afv, zorluklara karşı dirayet, cömertlik, kerem, hoşgörü, cesaret, yardıma koşma, haya, edep, güzel ahlak, şefkat, rahmet, ahde vefa, sıla-i rahim, tevazusu, makamının yüce olmasına, derecesinin yüce olmasına, adaletli, emanet ehli, iffetli olması, şahsiyeti, zühdü, Allah'a olan kulluğu ve dinin daha birçok umdeleri Hz. Peygamber'de kemal bulmuştur.[637]

2.6. Mucize

Kur'an-ı Kerim'de mucize kelimesi yer almamakla birlikte âciz bırakmak, güçsüz kalmak manasına gelen "acz" kelimesinin sıfat ve fiil kalıpları yirmi beş ayette geçmektedir. Aynı şekilde hadislerde de yer almayan mucize kelimesi yerine "acz" kökünden türeyen kavramlar kullanılmaktadır.[638]

Hz. Peygamber'in peygamberlik iddiası bizatihi tevatür olarak var olmuştur. Olağanüstü haller ve mucizeler kendisinden ortaya çıktığından, o hem nebi hem rasul olarak gönderilmiştir.

Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye* adlı eserinde peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin gösterdikleri mucize konusuna değinmemiş, sadece Hz. Peygamber'in en büyük mucizelerinden olan İsrâ ve mi'rac mucizesini ele almıştır. O, mucize ile ilgili genel bilgileri ve Hz. Peygamber'in diğer mucizelerini *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid* adlı eserinde ele almıştır.

Herhangi bir peygamberin mucize göstermesi olağanüstü bir durum, fevkalâde bir mesele olup, arızi bir mesele değildir. Mucize, risalet iddia edenin elinden zuhur eden fevkalâdeliktir. Mucize tek taraflı olmaz. Bir tarafta mucize gösterecek olan rasul veya nebi, diğer tarafta peygambere meydan okuyup mucize isteyen münkirin bulunması gerekir. Olağanüstü bir olayın mucize olması için, mucizenin peygamberliği

[636] اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيناً el-Mâide 5/3.

[637] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 164.

[638] Bulut, Halil *İbrahim*, "Mûcize" (Ankara: TDV, 2020), 44/30, 348.

kabul etmeyip ondan mucize isteyen kişinin isteğine ve meydan okumaya uygun bir şekilde gerçekleşmesi gerekir. Örneğin bir kişi "Ölüleri dirilteceğim." diye iddiada bulunsa, ancak bu durum gerçekleşmeyip başka bir harikulade olay gerçeklese, bu durumda peygamber Allah'ın tasdik konumuna ulaşamadığından ve farklı bir mucize gerçekleştirdiğinden gösterdiği harikulade olay mucize sayılmaz.[639]

Müellif, peygamberlerin mucizelerinin tek taraflı olmayacağını, mucizenin peygamberliği kabul etmeyip mucize isteyenlere karşı bir meydan okuma şeklinde olması gerektiğinden bahsetmiştir. Çoğunlukla böyledir. Ancak mucize, sadece inkârcılara karşı bir meydan okuma olarak anlaşılmamalıdır. Böyle anlaşılırsa mucizenin alanı daraltılmış olur. Zira Hz. Peygamber ashabın şahit olduğu ve aynı zamanda ashabının faydasına olan birçok mucize göstermiştir. Ashabın abdest alması için kendi parmağından su akıtması, hastaları ve müzmin rahatsızlıkları iyileştirmesi, ceylanın ve ağacın Hz. Peygamber ile konuşması, Medine Mescidi'nde bulunan ve inleyen kütüğü sakinleştirmesi ve Mekke'nin fethini müjdelemesi bu kabilden mucize sayılabilir.

Mûzicede bulunması gereken şartları da açıklayan Berzencî, bir harikulade olayın mucize olması için yedi şartın bulunması gerektiğini belirtir.

2.6.1. Mucizenin Şartları

- Mucizenin Allah'ın yarattığı fiil olması ve muhalifin o mucizenin yerine başka bir mucize yapamaması, nazire getirememesi gerekir.
- Mucizenin olağanüstü bir şey olması gerekir.
- Ortaya çıkarılan mucizeye itiraz edilememesi gerekir.
- Mucizenin peygamberlik iddia eden kişinin bizzat kendi elinden çıkması, bu şekilde tasdik edilmesi gerekir. Peygamberlik iddia eden kişinin mucizeyi gerçekleştirirken münkire meydan okumasına gerek yoktur.
- Mucizenin, iddia edenin iddia ettiği davasına ve nübüvvetine uygun olması gerekir.
- Müseylemetü'l-Kezzâb (ö. 12/633) gibi ihanet göstermek suretiyle peygamberlik iddia eden kişinin mucizesi kendisini yalanlamamalıdır. İddia

[639] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 153.

ettiği nübüvvete aykırı ya da ortaya çıkardığı mucize kendisini yalanlayacak şekilde zuhur etmemesi gerekir.

- Mucizenin, peygamberlik öncesinde meydana gelmemiş olması ve peygamberlikle beraber meydana çıkması gerekir.640 Peygamber olacak bir kişinin, peygamberlikten önce peygamberlik iddia etmeksizin gösterdiği harikulade olaylara mucize değil irhâs denir.

2.7. Hz. Peygamber'in Mucizeleri

Peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin, peygamber olduklarının toplumsal kabul görme ve inkârcılarını âciz duruma düşürme açısından en önemli delili mucizelerdir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere nazaran hayli fazla ve daha önemli mucizeleri olduğu, bu nedenle diğer peygamberlerin üstünde bir dereceye sahip olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Çünkü her konuda olduğu gibi mucizeler konusunda da Hz. Peygamber diğer peygamberlerden ileri seviyededir.

Berzencî'ye göre, bütün peygamberlere verilen mucizelerin hepsi ve faziletlerin tamamı Hz. Peygamber'e de verilmiştir. Onun en büyük mucizesi olan Kur'an-ı Kerim, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva eden ilahî bir kitaptır.[641]

Hz. Peygamber'in mucizeleri, diğer peygamberlerin mucizelerinden iki yönüyle ayrılmaktadır. Birincisi Hz. Peygamber'e verilen mucizelerin sayıca çokluğudur. Hz. Peygamber'e diğer peygamberlere verilmiş bütün mucizelerden daha fazla ya da en az onlar kadar mucize verilmiştir. Hz. Peygamber'e verilen mucizeler, diğer peygamberlere verilmiş mucizelerden daha ön plandadır. Bu mucizeler sayılmayacak kadar çoktur.[642] Örneğin, "*Vakit yaklaştı ve ay yarıldı.*"[643] ayetinde belirtilen ayın yarılması mucizesi, Hz. Peygamber'in mucizelerinin dünyayı aşıp semaya kadar ulaştığının göstergesidir. Buhârî'nin İbn Mesud'dan rivayet ettiğine göre, "*Ay, Hz. Peygamber döneminde ikiye ayrılmış, bir tanesi dağın üst kısmında, bir*

---

[640] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 153.

[641] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 153.

[642] Kâdî İyâz, Ebu'l-*Fazl*, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399), 1/354-355.

[643] اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ el-Kamer 54/1.

tanesi de dağın alt kısmında kalmıştır. Hz. Peygamber de ayın yarılması hususunda sahabilere "*Şahit olun.*"[644] demiştir.

"*Mekkeliler Hz. Peygamber'den kendilerine bir mucize göstermesini istemişler, bunun üzerine Hz. Peygamber onlara, ayın yarılması mucizesini göstermiştir.*"[645] Ehl-i sünnet ve müfessirlerin çoğunluğu, bu mucizenin gerçekleştiği konusunda ittifak etmişlerdir. Bir rivayete göre "*Hz. Peygamber Mekkelilere bir defa ayın yarılması mucizesi sonrasında, bir defa de Kamer suresinin birinci ayeti nazil olduktan sonra olmak üzere ayı iki defa göstermiştir.*"[646] Müellife göre bu hadisler sahih olup, ayetler ise apaçıktır. Bu konuda itiraz edilecek bir durum yoktur. Buna itiraz edenlere itibar edilmez. Çünkü her yerde insanlar ayı gözetleyemezler. Bazı yerlerde ay görünürken, bazı yerlerde görünmez. Bazı yerlerde gece iken bazı yerlerde gündüz olabilir. Ayın her durumu her yerden aynı şekilde görünmeyebilir. Ay tutulması bile bazı yerlerde net görünürken, bazı yerlerde hafif, bulanık ya da hiç görünmeme şeklinde gerçekleşir. Bütün bunların bu şekilde gerçekleşmesi ayın yarılması meselesinin olmadığı ya da ayın olmadığı manasına gelmez. Ayrıca bazı yerlerde durumu anlamak için bu konuda ilim sahibi olmak gerekebilir. Netice itibarıyla, ayın yarılması mucizesi insanların çoğunluğunun uykuda olduğu gece vaktinde vuku bulmuştur. Ancak o gece uyumayıp da Hz. Peygamber'in yanında bulunanlar bu mucizeye şahit olmuşlardır.[647]

Hz. Peygamber'in önemli mucizelerinden birisi de parmaklarından su akıtmasıdır. Nitekim bu olay hakkında Enes'ten şöyle bir rivayet mevcuttur: "*Hudeybiye gününde insanlar ikindi namazını kılmak üzere abdest almak için su bulamamıştır. O esnada Peygamberimize bir su getirilmiş, Peygamberimiz o suyu eline koymuş, insanlara bu sudan abdest almayı emretmiş, Peygamberimizin parmaklarından su fışkırmaya başlamış ve herkes o sudan abdest almıştır.*"[648]

---

[644] انْشَقَّ القَمَرُ علَى عَهْدِ رَسولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ شِقَّتَيْنِ، فَقَالَ النبيُّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ: اشْهَدُوا Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3636; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2800.

[645] عن أنس أن أهل مكة سألوا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يريهم آية *فأراهم* انشقاق القمر مرتين Müslim, *Sahîhu Müslim*, 6921.

[646] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 154.

[647] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 154.

[648] رَأَيْتُ رَسولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ وحَانَتْ صَلَاةُ العَصْرِ، فَالْتُمِسَ الوَضُوءُ فَلَمْ يَجِدُوهُ، فَأُتِيَ رَسولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ بوَضُوءٍ، فَوَضَعَ رَسولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ يَدَهُ في ذلكَ الإنَاءِ، فأمَرَ النَّاسَ أنْ يَتَوَضَّئُوا منه، فَرَأَيْتُ المَاءَ يَنْبُعُ مِن تَحْتِ أصَابِعِهِ، فَتَوَضَّأَ النَّاسُ حتَّى تَوَضَّئُوا مِن عِندِ آخِرِهِمْ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3573; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2279; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3631.

Başka bir rivayete göre ise Enes, "*Hudeybiye gününde üç yüz kişi bulunuyordu. Başka bir rivayete göre Hudeybiye günü insanlar susamıştı. Rasulullah'ın elinde su kabı vardı. Ondan abdest aldı ve insanlar ona doğru yöneldiler ve 'Senin su kabından başka bizim suyumuz yok.' dediler. Rasulullah elini su kabına soktu ve pınardan fışkırır gibi parmakları arasından su akmaya başladı. Kaç kişi olduklarını sorduğumda bu su yüz bin kişi de olsa yetecek kadar çoktu. Orada yüz elli kişi vardı.*"[649] demiştir.

Hz. Peygamber'in Medine Mescidi'nde insanlara hutbe okurken yaslandığı hurma kütüğünün yerine, ihtiyaç nedeniyle minber yapıldığı ve kütüğün yerinden alındığı esnada inlemesi meselesi de önemli mucizelerdendir. Câbir b. Abdillah'tan rivayet edildiğine göre, "*Hz. Peygamber hutbe irat ederken bir hurma kütüğüne yaslanırdı. Yerine minber konulunca, hurma kütüğünden develerin inleme sesi gibi sesler duyuldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber minberden inerek elini hurma kütüğüne koydu ve ses kesildi.*"[650] Bir rivayete göre hurma kütüğü konusunda Hz. Peygamber, "*Nefsin kudreti elinde olan Allah'a yemin ederim ki! Eğer ben o kütüğe dokunmasaydım o kütük Rasulullah'a olan hüznünden kıyamete kadar inlemeye devam ederdi.*" buyurmuştur. Sonra Hz. Peygamber'in emriyle kütük minberin altına defnedilmiştir.[651] Başka bir rivayette, Rasulullah kütüğe eğilerek ona "*İstersen seni bulunduğun duvarın yanına göndereyim. Filizlerin büyür ve eski halini alırsın. Yaprakların ve meyvelerin olur. İstersen seni cennete gönderip orada dikeyim. Senin meyvenden Allah'ın veli kulları yer.*" dedi. Sonra Rasulullah kulağını kütüğe yaklaştırdı ve onun "*Beni cennette dikersin. Allah'ın veli kulları meyvelerimden yer. Ben de böylece asla son bulmayacağım bir mekânda olurum.*" dediğini duydu. Bu sesi başta İbn Ömer olmak üzere orada bulunan ashap da duydu. Rasulullah bunun üzerine

---

649 عَطِشَ النَّاسُ يَومَ الحُدَيْبِيَةِ والنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ بيْنَ يَدَيْهِ رِكْوَةٌ فَتَوَضَّأَ، فَجَهِشَ النَّاسُ نَحْوَهُ، فَقالَ: ما لَكُمْ؟ قالوا: ليسَ عِنْدَنَا مَاءٌ نَتَوَضَّأُ ولَا نَشْرَبُ إلَّا ما بيْنَ يَدَيْكَ، فَوَضَعَ يَدَهُ في الرِّكْوَةِ، فَجَعَلَ المَاءُ يَثُورُ بيْنَ أصَابِعِهِ كَأَمْثَالِ العُيُونِ، فَشَرِبْنَا وتَوَضَّأْنَا. قُلتُ: كَمْ كُنْتُمْ؟ قالَ: لو كُنَّا مِئَةَ ألْفٍ لَكَفَانَا، كُنَّا خَمْسَ عَشْرَةَ مِئَةً Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3576; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 1856.

650 عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال: كان جِذْعٌ يقوم إليه النبي صلى الله عليه وسلم يعني في الخطبة - فلما وُضعَ المنبر سمعنا للجِذْعِ مثل صوت العِشَارِ، حتى نزل النبي صلى الله عليه وسلم *فوضع* يده عليه فَسَكَنَ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 918; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1396.

651 فقال رسول اللهِ صلى الله عليه وسلم : والذي نفسي بيده لو لم ألتزمه لما زال كذا إلى يوم القيامة حزنا على رسول اللهِ صلى الله عليه وسلم ، ثم أمر به رسول اللهِ صلى الله عليه وسلم فدفن Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3627; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 1415; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13363.

"*Peki dediğini yapıyorum.*" dedikten sonra "*Bu hurma kütüğü fenayı değil bekayı seçti.*" diye söylemiştir.[652]

İbn Ömer bu hadiseden sonra hurma kütüğünün kimse tarafından görülmediğini dile getirirken Berzencî, aynı keyfiyette başka bir hurma kütüğü daha bulunduğunu, bu kütük zamanın gavsı, İslam peygamberinin mucizesinin destekleyicisi Seyyid Îsâ zamanında meydana geldiğini belirtmiştir. Berzenciyye'yi, Seyyid Îsâ (ö. ?) ve Seyyid Mûsâ'nın (ö. ?) imar ettiğini söylemiştir. Seyyid Muhammed Medenî'nin (ö. ?), *el-Fusûl* adlı kitabında hurma kütükleri hakkında beyitler yazdıklarını, bu beyitlerde;

"İki tane hurma kütüğü benim övünç kaynağımdır.

Onlar şerefime şahit olmaktadır.

O kütüğün bir tanesi buradadır. O, atamı arzu etmiştir.

İkincisi Berzenciyye'deki camide bulunmaktadır.

Onu ceddim Îsâ ve Mûsâ dikmiştir.

Hurma kütüğü ceddim ve amcamların elinde büyümüştür.

Elimizde olan bu kütük uzun ve harikulade bir vaziyettedir.

Buna inanmayan bizden ve yurdumuzdan değildir.

O kişi bizim sevgimizi kaybetmiştir."

ifadelerinin bulunduğunu belirtmiştir. Berzencî'ye göre, burada zikredilen hurma kütüklerinden birincisi, Medine şehrinde bulunan ve Peygamberimiz için özlem duyan kütüktür. Berzenciyye'de bulunan kütük ise Şeyh Îsâ ile kardeşi Mûsâ'nın elinde yetişip büyüyen kütüktür. Kütüğün bulunduğu mekâna cami yapılmış, bu kütük iki filiz vermiş, birçok keramet göstermiş ve bunlardan harikulade olaylar zuhur etmiştir. Kütüğün ünü dört bir tarafa yayılmış, değişik ülkelerden birçok kişi bu kütüğü ziyaret etmiş, ona keramet atfetmiş ve ondan bir parça almışlardır.[653]

Hz. Peygamber'in mescidinde bulunan hurma kütüğünün inlemesi olayı sahih kaynaklarda ve İslam tarihi kaynaklarında geçmektedir. Ancak Berzencî'nin kendi

---

[652] أن النبي -صلى الله عليه وسلم قال له حين حَنَّ إن شئت أن أردَّك إلى الحائط الذي كنت فيه تنبت لك عروقك ويكمل خلقك، ويجدد ثم أصغى له النبي -صلى الله عليه وسلم- يستمع ما لك خوص وثمرة، وإن شئت أغرسك في الجنة فيأكل أولياء الله من ثمرك؟ صلى الله عليه - بل تغرسني في الجنة فيأكل مني أولياء الله, وأكون في مكان لا أبلى فيه، فسمعه من يليه، فقال النبي :يقول، فقال وسلم: اختار دار البقاء على دار الفناء :، ثم قال"قد فعلت" Dârımî, *Müsnedü'd-Dârımî (Sünenü'd-Dârımî)*, 32. İsnadı Zayıf *Hadis*.

[653] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 155-156.

ceddinin sahip olduğunu ifade ettiği kütük nispetini ve meydana gelen harikulade olayı aklen kabul etmek muhaldir. Kanaatimizce Berzencî, kendi ailesi ve sülalesini yüceltmek, onları muteber göstermek, ön plana çıkarmak ve sadece peygamberlere mahsus olan mucizelerin benzerinin atalarında da gerçekleştiğini belirterek ceddine yücelik atfetmek ve seyyid olduklarını belirtmek amacıyla böyle bir düşünceye sahip olduğunu söylemek istemiştir.

Hz. Peygamber'in mucizelerinden birisi de gaybi meseleleri haber vermesidir. "*Allah'ın izniyle güvenlik içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz.*"[654] ayetinde daha sonra vuku bulacak olan Hz. Peygamber ve ashabının Mescid-i Haram'a gireceğine dair gaybi bir haber vardır. "*Onlar bu mağlubiyetten sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler.*"[655], "*Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye...*"[656] Bu ve benzeri ayetler gaybi meselelere işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in de gaybi meseleleri haber vermesi bu cihettendir. Hz. Peygamber'in kendisinden sonra ilk ölecek eşinin Zeynep olduğunu bildirmesi, torunları Hasan ve Hüseyin'in katledilmesini haber vermesi, Kâbe'nin yıkılmasını haber vermesi, yönetimin Abbasilere geçeceğini bildirmesi ve kisraların memleketinin işgal edilmesi gibi haberler gaybi meselelere dair mucizeleridir.[657]

Şüphesiz mutlak anlamda gaybı Allah'tan başka kimse bilemez. Mutlak anlamda gaybı bilme noktasında peygamberler, melekler, veliler vb. kişiler bilgi ve görüş sahibi değildirler. "*De ki: Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.*"[658]ayeti ile benzer başka ayetler[659] bunu teyit etmektedir. Ayetler sabit olduğuna göre Hz. Peygamber de gaybı bilmez.[660] Tâif Seferi, Bedir Savaşı ile Hendek Savaşı sırasında Hz. Peygamber'in savaş stratejilerini sahabenin uyarısı ile

---

[654] لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَۙ el-Fetih 48/27.

[655] وَهُمْ مِنْۢ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَۙ er-Rûm 30/3.

[656] لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهٖ el-Fetih 48/28.

[657] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 156.

[658] قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ en-Neml 16/65.

[659] el-Bakara 2/33, Âl-i İmrân 3/179, el-Mâide 5/120, el-En'âm 6/59, Yûnus 10/20, Hûd 11/123, er-Ra'd 13/9, en-Neml 27/65, el-Haşr 59/22.

[660] el-En'âm 6/50, Hûd 11/31, el-A'râf 7/188, el-Ahkâf 46/9.

değiştirmesi, Recî ve Bi'ri Maûne faciaları, Dırâr Mescidi gibi Hz. Peygamber devrinde zuhur eden bazı tarihi olaylar da bu konuyu teyit eder niteliktedir.

Hz. Peygamber, kendi heva ve hevesine göre konuşup birtakım gaybi meselelerden haber vermez. Olsa olsa gelecekte vuku bulacak olan olayların kendisine Allah tarafından haber verilmesi neticesinde bu tür haberleri verebilir. Bu noktada Hz. Peygamber'in, ümmeti derinden sarsan ve birçok probleme sebep olan İfk hadisesini bilmemesi bunun en büyük delilidir. İfk hadisesinde şayet Nûr suresinde belirtilen ayetler gelmeseydi, bu mesele kıyamete kadar gizemini koruyacaktı. Hz. Peygamber'in Allah tarafından kendisine haber verilmeyen gaybi meselelere muttali olduğunu iddia etmek, gayb sahasında hakikate aykırı yer açma gayretinden ibarettir. Ayrıca, bu tür haber ve rivayetlerin varlığını, gaybi bilgiden ziyade yorum ve tahmin etme olarak değerlendirenler de mevcuttur.[661]

Hz. Peygamber'in mucizelerinden birisi de birtakım gizli şeyleri ortaya çıkarmasıdır. Allah, Hz. Peygamber'e bazı bilgi ve ilimler ile onların sırlarını ve beyanını öğretmiş, din ve dünyaya dair faydalı bazı şeyleri bildirmiştir. Bütün bu ilim ve tecrübeler neticesinde Hz. Peygamber de gaybi meseleleri ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber, Allah'ın izni ile ümmetin maslahatını, kulların din ve dünya işlerini, birtakım kuralları ve şeriat meselelerini bizlere bildirmiştir. Bunun yanında geçmiş milletlerde olan bazı olayları da bildirmiştir. Hz. Âdem'den kendi zamanına kadar birtakım peygamberlerin kıssalarını öğretmiştir. Allah, Hz. Peygamber'e önceki milletlerin kitaplarını, yaşantılarını, şeriatlarını, bilgilerini, haberlerini ve Allah'ın onlara verdiği yardımları, ihtilaf sebeplerini, önde gelenlerinin vasıflarını, sayılarını, ömürlerini, yöneticilerinin hükümlerini, kâtiplerin ilimlerinin gizli ve açık şekillerini, kitapta açığa vurmayıp gizledikleri meseleleri, Arapların lisanını, bu lisanın içinde bulunan garip kelimeleri, Arap lisanını fesahat derecesinde en iyi şekilde bilme, o insanların başından geçen hadiseleri, hikmetli sözleri, atasözlerini, deyimleri, şiirlerinin anlamlarını bilmeye kadar, husus ve umum belirtilen ifadelerin her birisini haber vermiştir. Hz. Peygamber'den bu durumların sadır olması ya da bunları insanlara

[661] Arslan, İhsan, "Hz. Peygamberin Gayb Bilgisine İlişkin Rivayetlerin Tahlili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/49 (2017), 39.

haber vermesi onun mucizelerindendir. Bu mucizelerin ortaya çıkması neticesinde birçok müşkil mesele mübeyyen hale gelmiştir.[662]

Hz. Peygamber'in mucizelerinden birisi de ağacın dile gelip konuşması ve Hz. Peygamber'in peygamberliğine şahitlik etmesidir. Câbir'den rivayetle, İbn Ömer şöyle söylemiştir: "*Biz bir yolculukta Peygamberimizle beraberdik. Bir bedevi Peygamberimize yaklaştı ve Peygamberimiz, 'Ey Bedevi nereye gitmek istiyorsun?' dedi. O da 'Aileme gidiyorum.' dedi. Peygamberimiz ona 'Sana hayırlı bir şey göstereyim mi?' dedi. O da 'O hayırlı şey nedir?' dedi. Peygamberimiz, 'Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik edersin. Muhammed de onun Rasulü dersin.' dediğinde bedevi, 'Bu söylediklerinde sana şahitlik eden var mı?' diye sorunca Rasulullah, 'Şu beyaz ile siyah arasında bulunan ağaç bana şahitlik ediyor.' dedi. Bu ağaç vadinin kenarında iken yaklaştı ve Hz. Peygamber'in önüne dikildi ve Rasulullah o ağaçtan üç defa şahitlik etmesini istedi. Ağaç da Rasulullah'ın dediği gibi şahitlik yaptı. Sonra mekânına gitti.*"[663]

Hz. Peygamber'in elindeki yemeğin çoğalması mucizesi de vardır. Câbir şöyle bir rivayette bulunmuştur: "*Bir kişi Allah Rasulü'nün yanına gelir ve ondan yemek ister. Rasulullah ona bir vesk*[664] *arpanın yarısını vermiştir. Rasulullah'ın veski verdiği şahıs ve ailesi, komşusu yemeye başlamış ve yiyecek bitmemiş, yemekten yorulmuşlar. Rasulullah'a gelip bu durumu haber vermiş, Rasulullah da şöyle demiştir: 'Eğer yemekten yorgun olmasaydınız bir yıl boyunca yemeye devam ederdiniz ve size yeterdi.'*"[665]

Bunun yanında diğer peygamberlerin mucizelerinde de görülen yiyeceğin Allah'ı tesbih etmesi, elindeki taşların tesbihte bulunması da onun mucizelerindendir. Câbir, "*Hz. Peygamber hastalanmıştı. Cebrâil (as.) elinde nar ve üzüm bulunan bir*

---

[662] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 156.

[663] كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في سفر، فأقبل أعرابي فلما دنا منه، قال له رسول الله :رضي الله عنهما- قال-عن ابن عمر صلى الله عليه وسلم: «أين تريد؟» قال: إلى أهلي قال: «هل لك في خير؟» قال: وما هو؟ قال: «تشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأن محمدا عبده ورسوله» فقال: ومن يشهد على ما تقول؟ قال: «هذه السلمة» فدعاها رسول الله صلى الله عليه وسلم وهي بشاطئ الوادي فأقبلت تخد الأرض خدا حتى قامت بين يديه، فاستشهدها ثلاثا، فشهدت ثلاثا أنه*كما* قال، ثم رجعت إلى منبتها İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 6505.

[664] Hz. Peygamber devrinde Medine'de kullanılan katı madde ölçeği. Kallek, Cengiz, "Vesk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013), 43/70.

[665] أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عليه وَسَلَّمَ يَسْتَطْعِمُهُ، فأَطْعَمَهُ شَطْرَ وَسْقِ شَعِيرٍ، فَما زَالَ الرَّجُلُ يَأْكُلُ منه*وَامْرَأَتُهُ* وضَيْفُهما، حتَّى لو لَمْ تَكِلْهُ لأَكَلْتُمْ منه، وَلَقَامَ لَكُمْ :كَالَهُ، فأتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عليه وَسَلَّمَ فَقالَ Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2281; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 5302. Sahih Hadis

tabak getirdi. Hz. Peygamber tabaktan yerken tabaktaki nar ve üzüm Allah'ı tesbih etmiştir." [666] Enes şöyle rivayet etmiştir: "*Rasulullah eline bir avuç taş almıştı. Allah Rasulü'nün elinde bulunan taşlar tesbihatta bulunmuştu da o tesbihatı biz bile duymuştuk.*"[667] Hz. Ali şöyle rivayet etmiştir: "*Biz Mekke'de Rasulullah ile beraberdik. Rasulullah Mekke'nin kenar mahallelerine doğru çıkmıştı. Hangi ağaç veya dağ ile karşılaşsa ona selam veriyordu.*"[668]

Hayvanın Hz. Peygamber'le konuşması ve O'na boyun eğmesi konusunda Ümmü Seleme şöyle rivayet etmiştir: "*Rasulullah sahrada gezerken bir ceylan ona seslenir ve ona, 'Ya Rasulallah! Bu bedevi beni avladı. Dağda iki yavrum var. Beni bıraksın. Gidip yavrularımı emzirip geri geleyim.' dedi. Bunun üzerine Rasulullah, 'Gerçekten öyle yapacak mısın?' dediğinde ceylan, yapacağını beyan etti. Rasulullah da bedevi ile konuşup ceylanın salıverilmesini temin etti. Ceylan gidip yavrularını emzirdi ve sözünde durarak geri geldi. Bedevi ceylanı tekrar bağladı. Bedevi Rasulullah'ın yanına gelerek bir isteğinin olup olmadığını sordu. Rasulullah da ceylanı serbest bırakmasını söyleyince bedevi ceylanı serbest bıraktı. Ceylan da çölde oynaya zıplaya uzaklaşırken 'Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Sen de Allah'ın rasulüsün.*" dedi.[669]

Ölülerin Allah Rasulü ile konuşması hususunda Ebû Hureyre şöyle rivayet etmiştir: "*Yahudi bir kadın Rasulullah'a zehirli koyun eti hediye etmişti. Rasulullah ve orada bulunanlar bu etten yediler. Rasulullah orada bulunanlara 'Yemekten elinizi çekin. Et bana zehirli olduğunu haber verdi.' Zehirli etten dolayı Beşer b. Berrâ vefat etmişti. Rasulullah yahudi kadına, 'Neden böyle bir şey yaptın?' diye sordu. Kadın da, 'Eğer sen peygambersen yaptığım şey sana zarar vermezdi. Eğer sen kralsan insanları*

---

[666] مرض النبي صلى الله عليه وسلم فأتاه جبريل بطبق فيه رمان وعنب فأكل منه النبي صلى الله عليه وسلم فسبح Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, 1/307.

[667] قال أنس كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخذ كفا من حصى فسبحن في يده حتى سمعنا التسبيح Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, 1/588.

[668] عن علي بن أبي طالب، قال: " كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم بمكة فخرجنا في بعض نواحيها فما استقبله جبل ولا شجر إلا وهو يقول: السلام عليك يا رسول الله Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3626. Garib Hadis.

[669] وعن أم سلمة كان النبي صلى الله عليه وسلم في صحراء فنادته ظبية يا رسول الله قال ما حاجتك قالت صادني هذا *الأعرابي* ولى خشفان في ذلك الجبل فأطلقني حتى أذهب فارضعهما وأرجع قال: أو تفعلين؟ قالت: نعم فأطلقها فذهبت ورجعت فأوثقها فانتبه الأعرابي وقال يا رسول الله ألك حاجة؟ قال تطلق هذه الظبية، فأطلقها فخرجت تعدو في الصحراء وتقول أشهد أن لا إله إلا الله وأنك رسول الله Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, 1/314. Muteber kaynaklarda rastlanamamıştır.

senden kurtarmış olurdum.' dedi. Bunun üzerine Rasulullah, yahudi kadının öldürülmesini emretmiş ve öldürülmüştür."[670]

Berzencî, kelam âlimlerinden ileri gelenlerinin ölünün Hz. Peygamber ile konuşması hususunda ihtilaf ettiğini belirtmiştir. Bazıları burada ölünün konuşmasından maksadın Allah'ın yarattığı kelam olduğu şeklindedir. Eş'arî ve Ebû Bekir Kâdî, ağacın veya taşın konuşması esnasında sesleri çıkaranın ve herhangi bir şekil değişikliği olmaksızın bu sesleri duyuranın Allah olduğunu dile getirirler. Bazıları da bu konuşma ve seslerin çıktığı anda Allah'ın onları tekrar dirilttiği, sonra konuşmanın meydana geldiği şeklinde ifade etmişlerdir. Berzencî'ye göre her iki görüş de ihtimal dâhilindedir.[671]

Sıbyanların ve kundakta süt emen bebeğin Hz. Peygamber ile konuşması konusunda Fehd b. Atiyye şöyle rivayet etmiştir: "*Rasulullah'a henüz süt emip konuşamayan biri getirildi. Rasulullah ona, 'Ben kimim?' diye sordu. O da 'Sen Allah'ın Rasulü'sün.'*" cevabını verdi.[672]

Hz. Peygamber'in hastaları ve müzmin hastalıkları iyileştirmesi konusunda Habib b. Fedeyk şöyle rivayet etmiştir: "*O, babasının gözüne beyazlık indiğini (katarakt), gözüyle pek bir şey göremediğini belirtince Rasulullah bu şahsın iki gözüne üflemiş ve o kişi de görmeye başlamıştır. Bu şahıs seksen yaşına gelmesine rağmen artık ipliği iğnenin deliğinden geçirmeye devam etmiştir.*"[673] Müellif konu ile ilgili bazı rivayetleri zikretmiş, ancak yaptığımız araştırmada bu rivayetler hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Rasulullah'ın önemli mucizelerinden birisi de dua ettiği zaman hemen yerine gelmesidir. Hüzeyfe'den rivayet edildiğine göre "*Rasulullah bir adama dua ettiği vakit*

---

[670] كانَ رسولُ اللَّهِ صلَّى اللَّهُ عليهِ وسلَّمَ يقبَلُ الهديَّةَ ولا يأكلُ الصَّدقةَ زادَ فأهدت لهُ يهوديَّةٌ بخيبرَ شاةً مَصليَّةً سمَّتْها *فأكلَ* رسولُ اللَّهِ صلَّى اللَّهُ عليهِ وسلَّمَ منها وأكلَ القومُ فقالَ ارفعوا أيديَكُم فإنَّها أخبرتني أنَّها مسمومةٌ فماتَ بِشْرُ بنُ البراءِ بنِ معرورِ الأنصاريُّ فأرسلَ إلى اليهوديَّةِ ما حملكِ على الَّذي صنعتِ قالت إن كنتَ نبيًّا لم يضرَّكَ الَّذي صنعتُ وإن كنتَ ملِكًا أرحتُ النَّاسَ منكَ فأمرَ بها رسولُ اللَّهِ صلَّى اللَّهُ عليهِ وسلَّمَ فقُتلت Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4510-4511; Ebû Dâvûd'a göre bu hadis sahih li gayrihi. Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, *4512*. Hasen Sahih.

[671] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 157.

[672] أن النبي صلى الله عليه وسلم أتي بصبي قد شب لم يتكلم قط قال: "من أنا؟" *قال*: أنت رسول الله İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 6/158. Garib Hadis.

[673] عن حبيب بن فديك أن أباه ابيضت عيناه ، فكان لا يبصر بهما شيئا ، فنفث رسول الله - صلى الله عليه وسلم - في عينيه ، : ، ويقال فأبصر ، فرأيته يدخل الخيط في الإبرة ، وهو ابن ثمانين Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, 1/319.

duası adama, çocuğuna onun da çocuğuna kadar ulaşırdı."[674] Enes b. Mâlik'ten rivayetle, "*Enes b. Mâlik'in annesi, 'Ya Rasulallah! Hizmetçin Enes için Allah'a dua et.' deyince Rasulullah, 'Allah'ım! Enes'in malını ve evlatlarını artır. Ona verdiğin şeyleri hayırlı kıl.' diye dua etmesi üzerine Enes, 'Vallahi malım çoğaldı. Evlatlarım da çoğaldı ki neredeyse bugün yüz evladım oldu.*"' demiştir.[675]

2.7.1. Hz. Peygamber'in Kur'an Mucizesi ve Kur'an'ın Mûciz Oluşu

Berzencî, Hz. Peygamber'in mucizelerini kendi bakış açısına göre delilleriyle birlikte saymış ve bu mucizelerin sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtmiştir. Esasında hem İslam ilim dünyasında hem de müellifçe Hz. Peygamber'in en büyük ve en önemli mucizesinin Kur'an olduğu aşikârdır. Kur'an mucizesi beşerin ulaşabileceği en zirve noktadır. Zira Kur'an, meydan okumasına rağmen, muarızların en edip ve en beliğleri dahi bu meydan okumaya cevap verememiştir. Kur'an ayetleri de Kur'an'ın Hz. Peygamber'in mucizelerinden birisi olduğunu haber vermektedir. Bu da Kur'an'ın Hz. Peygamber'in mucizesi olduğuna kat'i şekilde delalet etmektedir. Kur'an, Hz. Peygamber'in diğer mucizelerinin yerine de geçmektedir. Kur'an aynı zamanda diğer peygamberlere de örnektir. Hz. Peygamber'e Kur'an nazil olduğu devirde en fasih konuşan belagatçiler ve en iyi hatipler olmasına, Kur'an'ın benzerinin ortaya konulması noktasında meydan okunmasına ve kendilerine yıllarca mühlet verilmesine rağmen bu çağrılara cevap verememişler ve nazire getirememişlerdir. Kur'an, bu tür kişilere, "*Kur'an'ın bir benzerini*"[676], "*Kur'an'ın benzeri bir sözü*"[677], "*bir sure getirmelerini*"[678], "*surenin bir benzerini*"[679] ve "*on ayet getirmelerini*"[680] istemesine rağmen, "*asla bunu başaramayacaklarını*"[681] ayetleri ile meydan okumuştur.

---

[674] أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا دعا لرجل، أدركت الدعوة ولده، وولد ولده Elbânî, *Silsiletü Ehâdîsi'z-Zaîfeti ve'l-Mevzûati*, 4193. İsnadı Zayıf Hadis.

[675] حَدِيث أَنَس " قَالَتْ أُمِّي يَا رَسُول اللَّه خَادِمك أُدْعُ اللَّه لَهُ , قَالَ : اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَاله وَوَلَده فَوَاَللَّهِ إِنَّ مَالِي لَكَثِير , وَإِنَّ وَلَدِي وَوَلَد وَلَدِي لَيَتَعَادُّونَ عَلَى نَحْو الْمِائَة الْيَوْم Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 1982-6334-6344-6378-6379-6380-6381; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 1928-2480.

[676] قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً el-İsrâ 17/88.

[677] فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهٖ *اِنْ* كَانُوا صَادِقِينَ et-Tûr 52/34.

[678] اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهٖ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ *اِنْ* كُنْتُمْ صَادِقِينَ Yûnus 10/38.

[679] وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ el-Bakara 2/23.

Kur'an'ın indiği ortamda inanmayanlardan en keskin, en fasih ve en beliğ kişiler olmasına, Kur'an'ın nurunu söndürmeyi istemelerine ve ayetlerin emirlerini gizlemeye çalışmalarına rağmen onlar bunu başaramamışlardır. Buna karşın Kur'an'a karşı çıkma imkânları olsaydı bunu mutlaka yaparlardı. Bu minvalde hiç birisinden böyle bir haber çıkmamıştır. Bunu yapamayınca bazen inatla inkâr etme, bazen de istihza etme yollarına başvurmuşlardır. Onlar, Kur'an'a bazen sihir, bazen şiir, bazen de öncekilerin masalları demişlerdir. Hakikatte tüm bu sözler mesnetsiz ve tutarsız sözlerdir. Peygamberimizin en büyük mucizesi Kur'an'dır. Bu mucize, ölüyü diriltme, körü ve sedef hastalıklarını iyileştirme gibi diğer peygamberlere verilen mucizelerden daha büyüktür. Berzencî'ye göre Kur'an'da altmış bin, belki de daha fazla mucize vardır.[682]

Muhakkik âlimlere göre, Kur'an'ın en küçük mucizesi Kevser suresi ya da bu miktarda ayettir. Zira Kur'an, inanmayanlara tahaddîde bulunurken, bir surenin benzerini getirmeleri için meydan okumuştur. Kur'an'ın, en küçük suresi bu olduğundan en küçük mucize de bu sure olmaktadır. Kur'an'da yetmiş yedi bin küsür kelime bulunmaktadır. Kevser suresinde ise on kelime bulunmaktadır. Kevser suresinde on kelime bulunduğuna göre Kur'an'ın tamamı yedi bin kelimeden oluşmuştur ve her biri kendi içerisinde bir mucize kabul edilmiştir.[683]

Gazzâlî'ye göre, Kur'an'da geçen her ayetin altmış bin anlamı, anlayışı vardır. Bu anlam, anlayışın dışında kalanlar daha da fazladır. Bazıları da Kur'an'da yetmiş yedi bin ilmin mevcut olduğunu,[684] her kelimenin bir ilim olduğunu, bu ilimlerin Allah'ın fiil ve sıfatlarına dâhil olduğunu söylerler. Kur'an'da Allah'ın zâtı, fiilleri ve sıfatları hususunda bilgi veren ayetler vardır. Bu ilimlerin sınırı ve sonu yoktur.[685]

Berzencî'ye göre, tüm ilahî kitapların anlamları Kur'an'da mevcuttur. Kur'an'ın bütün anlamları Fâtiha suresinde toplanmıştır. Fâtiha suresinin tüm

---

[680] اَمۡ يَقُولُونَ افۡتَرٰيهُ قُلۡ فَاۡتُوا بِعَشۡرِ سُوَرٍ مِّثۡلِهٖ مُفۡتَرَيَاتٍ وَادۡعُوا مَنِ اسۡتَطَعۡتُمۡ مِنۡ دُونِ اللّٰهِ اِنۡ كُنۡتُمۡ صَادِقِينَ Hûd 11/13.

[681] فَاِنۡ لَمۡ تَفۡعَلُوا وَلَنۡ تَفۡعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ *وَالۡحِجَارَةُ* ۚ اُعِدَّتۡ لِلۡكَافِرِينَ el-Bakara 2/24.

[682] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 158-159.

[683] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 159.

[684] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 1/342.

[685] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 159.

anlamları besmelede besmelenin tüm anlamları ise "بِ" harfinde toplanmıştır. Besmeledeki "بِ" harfi, bu zamana kadar olmuş ve bundan sonra olacakların tümü anlamına gelmektedir. Bu da bize Kur'an'ın mu'ciz olduğunu gösterir. Kur'an müslümanlara göre İslam'ın şiarıdır, Allah tarafından korunmuştur. Kur'an'ın mucizeleri kıyamete kadar devam edecektir.[686]

2.7.2. Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mi'rac Mucizesi

Mi'rac, yükselme aracı, ya da merdiven anlamına gelmektedir. İsrâ ve mi'rac hadisesi, Hz. Peygamber'in en önemli mucizesinden, en açık delillerden, hüccetin en yücesi ve zarûrât-ı dîniyyeden olması nedeniyle mükelleflerin hepsinin kabul etmesi gerekmektedir. Berzencî, bu yüzden isrâ ve mi'raca inanmış, mi'racın ruh ve beden ile -bazılarının iddia ettiği gibi Hz. Peygamber uyurken değil- uyanıkken gerçekleştiğini kabul etmiştir. Ona göre âlimler, mi'racın canlı olarak meydana gelmesinde ittifak halindedir. İhtilaf noktası, mi'racın Rasulullah'ın uyanık halde veya uyku halinde iken vaki olması konusudur. Ashabın ileri gelenleri, muhakkik ulema, fakihler, muhaddisler, müfessirler ve son dönem âlimlerin çoğunluğuna göre mi'rac, Rasulullah uyanıkken hem ruh hem de bedenle vaki olmuştur.[687]

Teftâzânî'ye göre Rasulullah'ın Mescidi Aksâ'ya olan yolculuğu için Kur'an'da delil vardır.[688] İsrâ ve mi'rac hadisesinin ruh ve beden ile uyanıkken yapıldığına dair hicri ikinci asır âlimlerinin icması vardır. Haber-i vâhide göre Rasulullah, isrâ ile semaya değil cennete, arşın bir tarafına veya dünyanın bir ucuna ulaşmıştır.[689] Buna göre Hz. Peygamber'in isrâ ve mi'rac mucizesini ruh ve beden ile gerçekleştirmiş olmasında herhangi bir engel veya şüphe yoktur.

Bilindiği üzere Mescid-i Aksâ bugün İsrail işgali altında bulunan ve Filistin toprakları içinde kalan bir bölgedir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinine göre kutsal kabul edilen bu topraklar İslam dinine göre de kutsaldır. Mescid-i Aksâ, gerek ilk kıblemiz

---

[686] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 160.

[687] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 59; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 176-177.

[688] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, 91.

[689] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 177.

olması, gerek Rasulullah'ın isrâ yolculuğu yaparak mi'raca yükseldiği topraklar olması nedeniyle kutsal kabul edilmiştir.

Üç semavi din tarafından kutsal atfedilen Kudüs, temizlemek ve temizlenmek anlamındadır. Berzencî'ye göre, kuds ifadesinin bu şekilde anlatılması ve temizlemek ve temizlenmek anlamının yüklenmesi kişinin bu mekânda temizlenmesi nedeniyledir. Ayrıca Kudüs'ün faziletleri sayılamayacak kadar çoktur. Bu faziletin belirtilmesinde Kur'an'da geçen, "*Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir.*"[690] ayeti yeterlidir.

Beyt-i Makdis'in çevresi mübarek kılındığına göre, onun içindeki bereket ve kutsallık daha da fazladır. Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksâ'nın faziletini elde etmesi ve bereketine nail olması vesilesi ile Allah, Hz. Peygamber'i mi'raca yükselme vesilesi kılmıştır. Bu mucizeler aynı zamanda Hz. Muhammed'in faziletinin de bir göstergesi olmuştur.[691]

İsrâ ve mi'rac hadisesi Peygamberimizin nübüvvetinden sonra elli bir ya da elli iki yaşında iken, hicretten üç yıl önce, bir rivayete göre bir buçuk yıl önce gerçekleşmiştir.[692]

İsrâ ve mi'rac hadisesinin şahıs, mekân, vasıta ve yolculuk aşamaları ile ilgili rivayetlere dayanarak nasıl gerçekleştiği hususunda bilgi veren Berzencî, bu yolculuğun iki aşaması olduğunu, birinci aşamada Mescid-i Haram'dan Kudüs'e isrâ yolculuğu yapıldığını, ikinci aşamada Mescid-i Aksâ'dan mi'raca yükselmenin meydana geldiğini belirtir. Yolculuğun katır ya da eşek olmayan, eşekten üstün ve katırdan aşağı olmayan, beyaz renkli, uzun boylu, Müslim'in rivayetinde olduğu gibi bir adımla en son noktaya kadar ulaşabilen Burak adlı binitle gerçekleştiğini, başka bir rivayete göre Burak adlı binit eyer ve üzengiyle Hz. Peygamber'e getirildiğinde Burak'ı zapt etmek oldukça zor olunca Cebrâil ona, "Bunu Muhammed'e mi

[690] سُبْحَانَ الَّذِي اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا el-İsrâ 17/1.

[691] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 177.

[692] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 178.

yapıyorsun? Senin üzerine binen kişi Allah katında en değeli kişidir. Bunu nasıl yaparsın?" dediğinde Burak'ın kan ter içinde kaldığını belirtmiştir."[693]

Recep ayında Mekke-i Mükerreme'de Efendimizin mübarek gözleri uyku ile uyanıklık arasında iken yanına Cebrâil-i Emin gelip, "*Ya Muhammed! Bu gece uyku gecesi değildir, belki kurtuluş ve keramet, feyz ve bereket gecesidir.*" dediğinde Efendimiz kalkıp abdest aldıktan sonra hâne-i saâdetlerinden çıkarken Mukarrabîn meleklerini, İsrâfil'i (as.) ve Burak'ı gördü ve Cebrâil (as.) ile Burak'ın yanına geçti. Burak'a takılan eyerin üzerine bindi, Cebrâil (as.) onun arkasında durdu ve ona tabi oldu. Burak ise iki kanatlı olarak ayağını uzattı, gideceği uzağı gördü ve derhal Kuds-i Şerif denilen Mescid-i Aksâ'ya hareket etti.[694]

Yolculuk esnasında Medine'ye uğradıklarında, Cebrâil (as.) Hz. Peygamber'e inmesini ve namaz kılmasını emretti. Mûsâ'nın (as.) Medyen'de bulunan ağacın altında oturduğu mekâna ve Mûsâ'nın doğduğu Beyü'l-Lahme'ye uğradılar. Bu esnada Cebrâil (as.) Peygamberimize isrâ hadisesinde bahsedilen diğer olayları gösterdi.[695]

Cebâril (as.) ile Hz. Peygamber Beytü'l-Makdis'e ulaştıklarında mescide girdiler. Allah Hz. Âdem'i ve diğer peygamberleri oraya gönderdi. Orada bütün peygamberler hazır bulunarak Cebrâil'in (as.) işareti ile Efendimiz isrâdan önce peygamberlere, üzerine farz olan iki rekât namaz kıldırdı. Sonra Allah, kâmil kudreti ile Efendimizi ruh ve bedenle beraber göklere, ondan sonra da Müntehâ ve Arş-ı Âlâ'ya kadar yükseltti. Mi'rac yolculuğu bazen Burak ile bazen de bir merdiven vasıtası ile gerçekleşti. Bu yolculukta Peygamberimizin şanının yüce ve kadrinin yüksek olması nedeniyle Cebrâil (as.) kendisine eşlik etti. Sağ ve sol taraflarında melekler de hazır bulundu. Dünya semasına yakın bir kapıya yaklaştıklarında Cebrâil (as.) kapının açılmasını istedi. Gelenin kim olduğu sorulduğunda o da kendisini takdim etti. Yanında kim olduğu sorulduğunda o da Muhammed olduğunu söyleyince, onun peygamber olarak gönderilip gönderilmediği soruldu. Gönderildiği haber verilince

---

[693] أن النبيَّ - صلَّى اللهُ عليهِ وسلَّم - أُتِيَ بالبُراقِ ليلةَ أُسْرِيَ به، مُلَجَّمًا مُسَرَّجًا، فاستَصْعَبَ *عليه*، فقال له جبريلُ : أَبِمُحَمَّدٍ تفعلُ هذا فما رَكِبَكَ أحدٌ أَكْرَمَ على اللهِ منه، قال : فارْفَضَّ عَرَقًا Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, Tasnif: İbn Hacer el-Askalânî, *Hidâyetü'r-Rüvât* (Kâhire: Dâru İbn Affân, 1422), 5/5863. Hasen Garib Hadis. Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, 3131. İsnadı Sahih.

[694] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 59; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 177.

[695] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 177.

kapı açıldı. Bu minval üzere yedi kat semaya kadar devam edildi. Semada birinci katta Hz. Peygamber Âdem'i (as.) gördü, sağında bulunan mü'minlerin ruhunu görünce güldüğünü, solunda kâfirlerin ruhunu görünce ağladığını müşahede etti. İkinci katta Yahya'yı (as.) ve Îsâ'yı (as.), üçüncü katta Yusuf'u (as.), dördüncü katta İdris'i (as.), beşinci katta Harun'u (as.), altıncı katta Mûsâ'yı (as.) ve yedinci katta İbrahim'i (as.) gördü.[696] Konu ile ilgili değişik rivayetler mevcuttur. Hz. Peygamber, semaya çıkarken ve semadan inerken Allah'ı ya da görmek istediği şeyi çeşitli vazife ve biçimlerde gördü. Rasulullah yedinci kattan sonra Allah'ın huzuruna yükseldi.[697]

Enes'ten rivayet edildiğine göre Rasulullah şöyle buyurdu: "*Sonra ben Sidre-i Müntehâ'ya götürüldüm. Sidre-i Müntehâ'nın yaprakları filin kulakları gibiydi. Meyvesi, büyük üzüm bağları gibiydi. Allah'ın emriyle Sidre-i Müntehâ'yı saran bir şey meydana geldi ve rengi değişti. O kadar güzeldi ki Allah'ın yarattıklarından hiçbir*

---

[696] لَيْلَةَ أُسْرِيَ برَسولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ مِن مَسْجِدِ الكَعْبَةِ، أنَّه جَاءَهُ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ قَبْلَ أنْ يُوحَى إلَيْهِ وهو نَائِمٌ في المَسْجِدِ الحَرَامِ، فَقالَ أوَّلُهُمْ: أيُّهُمْ هُوَ؟ فَقالَ أوْسَطُهُمْ: هو خَيْرُهُمْ، فَقالَ آخِرُهُمْ: خُذُوا خَيْرَهُمْ، فَكَانَتْ تِلكَ اللَّيْلَةَ، *فَلَمْ يَرَهُمْ* حتَّى أتَوْهُ لَيْلَةً أُخْرَى، فِيما يَرَى قَلْبُهُ، وتَنَامُ عَيْنُهُ ولَا يَنَامُ قَلْبُهُ، وكَذلكَ الأنْبِيَاءُ تَنَامُ أعْيُنُهُمْ ولَا تَنَامُ قُلُوبُهُمْ، فَلَمْ يُكَلِّمُوهُ حتَّى احْتَمَلُوهُ، فَوَضَعُوهُ عِنْدَ بئْرِ زَمْزَمَ، فَتَوَلَّاهُ منهمْ جِبْرِيلُ، فَشَقَّ جِبْرِيلُ ما بيْنَ نَحْرِهِ إلى لَبَّتِهِ حتَّى فَرَغَ مِن صَدْرِهِ وجَوْفِهِ، فَغَسَلَهُ مِن مَاءِ زَمْزَمَ بيَدِهِ، حتَّى أنْقَى جَوْفَهُ، ثُمَّ أُتِيَ بطَسْتٍ مِن ذَهَبٍ فيه تَوْرٌ مِن ذَهَبٍ، مَحْشُوًّا إيمَانًا وحِكْمَةً، فَحَشَا به صَدْرَهُ ولَغَادِيدَهُ - يَعْنِي عُرُوقَ حَلْقِهِ - ثُمَّ أطْبَقَهُ ثُمَّ عَرَجَ به إلى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، فَضَرَبَ بَابًا مِن أبْوَابِهَا فَنَادَاهُ أهْلُ السَّمَاءِ مَن هذا؟ فَقالَ جِبْرِيلُ: قالوا: ومَن معكَ؟ قالَ: مَعِيَ مُحَمَّدٌ، قالَ: وقدْ بُعِثَ؟ قالَ: نَعَمْ، قالوا: فَمَرْحَبًا به وأَهْلًا، فَيَسْتَبْشِرُ به أهْلُ السَّمَاءِ، لا يَعْلَمُ أهْلُ السَّمَاءِ بما يُرِيدُ اللَّهُ به في الأرْضِ حتَّى يُعْلِمَهُمْ، فَوَجَدَ في السَّمَاءِ الدُّنْيَا آدَمَ، فَقالَ له جِبْرِيلُ: هذا أبُوكَ آدَمُ فَسَلِّمْ عليه، فَسَلَّمَ عليه ورَدَّ عليه آدَمُ، وقالَ: مَرْحَبًا *وأَهْلًا* بابْنِي، نِعْمَ الِابنُ أنْتَ، فَإذَا هو في السَّمَاءِ الدُّنْيَا بنَهَرَيْنِ يَطَّرِدَانِ، فَقالَ: ما هذانِ النَّهَرَانِ يا جِبْرِيلُ؟ قالَ: هذا النِّيلُ والفُرَاتُ عُنْصُرُهُمَا، ثُمَّ مَضَى به في السَّمَاءِ، فَإذَا هو بنَهَرٍ آخَرَ عليه قَصْرٌ مِن لُؤْلُؤٍ وزَبَرْجَدٍ، فَضَرَبَ يَدَهُ فَإذَا هو مِسْكٌ أذْفَرُ، قالَ: ما هذا يا جِبْرِيلُ؟ قالَ: هذا الكَوْثَرُ الذي خَبَأَ لكَ رَبُّكَ، ثُمَّ عَرَجَ به إلى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، فَقالتِ المَلَائِكَةُ له مِثْلَ ما قالَتْ له الأُولَى مَن هذا، قالَ جِبْرِيلُ: قالوا: ومَن معكَ؟ قالَ: مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ، قالوا: وقدْ بُعِثَ إلَيْهِ؟ قالَ: نَعَمْ، قالوا: مَرْحَبًا به وأَهْلًا، ثُمَّ عَرَجَ به إلى السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ، وقالوا له مِثْلَ ما قالتِ الأُولَى والثَّانِيَةُ، ثُمَّ عَرَجَ به إلى الرَّابِعَةِ، فَقالوا له مِثْلَ ذلكَ، ثُمَّ عَرَجَ به إلى السَّمَاءِ الخَامِسَةِ، فَقالوا مِثْلَ ذلكَ، ثُمَّ عَرَجَ به إلى السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، فَقالوا له مِثْلَ ذلكَ، ثُمَّ عَرَجَ به إلى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ، فَقالوا له مِثْلَ ذلكَ، كُلُّ سَمَاءٍ فِيهَا أنْبِيَاءُ قدْ سَمَّاهُمْ، فأوْعَيْتُ منهمْ إدْرِيسَ في الثَّانِيَةِ، وهَارُونَ في الرَّابِعَةِ، وآخَرَ في الخَامِسَةِ لَمْ أحْفَظِ اسْمَهُ، وإبْرَاهِيمَ في السَّادِسَةِ، ومُوسَى في السَّابِعَةِ بتَفْضِيلِ كَلَامِ اللَّهِ، فَقالَ مُوسَى: رَبِّ لَمْ أظُنَّ أنْ يُرْفَعَ عَلَيَّ أحَدٌ، ثُمَّ عَلَا به فَوْقَ ذلكَ بما لا يَعْلَمُهُ إلَّا اللَّهُ، حتَّى جَاءَ سِدْرَةَ المُنْتَهَى، ودَنَا لِلْجَبَّارِ رَبِّ العِزَّةِ، فَتَدَلَّى حتَّى كانَ منه قَابَ قَوْسَيْنِ أوْ أدْنَى، فأوْحَى اللَّهُ فِيما أوْحَى إلَيْهِ: خَمْسِينَ صَلَاةً علَى أُمَّتِكَ كُلَّ يَومٍ ولَيْلَةٍ، ثُمَّ هَبَطَ حتَّى بَلَغَ مُوسَى، فَاحْتَبَسَهُ مُوسَى، فَقالَ: يا مُحَمَّدُ، مَاذَا عَهِدَ إلَيْكَ رَبُّكَ؟ قالَ: عَهِدَ إلَيَّ خَمْسِينَ صَلَاةً كُلَّ يَومٍ ولَيْلَةٍ، قالَ: إنَّ أُمَّتَكَ لا تَسْتَطِيعُ ذلكَ، فَارْجِعْ فَلْيُخَفِّفْ عَنْكَ رَبُّكَ وعنْهُمْ، فَالْتَفَتَ النبيُّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ إلى جِبْرِيلَ كَأنَّهُ يَسْتَشِيرُهُ في ذلكَ، فأشَارَ إلَيْهِ جِبْرِيلُ: أنْ نَعَمْ إنْ شِئْتَ، فَعَلَا به إلى الجَبَّارِ، فَقالَ وهو مَكَانَهُ: يا رَبِّ خَفِّفْ عَنَّا فإنَّ أُمَّتِي لا تَسْتَطِيعُ هذا، فَوَضَعَ عنْه عَشْرَ صَلَوَاتٍ ثُمَّ رَجَعَ إلى مُوسَى، فَاحْتَبَسَهُ فَلَمْ يَزَلْ يُرَدِّدُهُ مُوسَى إلى رَبِّهِ حتَّى صَارَتْ إلى خَمْسِ صَلَوَاتٍ، ثُمَّ احْتَبَسَهُ مُوسَى عِنْدَ الخَمْسِ، فَقالَ: يا مُحَمَّدُ واللَّهِ لَقَدْ رَاوَدْتُ بَنِي إسْرَائِيلَ قَوْمِي علَى أدْنَى مِن هذا فَضَعُفُوا فَتَرَكُوهُ، فَأُمَّتُكَ أضْعَفُ أجْسَادًا وقُلُوبًا وأَبْدَانًا وأَبْصَارًا وأَسْمَاعًا فَارْجِعْ فَلْيُخَفِّفْ عَنْكَ رَبُّكَ، كُلَّ ذلكَ يَلْتَفِتُ النبيُّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ إلى جِبْرِيلَ لِيُشِيرَ عليه، ولَا يَكْرَهُ ذلكَ جِبْرِيلُ، فَرَفَعَهُ عِنْدَ الخَامِسَةِ، فَقالَ: يا رَبِّ إنَّ أُمَّتِي ضُعَفَاءُ أجْسَادُهُمْ وقُلُوبُهُمْ وأَسْمَاعُهُمْ وأَبْصَارُهُمْ وأَبْدَانُهُمْ فَخَفِّفْ عَنَّا، فَقالَ الجَبَّارُ: يا مُحَمَّدُ، قالَ: لَبَّيْكَ وسَعْدَيْكَ، قالَ: إنَّه لا يُبَدَّلُ القَوْلُ لَدَيَّ، كما فَرَضْتُهُ عَلَيْكَ في أُمِّ الكِتَابِ، قالَ: فَكُلُّ حَسَنَةٍ بعَشْرِ أمْثَالِهَا، فَهي خَمْسُونَ في أُمِّ الكِتَابِ، وهي خَمْسٌ عَلَيْكَ، فَرَجَعَ إلى مُوسَى، فَقالَ: كيفَ فَعَلْتَ؟ فَقالَ: خَفَّفَ عَنَّا، أعْطَانَا بكُلِّ حَسَنَةٍ عَشْرَ أمْثَالِهَا، قالَ مُوسَى: قدْ واللَّهِ رَاوَدْتُ بَنِي إسْرَائِيلَ علَى أدْنَى مِن ذلكَ فَتَرَكُوهُ، ارْجِعْ إلى رَبِّكَ فَلْيُخَفِّفْ عَنْكَ أيضًا، قالَ رَسولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ: يا مُوسَى، قدْ واللَّهِ اسْتَحْيَيْتُ مِن رَبِّي ممَّا اخْتَلَفْتُ إلَيْهِ، قالَ: فَاهْبِطْ باسْمِ اللَّهِ قالَ: واسْتَيْقَظَ وهو في مَسْجِدِ الحَرَامِ. Buhârî, *Sahîhu'l- Buhârî,* 349-3887; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 425; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12533-17989-21613. Sahih Hadis.

[697] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 179.

varlık onu koparmaya kıyamazdı. Sidre-i Müntehâ'yı öyle renkler kuşattı ki hangisi olduğunu bilemiyorum."[698]

Bir rivayete göre, Sidre-i Müntehâ'yı altın veya hurma dalları, bir rivayete göre melekler kaplamıştır. Bu ağacın, cennette kökleri olan bir ağaç ya da başka bir yerde dikili, ya da asılı bir halde de olması ihtimal dâhilindedir. Müctehid imamlar, bu ağacın cennetin bir kısmında bulunan büyük bir ağaç olduğu görüşünü tercih etmişlerdir. Sidre-i Müntehâ'da öncekilerin ve sonrakilerin ilmi son bulur. Onlar, Sidre-i Müntehâ'yı anlayamaz ve idrak edemezler. Buhârî'den rivayet edilen hadise göre "*Hz. Peygamber ve Cebrâil Sidre-i Müntehâ'ya ulaşınca Cebrâil (as.) orasının Sidre-i Müntehâ olduğunu haber verdi. Orada dört adet nehrin bulunduğunu, ikisinin bâtını, ikisinin zahirî olduğunu, bâtını nehirlerin cennetin nehirleri olduğunu, zahirî nehirlerin Nil ve Fırat nehirleri olduğunu haber vermiştir.*"[699] Müslim'den rivayet edilen hadise göre, "*Cennetin Nil, Fırat, Seyhan ve Ceyhan olmak üzere dört nehrinin olduğu haber verilmiştir.*"[700] Bu iki hadis cemedildiği takdirde Sidre-i Müntehâ'nın cennette dikilmiş bir ağaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Zikredilen dört nehir, cennetten doğmakta ve yeryüzüne akmaktadır.[701]

Rasulullah daha sonra Sidre-i Müntehâ'dan daha yüce bir mevkie yükseltilmiştir. Buhârî'den rivayet edildiğine göre Rasulullah, "*Sonra bir yere yükseltildim. Hatta bir yere ulaştım ki meleklerin kader ve kaza ile ilgili yazıları yazdıkları kalemlerin hışırtısını işitiyordum.*"[702] Bazı müctehid âlimler, İsrâ gecesi Hz. Peygamber'in yükseltildiği makamın on tane olduğunu, yedisinin semada, sekizincisinin Sidre-i Müntehâ'ya kadar olan yer, dokuzuncusunun Hz. Peygamber'in

---

[698] ثُمَّ ذَهَبَ بِي إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى وَإِذَا وَرَقُهَا كَآذَانِ الْفِيَلَةِ وَإِذَا ثَمَرُهَا كَالْقِلَالِ فَلَمَّا غَشِيَهَا مِنْ أَمْرِ اللَّهِ مَا غَشِيَهَا تَغَيَّرَتْ فَمَا أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَصِفَهَا مِنْ حُسْنِهَا Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 349-3887; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 415; Ahmed b. Hanbel, Tahkik ve Tahric: Şuayb el-Arnâvûd ve Adil Mürşid, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, 12533-17989-21613.

[699] وَإِذَا وَرَقُهَا مِثْلُ آذَانِ الْفِيَلَةِ قَالَ هَذِهِ سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى ، وَإِذَا أَرْبَعَةُ أَنْهَارٍ نَهْرَانِ بَاطِنَانِ ، وَنَهْرَانِ ظَاهِرَانِ . فَقُلْتُ مَا هَذَانِ يَا جِبْرِيلُ قَالَ أَمَّا الْبَاطِنَانِ ، فَنَهَرَانِ فِى الْجَنَّةِ ، وَأَمَّا الظَّاهِرَانِ *فَالنِّيلُ* وَالْفُرَاتُ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3887.

[700] Müslim, *Sahîhu Müslim*, 415. Ancak Müslim'de olduğu rivayet edilen hadiste zikredilen nehir isimleri bulunmamakta Buhârî'den rivayet edilen hadisin bir benzeri bulunmaktadır.

[701] el-Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 179.

[702] ثُمَّ عَرَجَ بِى حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوًى أَسْمَعُ فِيهِ صَرِيفَ الأَقْلاَمِ Müslim, *Sahîhu Müslim*, 415. Müellifin Buhârî'de geçtiğini söylediği ibare Müslim'de geçmektedir. Buhârî'de bu ibare yoktur.

kalem hışırtılarını işittiği yer, onuncusunun ise Rafraf veya Arş kadar olan yer olduğunu belirtmişlerdir.[703]

Hz. Peygamber arşa yükseltildikten sonra Allah katında ilahî hitaba nail olmuştur. Birçok acayip, şaşılacak şeyler ve ilahî esrar ile Zât-ı Kudsî'si gözleri ile ona gösterilmiştir. Bu makamda Allah kendisiyle konuşmuştur. Rasulullah, makamının yüceliği ve değeri sebebiyle Allah'a yaklaşma şerefine nail olmuştur. Buradaki yakınlaşma, konuşma ve görme hadiseleri bilinen manalardadır. Bu yaklaşma mesafesi, ayette de geçtiği gibi iki ok mesafesi, hatta daha da kısa bir mesafe kadardır.[704]

Hz. Peygamber mi'raca yükseltildikten sonra dönüşünde, gördüğü manzara ile ilgili bilgiler de vermişti. İsrâ ve mi'rac yolculuğundan dönünce sabah Kureyş'e bu durumu anlatmış, Kureyş kabilesi mensupları da onu yalanlamıştır. Müslüman olanlardan bazı kişiler dahi bu hadiseyi kabullenemediklerinden irtidat etmiştir. İçlerinden daha önce Beytü'l-Makdis'i bilenler, Peygamberimizi adeta sınava tabi tutarcasına sorular sormuştur. Allah, Peygamberimizi Beytü'l-Makdis'e yüceltmek ve aradaki mesafeleri kaldırmak suretiyle adeta Beytü'l-Makdis'i görür bir şekilde sorulan sorulara cevap vermesini temin etmiş, artık inanmayanların bu yolculuğu yalanlama imkânı kalmamıştır.[705]

Allah, mi'racda Peygamberimize ve ümmetine elli vakit namazı farz kılmıştır. Peygamberimiz Mûsâ'ya (as.) uğrayınca ümmetinin bu kadar ibadete zaman ayırıp yerine getiremeyeceğini, Rabbine dönüp hafifletme talebinde bulunması gerektiğini söylemesi üzerine Rasulullah geri dönmüş, Rabbinden namaz konusunda ümmetine hafifletme istemiştir. Her gidiş dönüş esnasında hafifletme istemiş, Allah kabul etmiş

[703] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 179.

[704] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 59; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 179.

[705] *Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 59; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 179.

ve nihayetinde ümmete elli vakit namaz sevabı kalmak kaydıyla beş vakit namaz farz kılınmıştır.[706]

Netice itibarıyla Berzencî'ye göre İsrâ ve mi'rac mucizesi haktır. Mekke-i Mükerreme'den Mescid-i Aksâ'ya kadar, "*Bir gece kulunu Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, eksikliklerden münezzehtir.*"[707] ayeti ile sabit olunduğuna göre isrâyı inkâr etmek küfürdür. Mescid-i Aksâ'dan semaya kadar olan yolculuk meşhur hadisler ile sabit olduğundan inkârı dalalettir. Semadan Arş-ı Azîm'e ve daha yukarıya olan mahalle ulaşma hadisesi, haber-i vâhid ile sabit olduğundan inkârı küfür ve dalalet değilse de inkâr eden fâsık ve bid'atçidir.[708]

Rasulullah'ın isrâ ve mi'rac yolculuğuna dair konuyu ele alan Berzencî, isrâdan daha çok tartışma konusu olan mi'rac yolculuğunu ayrıntılı olarak ele almış, şöhret bulmuş birçok hadiste belirtilen konulara değinmemiştir. Daha önce yaptığı gibi konuyu değişik kaynaklardan dile getirmemiş, İslam düşünürlerinin konu ile ilgili görüş ve düşüncelerini zikretmemiş, sahabe arasında konu ile ilgili geçenlerden bahsetmemiştir. İsrâ mucizesini reddedenleri, cennet ve cehennemi, buraların halklarının durumları ile ilgili bilgi vermemiştir. Diğer konularda dile getirdiği farklı düşünceleri bu konuda zikretmemiştir.

Hz. Peygamber'in mucizelerinin bir kısmı Kur'an-ı Kerim'de yer alırken, büyük bir kısmı ise sahih hadislerde yer almaktadır. Bununla birlikte bazı mucizeler ile mucizelerin niteliği, mahiyeti, ruhani ya da cismani oluşu ile ilgili vb. konularda ihtilaflar bulunmaktadır. Müellif, mucize ile ilgili konuları ele alırken çoğunlukla ayet ve hadislerden istifade etmiştir. Ancak isrâ ve mi'rac, gaybi haberler vb. bazı

---

[706] فأوْحَى اللَّهُ فِيما أوْحَى إلَيْهِ: خَمْسِينَ صَلَاةً علَى أُمَّتِكَ كُلَّ يَومٍ ولَيْلَةٍ، ثُمَّ هَبَطَ حتَّى بَلَغَ مُوسَى، فَاحْتَبَسَهُ مُوسَى، فَقالَ: يا مُحَمَّدُ، مَاذَا عَهِدَ إلَيْكَ رَبُّكَ؟ قالَ: عَهِدَ إلَيَّ خَمْسِينَ صَلَاةً كُلَّ يَومٍ ولَيْلَةٍ، قالَ: إنَّ أُمَّتَكَ لا تَسْتَطِيعُ ذلكَ، فَارْجِعْ فَلْيُخَفِّفْ عَنْكَ رَبُّكَ وعنْهمْ، فَالْتَفَتَ النبيُّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ إلى جِبْرِيلَ كَأَنَّهُ يَسْتَشِيرُهُ في ذلكَ، فأشَارَ إلَيْهِ جِبْرِيلُ: أنْ نَعَمْ إنْ شِئْتَ، فَعَلَا به إلى الجَبَّارِ، فَقالَ وهو مَكَانَهُ: يا رَبِّ خَفِّفْ عَنَّا فإنَّ أُمَّتي لا تَسْتَطِيعُ هذا، فَوَضَعَ عنْه عَشْرَ صَلَوَاتٍ ثُمَّ رَجَعَ إلى مُوسَى، فَاحْتَبَسَهُ فَلَمْ يَزَلْ يُرَدِّدُهُ مُوسَى إلى رَبِّهِ حتَّى صَارَتْ إلى خَمْسِ صَلَوَاتٍ، ثُمَّ احْتَبَسَهُ مُوسَى عِنْدَ الخَمْسِ، فَقالَ: يا مُحَمَّدُ واللَّهِ لَقَدْ رَاوَدْتُ بَنِي إسْرَائِيلَ قَوْمِي علَى أدْنَى مِن هذا فَضَعُفُوا فَتَرَكُوهُ، فَأُمَّتُكَ أضْعَفُ أجْسَادًا وقُلُوبًا وأَبْدَانًا وأَبْصَارًا وأَسْمَاعًا فَارْجِعْ فَلْيُخَفِّفْ عَنْكَ رَبُّكَ، كُلَّ ذلكَ يَلْتَفِتُ النبيُّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ إلى جِبْرِيلَ لِيُشِيرَ عليه، ولَا يَكْرَهُ ذلكَ جِبْرِيلُ، فَرَفَعَهُ عِنْدَ الخَامِسَةِ، فَقالَ: يا رَبِّ إنَّ أُمَّتي ضُعَفَاءُ أجْسَادُهُمْ وقُلُوبُهُمْ وأَسْمَاعُهُمْ وأَبْصَارُهُمْ وأَبْدَانُهُمْ فَخَفِّفْ عَنَّا، فَقالَ الجَبَّارُ: يا مُحَمَّدُ، قالَ: لَبَّيْكَ وسَعْدَيْكَ، قالَ: إنَّه لا يُبَدَّلُ القَوْلُ لَدَيَّ، كما فَرَضْتُهُ عَلَيْكَ في أُمِّ الكِتَابِ، قالَ: فَكُلُّ حَسَنَةٍ بعَشْرِ أمْثَالِهَا، فَهي خَمْسُونَ في أُمِّ الكِتَابِ، وهي خَمْسٌ عَلَيْكَ، فَرَجَعَ إلى مُوسَى، فَقالَ: كيفَ فَعَلْتَ؟ فَقالَ: خَفَّفَ عَنَّا، أعْطَانَا بكُلِّ حَسَنَةٍ عَشْرَ أمْثَالِهَا، قالَ مُوسَى: قدْ واللَّهِ رَاوَدْتُ بَنِي إسْرَائِيلَ علَى أدْنَى مِن ذلكَ فَتَرَكُوهُ، ارْجِعْ إلى رَبِّكَ فَلْيُخَفِّفْ عَنْكَ أيضًا، قالَ رَسولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ: يا مُوسَى، قدْ واللَّهِ اسْتَحْيَيْتُ مِن رَبِّي ممَّا اخْتَلَفْتُ إلَيْهِ، قالَ: فَاهْبِطْ باسْمِ اللَّهِ قالَ: واسْتَيْقَظَ وهو في مَسْجِدِ الحَرَامِ. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 349-3887; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 425; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12533-17989-21613. Sahih Hadis.

[707] سُ,ِ الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا إِلَى الْحَرَامِ الْمَسْجِدِ مِنَ لَيْلاً بِعَبْدِهِ أَسْرٰى الَّذِي سُبْحَانَ el-İsrâ 17/1.

[708] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 59.

mucizeleri anlatırken kaynaklarda olmayan bilgiler vermiş ve çok fazla ayrıntıya değinmiştir. Bu nedenle bu kabil bilgilere ve ayrıntılara ihtiyatla yaklaşmak ve bu bilgilerle inanç inşa etmekten imtina etmek, ayrıca bu ayrıntıları kabul etmeyen kişilere uhrevi müeyyideden imtina etmek gerekir.

2.8. Hazreti Peygamber'in Ru'yeti

Berzencî, Allah'ın ru'yeti ile ilgili meseleyi ele aldıktan sonra Hz. Peygamber'in ru'yeti ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Ancak bu konuda Allah'ın görülmesi ile Rasulullah'ın görülmesi meselesini iyi analiz edip anlam ve içerik itibarıyla birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü Allah'ın görülmesi ile Rasulullah'ın görülmesi konuları birbirinden tamamen farklılık arz eder. Zira Allah'ın görülmesi meselesinde daha çok O'nun görülüp görülememesinin imkânı ile ahirette görülmesi konuları ele alınırken, Rasulullah'ın görülmesi meselesinde, Hz. Peygamber'in devrinden sonra yaşamış ve dünyada kendisini görememiş olanların onu rüyasında görmesi kastedilmektedir.

Hz. Peygamber'in ru'yeti kaynaklarımızda iki kısma ayrılarak ele alınmıştır. Birincisi, ru'yetin kişiler uyku halinde iken gerçekleşmesi durumudur. İkincisi ise ru'yetin kişiler uyanıkken gerçekleşmesi durumudur.

Kişi uyurken ru'yetin gerçekleşmesi hususunda âlimlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Ebu'l-Fazl Celâleddîn es-Suyûtî'ye (ö. 911/1505) göre, insan hayatı ruh ve bedenden ibarettir. İnsan uyuduğunda ruh bedenden çıkar.[709] Bununla birlikte ruh bedenden ayrılmaz. Kişi rüyayı ruhu ve bedeni ile görür. Rüya esnasında hayat ve ruh sayesinde nefes alır ve sağa sola döner. Bedeni hareket ettiğinde ruhu hızlı bir şekilde bedene döner. Allah bir kimsenin canını uykusunda alması durumunda, kendisinden çıkan ruh artık bedene dönmez.[710]

İzzettin İbn Abdusselam'a (ö. 660/1262) göre, her cesedin iki ruhu vardır. Birincisi Allah'ın genel olarak sevk ettiği uyanık haldeki ruhtur. Bu ruh bedende olursa kişi uyanık halde olur. Bu ruh cesetten çıkarsa insan uyur ve birtakım rüyalar görebilir.

[709] Zekeriyya er-*Râzî*, Şeyhülislam Muhammed el-Ensârî, *Netâicü'l-Efkâri'l-Kutsiyye* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), II, 94.

[710] Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, 274.

İkincisi ise hayat ruhudur. Bu ruh bedende olursa kişi hayatta olur. Eğer bu ruh bendenden ayrılırsa insan ölür. Bu ruh bedene dönerse kişi canlanır. Bu iki ruh insanın içindedir. Bu iki ruhun mekânını Allah'ın bildirdiklerinden başka kimse bilemez.[711]

Zekeriyya Râzî'ye (ö. 313/925) göre Allah, uyuyan kişinin kalbinde, bazen uyanık kişinin kalbinde, bazen de rüyasında gördüğü şeyleri uyanık halde iken görme şeklinde birtakım şeyler yaratır. Allah'ın bulutları yağmurun var olması için alamet kıldığı gibi var ettiği şeyleri de kişiye faydalı kılabilir.[712]

Berzencî'ye göre rüyanın kısımları şeytani rüya ve te'vil edilmesi zor, belli belirsiz rüya ile uyarı veya müjde şeklinde Allah tarafından belirtilen melikin rüyası şeklindedir. O, rüyanın hakikatini, "*Onunla beraber zindana iki genç daha girdi.*"[713], "*Onlara hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında müjdeler olsun.*"*[714]* ayetleri ile ispat eder. Zira, Ebu'd-Derdâ bu ayeti Rasulullah'a sormuş, Rasulullah da ona "*Senden önce bu soruyu bana kimse sormamıştı. Kişinin gördüğü sadık rüya işte budur.*"[715] buyurmuştur. Aynı şekilde kim Rasulullah'ı şemâiline uygun bir şekilde rüyasında görürse gerçekten onu görmüş demektir. Çünkü bu rüya haktır. Onun te'vil edilmesi ise doğrudur. Şeytan Rasulullah'ın suretine giremez. Zira bu durum Peygamberimize bir ikram olarak verilmiştir.[716]

İbn Mes'ud'dan rivayetle Peygamber Efendimiz, "*Kim beni uykusunda, rüyasında görürse beni görmüş demektir. Çünkü şeytan kendini benim suretimde gösteremez.*"[717] buyurmuştur. Yani, "*Kim rüyada beni görecek olsa, gerçekte beni görmüş demektir. Zira şeytan benim suretime giremez.*" ve her kim rüyasında ru'yet-i celîlesine nail olursa, dünyada şifahi olarak o güzel nurun misalinin ru'yetine nail

---

[711] Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, 273.

[712] Zekeriyya er-Râzî, *Netâicü'l-Efkâri'l-Kutsiyye*, III, 325-326.

[713] وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِۖ Yûsuf 12/36.

[714] لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ *الدُّنْيَا* وَفِي الْاٰخِرَةِۗ Yûnus 10/64

[715] وورد مرفوعاً عن أبي الدرداء قال : سألت النبي صلى الله تعالى عليه وسلم)) عن هذه الآية لَهُمُ الْبُشْرَى فِي *الْحَيَاةِ* الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ قال : ما سألني عنها أحد قبلك ، هي الرؤيا الحسنة ، يراها المرء أو ترى له Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2275; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, 17718-17719-17720-17721; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 3898; ed-Dârımî, *Müsnedü'd-Dârımî (Sünenü'd-Dârımî)*, 2142. Hasen Hadis

[716] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 67.

[717] من رأني في المنام فقد رأاني فان الشيطان، ولا يتمثل في صورتي Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6993-6997; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2266-2268; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2429; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3559-14779; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 5023; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 6051-6052. Sahih Hadis.

olacağı Buhârî'de zikredilir.[718] Ayrıca "*Beni uykuda, rüyada gören kimse, uyanıkken de görecektir.*"[719] hadisi Rasulullah'ın ru'yetini açıklamaktadır. Berzencî'ye göre hadis "*Kim beni rüyada görecek olursa, uyanık halde iken de beni görecektir.*" şeklinde te'vil edilir.[720]

Berzencî, Abdülaziz el-Kinânî'nin (ö. 240/854), rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü, ona kalbini Allah'ın gafil öldürmemesi için dua etmesini istediğini, o da kendisine "*Her gün kırk defa Yâ Hayyu Yâ Kayyûm, lâ ilâhe illâ ente.*" şeklinde söylemesini nasihat ettiğini dile getirdiğini belirtir. Ebû Mansur el-İsfahânî'nin (ö. 418/1027) de Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü ve ona imanını kendisinden almaması için dua etmesini istediğinde Hz. Peygamber'in ona "*Bu iman meselesi ezelde takdir edilmiştir.*" şeklinde cevap verdiğini belirtir. Berzencî'ye göre genellikle evliya ve salihler rüyasında Hz. Peygamber'i görmüşlerdir.[721]

Geylân ed-Dımeşkî'ye (ö. 120/738) göre, nebiler kabirlerinde ruhları mübarek bedenlerine iade edilerek yaşarlar. Buna binaen, Peygamberimizin mübarek cismini ruhu ile beraber görmekte bir mani yoktur. Zira, nebiler, kabirlerinden çıkmaya izinlidirler.[722]

Kişi uyanıkken ru'yetin gerçekleşmesi hususu, muteber hadis kaynaklarında geçen "*Beni uykuda, rüyada gören kimse, uyanıkken de görecektir.*"[723] hadisine dayandırılmaktadır.

Bazı âlimler bu şekildeki ru'yeti kabul etmeseler de bazıları caiz görmüştür. Berzencî'ye göre doğru olan görüş ikinci görüştür. Ona göre Hz. Peygamber'i rüyasında gören kişi, bizzat dünya gözüyle de görecektir. Bir rivayete göre ru'yet basiret gözüyle, yani kalp gözüyle gerçekleşecektir. Uyanıkken ru'yetin gerçekleşmesi

---

[718] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 49.

[719] من رآني في المنام فسيراني في اليقظة Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6993; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2266-5920-5922; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22978; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 5023.

[720] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 68.

[721] *Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 68.

[722] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 49.

[723] من رآني في المنام *فسيراني* في اليقظة Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6993; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2266-5920-5922; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22978; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 5023.

durumunu kıyamet gününe hamletmek uzak bir ihtimaldir. Zira Hz. Peygamber'in rüyasını gören de görmeyen de kıyamet günü onu zaten görecektir.[724]

Sa'd İbn Ebî Cemre'ye (ö. 699/1300) göre, Hz. Peygamber'i rüyasında görenlerin ölmeden hemen önce Hz. Peygamber'in zât-ı saadetlerini göreceklerdir. Bu görmenin meydana geldiği vakit, Hz. Peygamber'in sünnetine ittiba etmesine göre erken ya da geç olabilecektir. Yani kimin sünnete ittibası çoksa o şerefli hale erkenden nail olacaktır. Kimin sünnete ittibası az ise o da geç zamanda görecektir. Kısaca, vefat anında bile olsa, o kişi Peygamberimizi görme bereketine nail olmadan ölmeyecektir.[725]

Müellife göre, rüyasında Rasulullah'ı görenin uyanıkken onu göremeyeceğini iddia edenin delil getirmesi gerekir. Hatta böyle düşünen kişi Rasulullah'ın hadisini tasdik etmemiş olur. Bu düşüncede olan kişinin durumu, Allah'ın da gücünü ve kudretini bilmediğini gösterir. Sünnet açık bir şekilde ortada olmasına rağmen evliyanın kerametini de inkâr etmiş olur. Genel olarak rüyasında bir defa Rasulullah'ı görenin uyanıkken de görmesinin mümkün olmasının kabul edilmesi gerekir. Zira Rasulullah böyle bir söz söylemiş ve sözünden de vazgeçmemiştir. Genel olarak bu durum ölüm döşeğinde vuku bulur. Eğer ölmek üzere olan insan iyi bir insan ise onu görmeden ruhu bedenden çıkmaz. Ru'yetin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi kişinin sünnete ittibasına göre az çok değişiklik gösterebilir. Sünnete muhalif davranmak ru'yetin gerçekleşmesine manidir.[726]

Gazzâlî'ye göre Rasulullah'ın ru'yetindeki asıl meramın hakiki bir görme değil, ru'yetullahta olduğu gibi hakikatine yakın, ya da onun silüetini, benzerini görmedir. Çünkü Allah'ın görülebilecek bir sureti yoktur. Aksine onun sureti bir nur ya da başka bir şeydir.[727]

İbn Arabî'ye göre, Rasulullah'ın hem ruh hem de beden olarak görülmesinde bir engel yoktur. Çünkü Rasulullah ve diğer peygamberler canlıdırlar. Onların ruhları kabzedildikten sonra bedenleri kendilerine verilmiştir. Kabirlerinden çıkmalarına da

---

[724] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 68.

[725] İbn Ebî *Cemre*, İmam Hafız Muhaddis Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd el-Endelûsî, *el-Merâili'l-Hisân* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Celîl, 1355), 2-7; Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 49; *Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 68.

[726] *Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 68.

[727] *Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 1933.

izin verilmiştir. Onlara melekût âleminde tasarruf yetkisi verilmiştir. Onlar güneş gibi olduklarından bir anda pek çok kimseler tarafından görebilirler.[728]

Gazzâlî'ye göre, kalp erbabı uyanıkken melekleri ve peygamberlerin ruhlarını görebilir, onların seslerini duyabilir ve onlardan birtakım faydalı şeyleri alabilirler.[729]

2.9. Evliyanın Hz. Peygamber'i Ru'yeti

Berzencî, ru'yetullah ve Hz. Peygamber'in ru'yeti meselesinin izahından sonra "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eserinde "Bazı Meşâyih-i Kirâm'ın Efendimizi Görmesine Dair" adlı müstakil bir başlık açmış ve burada bazı veli kulların Hz. Peygamber'i uyanıkken ve canlı olarak göreceklerine dair görüşlerini delilleriyle ele almıştır. Ona göre bazı veli kullar Hz. Peygamber'i önce rüyasında, daha sonra gördüğü rüyaya muvafık olarak uyanıkken canlı halde iken görecektir. Hatta bazı veli kulların Hz. Peygamber ile konuştuğunu, bazı görüş ve düşüncelerini teyit etmek için Hz. Peygamber'in yanı başlarında mevcut bulunarak onu şahit tuttuğunu, ona soru sorup cevap aldıklarını, bazı gaybi bilgiler sorduklarını ve verilen cevabın daha sonra gerçekleştiğini belirtmiştir. Rivayet edildiğine göre İbn Ebî Cemre, Ebu'l-Kâsım Şerafeddin İbnü'l-Bârizî (ö. 738/1338), Süleyman el-Yâfiî (ö. 768/1367), Muhammed b. Ebi'l-Hamâil (ö. 932/1525), Şeyh Ebu'l-Hasen Şâzeli (ö. 62571228), Şeyh Ebu'l-Abbas Mursî (ö. 685/1287) ve bazı âlimler Hz. Peygamber'i önce rüyasında, daha sonra da uyanıkken görmüşlerdir. Bu zevat Rasulullah'a bazı gaybi sorular sormuşlar ve Rasulullah'ın verdiği bilgiler daha sonra gerçekleşmiştir. Yâfiî'ye göre, bazı evliyalara bazı haller sunulur. Onlar semâvât ve arzın melekût âlemini görürler. Berzencî, evliyaların peygamberleri canlı olarak göreceklerinden hareketle peygamberlerin ölmediklerini, bilakis onların diri olduklarını dile getirerek delil olarak aşağıda zikredilen hadisleri referans göstermiştir:[730] "*Onlar*, *Rasulullah'ın Mûsâ'nın (as.) kabrine bakıp onun canlı olduğunu ve namaz kıldığını gördüğü gibi*[731]

[728] *Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 68.

[729] *Gazzâlî*, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Münkiz Mine'd-Dalâl* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Endelüs, 2003), 145-146.

[730] *Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 50; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 68-69.

[731] Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2375.

peygamberlerin ölü değil canlı olduklarını görürler."[732], "*Peygamberler canlıdırlar ve kabirlerinde namaz kılarlar.*"[733], "*Cuma günleri bana salavatı çokça yapın. Zira sizin salavatınız bana arz olunur. Bunun üzerine orada bulunanlar, 'Ya Rasulallah! Sen toprak olmuşken bizim salavatlarımız sana nasıl arz olunur?' diye sorduklarında, Rasulullah, 'Şüphesiz ki Allah, yeryüzüne (toprağa) peygamberlerin bedenlerini haram kılmıştır.'*"[734]

Berzencî'ye göre, peygamberlerin hayatlarıyla ve canlı oldukları ile ilgili olarak âlimlerin getirdikleri deliller sayılmayacak kadar çoktur. Onların hayatları sabit olduğuna göre, sözlerinin işitilmesi ve görülmesi sahihtir. Ancak Rasulullah'ın görülmesi, arif ve veli olan ehl-i hak içindir. Sapkın görüş sahipleri onu göremez. Rasulullah'ı görme şerefine nail olmuş bir kimse için Rasulullah ile kendi arasında perdeler de kalkar. Onu görenler, mertebeleri, mevkileri uzak da olsa o kabrinde iken ve kendileri (görenler) uyanık iken görür. Onu görmek için sahabe olmak gerekmez. Zira sahabe dönemi bitmiştir. Veliler için bahsedilen görme hadisesi, keramet üzere vuku bulan bir hadisedir.[735]

2.10. Peygamberlerden Sonra En Faziletli Kişiler

Allah'ın en seçkin kullarının peygamberler olduğu bilinen bir hakikattir. Meleklerin önde gelenlerinin, peygamberler hariç beşerin tamamından üstün olduğu konusunda da ittifak vardır. Peygamberlerden ve önde gelen meleklerden sonra, en faziletli kişilerin kimler olduğu meselesi kelam ilminde ele alınıp tartışılan bir konudur.

Bu nedenle müellif, konuyu ele alarak görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre, peygamberlerden sonra erkekler arasında en hayırlı ve faziletli kişi hicret arkadaşı Hz. Ebû Bekir Sıddık'tır (ö. 13/634). Hz. Ebû Bekir'den sonra en faziletli kişi Hz.

---

[732] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 68-69.

[733] الأنبياء أحياء في قبورهم يصلون Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2375; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, 484; Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-fazl İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi'l-İmâmi'l-Buhârî*, ts., 15/6-482.

[734] فأكثروا علي من الصلاة فإن صلاتكم معروضة علي قالوا يا رسول الله وكيف تعرض صلاتنا عليك وقد أرمت قال إن الله عز وجل قد حرم على الأرض أن تأكل أجساد الأنبياء عليهم السلام İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 1085; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 1047; Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, 1047. Sahih Hadis.

[735] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 69-70.

Ömer'dir. Ondan sonra Zinnûreyn Hz. Osman (ö. 12350/656), sonra iki torun sahibi, baba Hz. Ali (ö. 40/661) gelmektedir. Herhangi bir delil olmasaydı sıralamanın bu şekilde yapılmayacağını, aynı zamanda hilafet sıralamasının da bu şekilde olmayacağını belirten Berzencî, bu konunun akide konusu ve zarûrât-ı dîniyye'den olmaması nedeniyle fikirlerin birbirine zıt olduğu durumların da olduğunu belirtir. Bu cihetten olmak üzere, selef-i sâlihînin bazıları, Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün tutmuştur.[736]

Hz. Ebû Bekir'in diğerlerinden daha faziletli olduğu konusunda kat'i delilin olduğunu söyleyenlerin yanında, bu delilin kat'i değil, zanni olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Bazıları Hz. Ömer'i, Hz. Ebû Bekir'den daha faziletli bulurken, bazıları da Hz. Ali'nin daha faziletli olduğunu dile getirir. Ağırlıklı görüş Hulefâ-i Râşidîn'in halife olma sırasına göre faziletinin olduğu şeklindedir.[737]

Netice itibarıyla, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletli kişileri Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, aşere-i mübeşşere şeklinde sıralanmıştır. Hulefâ-i Râşidîn de aşere-i mübeşşeredendir. Aşere-i mübeşşere cennetle müjdelenen kişilerdir. Hz. Peygamber, "*Ebû Bekir cennettedir. Ömer cennettedir. Osman cennettedir. Ali cennettedir. Talha cennettedir. Zübeyr cennettedir. Abdurrahman b. Avf cennettedir. Sâd b. Ebî Vakkâs cennettedir. Said b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl cennettedir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh cennettedir.*"[738] buyurmuştur. Bu sayılanlar daha dünyada iken cennetle müjdelendikleri için en faziletli kişiler arasında yerlerini almışlardır.

Berzencî, "*Fâtıma, cennet hanımlarının efendisidir.*"[739] hadisi ile "*Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendisidir.*"[740] hadisine binaen, Fâtıma b. Muhammed (ö. 11/632), Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 49/669) ve Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in (ö.

---

[736] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 185.

[737] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 185.

[738] عن عبد الرحمن بن عوف، أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: أبو بكر في الجنة، وعمر في الجنة، وعلي في الجنة، وعثمان في الجنة، وطلحة في الجنة، والزبير في الجنة، وعبد الرحمن بن عوف في الجنة، وسعد بن أبي وقاص في *الجنة*، وسعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل في الجنة، وأبو عبيدة بن الجراح في الجنة Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3747-3748; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1675; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 7002. Sahih Hadis.

[739] ان فاطمة سيدة نساء اهل الجنة Hâkim, *el-Müstedrek*, 1860. Sahih Hadis.

[740] الحسَنُ والحُسَيْنُ سيِّدا شبابِ أهلِ الجنَّة Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3768; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2224; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 3181. Sahih Hadis.

61/680) cennetlik olduğunu belirtir. Başka bir görüşe göre Bedir ehli olup savaşanların üstün olduğu, sonra sırayla Hz. Fâtıma, Hz. Hatice b. Huveylid (ö. 620), Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Aişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678) ve diğer eşlerinin üstün olduğu şeklindedir.[741]

Bir diğer görüşe göre Bedir ehlinden sonra faziletli olanların Uhud ehli olduğu, daha sonra Rıdvan Bey'atı'na katılan bin yüz kişinin, daha sonra ise diğer ashabın üstün olduğu, sahabeden sonra ümmetin geri kalanlarından yüce sıfatları kimler haiz ise "*Sizin en faziletliniz Allah'a karşı gelmekten en çok sakınanızdır.*"[742] ayeti ile "*Ümmetimin en hayırlıları benim gönderildiğim dönem, daha sonra diğerleri gelmektedir.*"[743] hadisinin açıkça ifade ettiği gibi onların derecelerine, zühdüne, takvasına ve Allah korkusuna göre faziletleri sıralanmıştır.[744]

2.11. Hz. Peygamber'in Eşlerinin Fazileti

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in hangi kadınlarla, hangi maksatlarla evlendiği ile ilgili bilgiler bulunmakla birlikte, bu evliliklerin zaman zaman polemik konusu yapıldığı, hatta bazen hakarete varan düşüncelerin serdedildiği bilinmektedir. Ancak konu ile ilgili düşünceleri ortaya koyarken ve tenkit ederken dönemin sosyo-kültürel özelliklerini dikkate almak gerekir. Tarihi olayları dönemin sosyo-kültürel şartlarına göre değerlendirmek gerekir. Hz. Peygamber'in evlendiği kadınların soy, yaş, önceki evlilikleri ve diğer özellikleri dikkate alındığında, bu evliliklerinin çok evlilik bulunan kültürel bir ortamda gerçekleştiğini ve eş sayısını dört ile sınırlayan ayet inmeden önce yapılan evlilikler olduğunu dikkate almak ve ona göre değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

Hz. Peygamber'in, Hatice, Sevde bint Zem'a (ö. 23/644), Aişe, Hafsa bint Ömer (ö. 45/665), Ümmü Habîbe Remle bint Ebî Süfyân (ö. 44/664), Ümmü Seleme hind bint Ümeyye (ö. 62/681), Zeyneb bint Cahş (ö. 20/641), Safiyye bint Huyey (ö.

---

[741] Berzencî, Ahmed Fâiz, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 177.

[742] اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ el-Hucurât 13.

[743] Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6595; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 4510. عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: خير أمتي القرن الذين بعثت فيهم، ثم *الذين* يلونهم

[744] *Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 186-190.

50/670), Cüveyriyye b. Hâris (ö. 56/676), Meymûne b. Hâris (ö. 51/671) ve Zeyneb b. Huzeyme (ö. 4/625) olmak üzere on bir eşinin olduğu konusunda ittifak olduğunu belirten Berzencî, Fâtımâ b. Dahhâk ile Huveylid b. Huzeyl'in Hz. Peygamber'in eşleri olduğu konusunda ihtilaf olduğunu belirtir. Bu eşler arasında Hz. Peygamber'le bakire olarak evlenen sadece Hz. Aişe vardır. Diğer eşler, daha önce başkaları ile evlilik yapmış, birçoğu çocuk sahibi olmuş ve daha sonra Hz. Peygamber'le evlenmişlerdir.[745]

Hz. Peygamber'in en faziletli eşlerinin Hz. Aişe ve Hz. Hatice olduğunu belirten Berzencî, bu konuda birçok ayet ve hadis vârid olduğundan, herhangi bir ihtilafın da bulunmadığını belirtir. İslam'ın başlangıcında Hz. Peygamber'e inandığı, Allah yolunda dine yardım ettiği, malını ve canını İslam uğruna ortaya koyduğundan en faziletli eşin Hz. Hatice olduğu, ne Hz. Aişe'nin, ne de diğer eşlerinin Hz. Hatice'ye denk olacağını belirten Berzencî, Hz. Peygamber'in son döneminde İslam'a çok hizmeti olması ve İslam'ı ümmete tebliğ etmesi nedeniyle de kimsenin Hz. Aişe'ye denk olamayacağını belirtir.[746]

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'ye olan sevgisinden, onun İslam uğruna gösterdiği özveriden ve Hz. Aişe'nin onu kıskandığından bahseden hadisler vardır. Hz. Aişe'den rivayetle, Hz. Aişe, "*Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den başka hiçbir eşini kıskanmamıştım. Halbuki Hz. Hatice'yi de görmemiştim. Hz. Peygamber her zaman ondan bahsederdi. Hatta bazen koyun keser, o koyunun bir kısmını Hz. Hatice'nin eş, dost, akraba ve arkadaşlarına gönderirdi. Ben de Hz. Peygamber'e 'Sanki o dünyadaymış gibi mi davranıyorsun?' dedim. Hz. Peygamber de 'O şöyle iyi idi, böyle iyi idi. Ayrıca benim ondan çocuklarım var.*"[747] buyurmuştur. Başka bir hadiste; Hz. Aişe anlatıyor: "*Rasulullah Hz. Hatice'nin özelliklerini anlatınca, kendisine daha hayırlı eşler verildiğini söylediğimde Rasulullah, 'Hayır.*

[745] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 191.

[746] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 191.

[747] عن عائشة رضي الله عنها قالت ما غِرْتُ على أحدٍ من نساء النبي صلى الله عليه وسلم ما غِرْتُ على خديجة رضي الله عنها ، وما رأيتها قط، ولكن كان يُكثر ذِكْرَها، وربما ذبح الشَّاةَ، ثم يُقطعها أَعْضَاءً، ثم يَبْعَثُهَا في صَدَائِقِ خديجة، فربما كأن لم يكن في الدنيا إلا قلت له خديجة فيقول: «إنها كانت وكانت وكان لي منها وَلَدٌ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3818; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2435; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2017; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 1997; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24310. Sahih Hadis.

Hatice'den daha hayırlı bir eş bana verilmedi. Herkes beni yalanlarken o bana iman etti. İnsanlar mallarını benden esirgediklerinde o malını bana verdi. "'[748] buyurmuştur.

Hz. Aişe'nin diğer eşlerinden üstün olduğunu belirten hadislerin de mevcut olduğunu belirten Berzencî, bu hadisleri "*Aişe'nin diğer kadınlara fazileti, serîd yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.*"[749] şeklinde zikretmiştir. Bunun yanında "*Dininizin üçte birini Hümeyrâ'dan alınız.*"[750] hadisini zikretmişse de yaptığımız araştırmalarda, kaynaklarda bu hadise rastlanamamıştır. Yine konu ile ilgili "*Dininizin yarısını Hümeyrâ'dan alınız.*"[751] hadisi ise birçok hadis âlimi tarafından bilinmemektedir.

Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'in diğer kadınlarına üstünlüğü kabul edilmekle birlikte, çoğunluğa göre Hz. Hatice'nin daha üstün olduğu kabul edilir. Berzencî de Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'den çocuklarının olması, Hz. Peygamber'in zürriyetinin İbrahim hariç bu çocuklar vesilesi ile devam etmesi ve İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'e destek olması bakımından Hz. Aişe'den daha faziletli olduğunu belirtir.[752]

Esasında Hz. Peygamber'in eşleri arasında Hz. Hatice ile Hz. Aişe'yi fazilet bakımından diğer eşlerle aynı tutup kıyaslamak doğru olmaz. Zira Hz. Hatice, İslam'ın ilk evresinde, en zor zamanlarda Hz. Peygamber'e iman etmiş, ona destek olmuş ve bütün servetini onun izinde İslam uğruna tüketmiştir.

Hz. Aişe'nin de Hz. Peygamber'in son dönemlerinde İslam'a yaptığı hizmetleri, İslam'ı diğer insanlara tebliği ve İfk hadisesi akabinde temiz olduğunun ayetlerle sübut bulması, Hz. Peygamber'in ev halleri, eşleri arasındaki münasebetler, kadınların özel halleri gibi dışarıdan bilinmeyecek mahrem konuların çoğunlukla Hz. Aişe vasıtasıyla nakledilmesi gibi gerekçelerle diğer eşlerden üstünlüğü kabul

---

[748] قُلْتُ: ما أكثرَ ما تذكُرُها حَمراءَ الشِّدْقِ، قد أبدَلَكَ اللهُ عزَّ وجلَّ بها خَيرًا منها، قال: ما أبدَلَني اللهُ عزَّ وجلَّ خَيرًا منها، قد آمَنَتْ بي إذ كفَرَ بي الناسُ، وصدَّقَتْني إذ كذَّبَني الناسُ، وواسَتْني بمالِها إذ حرَمَني الناسُ، ورزَقَني اللهُ عزَّ وجلَّ ولَدَها إذ حرَمَني أولادَ النِّساءِ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3821; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2437.

[749] Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3411-3433-3769-3770-5428-5419-5420; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2431-2446. Sahih Hadis.

[750] خذوا ثلثي دينكم من الحميراء

[751] خذوا نصف دينكم عن هذه الحميراء

[752] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 191-192.

edilmelidir. Mü'minlerin anneleri olmaları hasebiyle faziletleri olmakla birlikte Hz. Peygamber'in diğer eşleri ile evlenmesinin fazilet bakımından değil, değişik psikolojik, sosyolojik, dinî ve siyasi sebepleri olduğu bir hakikattir.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHİRET

3.1. Ahiret

3.1.1. Tövbe

Tövbe, günahtan dönmek demektir. Tövbenin şartları, işlenen günahtan dolayı pişman olup nedamet getirmek, bir daha onun gibi günahlara dönmeyeceğine dair kesin karar vermek ve insanların hakları sebebiyle hak sahibi insanlarla helalleşmekten ibarettir.[753] "*Ey Mü'minler! Hepiniz Allah'a tövbe ediniz.*"[754] ve "*Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin.*"[755] ayetlerinde tövbenin hemen yapılması gerektiği ifade edilmiştir.[756] Bu nedenle âlimlerin çoğunluğu, her günahkâr insanın, mutlak suretle hem kendisine gelecek zarardan kurtulmak hem de Allah'a yaklaşmak için, işlediği günahından hemen vazgeçmesi ve tövbe etmesinin vacip olduğunu belirtmişlerdir.[757]

Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid* adlı eserinde tövbe konusunda Gazzâlî'nin görüşlerine yer vererek konuyu şu şekilde açıklamıştır: Gazzâlî'ye göre, tövbenin ne olduğu ne şekilde ve hangi şartlarda tövbe edilmesi gerektiğinden hareketle, tövbe edecek kimsenin önce basiret gözüyle bakması, tövbenin Allah'a yakınlaşma vesilesi olduğunu iyi bilmesi, ahirette mutluluk ve saadetin Allah ile bir araya gelmekle mümkün olduğunun farkına varması gerekir. Tüm gücü ve benliğiyle Allah'a yönelmesi, günahların insanı Allah'tan uzaklaştırdığını ve şeytanlara yaklaştırdığını idrak etmesi gerektiğini bilmesi gerekir. Bunu yaparken de kişinin günahlardan sıyrılması veya tövbe ederken, tövbe edeceğinin şuurunda olması, işlediği günaha can-ı gönülden pişmanlık duyması ve o günahı bir daha işlememeye kastetmesi gerekir. Bunun yanında, tövbe ederken haksızlık yaptığı kimseye de kul haklarını iade

---

[753] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, s. 44.

[754] وَتُوبُوا اِلَى اللّٰهِ جَمِيعاً en-Nûr, 24/31.

[755] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا اِلَى اللّٰهِ et-Tahrîm 66/8.

[756] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 44.

[757] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 206.

etmelidir. Bu şekilde tövbenin şartlarını yerine getiren kişi gerçek manada tövbe etmiş ve sevdiği Allah'ına yaklaşmış demektir.[758]

Gazzâlî tövbe kapısını üç divana benzetmiştir. Birincisi, kul ile Allah arasında olup affedilebilir günahlar. İkincisi, Allah'a şirk koşulması sebebiyle affedilmeyen günahlar. Üçüncüsü ise, kullar arasında olup, kul hakkına tekabül edip geciktirilmeden hemen ödenmesi gereken haksızlık vb.[759] sebeplerle kişinin tövbesini hemen yapmasını gerektiren günahlar.[760]

Berzencî, tövbe ile ilgili sayılan şartları yerine getirerek tövbe eden kimsenin tövbesinin Allah tarafından kabul edileceğini, tövbe edenin bağışlanacağını ve günahlarının iyilikle değiştirileceğini belirtir. O, bu görüşünü şu ayetlere dayandırır: "*Şu da bilinmeli ki, ben tövbe eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım.*"[761], "*Allah Teâlâ'nın kulların tövbesini kabul etmesi…*"[762] "*Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır. Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir.*"[763]

Yani, her kim tövbe edip salih amel işlerse günahları iyilikle değişir. Bununla birlikte Hz. Peygamber de "*Günahlarına tövbe eden kişi hiç günah işlememiş gibidir.*"[764] buyurmuştur. Netice itibarıyla Berzencî, günahından tövbe eden kimsenin hiç günahı olmayan kimse gibi olduğunu belirtmiştir.[765]

---

[758] Gazzâlî, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut-Lübnan, Dâru İbn Hazm, h. 1326, s. 1336-1350.

[759] Gazzâlî, kul *hakkına* tekabül eden haksızlık sebebiyle kişinin kul haklarını iade etmesi gerekirken izlemesi gereken yolu çarpıcı bir örnek vererek şöyle açıklar: Bir kimse evli olduğu halde başka bir kadınla zina etse, o kişi yaptığı bu çirkin işi eşine açık bir şekilde ayrıntılarıyla anlatmalı, ondan helallik almalı ve sonra da Allah'a tövbe etmelidir. Eğer zina eden kişi evli değil ise Allah'tan bağışlanma dileyerek tövbe etmesi yeterlidir.

[760] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 1336.

[761] وَإِنِّى لَغَفَّارٌ لِّمَن تَاب Tâhâ 20/82.

[762] وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ eş-Şûrâ 42/25.

[763] مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلاً صَالِحاً فَأُوْلٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ el-Furkân 25/70.

[764] التاءب من *الذنب* كمن لا ذنب له İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4250; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10281, 10/185.

[765] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 44.

3.1.2. Küçük ve Büyük Günah

Literatürde olduğu gibi Berzencî de günahları büyük ve küçük olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Büyük günahlar:

- Allah Teâlâ Hazretleri'ne şirk koşmak.
- Haksız olarak bir kimseyi öldürmek.
- Masum bir kimseye iftira etmek, yani zina etmeyen kimseye zina fiilini isnat etmek.
- Zina etmek.
- Cihatta yüz kızartıcı firar işini yapmak.
- Sihir yapmak.
- Zulmederek yetimlerin mallarını yemek.
- Anne-babaya asi olmak.
- Kâbe-i Muazzama'da küçük de olsa günah işlemek.

Ebû Hureyre, yukarıda sayılanlara faiz yemeyi, Hz. Ali de hırsızlık yapmayı ve içki içmeyi ekleyerek bu fiilleri de büyük günahlardan saymışlardır.[766]

Ayrıca Şâfiî mezhebine mensup olup fâkih ve muhaddis olan Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî (ö. 502/1108), livatayı, başkasının malını gasp etmeyi, sarhoşluk veren her türlü içeceği içmeyi, yalan yere şahitlik yapmayı, ramazan gününde oruç tutmamayı, yalan yere yemin etmeyi, sıla-i rahimi kesmeyi, ölçüde ve tartıda hile yapmayı, özürsüz olarak namazı vaktinden öne almayı ve vaktinden sonraya bırakmayı, haksız olarak müslümana vurmayı, Hz. Peygamber'e bilerek yalan isnat etmeyi, sahabeye küfür etmeyi, özürsüz olarak şahitliği gizlemeyi, rüşvet almayı, erkekler ve kadınlar arasında fitneye sebep olacak şeyler yapmayı, sultana gammazlık yapmayı, zekâtı menetmeyi, gücü yetmesine rağmen emr-i bi'l-ma'rufu ve nehy-i ani'l-münkeri terk etmeyi, öğrendikten sonra Kur'an'ı unutmayı, hayvanı canlı canlı yakmayı, sebepsiz yere kadının kocası ile cinsel münasebetten kaçınmasını, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi, Allah'ın

[766] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 38; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 103-104.

gazabından emin olmayı, ilim ehline ve Kur'an'a hizmet edenleri hakir görmeyi, zıhâr yapmayı ve domuz eti yemeyi büyük günahlardan saymıştır.[767]

Berzencî'ye göre, sadece mutlak büyük günah, yani şirk küfürdür. Çünkü bundan daha büyük günah yoktur. Dolayısıyla ayet ve hadislerde geçen kebâirden maksat, küfür sahibi değil de büyük günah sahibi olan kimsenin cehennemde ebedî olarak kalmayacağı şeklindedir. Zira Kur'an'da geçen, "*Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle kavga ederlerse hemen aralarını düzeltin.*"[768] ve "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı.*"[769] ayetleri, büyük günah sahibi kimselerin iman dairesinin dışına çıkmadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, "*Onların zulmüne rağmen senin Rabbin mağfiret sahibidir.*"[770] ayeti de tövbe etmeden de Allah tarafından bağışlanma olabileceğini, zira tövbe edenin zulüm üzere olmayacağını, büyük günah işleyen kimse kâfir olsaydı Allah zalimi affetmezdi manasını taşımaktadır. "*Allah kendisine ortak koşulması hariç bunun dışında dilediği kimselerin günahlarını bağışlar.*"[771] ayeti de büyük günah sahibinin dinden çıkmayacağını açıkça gösterir.[772] Yani Allah, insanlar günah sahibi olmalarına rağmen mağfiret sahibidir. Bu mağfiret ise günahlarına tövbe etmeyen günahkârlar içindir. Zira tövbe eden kimseye zalim denilemez. Bununla birlikte Allah, mağfiretini tövbe etmemiş zalim kimselere irade buyurmuştur.[773]

Mefsedeti zikrolunan kebâir, mefsedeti derecesinde ya da ondan çok ve büyük olan günahları kebâirden sayan Berzencî, yukarıda sayılan büyük günahların dışında onların mertebesinin altında bulunan günahları ise küçük günah olarak adlandırmıştır. Fakat müellif, küçük günah işlemeye ısrarla devam etmenin bile kebâir hükmünü

---

[767] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 104.

[768] وَاِنْ طَّاۤىِٕفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ اقْتَتَلُوْا *فَاَصْلِحُوْا* بَيْنَهُمَاۚ el-Hucurât 49/9.

[769] يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُتِبَ عَلَيْكُمُ *الْقِصَاصُ* فِي الْقَتْلٰىۗ el-Bakara 2/178.

[770] (وإن ربك لذو مغفرة للناس على ظلمهم er-Ra'd 13/6.

[771] اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَاۤءُۚ en-Nisâ 4/48.

[772] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 108; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 104.

[773] *Berzencî, Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 41.

alacağını, "*Israrla küçük günah işlenirse küçük kalmaz, istiğfar edilirse büyük günah kalmaz.*"[774] hadisine dayandırmıştır.

Berzencî, ayrıca büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahların affedileceği ile ilgili konuya da değinmiş, konu ile ilgili ayet ve hadisleri delil olarak zikretmiştir.[775] Ona göre kim ki büyük günahtan nefsini muhafaza edip ondan kaçınırsa, küçük günahları yok olur ve affedilir. Nitekim bu durumun "*Eğer siz nehyedildiğiniz büyük günahlardan sakınırsanız, günahlarınızı örteriz.*"[776] ayetinde açık olduğunu belirtmiştir.[777]

3.1.3. Cenab-ı Hakk'ın Kendisine Şirkten Başka İstediği Günahı Affedeceği

Allah, şirkten başka, tövbe etmeden de olsa mü'min kullarından dilediği kimselerin bütün günahlarını afv ve mağfiret eder. Nitekim ona göre bu bağışlanma müjdesi, "*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar.*"[778] ayetinde beyan buyurulmuştur.

Müellife göre Allah'ın, kendisine şirk koşulmayı asla bağışlamayacağını, bunun dışında kalan günahları dilediği kimse için mağfiret edeceğini, şirkten maksadın ise mutlak küfür olduğunu, bu durumun "*İnkâr edenleri ve hakkı gözetmeyenleri, Allah asla bağışlayacak değildir.*"[779] ayeti ile teyit edildiğini, Allah'ın kendisini inkâr edip zulüm yapmış kimseleri bağışlamayacağını belirtmiştir. Çünkü Allah'a şirk koşmanın ve küfrün, insanı imandan çıkaracağını, diğer günahların ise ister büyük günah ister küçük günah olsun mü'mini imandan çıkarmayacağını, buna delil olarak da küfürden sonra en büyük günahlardan olan katl failine iman isnat olunduğunu, "*Ey iman*

---

[774] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs*, 1/265. (İsnadı Zayıf).

[775] En-Nisâ 31. اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبٰٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ en-Nisâ 4/31.

[776] اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبٰٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ en-Nisâ 4/31.

[777] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 108; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 102.

[778] اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَاۤءُ en-Nisâ 4/116.

[779] " اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَظَلَمُوْا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ en-Nisâ 4/168.

edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı."[780] ayetinde ve diğer birçok ayet-i kerimede her bir mü'minin günahına iman isnat olunduğunu belirtmiştir.

Netice itibarıyla müellif, Kur'an ayetlerinden çıkarılan hükümlere binaen küfürden başka hiçbir günahın mü'mini imandan çıkarmayacağını ve küfre götürmeyeceğini belirtir. Ehl-i sünnet ulemasının genellikle "*Kim de bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir.*"[781] ayet-i kerimesindeki "ebeden" manasındaki "hâliden" kelimesini "*uzun müddet, uzun süre bir yerde yaşamak*" şeklinde tefsir ettiklerini, bu durumda iki ayet[782] arasında zıtlık, uyuşmazlık olmayacağını, bu ayetteki kastın mü'minin katledilmesini helal bilerek yapılan katletme işlemi olduğunu, bu durumda da haram bir fiili helal saymakla kâfir olunacağını ve kâfirler gibi cehennemde ebedî kalınacağını belirtir.[783]

Berzencî'ye göre, küfürden başka mü'minlerin günahlarını tövbe olmadan Allah'ın bağışlayacağına dair delilinin, "*Şüphesiz rabbin insanları zulümlerine rağmen bağışlayandır.*"[784] ayetidir. Yani Allah'ın, günahkâr kullarına karşı mağfiret sahibi olduğunu, bu mağfiretle de günahlarına tövbe etmeyenlerin kastedildiğini belirtmiştir. Zira tövbe eden kimseye zalim denilemeyeceğini, bu sebeple söz konusu ayette Allah'ın, mağfiretini tövbe etmemiş zalim kulları için irade buyurduğunu, çünkü tövbe edenlerin, "*Şu da bilinmeli ki, ben tövbe eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım.*"[785] ayetinde te'kid edildiği üzere zaten bağışlanmış olduklarını belirtmiştir.[786]

3.1.4. Cennet ve Cehennemin Mevcut Olduğu ve Baki Kalacağı

Klasik İslam anlayışına göre cennet, mü'minlerin ahiretteki sevap yurdudur. Cehennem ise kâfirlerin, mücrimlerin ve bazı fâsık müslümanların ahiretteki azap

---

[780] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَىٰ el-*Bakara* 2/178.

[781] وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا en-Nisâ 4/93.

[782] وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا en-Nisâ 4/93; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَىٰ el-Bakara 2/178.

[783] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 38.

[784] وإن ربك لذو مغفرة للناس على ظلمهم er-Ra'd 13/6.

[785] وَإِنِّى لَغَفَّارٌ لِّمَن تَاب Tâhâ 20/82.

[786] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 40.

yurdudur. Cennet ve cehennem, Hz. Âdem yaratılmadan önce yaratılmıştır. Kitap, sünnet ve icmaya göre Kur'an'da Hz. Âdem ve Havva'nın cennetteki ağaçtan yedikleri meyve sebebiyle cennetten çıkarılması hadisesine göre, cennetin Hz. Âdem ve Havva'dan önce yaratıldığı ortaya çıkmaktadır.

Berzencî, cennet ve cehennemin bugün de var olduğunu, bu bilgiyi ispat etmek için cennet hakkında nazil olan, "*Muttakiler için hazırlanmıştır.*"[787], "*Allah'a iman edenler için hazırlanmıştır.*"[788], "*Cennet, takva sahipleri için yakınlaştırılmıştır.*"[789] ayetlerini ve cehennem hakkında nazil olan, "*Kâfirler için hazırlanmıştır.*"[790], "*Cehennem de azgın kişilere açıkça gösterildi.*"[791] ayetlerini buna delil olarak zikretmiştir. Bahsedilen ayetlerde "*Cennet mü'minler için, cehennem de kâfirler için hazır hale getirilmiştir.*" ibareleri mazi sîgası ile zikredildiğinden, her ikisinin de bugün mevcut olduğuna ve yok olmayıp ilâ nihâye var olmaya devam edeceğine dair bir ispat olduğunu belirtmiştir.[792]

Cennet ve cehennemin yok olması ile ilgili konuya da değinen Berzencî, "*O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.*"[793] ayetinin, cennet ve cehennemin yok olması hakkında sadece olgusal olarak yok olacağı şeklinde anlaşılması gerektiğini, gerçekte yok olma diye bir şeyin söz konusu olmayacağını, bunların örf itibarıyla devam etmeyeceği anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. "*Allah'ın dilediklerî hariç.*"[794] ayeti de cennetin ve cehennemin nefis ve huri örneğinde olduğu gibi sona ermeyeceğini ifade ettiğini belirtmiştir.[795]

Cennet ve cehennemin nerede bulunduğu konusunda ihtilaf vardır. Berzencî, cennetin mekânının semâ olduğunu, onun yedi kat göklerin üzerinde, Arş'ın altında

---

[787] أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ Âl-i İmrân 3/*133*.

[788] *أعدت للذين آمنوا بالله* el-Hadîd 57/21.

[789] *وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ* Kâf 50/31.

[790] أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ Âl-i İmrân 3/131.

[791] وبرزت الجحيم للغاوين eş-Şuarâ 26/91.

[792] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 108; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 102.

[793] كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ el-Kasas 28/88.

[794] إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ A'lâ 87/7.

[795] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 102.

Me'vâ cennetinin yanında olduğunu belirtmiştir. Cehennemin mekânının ise yerlerin altında olduğunu söyleyenlerin yanında, nerede olduğu hususunu Allah'ın ilmine havale edenlerin de bulunduğunu belirtir.[796]

Berzencî, cennet ve cehennem ehlinin kimler olduğu konusunda, "*Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler vadetti.*"[797] ve "*Mutlu olanlar ise, onlar da cennettedirler. Ve orada ebedî olarak kalacaklardır.*"[798] ayetlerini zikreder. Cehennem ehlinin ise "*Kim Allah'a ve Rasulü'ne karşı gelirse, şüphesiz onlar için, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır.*"[799] ayetinde belirtildiği üzere kâfirler olduğunu açıklamıştır. Kâfirlerin cehennemde ebedî kalacakları konusunda icmanın bulunduğunu belirten Berzencî, cehennemde kalacak kâfirlerin cehennemden çıkmak için uğraşsalar da çıkamayacaklarını, peygamberleri tanımadıklarından ve onlara iman etme konusunda inat ettiklerinden dolayı, peygamberlerin mucizelerine bel bağlasalar da bir fayda ve hidayet bulamayacaklarını ve azaplarının hiç kesilmeden sürekli olacağını söylemiştir.[800]

Netice itibarıyla müellif, cennetin mü'minler için, cehennemin de kâfirler için ilâ nihâye devam edeceğini belirterek,[801] müslüman olduğu halde günahları sebebiyle cehenneme girecek kimseler hakkında ise onların cezalarını çektikten sonra Allah'ın lütfu ile cennete gireceklerini, cehennemde ebedî kalmayacaklarını belirtir. Bu konu hakkında, "*Cehennemlikler cehennemde toplanınca ve kıble ehlinden dilediklerini de onlarla birlikte topladığında, kâfirler, 'Siz müslüman değil miydiniz?' diye soracaklar. Onlar da, 'Evet müslümandık.' diyecekler. Bunun üzerine kâfirler onlara, 'Müslüman olmanız size fayda vermedi mi? Siz de bizimle beraber cehennemdesiniz.' dediklerinde onlar da 'Bizim günahlarımız vardı ve bu günahlarımız sebebiyle burada tutulduk.' demeleri üzerine Allah onları işitecek ve hemen ehl-i kıbleden olan kim varsa*

---

[796] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 108; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 102.

[797] وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ *وَالْمُؤْمِنَاتِ* جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا et-Tövbe 9/72.

[798] *وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا Hûd* 11/08.

[799] *وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا* أَبَدًا el-Cinn 72/23.

[800] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 108; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 102.

[801] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 103.

cehennemden çıkartılmasını emredecek, onlar da cehennemden çıkacaklar. Bu durumu gören kâfirler de 'Yazık bize! Keşke müslüman olsaydık. Bizler de o çıkarılanlar gibi cehennemden çıkardık.' diyecekler."[802] hadisini delil getirir. Hz. Peygamber bu hadisten sonra "*Zaman gelecek, inkâr edenler, 'Keşke müslüman olsaydık!' diye yakınacaklar.*"[803] ayetini okuyarak kâfirlerin pişmanlığını dile getirmiştir. Berzencî, bu ayetteki (**ما**)'nın nâfiye olduğunu, dolayısıyla büyük günah sahibi müslümanların cehennemde ebedî kalmayacaklarına işaret ettiğini belirtir. Yine "*Kim cehennemden uzaklaştırılır ve cennete girdirilirse o kurtuluşa ermiştir.*" ayetinin de müslüman olan günah sahibi kimselerin cehennemde kalmayacağını ifade ettiğini belirtir.[804] Ayrıca o, "*Kim Allah'a şirk koşmadan ölürse, hırsızlık yapsa da zina etse de cennete girer.*"[805] hadisini de dayanak göstererek iman sahibi büyük günah işleyenin cehennemde kalmayacağını dile getirir.

Berzencî, "*Kim Allah'a ve Rasulü'ne karşı gelirse, şüphesiz onlar için, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır.*"[806] ve "*Kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası cehennemde ebedî kalmaktır.*"[807] ayetlerinin delalet ettiği kalıcılık ifadesinin kâfirlere ve haramları helal sayarak işleyenlere has olduğunu ya da bu ayetlerdeki ebedîlik hususunun cehennemde uzun süre kalmaya hamledilebileceğini söylemiştir.[808]

Berzencî'ye göre, kâfirlerin ebedî olarak cehennemde kalmaları ile günahkâr mü'minlerin ebedî olarak kalmamalarının hikmeti itikat cihetindendir. Zira kâfir kimsenin cehennemde ebediyen kalmasının takdir olunması, itikadının ebediyen batıl olması sebebiyledir. Buna binaen kâfirin cezası da ebedî olarak cehennemde kalması

---

[802] إذا اجتمع أهلُ النارِ في النارِ ومعهم مَن شاء اللهُ من أهلِ القِبلةِ يقولُ الكفارُ : أَلَمْ تكونوا *مسلمينَ* ؟ قالوا : بلى قالوا : فما أَغْنَى عنكم إسلامُكم و قد صِرْتُم معنا في النارِ ؟ قالوا : كانت لنا ذنوبٌ فأُخِذْنا بها فيَسْمَعُ ما قالوا فأَمَر بمَن كان من أهلِ القِبلةِ فأُخْرِجُوا فلما رأى ذلك أهلُ النارِ قالوا : يالَيْتَنا كنا مسلمينَ فنخرجُ كما خَرَجُوا قال : و قرأ رسولُ اللهِ الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَ قُرْآنٍ مُبِينٍ رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ eş-Şeybânî, Hâfız Ebî Bekr Amr b. Ebî Âsım, *Kitâbu's-Sünneti* (Beyrut-Lübnan: el-Mektebü'l-İslâmiyyi, 1400), 843.

[803] رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ el-Hicr 15/2.

[804] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 103.

[805] من مات ولم يشرك با الله دخل الجنة *وان* زني وان سرق Buhârî, 5827; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 94.

[806] *وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا* أَبَدًا el-Cinn 72/23.

[807] *ومن يقتل مؤمنا متعمدا* فجزاؤه جهنم *خالدا فيها* en-Nisâ 4/93.

[808] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 103.

şeklinde olur. Mü'minin ise iman bakımından itikadı tamdır. Şehvetinin galip gelmesi, nefsine uyması, şeytanın hileleri gibi sebeplerle işleyeceği günah imanını zâil etmez. Nitekim kâfirlerin iyilikleri küfürlerini ortadan kaldırmaz.

3.1.5. Cehennemin Tabakaları

Cehennemin tabakası, birbirinin üzerinde bulunan yedi kattır. En alttaki kat, üstündeki kattan daha şiddetli ve ateşi daha çoktur. Bu şiddet ve ateşin çokluğu yedinci kata kadar artarak devam eder. Zikredilen katlar sırası ile Cehennem, Lezâ, Hutameh, Saîr, Sekar, Cahîm ve Hâviye'dir.

Berzencî'ye göre birinci tabaka olan cehennem, günahları miktarınca azap olunup sonra cennete girecek olan iman ehli kimseler içindir. İkinci tabaka hristiyanlar, üçüncü tabaka yahudiler, dördüncü tabaka sabiiler, beşinci tabaka mecûsîler, altıncı tabaka müşrikler ve yedinci tabaka münafıklar içindir. "*Münafıklar, cehennemin en alt katındadırlar.*"[809] ayeti münafıkların cehennemin en alt tabakasında olacağını belirtmiştir. Kâfir olduğunu gizleyenlerin hepsi, katların en aşağısı olan yedinci katta azap göreceklerdir.[810]

3.1.6. Cennete Girecek Olanların Cennete Girmelerinin Keyfiyeti

Ashâb-ı Cehîm ve diğer cehennemlere giriş ile hüküm olunanların layık oldukları cezalarını bulup azap mahalline ve ceza mevkiine sevk olunduklarında, Arasât Meydanı'nda yalnız saadet ehli ve cennet ehli kalacaktır. Dünyada birinin diğerine olan haklarının ve işlediği zulümlerin karşılığının tamamı alınıp hak sahibine verildikten veya helalleştikten ya da tarafların rızasından veyahut kısas uygulandıktan sonra kimsenin kimseden zerre miktarınca hakkı kalmadığı vakitte, rabbâni emir ve lutf-i ilahi ile hepsi ebedî cennete, yani ebedî saadet semtine sevk edileceklerdir. Hadislerde zikredildiği üzere, ilk cennete dâhil olacak mü'minler, Ümmet-i Muhammed'dir. Onlardan da ilk önce cennete girecek zümrenin yüzleri Bedir gecesindeki ay gibi ışık saçacaktır. Bunlar hesapsız bir şekilde cennete girecek

[809] اِنَّ الْمُنَافِقِيْنَ فِي *الدَّرْكِ* الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ en-Nisâ 4/145.

[810] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 109.

zümredir. Onların akabinde cennete girecek zümrenin yüzleri de semadaki yıldızların parlaklığı gibi olacaktır.

Berzencî'ye göre, cennet ehli şahsi elbiselerini giyip, Burak'lara binmiş bir şekilde grup grup, takım takım cennete yaklaştıklarında cennetteki hizmetliler ve gılmanlar onları karşılayarak her birine ebedî devletlerini, yani cenneti müjdeleyeceklerdir. Orada her ne isterlerse kendileri için hazır ve amade olacağını, diledikleri ne varsa "*Nefislerin arzu ettiği ve gözlerin lezzet aldığı yer.*"[811] cennette hazır olduğunu müjdeleyeceklerdir.

Berzencî, cennete gireceklerin orada karşılaşacakları nimetlerin neler olduğu hususunda da bilgi verir. Ona göre cennet ehli, cennet kapılarına yakın olduklarında karşılarına melekler gelip kendilerine hitaben, "*Selam olsun size. Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya giriniz.*"[812] müjdesini verecektir. Melekler onlara, "Ey cennet ehli! Selam, selamet, sükûnet sizin üzerinizedir. Siz pis günahtan, kabahatten temiz ve pak olduğunuz için cennete giriniz." dedikten sonra onlar hakkında, "Şimdi onlara vadedilen, sayılamayacak kadar çok olan nimetler, emsalsiz mülk, bağ, bostan, lale bahçesi ve gülistan, yüksek binalar, kıymetli kasırlar, gılman, huri ve sınırlanmamış nimetler verilecek, ferah rüzgâr, acayip eşyalar ve lezzetleri müşahede edecekler."[813] Onlar da "*Bize verdiği vaadini yerine getiren Allah'a hamd olsun.*"[814] diyeceklerdir. Allah vaadini yerine getirince onlar, "*ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan*"[815] diyerek cenneti kendilerine has kıldığını, cennetten istedikleri mekânı kendilerine mesire kıldığını, bağlar, köşkler ve saraylara indikleri için hamd ve sena edecekler ve Cenab-ı Hak haklarında, "*Çalışanların mükâfatları ne güzel.*"[816] buyuracaktır.[817]

---

[811] مَاتَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ ez-Zuhruf 43/71.

[812] سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ez-Zümer 39/73.

[813] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 101-102.

[814] الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ ez-Zümer 39/74.

[815] وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ ez-Zümer 39/74.

[816] فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ez-Zümer 39/74.

[817] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 111.

3.1.7. Şefaat

Şefaat, ahirette günahkâr mü'minlerin günahlarının bağışlanması ya da cehenneme girmeye müstahak olan mü'minlerin cehenneme girmemeleri için, peygamberlerin veya kendilerine şefaat etme yetkisi verilen kişilerin bağışlanmaları için Allah'tan niyazda bulunmalarıdır.

Semavi ve batıl dinlerde de şefaat konusu ele alınmıştır. Bu disiplinlerde değişik güç ve ruhani erklerin şefaat etme yetkisi olduğu konusunda inançlar ortaya çıkmıştır.

Hak veya batıl olsun, neredeyse bütün dinler tarafından büyük öneme sahip olan şefaat, İslam dininde de önemli bir yere sahiptir. Asr-ı saâdetten günümüze kadar şefaatin varlığı ya da yokluğu, işlevi ve kavramsal çerçevesi tartışılmıştır. İslam âlimleri, şefaat ile ilgili ayet ve hadisleri kendi zaviyelerinden değerlendirerek ya şefaatin yanında veya karşısında olmuşlardır.

Berzencî, eserinde şefaat ile ilgili görüşlerini iki ayrı başlıkta ele almış ve şefaatin varlığını ayet ve hadislerden iktibas yaparak ispat etmeye çalışmıştır.

Müellife göre şefaat; bir kimsenin günahının affedilmesi, ya da mertebesinin yükseltilmesi için mübarek bir zâtın Allah'tan niyaz ve temennide bulunmasıdır.[818] Berzencî, peygamberlerin, sıddıkların, ulemanın ve Allah katında itibarı olanların, şefaate muhtaç kimselere şefaat etmesinin hak olduğunu belirtir. Şefaatin nasslarla, söz gelimi şöhret derecesine ulaşan, "*Şefaatim ümmetimin büyük günah sahipleri içindir.*"[819] hadisi ve benzer hadislerle sabit olduğunu ifade eder.[820] Berzencî, yukarıda zikredilen hadiste büyük günah sahiplerine şefaat olduğuna göre küçük günah sahiplerine de şefaatin olduğunun açık olduğunu belirtir. Ayrıca o, "*Rabbin sana*

[818] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 102.

[819] شفاعتي لأَهلِ الْكبائرِ من أمَّتي İbn Teymiye, Ahmed b. Abdulhalim, *Şerhu Hadîsi Cibrîl*, Dâru İbni'l-Cevzî, 1423/2002, 358. Sahih Hadis. İbn Teymiye, *Mecmu'u'l-Fetâvâ*, 1398, 358-7/500; Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr bin Muhammed, *Câmiu's-sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. 4875. Sahih Hadis.

[820] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 105.

verecek. Sen de razı olacaksın."[821] ve "*Kendi günahın ile erkek ve kadın mü'minlerin günahı için af dile.*"[822] ayetlerinin de şefaatin varlığına delil olduğunu belirtir.

Müellif, şefaatin günahkâr mü'min için, günahından dolayı mağfiretinin talep edilmesi, günahın o mü'minden düşmesi ve Allah tarafından cezasının kaldırılması anlamlarına da geldiğini belirtir. "*Kıyamet günü ben peygamberlerin önünde ve onların sözcüsü olacağım ve övünmem ama onların şefaat hakkı da bende olacaktır.*"[823] ve "*İlk şefaatçi benim. İlk şefaati kabul olunan da benim.*"[824] hadislerinin, şefaatin delili olduğunu ifade eder.[825]

Berzencî'ye göre Hz. Âdem ve diğer peygamberler, kıyamet gününde Arasât Meydanı'nda beklemenin hüzün ve kederinin sıkıntısından, kıyametin şiddetli ve dehşetli hallerinden bir an önce kurtulmak için yaratılanlara şefaat edilmesi hususunda Peygamberimize yönelecekler. Bunun yanında diğer peygamberlerden de şefaat etmesi talep edilecek, ancak o peygamberler şefaatlerinin kabul olmayacağı düşüncesiyle imtina edecekler. Bunun üzerine Peygamberimize gelecekler. Konu Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste şöyle anlatılır: "*Rasulullah'a bir defasında bir et getirilmiş ve etin ön küreği kendisine verilmişti. Rasulullah bu eti sevdiğinden o etten bir miktar ısırdı ve 'Ben kıyamet günü peygamberlerin efendisiyim. Neden böyle olduğunu bilir misiniz?' dedi. Allah, öncekileri ve sonrakileri tek bir yerde bir araya getirecek, herkese sözünü işittirecek ve herkes Allah'ı görecek. Güneş bir mızrak boyu mesafeye kadar yaklaşacak. İnsanları artık tahammül edilemeyecek derecede üzüntü ve keder kaplayacak. İnsanlar artık bu duruma tahammül edemeyecekler. Bunun üzerine insanların bir kısmı birbirine; 'Başınıza geleni görmüyor musunuz? İçinizdin birisi sizin için rabbinizden şefaat dilesin.' diyecek. Bunun üzerine insanlardan bir kısmı diğer kısmına, 'Âdem'e gidin.' deyince, Âdem'e gidecekler ve O'na, 'Sen mahlûkâtın atasısın. Allah seni kendi kudretiyle yaratıp sana ruhundan üfledi. Meleklere emretti, onlar da sana saygı ile eğildiler. Başımıza gelen şeyi görmez misin? Rabbinden bizim*

---

[821] وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ ed-Duhâ 93/5.

[822] وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ Muhammed 47/19.

[823] إذا كان يومُ القيامةِ كنتُ إمامَ النبيِّينَ وخطيبُهم وصاحبُ شفاعتِهم غيرُ فخرٍ Elbânî, Muhammed Nâsiru'd-Dîn b. El-Hâc Nûh b. Necâti Ebû Abdurrahman, *Sahîhu İbn Mâce*, 3500/3613, Hasen Hadis.

[824] وأنا أوّل شافع وأوّل مشفع Elbânî, *Sünenü İbni Mace*, 1468-3496. Sahih Hadis.

[825] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 105.

için şefaat dile.' dediklerinde Âdem onlara, 'Bugün Allah hiç olmadığı kadar gazap halinde. Bundan sonra da bu kadar gazap halinde olacağını zannetmiyorum. Allah bana bir ağaca yaklaşmamı nehyetmişti de ben o yasağa uyamadım. Ben kendi nefsime düştüm. Siz Nûh'a gidin der.' Hadis uzun şekilde devam ediyor. Özet olarak, İnsanlar Nûh'a giderler. Nûh da İbrahim'e gönderir. İbrahim, Mûsâ'ya gönderir. Mûsâ da Îsâ'ya gönderir. Bütün peygamberler Âdem gibi cevap verirler. Îsâ da Muhammed'e (sav) gönderir. Bunun üzerine insanlar Peygamberimize gelirler ve aynı şekilde şefaat talebinde bulunurlar. Peygamberimiz de 'Ben kalkarım, arşın altına girerim, secdeye kapanırım. Sonra Allah bana ona nasıl hamd edebileceğimle ilgili daha önce kimseye açmadığı bazı şeyleri ilham eder. Sonra Ya Muhammed! başını kaldır, ne istersen verilecek denir. İste verilsin, şefaat iste şefaat verilsin. Ben de başımı kaldırırım ve ümmetim, ümmetim derim. Bunun üzerine Ya Muhammed! Ümmetini cennetin kapılarından sağ kapıdan hesapsız bir şekilde cennete girdir denilir. Nefsin kudreti elinde olan Allah'a yemin ederim ki cennet kapılarının iki yakası tıpkı Mekke ile Hamîra veya Mekke ile Busrâ arasındaki mesafe gibidir."[826] Berzencî, bu ve benzer içerikli hadisleri delil göstererek Peygamberimizin ümmetine şefaat edeceğini belirtir.

Şefaatin çeşitlerine de değinen Berzencî, altı çeşit şefaat olduğunu belirtir:

- Yapılacak şefaat sayesinde bir grup insanın hesapsız bir şekilde (hesaba çekilmeden) cennete girmesi.

[826] Hadisin tam metni şu şekildedir: أُتِيَ رَسولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ يَوْمًا بلَحْمٍ، فَرُفِعَ إلَيْهِ الذِّراعُ، وكانَتْ تُعْجِبُهُ فَنَهَسَ مِنْها نَهْسَةً فقالَ: أنا سَيِّدُ النَّاسِ يَومَ القِيامَةِ، وهلْ تَدْرُونَ بمَ ذاكَ؟ يَجْمَعُ اللَّهُ يَومَ القِيامَةِ الأوَّلِينَ والآخِرِينَ في صَعِيدٍ واحِدٍ، فيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي، ويَنْفُذُهُمُ البَصَرُ، وتَدْنُو الشَّمْسُ فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الغَمِّ والكَرْبِ ما لا يُطِيقُونَ، وما لا يَحْتَمِلُونَ، فيَقولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ: ألا تَرَوْنَ ما أنتُمْ فِيهِ؟ ألا تَرَوْنَ ما قدْ بَلَغَكُمْ؟ ألا تَنْظُرُونَ مَن يَشْفَعُ لَكُمْ إلى رَبِّكُمْ؟ فيَقولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ: ائْتُوا آدَمَ، فَيَأْتُونَ آدَمَ، فيَقولونَ: يا آدَمُ، أنْتَ أبو البَشَرِ، خَلَقَكَ اللَّهُ بيَدِهِ، ونَفَخَ فِيكَ مِن رُوحِهِ، وأَمَرَ المَلائِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، اشْفَعْ لنا إلى رَبِّكَ، ألا تَرَى إلى ما نَحْنُ فِيهِ؟ ألا تَرَى إلى ما قدْ بَلَغَنا؟ فيَقولُ آدَمُ: إنَّ رَبِّي غَضِبَ اليومَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، ولَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وإنَّه نَهانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إلى غيرِي، اذْهَبُوا إلى نُوحٍ، فَيَأْتُونَ نُوحًا، فيَقولونَ: يا نُوحُ، أنْتَ أوَّلُ الرُّسُلِ إلى الأرْضِ، وسَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا، اشْفَعْ لنا إلى رَبِّكَ، ألا تَرَى ما نَحْنُ فِيهِ؟ ألا تَرَى ما قدْ بَلَغَنا؟ فيَقولُ لهمْ: إنَّ رَبِّي قدْ غَضِبَ اليومَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، ولَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وإنَّه قدْ كانَتْ لي دَعْوَةٌ دَعَوْتُ بها علَى قَوْمِي، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إلى إبْراهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ، فَيَأْتُونَ إبْراهِيمَ، فيَقولونَ: أنْتَ نَبِيُّ اللهِ وخَلِيلُهُ مِن أهْلِ الأرْضِ، اشْفَعْ لنا إلى رَبِّكَ، ألا تَرَى إلى ما نَحْنُ فِيهِ؟ ألا تَرَى إلى ما قدْ بَلَغَنا؟ فيَقولُ لهمْ إبْراهِيمُ: إنَّ رَبِّي قدْ غَضِبَ اليومَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، ولا يَغْضَبُ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وذَكَرَ كَذَباتِهِ، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إلى غيرِي، اذْهَبُوا إلى مُوسَى، فَيَأْتُونَ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ، فيَقولونَ: يا مُوسَى، أنْتَ رَسولُ اللهِ فَضَّلَكَ اللَّهُ برِسالاتِهِ، وبتَكْلِيمِهِ علَى النَّاسِ، اشْفَعْ لنا إلى رَبِّكَ، ألا تَرَى إلى ما نَحْنُ فِيهِ؟ ألا تَرَى ما قدْ بَلَغَنا؟ فيَقولُ لهمْ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ: إنَّ رَبِّي قدْ غَضِبَ اليومَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، ولَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وإنِّي قَتَلْتُ نَفْسًا لَمْ أُومَرْ بقَتْلِها، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إلى عِيسَى صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ، فَيَأْتُونَ عِيسَى، فيَقولونَ: يا عِيسَى أنْتَ رَسولُ اللهِ، وكَلَّمْتَ النَّاسَ في المَهْدِ، وكَلِمَةٌ منه أَلْقاها إلى مَرْيَمَ، ورُوحٌ منه، فاشْفَعْ لنا إلى رَبِّكَ، ألا تَرَى ما نَحْنُ فِيهِ؟ ألا تَرَى ما قدْ بَلَغَنا؟ فيَقولُ لهمْ عِيسَى صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ: إنَّ رَبِّي قدْ غَضِبَ اليومَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، ولَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، ولَمْ يَذْكُرْ له ذَنْبًا، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إلى غيرِي، اذْهَبُوا إلى مُحَمَّدٍ، فَيَأْتُونِّي فيَقولونَ: يا مُحَمَّدُ، أنْتَ رَسولُ اللهِ، وخاتَمُ الأنْبِياءِ، وغَفَرَ اللَّهُ لكَ ما تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ، وما تَأَخَّرَ، اشْفَعْ لَنا إلى رَبِّكَ، ألا تَرَى ما نَحْنُ فِيهِ؟ ألا تَرَى ما قدْ بَلَغَنا؟ فأنْطَلِقُ، فَآتي تَحْتَ العَرْشِ، فأقَعُ ساجِدًا لِرَبِّي، ثُمَّ يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيَّ ويُلْهِمُنِي مِن مَحامِدِهِ، وحُسْنِ الثَّناءِ عليه شيئًا لَمْ يَفْتَحْهُ لأحَدٍ قَبْلِي، ثُمَّ يُقالُ: يا مُحَمَّدُ، ارْفَعْ رَأْسَكَ، سَلْ تُعْطَهْ، اشْفَعْ تُشَفَّعْ، فأرْفَعُ رَأْسِي، فأقُولُ: يا رَبِّ، أُمَّتِي أُمَّتِي، فيُقالُ: يا مُحَمَّدُ، أدْخِلِ الجَنَّةَ مِن أُمَّتِكَ مَن لا حِسابَ عليه مِنَ البابِ الأيْمَنِ مِن أبْوابِ الجَنَّةِ، وهُمْ شُرَكاءُ النَّاسِ فِيما سِوَى ذلكَ مِنَ الأبْوابِ، والذي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بيَدِهِ، إنَّ ما بيْنَ المِصْراعَيْنِ مِن مَصارِيعِ الجَنَّةِ لَكما بيْنَ مَكَّةَ وهَجَرٍ، أوْ كما بيْنَ مَكَّةَ وبُصْرَى Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3340; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 194; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, IV. c, s. 2117.

- Cehenneme girmeyi hak eden kişinin şefaat sayesinde cehenneme girmemesi.
- Cennete giren kimselerin şefaat sayesinde cennette derecelerinin yükselmesi.
- Cehennemde ebedî kalacak kimselerin cehennemde kalması ama şefaat sayesinde azabın hafiflemesi.

Berzencî'ye göre "*Onların azapları hafifletilmez.*"[827] ayetindeki "يُخَفَّفُ" ibaresinin "*Azapları kaldırılmaz, kesilmez ya da ertelenmez.*" şeklinde anlaşılması gerekir.[828] Kâdî Beyzâvî'ye göre de "يُخَفَّفُ" ibaresinin "*Cehennemde onların azabı ertelenmez, ihmal edilmez ve onlara rahmet nazarıyla bakılmaz.*" şeklinde anlaşılması gerekir.[829]

- Müşriklerin çocuklarına azap edilmemesi şeklinde bir şefaatin var olması.
- Peygamberimiz, diğer peygamberler, sonra âlimler, salihler ve Allah katında şefaat hakkı olan kimselerin yapacağı şefaat.

"*Ümmetimden şefaat vesilesi ile cennete girecek kişilerin sayısı Rabîa ve Mudar kabilelerinden daha çoktur.*"[830] Bu hadise göre, Hz. Peygamber şefaat edilecek kişilerin çok olacağını dile getirmiştir. Yine, Hz. Peygamber, "*Bir kişiye, 'Kalk ya falanca! Şefaat et!' Denildiğinde adam kalkacak, kabilesine, ailesine, amelinin derecesine göre bir kişiye veya iki kişiye şefaat edecek.*"[831] şeklindeki rivayetle de yukarıda şefaat etme yetkisi olan kişilere ilave olarak kişinin ailesine, kabilesine ve diğer insanlara şefaat edebileceğini belirtmiştir.[832]

---

[827] لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ el-Bakara 2/162.

[828] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 106.

[829] Beyzâvî, *Nâsiru'd*-Dîn Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru't-Turâsi'l-Arabiyyi, ts.) 115.

[830] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşeriyyeti'n-Nezîr*, 462.

[831] Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2120.

[832] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 94; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 106.

3.1.8. Hz. Peygamber'in Soyu ve Fetret Ehli/Cahiliyye Zamanında Bulunanlar

Hz. Peygamber'in usulünden kasıt, onun anne-babasından başlayıp Hz. Âdem'e kadar insanlardan seçilmiş değerli ve tertemiz ataları ve anneleridir.[833] Hz. Peygamber'in ataları ve anneleri insanlar içinden seçilmiş kimseler olduklarından, onun en hayırlı zürriyete sahip olduğu, dolayısıyla zürriyetinin cennette olmaları gerekir. Berzencî, "*Allah insanları seçmiş, insanlardan âdemoğlunu seçmiş, âdemoğullarından oğullarını seçmiş, onlardan Arapları seçmiş, onlardan Kureyş'i seçmiş, onlardan Benî Hâşim'i seçmiş, beni de onlardan seçmiştir.*"[834] hadisini bu görüşüne dayanak göstermiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in baba tarafından atalarının çoğu peygamberlerden, kavminin seçkinlerinden ve en hayırlılarından oluşmuştur. Hz. Peygamber'in anneleri tarafından ataları mü'min, muvahhid ve tertemiz kadınlardır. Peygamberlerinden birinizin zamanında yaşayan bu kadınlar ona iman ederlerdi. Eğer onlara bi'set ulaşmamışsa o kimseler de fetret ehlinden olurlar ve teklif ile mükellef olmadıklarından cennetliktirler ve kendilerine azap yoktur.[835] Bunların tamamı kendi zamanının en şereflisi, en üstünü ve mekânının en kıymetlileridir. Çünkü onların içinde Âdem, Nûh, İbrahim, İsmail ve diğerleri gibi kabilesinin en şereflisi, en hayırlısı ve en önderi rasuller ve nebiler vardır.[836]

Hz. Peygamber'in nesebinin şerefi ve beldesinin değerli oluşuna gelince, bu konuda delil göstermeye bile gerek yoktur. Zira Hz. Peygamber, Benî Hâşim'in, Kureyş sülalesinin en seçkini ve en samimisi, Arapların en faziletlisi ve en şereflisi, anne ve baba tarafından en iyi kişiliğe sahip, beldelerin en cömerdi olan Mekkelidir. Konu ile ilgili merfû hadislerde, "*Rasulullah (sav) Allah mahlûkâtı yarattı. Sonra onların içinden zamanlarının en hayırlısı olarak beni yarattı. Sonra kabileleri seçti ve beni kabilenin en hayırlısından var etti. Sonra evleri seçti ve benim evimi en hayırlısı*

---

[833] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 107.

[834] أنه صلى الله عليه و سلم قال : إن الله اختار خلقه فاختار منهم بني آدم ثم اختار بني آدم فاختار منهم العرب ثم اختار العرب فاختار منهم قريشا ثم اختار قريشا فاختار منهم بني هاشم ثم اختار بني هاشم فاختارنى منهم فلم أزل خيارا من خيار ألا من أحب العرب فبحبي أحبهم و من أبغض *العرب* فببغضي أبغضهم Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer, *el-Emâliyyü'l-Mutlakatü* (Beyrut-Lübnan: el-Mektebetü'l-İslâmiyyi, 1995). 68.

[835] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 107; Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 42.

[836] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 107.

yaptı. Varlık olarak ben onların en hayırlısıyım. Evim de evlerin en hayırlısıdır."[837] buyurulmuştur. Başka bir hadiste, "*Rasulullah (sav) Kureyş Allah'ın nazarında bir nurdur. Hz. Âdem'in yaratılmasından önce bu nur Allah'ı tesbih eder, melekler de tesbih eder. Allah, Âdem'i yaratınca o nuru Hz. Âdem'in kalbine bıraktı. Rasulullah, 'Allah beni yeryüzünde Âdem'in sulbüne koydu. Nûh'un sulbüne yerleştirdi. Sonra beni İbrahim'in sulbüne bıraktı. Böylece en değerli sulplerden, en temiz rahimlerden devam ederek en sonunda annemden-babamdan doğdum. Annem ve babam hiçbir zaman zina ile bir araya gelmemiştir.*""[838] buyurulmuştur. Berzencî'ye göre bu anlamda sayılamayacak kadar çok hadis mevcuttur. Bütün bu hadisler ve Hz. Peygamber'in tertemiz ataları ve anneleri varken, nasıl olur da cennete giremezler de cehennemde yanarlar? Allah nübüvvet nurunu Hz. Âdem ve Havva'dan Hz. Peygamber'in anne ve babasına kadar bu şekilde getirmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in yaratıldığı nutfeyi taşıyan kişiler nasıl olur da cehenneme giderler? Peygamber'in usulünden birinin cehenneme girmesine Allah nasıl razı olur? Zira Allah, "*Ahirette peygamberini razı edeceğine dair yemin etmiş.*"[839] ve anne babasını tekrar dirilteceğini ve Peygamberimize iman edeceğini, bu iman da kurtulmak için değil isteyerek olacağını, fetret ehline nasip olmayan pek çok nimeti o ikisine vereceğini belirtmiştir. Berzencî, Hz. Peygamber'in usulünün kurtuluşuna dair de müstakil bir eser yazdığını belirtmektedir.[840]

Hz. Îsâ ile Hz. Muhammed'in nübüvveti arasında bulunan insanlara fetret ehli denir. Bu insanlar, tıpkı Hz. Peygamber'in usulü gibi kendilerine davet ve tebliğ ulaşmadığından iman etmeseler bile cennetliktir.[841] Çünkü "*Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.*"[842] ayeti açıktır. Yani peygamberler

---

[837] إنَّ اللَّهَ خَلقَ الخلقَ فجَعلَني في خيرِهِم ثمَّ جَعلَهُم فِرقتينِ فجعلَني في خيرِهِم فِرقةً، ثمَّ جعلَهُم قبائلَ فجَعلَني في خيرِهِم قبيلةً، ثمَّ جَعلَهُم بُيوتًا فجعلَني في خَيرِهِم بيتًا وخيرِهِم نَفسًا Elbânî, *Zaîfu Süneni't-Tirmizî*, 407-408. (Hadis Zayıf)

[838] أن قريشاً كانت نوراً بين يدي الله عز وجل قبل أن يخلق آدم عليه السلام بألفي عام يسبح ذلك النور، وتسبح *الملائكة* بتسبيحه فلما أهبطني الله عز وجل إلى الأرض :خلق الله عز وجل آدم عليه السلام ألقى ذلك النور في صلبه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم في صلب آدم، وجعلني في صلب نوح في السفينة، وقذف بي في النار في صلب إبراهيم عليه السلام، ثم لم يزل ينقلني من الأصلاب الكريمة إلى الأرحام الطاهرة، حتى أخرجني من بين أبوين، لم يلتقيا على سفاح قط Elbânî, *Zaîfu Süneni't-Tirmizî*, 82.

[839] وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ *رَبُّكَ* فَتَرْضَىٰ ed-Duhâ 93/5.

[840] *Berzencî, Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 107-108*; es-Seyfü'l-meslûl fî kat'i bi-necâti usûli'r-rasûl*, Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin 1306/1888-89 yılında dersim nâipliği esnasında kelam alanında Arapça olarak yazdığı eserdir.

[841] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 108.

[842] وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ *نَبْعَثَ* رَسُولاً el-İsrâ 17/15.

gelecek, şeriatları yayacak, deliller kendilerini sorumlu tutacak ki sorumluluk olsun. Bunlar olmadığına göre ehl-i fetret cennette olacaktır.

Râzî, ehl-i fetret konusunda Berzencî gibi düşünmek suretiyle şeriattan önce herhangi bir vücûbiyetin olmayacağını belirterek ehl-i fetretin cehenneme girmeyeceğine dair, "*Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.*"[843] ayetini delil getirmiştir.[844] Ayetten anlaşılan sonuca göre, bir nebi ya da bir rasul gönderilmedikçe insanlar mazur tutulur. Bilmedikleri ahkâmın icra edilmemesinden dolayı Allah onları hesaba çekip azap etmez. Dolayısıyla Allah, ehl-i fetrete azap etmez. Azap yoksa cennet vardır. Zira "*İbrâhîm'e ve İsmâîl'e vahyettik.*"[845] ve "*Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın!*"[846] ayetleri bunu teyit etmektedir. Allah'ın insanlara peygamberleri göndermesi, insanların özür ve bahane getirmelerini geçersiz kılar. Zira kendilerine enbiyâ ve rasuller gönderilmesi hüccet makamındadır. Nitekim "*Bize bir peygamber gönderseydin de şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık.*"[847] ayeti, fetret ehlinin cehenneme girmeyeceklerine dair delildir. Mademki ehl-i fetret cehenneme girmeyecek, o zaman cennete girmeleri gerekir. Ehl-i fetret cehenneme girecek olsaydı, "*Niçin zorlama/beğenmeme/tiksinme ve hüsran olmamızdan önce bilmediğimiz ahkâmınızı ittiba etmeye bir rasul, bir nebi göndermedin?*" diye itiraz ve özür beyan ederlerdi. Bu ayette malum olduğuna göre, bir kavme rasul gönderilmeden evvel vefat eden ve belki rasul gönderilip de o rasule ulaşamayanlar, şer'i ahkâm bakımından mazur olup azaptan kurtulmuştur. Azap ve cezalandırmadan kurtulan kimse ise her hâlükârda cennettedir.[848] Bu nedenle ehl-i fetretin şer'i açıdan iman etmemelerinin bir mazereti var demektir. İtaat ve taat etmemelerinde bu mazeret geçerlidir.

---

[843] وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً el-İsrâ 17/15.

[844] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r-Râzî*, 1401.

[845] وَأَوْحَيْنَآ إِلَى إِبْراهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ İbrâhîm 14/163.

[846] رُسُلاً مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ İbrâhîm 14/165.

[847] لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايٰتِكَ مِن قَبْلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ Tâhâ 20/134.

[848] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 42; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 108.

Eş'arî ve ona tabi olanlara göre imanın vücûbiyeti akılla değil, sem'iyyât ve şeriat iledir. Mâturîdî ve İmâm-ı Âzam'a göre Allah'a iman akılla olur. Onlara göre ehl-i fetret olmak, Allah'a iman etmememe hususunda bir mazeret değildir. Şeriatın hükümleri hususunda ise kendilerine davet ulaşmamış olanlar her iki grubun icması ile mazeret sahibi olurlar.[849]

3.1.9. Mü'minlerin ve Kâfirlerin Çocuklarının Cennete Girecekleri

Annesi ehl-i kitap bile olsa mü'minlerin vefat eden çocukları, ehl-i sünnet ve muhaliflerine göre icma ile ebedî olarak cennette olacaklardır. Çünkü çocuk, anne ve babasından en şereflisine nispet edilir.[850] Nitekim Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerde, "*Mü'minlerin çocukları cennette bir dağda bulunurlar. Kıyamet günü anne ve babalarına verilinceye kadar onlara İbrâhîm ve Sâre bakar.*"[851], "*Müslümanların zürriyetlerinin ruhları cennette bir ağaç etrafında dolaşan yemyeşil kuşların içindedir.*"[852], "*Cennette Tûbâ adında memeleri olan bir ağaç vardır. Bu ağaç, cennet çocuklarını emzirir. Süt emme çağında ölen çocuklar, Tûbâ ağacının bu memelerinden emerler. Kadının düşürdüğü çocuk, kıyamet gününe kadar cennet nehirlerinden birinde dolaşıp durur ve kıyamet günü kırk yaşında olarak diriltilir.*"[853] şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Bu hadisler doğrultusunda, mü'minlerin buluğ çağına ermeden ölen çocuklarının cennete girecekleri ve orada ebedî kalacakları anlaşılmaktadır.

Kâfirlerin büluğ çağına ermeden ölen çocuklarının ahiretteki durumuyla alakalı görüşlerini de dile getiren müellif, onların cennette, cehennemde, ya da başka bir yerde olduklarına dair ihtilaf olduğunu belirtir. İmâm-ı Âzam'ın, onların durumları, halleri ve gelecekteki yerleri hakkında sustuğunu ve onları Allah'ın ilmine havale edip, iradesine bıraktığını belirten Berzencî, bununla birlikte İmâm-ı Âzam'ın "Allah, büyüdüğünde

---

[849] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 108.

[850] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 43; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 108-109.

[851] أولادُ المؤمنين في جبلٍ في الجنةِ ، يكفُلهم إبراهيمُ وسارةُ ، حتى يردَّهم إلى آبائهم يومَ القيامةِ Suyûtî, *ed-Dürerü'l-Münteşirâti fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâti*, 60. Sahih Hadis.

[852] Suyûtî, *İmam* Celâleddîn b. Ebî Bekr, *Şerhu's-Sudûr* (Cidde: Dâru'l-Mekân, 1985), 241.

[853] Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, 233.

kimin iman edeceğini bildiği çocukları cennete, kimin küfre gireceğini bildiği çocukları da cehenneme girdirecektir." dediğini belirtir.[854]

Bir defasında Hz. Peygamber'e kâfirlerin çocuklarının ahiretteki durumları hakkında soru sorulmuş, Peygamberimiz de "*Allah'ın onlara ne yapacağını yalnız Allah bilir.*"[855] diye cevap vermiştir. Hadislerde sahih tariklerle, hadis hafızlarının çoğundan nakledildiğine göre kâfirlerin çocuklarının akıbetinden şöyle bahsedilir: "*Kâfirlerin çocukları önce sınava tabi tutulurlar. Cehennem önlerine getirilir. Kim o cehenneme girerse cennet ona esenlik ve kurtuluş yolu olur. Kim de o cehenneme girmekten kaçınırsa ona azap edilir. Allah onlara der ki; 'Demek siz bana asi oldunuz. Dünyada olsaydınız ve size peygamber gelseydi demek ki böyle yapacaktınız.'*"[856]

Râzî ve Nevevî'nin konu ile ilgili görüşlerini dile getiren Berzencî, onların, fıtri imanları muteber olduğundan cennete dâhil olacakları ve orada ebedî kalacakları görüşünü benimsediklerini belirtir. Mu'tezile'ye göre, kâfirlerin çocuklar babalarına nispetle cehenneme dâhil olacaklardır.[857] Nevevî bu görüşü birçok hadis âlimine nispet etmiştir. Ancak bu konuda pek çok ihtilaf ortaya çıkmış ve Nevevî şu hadisi delil olarak dile getirmiştir: "*Bir kişi Rasulullah'a 'Ya Rasulallah! Annem henüz hayız dönemine gelmeyen kız kardeşimi diri diri toprağa gömmüştü.' dediğinde Allah Rasulü şöyle demiştir: 'Gömen de gömülen de cehennemliktir. Ancak kız çocuğunu diri diri toprağa gömen anne müslüman olursa Allah o çocuğu affeder.'*"[858] Ancak Rasulullah bu sözü bu çocukların cennette olduğu bilgisine sahip olamdam önce söylemiştir. Ya da bu söz her ne kadar müsned hadis ise de "*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.*"[859] ayet-i kerimesiyle hadisin mensuh olduğunu belirtmiştir.[860] Râzî de

---

[854] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 109.

[855] سُئِلَ رسولُ اللهِ صلَّى اللهُ عليهِ وسلَّمَ عن أطفالِ المشركِين فقال اللهُ أعلمُ بما كانوا عامِلِينَ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6598. Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2659.

[856] { يحتج الله عليهم يرفع لهم نارا فيقول لهم: ادخلوها، فمن دخلها كانت عليه بردا وسلاما، ومن أبى قال: ها أنتم قد أمرتكم فعصيتموني) Muteber hadis kaynaklarında bulamadığımız bu rivayetteki ifadeler, ahiret, ibadet, kulluk ve imtihan yurdu olmayıp hesap, sevap ve ceza yurdu olduğundan bu çocukların imtihan edilmesi düşüncesi ciddi tenkitler almıştır.

[857] Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Bahru'l-Kelâm* (Ummân-Ürdün: Dâru'l-Feth, 1435) 168.

[858] Buhârî, el-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Kitâbu Târîhi'l-Kebîr* (Tasvîru Dâri'l-İlmiyye, 2009) 4/72.

[859] وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰ el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 18; ez-Zümer 39/7.

tefsirinde bu konuyu aynı şekilde beyan etmiştir.[861] Bir görüşe göre onlar berzah, yani cennet ve cehennem arasında bulunan A'râf âleminde bulunurlar. İbn Teymiyye, konu ile ilgili rivayetleri naklettikten sonra, "onlar hakkında kesin hüküm verilemeyeceği, doğrusunun Allah tarafından bilindiği, bir kısmının cennette, bir kısmının cehennemde olabileceği" şeklinde görüş belirtmiştir.[862]

Bir görüşe göre, bu çocuklar toprak olurlar. Bunlar cennet nimetlerine nail olmadıkları gibi cehennem azabı da görmezler. Bunlar his ve duygusu kalmayan katı bir madde haline gelirler. Bağdat Mu'tezile ekolünün önde gelen reislerinden Sümâme b. Eşres Nümeyrî (ö. 213/828) de, hayvanlar ve çocukların ne cehenneme ne de cennete dâhil olacaklarını, toprak olacaklarını söylemiştir.[863] Ehl-i sünnete göre o çocuklar cennet ehlinin hizmetkârları olacaklardır.[864] Bu rivayetlerin en sahihi ise onların cennete dâhil olup, cennet ehlinin hizmetkârları olacakları minvalindeki rivayettir.[865]

3.1.10. Bedenin Yok Olması, Ruhun Mahiyeti ve Bekası

İnsan maddi bedeni ve manevi varlığı olan bir canlıdır. Bu sebeple beden ve ruhtan oluşan insan, dünyadaki ömrünü itmam ettikten sonra eceliyle ölür ve bu dünyadan ayrılır. Kelam ilmi, insanı ölümünden önce inanç açısından ele alırken, ölümünden sonra da bedeni ve ruhuna yönelik safhaları ile ele alır.

Berzencî'ye göre insan, mevcut hayatında bedenine tedbir ve tasarruf suretiyle ruha taalluk eder. Hayatını kaybedince o ruhun cesetten ayrılması gerçekleşir. Mü'min insanın ruhu, ölümünden sonra arş-ı azîmin kandillerinde bulunan yeşil kuşların kursağına girip rahat ve huzurlu olur. Mü'min olmayanların ruhu ise Siccîn denilen

---

[860] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 109; Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 43.

[861] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r-Râzî*, 20/173-174.

[862] İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, 4/187-188.

[863] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 109-110; Aruçî, Muhammed, "Sümâme b. Eşres", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010) 130. Not. Sümâme b. Eşres'in eserleri günümüze ulaşmadığından bilgi ansiklopedi maddesinden alınmıştır.

[864] Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 168.

[865] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 43.

kâfirlerin ruhlarının bulundurulduğu mekândaki kurtların kursaklarına girip azap görürler ve elemli olurlar.[866]

Ruh ister mü'minin ister mü'min olmayan kişinin ruhu olsun, gerek nimette ve gerekse azapta bulunsun, güneşin ışığının yeryüzüne ulaşması gibi nimet ya da azap, ölünün cesedine taalluk eder. Ceset toprak olup da kabirden başka yere nakledilse bile ruhun cesede taalluku kesilmez. Ruhun cesede taalluku baki olup, ruh cesedin nimet ve rahatı ile mutlu ve huzurlu, azabı ile elemli olur.[867]

Öldükten sonra vücudun yok olup gitmesinde birtakım faydaların olduğunu belirten Berzencî, insan vücudunun yok olup gitmemesi halinde geride kalan insanları defnedecek yerin kalmayacağını ve geride kalanların ölen yakınlarının bedenlerinin yok oluşuyla teselli bulabileceğini ifade eder.[868]

3.1.11. Ölümden Sonra Bedeni Yok Olmayacak Kimseler

Berzencî, öldükten sonra bedeni toprakta çürümeyecek kişilerin tasnifini yaparak şu neticelere varmıştır:

3.1.11.1.Peygamberler

Zeyd b. Erkam'dan merfû olarak zikredilen kutsi hadise göre Hz. Peygamber Allah'ın şöyle buyurduğunu zikretmiştir. "*Kullarıma üç şeyi bahşettim. Hayvanları ekinlerin üzerine gönderdim. Eğer böyle olmasaydı, idareciler altın ve gümüşü yığdıkları gibi ekinleri de yığarlardı. Öldükten sonra cesedin değişimi yani yok olması olmasaydı kişi sevdiğini gömemezdi. Üzüntülü ve kederli kişiler bunlara teselli*

[866] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 70.

[867] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 70.

[868] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 110.

bulamazlardı."[869] ve "*Allah ruhtan daha güzel bir şey yaratmamıştır. Allah bir şeyden ruhu kaldırdığı zaman o beden çürür.*"[870]

Bütün bu delillere göre bedenin değişmesi ve bozulması açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak şekilde açık seçik olarak görülür. İnsan bedenine gelince, beden toprak altında gömülü olduğundan ve Allah'tan başka onun sırrını kimsenin bilmemesinden dolayı açıklanmasına ihtiyaç duyulduğunu belirten Berzencî, insan bedeninin yok olacağını, ancak bu çürümeden Hz. Peygamber'in mutlak olarak istisna olduğunu şu hadis ile delillendirmiştir: Enes'ten (ra) rivayet olduğuna göre Rasulullah, "*'Cuma günü bana çokça salavat getirin. Çünkü sizin salavatınız bana arz olunur.' Bunun üzerine Enes'in, 'Ya Rasulallah! Nasıl oluyor da bizim sana salavatımız ulaşıyor? Çünkü senin bedenin çürüdü, sen yok oldun.' demesi üzerine Rasulullah, 'Allah yeryüzüne peygamberlerin cesetlerini haram kılmıştır.'*"[871] buyurdu. Berzencî de bu hadisi delil getirerek peygamberlerin öldükten sonra bedenlerinin çürüyüp yok olmayacağını belirtmiştir.

3.1.11.2.Şehitler

Savaş meydanında şehit olanların cesetlerinin yok olmayacağını belirten[872] Berzencî bu görüşünü Uhud şehitleri ile ilgili nazil olan şu ayetlere dayandırmıştır: "*Allah yolunda öldürülenlere sakın ölüler demeyin. Bilakis onlar diridirler ve O'nun katında rızıklandırılırlar. O şehitler Allah'ın kendilerine bağışladığı lütuf ve ihsandan dolayı sevinirler.*"[873] Bu ayetin mecazını bazıları, onların cesetlerinin kabirlerinde kalacağı, toprak altında çürüyüp yok olup gitmeyeceği şeklinde anlamışlardır. Onlar bu görüşlerini sağlamlaştırmak için şu delili getirmişlerdir: Muâviye (ö. 60/680),

---

[869] قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم) يقول الله عز وجل توسعت على عبادي بثلاث خصال بعثت الدابة على الحبة ولولا ذلك لكنزها ملوكهم كما يكنزون الذهب والفضة وتغير الجسد من بعد الموت ولولا ذلك لما دفن حميم حميمه وسليت حزن الحزين ولولا ذلك لم يكن يسلو Münâvî, Muhammed Abdurraûf b. Tâceddin b. Ali Muhammed Münîr ed-Dımeşkî, *el-İhtilâfâtü's-Seniyyeti bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyyeti* (Dımeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1426), 118 (98. Hadis)

[870] ما خلق الله شيئا أطيب من الروح ما نزع من شيء إلا أنتن Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*, 215.

[871] أَكْثِروا عليَّ منَ الصَّلاةِ فيهِ فإنَّ صلاتَكُم معروضةٌ عليَّ قالَ قالوا يا رسولَ اللَّهِ وَكَيفَ تُعرَضُ صلاتُنا عليكَ وقد أرِمتَ - يقولونَ بليتَ - فقالَ إنَّ اللَّهَ عزَّ وجلَّ حرَّمَ علَى الأرضِ أجسادَ الأنبياءِ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 182/1047.

[872] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 111.

[873] وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَيهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ Âl-i İmrân 3/170-171.

şehitlerin kabirlerinin üzerinden bir su yolu geçirmek istediğinde o yol üzerinde yatanların yakınlarının çağrılmasını isteyerek kabirdekilerin yerlerinden çıkarılmalarını emrettiğinde çıkarılan bedenlerin vücutlarının henüz ıslak olduğu görülmüştür. Kabirden onları çıkaran kişilerden birinin küreği kabirde yatanlara dokununca, ayağından kan fışkırdığının görüldüğünü dile getirmişlerdir.[874]

Suyûtî, Uhud şehitlerinden iki sahabinin mezarlarının sel sebebiyle sürüklenmesi ve kabirlerinin açığa çıkması neticesinde, şehitlerin kabrinin nakledilmesi amacıyla mezar kazıldığını, açığa çıkan şehitlerin bedenlerinin, üzerinden kırk altı yıl geçmesine rağmen daha dün defnedilmiş gibi çürümediğini, hatta yaralı bir şehidin yarasının taze ve kanar bir şekilde olduğunu nakletmiştir.[875]

Berzencî'ye göre, bütün bunlar Allah'ın kudretine nispetle böyledir. Bunda şaşılacak bir durum yoktur. Kehf suresinde anlatılan Ashâb-ı Kehf'te de hayret edilecek bir durum söz konusu değildir. Zira, "*Sen onları uyanık sanırdın. Halbuki onlar uykudaydılar.*"[876] ayeti bunu teyit etmektedir.

Müellif, şehitlerin bedenlerinin yok olmayacağını kendi açısından temellendirirken Ashâb-ı Kehf'in sıkıştıkları mağarada üç yüz dokuz yıl uyumalarını ve bu sürede cesetlerinin bozulmadığından hareketle şehitlerle Ashâb-ı Kehf'i kıyas yapmıştır. Kanaatimize göre bu kıyas yerinde bir kıyas değildir. Zira Ashâb-ı Kehf, zikredilen bahiste hem ölmemiş hem de şehit olmamışlardır. Ashâb-ı Kehf'in kıssası her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de geçse de bu kıssa, İslam tarihinde yaşanmış bir olay değildir.

3.1.11.3. Günahsızlar

Berzencî'ye göre, bedenin çürümesinden istisna olan bir başka grup da Allah'a isyan etmeyip günah işlememiş kimselerdir.[877]

---

[874] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 111.

[875] Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr bi* Şerhi *Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*, 316-317.

[876] وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظاً وَهُمْ رُقُودٌ el-Kehf 18/18.

[877] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 112.

3.1.11.4. Müezzinler

Berzencî'ye göre, bedenin çürümesinden istisna olan bir başka grup da sevabını Allah'tan uman müezzinlerdir. Zira İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber, "*Sevabını Allah'tan uman bir müezzin, kanını akıtan şehit gibi kabrinde çürümez.*"[878] buyurduğundan yukarıda sayılan nitelikleri taşıyan müezzinlerin bedenleri çürüyüp yok olmayacaktır.

3.1.11.5. Kur'an Hizmetkârları

Berzencî'ye göre, Kur'an hafızlarının bedenini toprak çürütmez. Onların bedenleri yok olmaz. Hz. Peygamber, "*Kur'an hafızı öldüğü zaman Allah toprağa onun bedenini yememesi için vahyeder. Toprak da 'Ya Rabbi! Senin kelamın onun kalbinde iken ben onu nasıl yerim?' der.*"[879] buyurarak Kur'an hafızlarının bedenlerinin çürümeyeceğini belirtmiştir.[880]

3.1.11.6. Allah Rasulü'nü Sevip Ona Uyanlar

Berzencî'ye göre, peygamberlerin en hayırlısı olan Hz. Peygamber'i sevip, kalbiyle, lisanıyla, ameliyle ve diliyle ona uyanlar, onun sünnetini yerine getirenler, onun sözünü dinleyip, fiilini ve amelini yapanlar, emirlerine uyup yasakladıklarından kaçınanlar, kolay ve zor zamanlarda onun edebiyle edeplenenler, koyduğu şer'i hükümleri tercih edenler, nefsinin heva ve heveslerine karşı gelenler, Allah'ın rızası için gerektiği zaman kullara bile karşı gelenler, şehvetinin önüne geçenler, Peygamberimizi seveni sevip, onun buğzettiğine buğzedenler, artık Rasulullah'ın ehl-i beyti ve sahabesi gibi olurlar. Onun düşmanına düşman olanlar, ona buğzedenlere buğzedenler Allah ve Rasulü'nü tam bir sevgi ile sever. Yeşil bir ağaçta suyun yürümesi gibi onu sevenin bütün mevcûdâtına Rasulullah sevgisi cereyan eder.

---

[878] المؤذن المحتسب كالشهيد المتشحط في دمه، إذا مات لم يدود في قبره Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Ṣaḥîḥu Mevâridi'ẓ-ẓamʾân* (Riyad: Dâru's-Samîyyi, 1422). 2/246, 852. Zayıf Hadis.

[879] إذا مات حامل القرآن أوحى الله إلى الأرض ان لا تأكلي لحمه، قالت الهى كيف آكل لحمه وكلامك في جوفه İbn Asâkir, el-İmâm Hâfız Ebî'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh eş-Şâfî, *Mu'cemu'ş-Şuyûh* (Dımeşk-Beyrût: Dâru'l-Beşâir, 1421), 1586; Müttakî, el-Hindî Allâme Ebu'l-Hasen, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl* (Ürdün: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, 2005), 151. (Garib Hadis)

[880] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 112.

Böylece Allah'ın buyurduğu, "*Eğer Allah'ı seviyorsanız ona (peygambere) uyun ki Allah da sizi sevsin.*"[881] ayeti mucibince Allah'ın sevgili kulu olur. Kim Allah'ı severse o kişi, peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve salihlerle birlikte olur.[882]

Berzencî, Allah Rasulü'nü sevip ona tabi olanların bedenlerinin toprakta çürümeyeceğine dair görüşlerini hadislerden örnek vererek güçlendirmek istemiştir: "*Bir defasında bir adam Rasulullah'a gelerek kıyametin kopacağı zamanı sorar. Allah Rasulü de ona 'Onun için ne hazırladın?' dediğinde Adam, 'Çok fazla bir hazırlığım yok. Namaz, oruç ve sadaka olarak çok fazla bir azığım yok ama Allah ve Rasulü'nü çok severim.' deyince Allah Rasulü, 'Sen sevdiğin ile berabersin.'*[883] buyurdu."

"*Yine bir defasında bir adam Rasulullah'a geldi ve 'Ey Allah'ın elçisi! Sen bana ailemden ve malımdan çok daha sevimlisin. Seni çok anıyorum. Seni o kadar çok seviyorum ki sabrım tükeniyor ve hemen sana geliyorum ve sana bakıyorum. Kendi vefatımı ve senin vefatını düşünüyorum da biliyorum ki sen cennete gireceksin ve diğer peygamberlerle beraber derecen yükselecek. Eğer ben cennete girersem seni göremeyeceğim.' dediğinde hemen Allah, 'Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.'*[884] *ayetini indirdi. Rasulullah o kişiyi çağırdı ve bu ayeti okudu.*"[885]

Berzencî'ye göre yukarıda sayılan şartları haiz bir şekilde Rasulullah'ı gönülden seven bir kimse, mezkûr ayetin mükâfatına mazhar olur.

---

[881] اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ Â-li İmrân 3/31.

[882] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 112.

[883] Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6167; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2639. (Sahih Hadis).

[884] وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّٖنَ وَالصِّدّٖيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَۚ وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقًاۜ Nisâ 4/69.

[885] روى الطبراني أن ثوبان مولى رسول الله أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: "يا رسول الله لأنت أحب إليَّ من أهلي ومالي، وإني لأذكرك فما أصبر حتى أجيء فأنظر إليك، وإني ذكرت موتي وموتك فعرفت أنك إذا دخلت الجنة رفعت مع النبيين وإن دخلتها لا أراك"
فأنزل الله تعالى (وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا فدعا به فقرأها عليه **el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer, *el-İsâbe fî* Temyîzi's-*Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 3/40. (İsnadı Bilinmeyen Hadis).**

3.1.11.7. Helal Yoldan Rızkını Kazananlar

Helal yoldan rızık temin edenlerin bedenlerinin yok olmayacağının şüphe götürmez bir gerçek olduğunu belirten Berzencî, konu hakkındaki delilini isnadı zayıf olan bir hadise dayandırır. Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber, "*Kim ailesinin geçimi için helalinden rızık ararsa o kimse Allah yolunda cihat etmiş gibidir. Kim de dünyada rızkını aşırıya kaçmadan helalinden isterse şehitlerin derecesine yükselir.*"[886] buyurduğundan, bir kişi ailesinin geçimi için helal rızık peşinde koşar ve dünyalığı iffetli bir şekilde isterse o kişinin bedeni toprakta çürüyüp yok olmayacaktır.[887]

İnsanın şekil ve bedenden ibaret olmadığını belirten Berzencî, insanın ruh ve nefis gibi soyut özelliklere de sahip olduğunu, ruh ve bedenin ayrı ayrı şeyler olduğunu belirtir. Ruhun kişiye iyiliği emrettiğini ve kötülükten yasakladığını, nefsin de kötüyü emrettiğini ve kötüye yönelttiğini belirten Berzencî, kalbin buna karşı çıkarak nefsi iyiliğe davet ettiğini belirtir. Kalp mü'min ise ruha uyduğunu, fâcir ise nefse uyduğunu ve ruha asi olduğunu belirtir. Kişi ölünce hayatı sona erer, nefis ve ruh bedenden ayrılır. Ancak nefis ve ruh ölmez. Aksine devam eder ve sona ermez.[888]

Birtakım fırkalara mensup müslümanlar, felsefecilerin aksine bedenin öldüğünü ama ruhun ve nefsin kalıcı olduğunu belirtirler. Ruhun baki kalacağını söyleyenlerin delili, Suyûtî'nin de belirttiği gibi "*Her canlı ölümü tadacaktır.*"[889] ayetidir. Suyûtî'ye göre bu ayeti şu şekilde anlamak gerekir: Ölümü tadacak her canlının, tadılacak şeyden sonra baki kalması gerekir. Ölümü ruh tattığına göre, tadılacak ölümden sonra tadacak ruhun baki kalması gerekir. Ayet ve hadislerde kişinin ahirette nimet veya azap göreceği, mahşer meydanına çıkacağı, kabre gelip geçenleri anlayacağına göre baki kalması gerekir. Eğer kişinin ruhu yok olursa yukarıda anlatılanların bir önemi kalmaz.[890] Bir görüşe göre ölüler önce yok olacaklar, tekrar dirildikten sonra

---

[886] من سعَى على عيالِه من حِلِّه فهو كالمجاهدِ في سبيلِ اللهِ , ومن طلب الدُّنيا حلالًا في عفافٍ كان في درجةِ الشُّهداءِ Irâkî Hâfız Ebi'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahman b. Hüseyn, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr* (Riyad: Mektebetü't-Taberiyye, 1415), 2/113. (İsnadı Zayıf Hadis).

[887] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 113.

[888] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 113.

[889] كُلُّ نَفْسٍ ذَٰائِقَةُ الْمَوْتِ Âl-i İmrân, 3/185; Ankebût 29/57; Enbiyâ 21/35.

[890] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, 2/399.

kalacaklardır. Bu söze itibar edilmez. Ruhun helak olması veya fena bulmasının, cesetten ayrılmasından ibaret olarak anlaşılması gerektiğini belirten Berzencî, bu yok oluşun örf açısından anlık bir durum olduğunu ve kalıcı olmadığını, Allah'ın cennet, cehennem ve hûru'l-în gibi bazı şeyleri istisna ettiği gibi ruhu da istisna ettiğini belirtir.[891]

Ruhun mahiyeti ile ilgili bilgi veren müellif, ruhun müzekker veya müennes olabileceğini, mahiyeti, statüsü, hali ve durumu hakkında Kur'an'da mücmel ifadeler kullanıldığını belirterek ruhun mahiyeti hakkında çok fazla bilgi bulunmadığını ifade eder. "*Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki ruh rabbimin emrindedir.*"[892] ayetini de ruhun mahiyeti hakkındaki görüşüne delil olarak getirir.

İbn Mes'ud'dan rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "*Rasulullah, sahabeden bazıları ile beraberken hurma dalına dayanır. O esnada bir grup yahudi oradan geçer ve birbirlerine ruhun mahiyeti hakkında Hz. Peygamber'e soru sorulmasını isterler. Bunun üzerine onlardan biri, 'Ya Muhammed! Ruh nedir?' diye sorar. Bu esnada Hz. Peygamber hurma dalına dayanır vaziyette durmaya devam ederken ben de Hz. Peygamber'e sanki bir şey vahyolunacak zannettim. Hz. Peygamber, 'Sana ruhtan soruyorlar. De ki ruh Rabbimin emrindedir.*"[893] Rasulullah bu ayeti okumak suretiyle ruhun mahiyetinin Allah'ın ilmi dâhilinde olduğunu belirtmiştir. Buna göre ruh, mahlûkâtın idare âlemi olan arştan olup mahlûkât âleminden değildir.

Bazılarına göre ruh, rabbâni bir meseledir. Beşerin ve meleklerin ruhlarıyla ilgili bu cinsten her şey, emir âlemindendir. Berzencî'ye göre bu âlem, duyular, hayal, yön, mekân, bir yere bağlılık, yer, takdir, ölçü ve miktar gibi unsurlardan mücerred bir âlemdir. Kur'an-ı Kerim'de ruh ile ilgili ayetler mücmel olarak geçmektedir. Ayetler ve hadislerin öğretisine bakıldığında bu meseleyi derinlemesine incelemek ve araştırmak güzel karşılanmaz. En iyisi bu konuda sükût etmektir. Çünkü bu durum duyu organlarımızla bilemeyeceğimiz bir meseledir. Aklın bunu tasavvur etme imkânı

---

[891] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 113.

[892] وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۖ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي el-İsrâ 85.

[893] عن ابن مسعود رضي الله عنه - قال : كنت أمشي مع النبي صلى الله عليه وسلم في حرث في المدينة ، وهو متوكئ على عسيب ، فمر بقوم من اليهود ، فقال بعضهم لبعض : سلوه عن الروح . فقال بعضهم : لا تسألوه . قال : فسألوه عن الروح فقالوا يا محمد ، ما الروح ؟ فما زال متوكئا على العسيب ، قال : فظننت أنه يوحى إليه ، فقال وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۖ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا el-İsrâ 85. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 4721; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2794.

yoktur. Bizim ilmimiz, kaderin sırrını nasıl idrak edemiyorsa ruhun da hakikatini idrak edecek kabiliyette değildir.[894]

Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) ve İbn Abbas'ın ruh ile ilgili görüşlerine değinen Berzencî, onlara göre de Allah'ın, ruhu kendi ilmine münhasır kıldığını, mahlûkâtından kimseye bu konuda bilgi vermediğini ve kullarının bu konuyu araştırmasının caiz olmadığını, sadece ruhun var olduğuna inanmanın yeterli olacağını söylemiştir. İbn Abbas'ın da bu konuda Cüneyd-i Bağdâdî gibi düşündüğünü belirten Berzencî, bir defasında İbn Abbas'a ruh konusu sorulduğunda o, "*Ruh Rabbimin emrindendir.*"[895], "*Bu konunun peşine düşmeyin, üzerine gitmeyin. Allah'ın buyurduğu, Peygamberimizin dediği gibi, 'Size bu konuda az bir bilgi verilmiştir."*[896] *diye söyleyin*." demiştir. Selef âlimlerinin çoğu da aynı görüştedir.[897]

Sühreverdî, ruh ile ilgili birçok kişinin sözünü duyduğunu, bu konuya kısaca temas ederek sükût ve imsak ettiğini dile getirir.[898]

Berzencî'nin ifade ettiğine göre İmam Mâlik ruhun vücut gibi bir şey olduğunu öne sürer. Vücudun bir şekli olduğuna göre ruhun da bir şekli vardır. Ancak vücut yoğun cismani varlıklardandır. Ruh ise gözle görünmeyen hissi varlıklardandır. Kuşeyrî de nefsin ve ruhun şekil olarak melekler ve şeytanlar gibi gözle görünmeyen varlıklardan oluştuğunu dile getirir.[899]

Gazzâlî, ruh ve mahiyeti hakkındaki görüşlerini dile getirirken ruhu iki kısma ayırmıştır. Birincisi, ruhun ince bir cisim olduğunu, yerinin ise kalpteki boşluk olduğunu belirtir. Ona göre bu ruh, vücutta bulunan atardamarlar vasıtasıyla bedenin diğer bölümlerine yayılır. O, ruhun bedende yayılması, hayat ve duyu ışıklarının görme, işitme, koklama gibi duyumların ruhtan bedene taşınmasını, kandilden çıkan ışık hüzmelerinin evin bütün köşelerine ulaşmasına benzetir. Netice itibarıyla bu maddi

---

[894] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 114.

[895] قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي el-İsrâ 17/85.

[896] وَمَا اُوْتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا el-İsrâ 17/85.

[897] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 114.

[898] Sühreverdî, Allâmetü'l-Habîb Muhammed b. Zeyn, *er-Reddü ve't-Tâifü fî İhtisâri Avârifi'l-Meârif* (Umman: Dâru'l-İlmi ve'd-Da'veti, 1327), 129-130.

[899] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 115.

ışık evin her tarafına ulaşır ve evi aydınlatır. İşte hayat, duvara yansıyan ışığa, ruh kandile, ruhun içteki akışı ve hareketi ise kandili taşıyan kişinin hareket etmesiyle kandilin de hareket etmesine benzer. İkincisi, ruhun insandaki bilen ve idrak eden ilahî bir vergi olduğunu belirtir. Ona göre Allah'ın, "*De ki ruh, Rabbimin işlerindendir.*"[900] anlamındaki ayette kastedilen ruh budur. Demek ki ruh, akıllar ve zihinlerin çoğunluğunun hakikatini kavramaktan âciz kaldığı olağanüstü bir gerçekliktir.[901]

Ruh konusunda Cüveynî'nin görüşlerine de yer veren Berzencî, Cüveynî'nin ruh konusunda ihtilafın olduğunu, ruhun yemyeşil bir bitkide bulunan suyun karışımı gibi, beden ile iç içe girmiş latif bir varlık olduğunu belirttiğini,[902] Hz. Ali'den rivayet edilen bir söze göre ruhun cesetteki durumunun mananın lafızdaki durumuna benzediğini belirtmiştir.[903]

Kişi öldükten sonra ruhunun ne olacağına dair görüş belirten Nesefî, ruhu beş kısma ayırmıştır. Birincisinin peygamberlerin ruhları olduğunu, öldükten sonra cesetten çıkan ve suretine dönüşen, cennette olan, nimet gören, arşın altında asılı bulunan ruh olduğunu; ikincisinin şehitlerin ruhları olduğunu, öldükten sonra cesetten çıktığını, kuşun karnında bulunduğunu, cennette hazır bulunan ve nimet gören ruh olduğunu; üçüncüsünün itaatkâr mü'minlerin ruhları olduğunu, bunların cennet bahçelerinde bulunduğunu, cennet nimetlerinden faydalanmayan ancak cennete bakan ruh olduğunu; dördüncüsünün isyankâr mü'minlerin ruhları olduğunu, bu ruhların gökler ve yer arasında havada bulunduğunu; beşincisinin kâfirlerin ruhları olduğunu, bunların yedi kat yerin altında, kuşların karınlarında, cesetlerine bitişik bir şekilde, karanlık bir yerde mahkûm olduğunu, bunların ruhlarının azap gördüğünü, cesetlerinin de bu azabı hissettiğini belirtmiştir.[904]

Nefis ve ruh kavramlarının birbiriyle münasebetine değinen ve ruhun mahiyeti hakkında âlimlerin görüşlerine yer veren Berzencî, ruhun toprağa bitişik olduğunu

---

[900] قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّي el-İsrâ 17/85.

[901] Gazzâlî, *İhyâu* Ulûmi'd-*Dîn*, 878; Çağrıcı, Mustafa, *İhyâ (Muhtasar İhyâu Ulûmi'd-Dîn Tercümesi)* (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-Kaynak Eserler, 2020), 3/6.

[902] Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâdi'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd* (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 292.

[903] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 115.

[904] Nesefî, Bahru'l-*Kelâm*, 222-223.

belirtir. Şayet ruh toprağa bitişik olmasaydı, kabirde yatanlar kabir ziyareti yapanlardan bir fayda görmeyeceklerini, iyi insanların hayırlı kimseler adına duası, yalvarmasının bir işe yaramayacağını belirtir. Yahudilerden, hristiyanlardan, mecûsîlerden ve müslümanlardan dünyada bulunan bütün din ve mezhep fırkaları kabirleri ziyarete gidiyorlar. Ziyaretçiler kabirde bulunanlar için hayır dualar ediyorlar. Eğer ruh beden ile bir arada olmasaydı, bütün bu insanların bu ziyaretleri abesle iştigal olurdu.[905]

Berzencî, Gazzâlî'nin ölümü hatırlayıp ibret almak kabilinden kabir ziyaretinin müstehap olduğunu belirttiğini söyler. Kabir ziyaretinin ziyaretçiye ölümü hatırlatması bakımından önemli olduğunu belirtir. Kabir ziyaretine devam edenleri, selim fırtrat sahibi ölülerin, ziyaret edenleri gördüğüne delalet ettiğini dile getirdiğini söyler.[906]

İbn Hacer'in, mü'minlerin ruhları İlliyyîn'de,[907] kâfirlerin ruhlarının Siccîn'de[908] bulunduğunu söylediğini belirten Berzencî, her ruhun cesediyle dünyadaki bağa benzemeyen manevi bir bağı olduğunu vurgular. Bu durum uyuyan kimsenin durumuna benzer. Hatta uyuyan kimsenin durumundan çok daha ileri seviyededir.[909] İbn Abbas'a bedenin ölümünden sonra ruhların durumu ile ilgili sorular sorulur. Ona, "*Ruhlar cesetlerden ayrıldıktan sonra nereye gider?*" *diye sordular. O da* "*Lambanın yağı bittikten sonra ışık nereye gider?*" *dedi. Yine ona* "*Ceset çürüdüğü zaman nereye gider?*" *diye sordular. O da* "*Kişi hasta olduğu vakit eti nereye gider?*" diye cevap verdi.[910]

Netice itibarıyla, kişi öldükten sonra bedeni yok olacak ancak insanların bedenlerinden acbü'z-zeneb[911] denilen bir parça yok olmayacaktır. Acbü'z-zeneb,

---

[905] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 70; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 116.

[906] Gazzâlî, *İhyâu* Ulûmi'd-*Dîn*, 4/1872-1875; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 116.

[907] **İlliyyîn:** İyilerin **amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında Kur'an terimi. Üzüm, İlyas, "İlliyyîn"** ***Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*** **(İstanbul: TDV, 2000), 123.**

[908] Siccîn: Kötülerin amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında Kur'an terimi. Üzüm, İlyas, "İlliyyîn" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000), 123.

[909] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 116.

[910] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 293.

[911] **Acbü'z-Zeneb: İnsanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedenin** özünü **oluşturduğu kabul edilen madde, kuyruk sokumu. Yavuz, Yusuf Şevki, "Acbü'z-Zeneb",** ***Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*** **(İstanbul: TDV, 1988), 319.**

kuyruk sokumunun başında hardal misali sert bir parçadır. Bu misal insana uyarlandığında bu parça bir bitkinin tohumuna benzer. Mahlûkât âlemi kıyamet günü oradan yeniden doğacaktır. Cesedin diğer kısımları parçalanıp yok olacağı halde bu kısım kıyamete kadar parçalanıp yok olmayacaktır. Hadiste, "*Toprak bütün âdemoğlunun bedenini yer ve yok eder. Ancak acbü'z-zeneb denilen kuyruk sokumu hariç. Âdemoğlu oradan diriltilecek, oradan meydana getirilecektir.*"[912] buyurulmuştur.

3.2. Kabir Azabı

3.2.1. Kabir Halleri

Kabir azabı, İslam düşünce tarihinde kelam ve itikadi İslam mezhepleri açısından tartışma konusu olan ve halen güncelliğini koruyan bir mevzudur. Bu konudaki tartışmaların esas sebebi, Kur'an'da açık delillerin bulunmayışı sayılabilir. Esasında fırka-i nâciye ve fırka-i dâlle ile ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at diye tabir edilen gruplar, konu ile ilgili görüşler ileri sürmüşler ve bir görüş birliğine varamamışlardır. Ehl-i sünnet mensupları kabir azabının ve nimetinin varlığını kabul ederken, Mu'tezile mezhebi, Allah'ın mutlak adaletine uygun olmadığını düşündüklerinden kabir azabı ve nimetine karşı çıkmışlardır. Nitekim Eş'arî, Mu'tezile'nin kabir azabını inkâr ettiğini belirtir.[913]

Berzencî'ye göre, bir kişi vefat edip kabre girdiğinde o kimse için münker ve nekir meleklerinin sualinin, tekrar cismani diriltilmenin, mizanın ve havzın hak olduğuna dair şer'i deliller mevcuttur. Berzencî, kabir azabının varlığı ile ilgili, "*Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyamet koptuğunda, 'Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!' denilecek.*"[914] ayetini delil göstermiştir. Ayette belirtilen azap, sabah akşam cehenneme sokulacakları azaba atfedilmiştir. Bu da kabir azabının var olduğuna delalettir. Bu ayetten anlaşılan neticenin kıyamette görülecek azabın farklı, kabirde görülecek azabın farklı olduğu şeklindedir. Dolayısıyla ayette geçen sabah akşam azap görme durumu, bu azabın kabir azabı olduğunu ispat

[912] كُلُّ ابْنِ آدَمَ يَأْكُلُهُ التُّرابُ، إِلَّا عَجْبَ الذَّنَبِ منه، خُلِقَ وفيهِ يُرَكَّبُ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 4935; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2955.

[913] Eş'arî, *el*-İbâne *an Usûli'd-Diyâne*, 604.

[914] اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُواً وَعَشِياًّ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ el-Mü'min 40/46.

etmektedir. "*Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün iki defa dirilttin diyecekler.*"[915] ayetindeki öldürme fiili dünyadaki öldürmekten başka bir şey değildir. Ayette belirtilen öldürme ve diriltme fiilleri ile kabirde tekrar diriltme, sonra kabirde sualden sonra tekrar öldürme, sonra haşr için tekrar diriltme anlatılmaktadır. Burada tekrar diriltme meselesini kabul edenler, kabirde sual sorulacağını, azabın ve nimetin var olacağını kabul etmektedirler. Berzencî'ye göre, Hz. Peygamber ve selef-i sâlihîn kabir azabından sakınmışlardır.[916] Bir başka görüşe göre kabir azabı, çoğunluğa göre kabre izafe edilen berzah azabıdır.[917] Aynı şekilde Eş'arî de yukarıda zikredilen ayet[918] ile birçok hadisin kabir azabının varlığının ispatı olduğunu belirtir.[919]

Berzencî'ye göre, ölen kişi ister kabirde ister kuşların kursağında isterse yırtıcı hayvanların karınlarında, yırtıcı hayvanlar tarafından paramparça edilmiş, havada asılı, denizde boğulmuş olsa bile azabı hak etmiş ise kabir azabı görecektir. Hayvanın kursağında ya da karnında zorluğu çekecek ve azap görecek organ, Allah'ın kudretine göre belli parçalardır. Bu organlarda idrak gücü bulunacak, yani kabrin azabını veya nimetini tadacak güce tekrar kavuşacaktır. Ruh bedene tekrar girecektir. Ancak bu bedende hayat emaresi görülmesine gerek yoktur. Zira uyuyan kimsenin yanında bulunanlar uyku esnasında uyuyanın neler çektiğini, hangi halleri yaşadığını bilemezler. Uyuyan kimse rüyasında kendisini sokan bir yılan görebilir. Bu rüyadan ötürü acı çekebilir. Rüyasında, bağırır, çağırır, alnı terler ve bulunduğu yerde huzursuz olur. Bütün bunları kişinin kendisi hisseder. Uyanık kimsenin hissettiği gibi bazı sıkıntıları hisseder. Bütün bunlar olurken yanında bulunan kimse ona bakar ve onu sakin bir şekilde uyur zanneder. Uyurken eza gören kimsenin hissettiği acıları yanında bulunanlar hissedemez.[920] Netice itibarıyla ölen kişi kabrinde azap da görebilir, nimete de kavuşabilir. Kabirde azap veya nimet görme zahiren görülmese de yukarıda sayılan gerekçe ve deliller itibarıyla bunun olmadığı anlamı çıkmaz.

---

[915] رَبَّنَآ اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ el-Mü'min 40/11.

[916] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 89.

[917] Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, 181.

[918] el-Mü'min 40/46.

[919] Eş'arî, *el-İbâne an* Usûli'd-*Diyâne*, 604-609.

[920] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 89.

3.2.2. Kabir Azabı Görecek Kişiler

Kabir azabının varlığı ile ilgili delilleri ve görüşlerini dile getiren Berzencî, kabir hayatında kimlerin söz konusu azaba muhatap olacağını da açıklar. O, konu ile ilgili görüşlerini dile getirirken ayet, hadis ve örneklerden iktibas yaparak görüşlerini temellendirmeye çalışır. Ona göre kabir azabı görecek kişiler şunlardır:

3.2.2.1. Kâfirler ve Allah'ın Azap Görmesini Takdir Ettiği Kimseler

Küfür üzere ölen kâfirler ile ister kabre konulsun veya konulmasın, asılmış, denizde boğulmuş, yırtıcı hayvanlar parçalayıp yemiş, yanmış, kül olmuş, rüzgârda uçup gitmiş olsun hiç fark etmez Allah'ın kabirde azap görmesini takdir ettiği kimseler de kabirde azap görecektir. Azabı veya nimeti hak eden kişi, ehl-i sünnetin ittifakıyla bu keyfiyeti hem bedende hem de ruhta hissedecektir. Kişinin öldükten sonra göreceği muamelenin "kabir azabı veya nimeti" tabiriyle isimlendirilmesinin sebebi, insanların çoğunun öldükten sonra kabre konulmasından dolayı genel kullanım şeklindedir. Çünkü ölen insanlardan oran itibarıyla pek nadir kişiler kabre konmayarak denizlerde kaybolur, yırtıcı hayvanlar veya kuşlar tarafından yenilir.[921]

Berzencî'nin, kâfirlerin kabirde azap göreceğine dair ileri sürdüğü deliller hadislere dayanmaktadır. Ebû Hureyre'den rivayetle Rasulullah'ın şu hadisleri, müellif tarafından kâfirlerin kabirde görecek oldukları azaba delil olarak gösterilmiştir:[922] "*Kâfire kabrinde doksan dokuz adet zehirli yılan musallat olur. Kıyamet gününe kadar o kişiyi sokar.*"[923], "*Kâfire birisi baş tarafından diğeri de ayak tarafından olmak üzere iki yılan tasallut edilecek ve o kişiyi sokacak. Her soktuğunda kıyamet gününe kadar tekrar tekrar dönüp sokacak.*"[924], "*Hz. Peygamber Ebû Talha'nın hurmalığında*

---

[921] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 61; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 89.

[922] Berzencî, *Ebhe'l-*kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 90.

[923] يسلط علي الكافر في قبره تسعة وتسعين سنينا Hadis, müellifin eserinde bu şekilde geçerken, Elbânî'nin eserinde ise عذابُ الكافرِ في قبرِه ! والذي نفسي بيدِه ؛ إنَّهُ يُسلَّطُ عليه تسعةٌ وتسعون تنِّينًا – أتدرون ما التنِّينُ ؟ varyantında geçmektedir ve hadisin sahihlik derecesi hasen garibdir ve senedi zayıftır. (Dârımî, 2/326, Tirmizî, 2460) Dârımî, *Sünenü'd Darımi*, 2815; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Ṣaḥîḥu Mevâridi'z-ẓamʾân*, 1/343-344, H. No 651.

[924] يُرْسَلُ على الْكَافِرِ حَيَّتَانِ واحدةٌ مِنْ قِبَلِ رَأْسِهِ والأخرى مِنْ قِبَلِ رِجْلَيْهِ يَقْرُصانِهِ قَرْصًا كُلَّمَا فرغَتَا عَادَتَا إلى يومِ القيامَةِ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4280. İsnadı Hasen.

bulunduğu sırada, Bilal de Hz. Peygamber'in arkasında yürürken Rasulullah bir kabre uğradı ve Bilal'e, 'Ya Bilal! Bu kabrin sahibini tanıyor musun? Bu kabirde benim duyduklarımı sen de duyuyor musun? O şu anda azap çekiyor.' dediğinde kabir sahibi soruluyor ve yahudi olduğu ortaya çıkıyor."[925]

3.2.2.2. Ehl-i Tevhid Olan Bazı Müslümanlar

Berzencî, İbn Kayyım'ın (ö. 751/1350) kabir azabını iki kısma ayırdığını belirtir. Birincisi, kâfirlerin gördüğü gibi daimi olan kabir azabıdır. İkincisi, bazı suçları hafif olan asilerin gördüğü kesintili kabir azabıdır. İkinci kısımda kalan asi mü'minler suçları miktarınca azap görecekler ve dünyada kalan kişilerin duası, verdikleri sadakalar, cuma gününün girmesi, ramazan ayının girmesi gibi vesilelerle azapları kaldırılacak ve bir daha azap görmeyeceklerdir. Şayet asi müslüman cuma günü veya gecesi vefat ederse ona kabir azabı bir an isabet edecek ve kıyamete kadar artık kabir azabı görmeyecektir. Cuma günü dışında vefat eden asi müslümanın kabir azabı ise cuma günü ve gecesi geldiğinde kesilecek ve bir daha kıyamete kadar ona azap olunmayacaktır. Ancak Berzencî'ye göre bu görüşün delile ihtiyacı vardır.[926] Nesefî, konuyu daha da genişleterek Hz. Peygamber hürmetine kâfirlere de cuma günleri ve ramazan ayında azap olunmayacağını söylemiştir.[927] İbn Kayyım'a göre kabir azabı kesintili olmalıdır. Çünkü kabir azabı dünya ve dünyada olan şeyler için görülen bir azaptır. Dünya ve dünyada olanlar kesintili ve nihayeti olduğuna göre kabir azabının da bir sonu olması gerekir. Ancak bunun miktarı ve süresi bilinmez.[928]

Berzencî'ye göre, bazı asi müslümanların azap göreceğine dair deliller sayılamayacak derecede fazladır. Onlardan birisi kabir azabı ile ilgili olarak ehl-i sünnetin kahir ekseriyeti tarafından delil olarak gösterilen meşhur hadistir. O hadiste Rasulullah, "*Rasulullah bir defasında iki kabre uğrar ve 'Bu ikisi azap görüyor. Azap görmelerinin sebebi de çok büyük şeyler değil. Bunlardan birisi bevlinden*

---

[925] عن أنس بن مالك، قال: أخبرني بعض من لا أتهمه من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، أنه قال: بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم وبلال يمشيان بالبقيع، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " يا بلال، هل تسمع ما أسمع؟ " قال: لا، والله يا رسول الله ما أسمعه، قال: " ألا تسمع أهل هذه القبور يعذبون؟ "فَوُجِدَ يَهُودِيًّا. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13719. Sahih Hadis.

[926] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 90.

[927] Nesefî, Bahru'l-*Kelâm*, 219.

[928] Suyûtî, Şerhu's-Sudûr, 182; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 90.

sakınmıyordu. Bir diğeri ise insanlar arasında koğuculuk yapıyordu.' diye söyledi. Sonra Rasulullah yaş bir dal aldı. O dalı ikiye böldü her birini bir kabre koydu. Rasulullah'a niye böyle yaptığı sorulduğunda, 'Bu dallar kurumadığı sürece bunların azapları belki hafifler.'[929] buyurdu." Rasulullah'ın bu hadisi vesilesi ile kabirlere veya kabristanlığa ağaç veya bitki dikmek mübah olarak görülmüştür. Kurumadıkları ya da fonksiyonlarını kaybetmedikleri sürece dikilen bu ağaç ve bitkilerin koparılması veya kesilmesi hoş görülmemiştir.

Müellife göre, bazı fâsık müslümanlara olduğu gibi bazı taat sahibi müslümanlara da kabir azabı ve nimeti olacaktır. Allah'ın şehitler gibi nimet ve rızık vermeyi murat ettiği kimseler kabirde nimet görecek, kabirleri genişleyecek, nurlanacak ya da başka bir şekilde nimet göreceklerdir.[930] Kabirde nimet görecek kimseler ile alakalı delilleri Berzencî şöyle sıralamıştır: "*Rasulullah, 'Mü'min kabrinde (yeşil) bir bahçededir. Kabrinde memnun olacaktır ve kabri onlara yetmiş zira' genişleyecektir. Öyle ki kabri dolunay gibi aydınlanacaktır.'*"[931] şeklinde ve "*Âlim öldüğünde Allah ona kabirde ilmini gösterecek ve o kimseyi kıyamete kadar hoşnut edecektir. Yeryüzündeki sıkıntıları ondan giderecektir.*"[932] şeklinde buyurmuştur. Bütün bu muameleler kabirdeki sualden sonra olacaktır.

3.2.3. Kabrin Sıkıştırması

Kişi ölüp kabre girdiğinde ister mü'min ister kâfir, ister itaatkâr ister asi olsun kabir iki tarafından ölüyü sıkacak ve bundan hiç kimse kurtulamayacaktır. Kabrin sıkıştırması ve kabrin sıkıştırmasından istisna edilen kişileri belirten hadisler mevcuttur.

---

[929] مرَّ النَّبيُّ صلَّى اللهُ عليه وسلَّم على قبرينِ فقال: (إنَّهما ليُعذَّبانِ وما يُعذَّبانِ في كبيرٍ ثمَّ قال: بلى أمَّا أحدُهما فكان يسعى بالنَّميمةِ وأمَّا الآخَرُ فكان لا يستنزِهُ مِن بولِه)ثُمَّ دَعَا بجَرِيدَةٍ، فَكَسَرَهَا كِسْرَتَيْنِ، فَوَضَعَ علَى كُلِّ قَبْرٍ منهما كِسْرَةً، فقِيلَ له: يا رَسولَ اللَّهِ، لِمَ فَعَلْتَ هذا؟ قالَ: لَعَلَّهُ أنْ يُخَفَّفَ عنْهما ما لَمْ تَيْبَسَا أوْ: إلى أنْ يَيْبَسَا. Buhârî, *Sahîhu'l- Buhârî*, 216-218; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 292.

[930] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 90-91.

[931] إنَّ المُؤمِنَ في قَبْرِهِ لَفِي رَوْضَةٍ خَضْرَاءَ، وَيُرْحَبُ لَهُ قَبْرُهُ سَبْعُونَ ذِرَاعًا، وَيُنَوَّرُ لَهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ البَدْرِ Elbânî, *Ṣaḥîḥu Mevâridi'ẓ-ẓamʾân*, 392/3122. İsnadı Hasen Hadis.

[932] وأخرج الديلمي عن إبن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا مات العالم صور الله علمه في قبره يؤنسه إلى يوم القيامة ويدرأ عنه هوام الأرض Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, 158. Muteber hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Esasında kabrin ölen kimseyi sıkması, toprağın insanın anası gibi olması sebebiyledir. İnsanlar ve birçok canlı topraktan yaratılmıştır. Anası uzun bir müddet evladından ayrılmış olsa da görüştükleri zaman toprak kişiyi evladını kucağına alıp onu sıkan anne gibi sıkacaktır.

Bir kimse dünyada iken Allah'a itaat etmiş ise toprak onu şefkatle sıkar. Bir kimse de asi olmuş ise toprak onu gazap ve şiddetle sıkar. Sözü edilen kabrin sıkıştırması süt emen çocuklara, fâsıklara, fâcirlere ve salihlere de şamildir.[933] Yani toprak herkesi sıkacaktır. Hatta Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) şöyle demiştir: "*Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz, ashab-ı kiramın ileri gelenlerinden Saad b. Muâz hakkında buyurdu ki, 'Bunun için Arş-ı Azîm titremiş ve semanın kapıları açılmıştır. Yetmiş bin melek kendisine şahitlik etmiştir. Bununla beraber kabir onu bir defa sıktı ve daha sonra kurtuldu.'*"[934] Hüzeyfetü'l-Yemânî şöyle rivayet etmiştir: "*Rasulullah ile bir cenazede bulunuyorduk. Bir kabrin başına vardık. Peygamberimiz o kabrin başında oturdu ve göz gezdirmeye başladı. Sonra dedi ki; 'Mü'minin üzerine kabir kapatılır. Kâfirin üzerine de ateş kapatılır.'*"[935]

Enes'ten rivayet edilen hadise göre, "*Aleyissalâtü vesselâm Efendimiz, 'Fâtıma binti Esed'den başka kimse kabrin sıkıştırmasından kurtulamadı.' buyurduğunu söylemiştir. Orada bulunanlar, 'Ya Rasulallah! Mahdumun Kasım da kurtaramadı mı?' diye sorulunca, Rasulullah, 'İbrahim bile kurtaramadı. Ancak nebileri kurtuldu.'*"[936] buyurdular.

Berzencî, Tirmizî'nin, "*Hiçbir kimse yok ki küçük bir hatası dahi olsa kabir onu sıkmasın. Eğer o kişi salih ise bu sıkma onun için mükâfat olacaktır ve Allah'ın*

---

[933] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 62; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 91.

[934] يقولُ النَّبيُّ صلَّى اللهُ علَيه وسلَّم في حق سعد ابن معا ذ هذا الذي تَحَرَّكَ لهُ العرْشُ ، وفُتِحَتْ لهُ أبوابُ السماءِ ، وشهِدَهُ سبْعونَ ألْفًا من الملائِكةِ ، لقدْ ضُمَّ ضَمَّةً ، ثمَّ فُرِّجَ عنْهُ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* 5333. Sahih Hadis. Elbânî, *Sahîhu Sünenü'n-Nesâî,* 2054.

[935] كُنَّا مع النَّبيِّ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ في جِنازةٍ، فلمَّا انتَهَيْنا إلى القَبرِ قَعَدَ على شَفَتِه، فجَعَلَ يُرِدِّدُ بَصَرَه فيه ثم قال: يُضغَطُ المُؤمِنُ فيه ضَغْطةً تَزولُ منها حَمائِلُه، ويُملأُ على الكافِرِ نارًا Ahmed b. Hanbel, Tahkik ve Tahric: Şuayb el-Arnâvûd ve Adil Mürşid, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1316), 38/23457. Şüpheli Hadis, İsnadı Zayıf.

[936] عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال " ما عفي أحد من ضغطة القبر إلا فاطمة بنت أسد " قيل: يا رسول الله: ولا القاسم ابنك، قال ولا إبراهيم Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* 121/4. Muteber hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 62.

rahmeti o kişiye ulaşacaktır. Sa'd b. Muâz'ı kabrin sıkmasının nedeni onun bevl konusunda taksiri nedeniyledir." görüşüne sahip olduğunu söylemiştir. [937]

3.2.4. Kabrin Sıkıştırmasından İstisna Edilenler

3.2.4.1. Fâtıma bt. Esed

Enes'ten rivayet edilen hadise göre, Hz. Peygamber, "*'Fâtıma bt. Esed'den başka kimse kabrin sıkıştırmasından kurtaramadı.' buyurduğunu söylemiştir. Orada bulunanlar, 'Ya Rasulallah! Mahdumun Kasım da kurtaramadı mı?' diye sorulunca, Rasulullah, '"İbrahim bile kurtaramadı. Ancak nebileri kurtuldu."*"[938] buyurdular.

3.2.4.2. Peygamberler

Berzencî, peygamberlerin ismet sıfatları olduğundan kabrin onları sıkması ya da kabirde sualin varlığı konusunda bilgi sahibi olmadıklarını söylemiştir.[939]

3.2.4.3. Allah Yolunda Şehit Olanlar

Berzencî, Allah yolunda şehit olanları açıklamadan önce şehid kelimesini etimolojik olarak ele alır. Ona göre şehid kelimesi, (فَعِيلُ) vezninde olup esas itibarıyla meşhûddur. Meşhûd da şehit olarak anlaşılır. Çünkü kelimede kişinin cennete gireceğine şahitlik edilmesi anlamı vardır. Şehit olan kişi diriltilecek, öldürüldüğüne dair şahitlik yapacaktır. Onun şahidi ise kanı olacaktır. Ya da şehid kelimesi (فَاعِل) veznindedir. Çünkü şehidin ruhu diğerlerinden önce cenneti görecektir.[940] Mikdâm b. Ma'dikerib'den rivayet edilen bir hadise göre Rasulullah, "*Şehidin Allah katında altı özelliği vardır. Kanının ilk akışında bir defa affedilecek. Cennetteki makamını görecek.*

---

[937] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 91.

[938] عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال " ما عفي أحد من ضغطة القبر إلا فاطمة بنت أسد " قيل: يا رسول الله: ولا القاسم ابنك، قال ولا إبراهيم Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 121/4. Muteber hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 62.

[939] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 62; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 91.

[940] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 62; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 91.

Kabir azabından kurtulacak. Büyük kıyamet korkusundan emin olacak. Başına dünyadan ve içinde bulunanlardan daha hayırlı yakuttan bir vakar tacı konulacak. Hûri'l-îynden yetmiş iki zevce ile evlendirilecek. Akrabasından yetmiş kişiye şefaat edilecek."[941] buyurmuştur. Bu nedenle Allah yolunda öldürülenler kabir sualinden müstesna olacaklardır. Berzencî, bu duruma örnek olarak şu hadisleri delil getirir: "*Bir adam Rasulullah'a gelerek, 'Mü'minler neden kabirlerinde hesaba çekiliyorlar da şehitler çekilmiyor?' deyince Rasulullah, 'Çünkü şehitlerin başında bulunan kılıç yarası ona azap (sual) olarak yeter.*"[942] ve "*Kim düşmanla karşılaşır, öldürülene ya da galip gelene kadar sabrederse o kişi kabirde hesaba çekilmeyecektir.*"[943]

3.2.4.4. Günahı Terk Edenler

Bir günahı olup da o günahı terk edenlere de aynı mükâfat minvalinden kabir sıkıştırmasından kurtulma nimeti verilecektir. Yani bir kişi günahı işlemeyi istemiş, o günahı yapabilecek kudreti olduğu halde Allah'tan korkusu nedeniyle o günahı terk etmişse o kişiyi kabir sıkıştırmayacaktır.[944]

Kabrin sıkması hadisesi sadece kabirde bulunanlarla sınırlı kalmayacaktır. Boşluğa atılan, kabre konulmamış, çölde atılmış vaziyette bulunan ve suda boğulmuş kimseler için de geçerli olacaktır. Ölen kişi önce Nekir, sonra Münker tarafından sual olunacaktır. Kabre konulan, boşluğa, denize veya suya atılan, havada asılı kalan, kuşların kursağında, yırtıcı hayvanların karnında bulunan ve kabre konulmayan kişilerin başına yukarıda sayılanların hepsi gelecektir.[945]

---

[941] للشهيدِ عندَ اللهِ ستُّ خصالٍ : يُغفرُ لهُ في أولِ دفعةٍ، ويَرى مقعدَهُ منَ الجنةِ، ويُجارُ منْ عذابِ القبرِ، ويأمنُ منَ الفزعِ الأكبرِ، ويُوضعُ على رأسِهِ تاجُ الوقارِ، الياقوتةُ منها خيرٌ منَ الدنيا وما فيها، ويُزوَّجُ اثنتينِ وسبعينَ زوجةً من الحورِ العينِ، ويُشَفَّعُ في سبعينَ منْ أقاربِهِ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî,* 1663; İbn Mâce bu hadisi senedindeki Nuaym b. Hammâd'ın zayıf ravi oluşundan ötürü hasen sahih garib hadis olarak nitelendirmiştir; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 2799.

[942] أنَّ رجلًا قال يا رسولَ اللهِ ما بالُ المؤمنين يُفتنون في قبورِهم إلَّا الشَّهيدَ قال كفَى ببارقةِ السُّيوفِ على رأسِه فتنةً Elbânî, *Sahîhu Sünenü'n-Nesâî*, 2052. Sahih Hadis.

[943] مَنْ لَقِيَ الْعَدُوَّ فَصَبَرَ حَتَّى يُقْتَلَ أَوْ يُغْلَبَ لَمْ يُفْتَنْ فِي قَبْرِهِ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 4094.

[944] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 62; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 91.

[945] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye, 63*; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 92.

3.2.5. Kabirde Sorulacak Sualler

Kabir hayatında kendisine sual sorulma konusunda müslüman da münafık da eşittir. Ölen kişilere, Rableri, dinleri ve peygamberleri hususunda hesap sorulacaktır. Bir kısmına inanç esasları ile ilgili sualler sorulurken, bir kısmına bütün sualler sorulacaktır. Abdurrahman İbn Mendeveyh'e (ö. 410/1019) göre, sadece itikat ile ilgili sualler sorulacak, amel veya mükellefiyetler ile ilgili konular sorulmayacaktır. Âlimlerin çoğunluğuna göre, dünyada iken küfrü izhar edip kâfir olduğu kesin olanlara sual dahi sorulmayacaktır. Geçmiş milletler, peygamberlerine yüz çevirdikleri için peygamberleri onları bırakmış ve onlardan ayrılmıştır. Bunun üzerine bu milletlere Allah tarafından daha dünyada iken hemen azap gelmiştir. Allah, Hz. Muhammed'i rahmet peygamberi olarak gönderdiğinden, ümmetine dünyada azabı kaldırmış ve azabı hak edenlere dünyada hemen azap verilmemiştir. Bunun yerine Allah, Muhammed ümmetine cihat görevi vermiştir. Cihat korkusuyla İslam'a giren olacak, kalbine iman yerleşecek ya da bunun neticesinde nifak ortaya çıkacaktır. Yani kılıç korkusuyla kalben inanmadığı halde zahiren İslam olduğunu beyan edenler de münafık olmuşlardır. Bunlar imanını beyan edip küfürlerini gizlemekte, gizlice müslümanlar arasında bulunmaktadırlar. Bu itikatta olanlar ölünce, Allah onların ruhlarını alır. Kabre girip kendilerine sual sorulduğunda gizledikleri nifaklar ortaya çıkar. İşte sualin hikmeti bu cihettendir. Netice itibarıyla münafıklara da sual sorulacaktır.[946]

Bazı kişiler de bu görüş konusunda tevakkuf etmişlerdir. Tevakkuf etmelerinin de mantıklı bir tarafı vardır. Çünkü onlara göre "*bu ümmet*" kelimesinden bu ümmet anlaşılır. Bu ibare varken başka ümmetleri bu suale dâhil etmek ise delil gerektirir. Sual bu ümmete has kılınırsa bu da bu ümmetin derecelerinin yüksek olacağı, mahşer günü sıkıntılarının hafif olacağı anlamına gelir. Yani bu ibare, Ümmet-i Muhammed'e daha fazla şefkat ve merhametle davranma şeklinde anlaşılabilir. Çünkü imtihan bitince işler daha da kolaylaşır. Bu ümmetin kabirde bu sınavlardan kurtulması, Allah'ın bu ümmete karşı ilgi ve alakası ile merhametinin diğer ümmetlere nazaran daha fazla olduğu anlamına gelir. Bu ümmetin kabirde suale çekileceği şeklinde tahsis yapılması, diğerlerinden ayıran özel hafifletici neden olması itibarıyladır. Ümmet-i Muhammed'e hesap sorulması, ümmetin aleyhine değil aksine derecesinin yükseltilmesi, azabının hafifletilmesi yönüyle bir ayrıcalıktır. Münker ve Nekir'in suali

[946] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 90.

ile ilgili hadislerin içeriği, fâsık bile olsa mü'minlerdir. Bunlar bu iki meleğe adalet gereği cevap vereceklerdir. Bu mümkün bir mesele olup tasdik edilmesi gereken bir konudur.[947]

Kabirde sorulacak sualin mahiyeti hakkında da bilgi veren Berzencî, organların herhangi birine yeniden hayat verildiğinde o zaman kabirde Nekir ve Münker meleklerinin sualinin olduğunun anlaşılacağını belirtir. Ona göre, ölen kişiye önce can verilecek, sonra hesap sorulacaktır. Ölen kişinin vücudunda bulunan organların hareketsiz yatması, yaşayanların ölene bir şeyler söylediğinde onu duymaması, yani ölende canlı emaresi görülmemesi ona sual sorulmasını engellemez ve bu durum kabir azabı olmayacağı anlamına gelmez. Çünkü uyuyan kişiye dışarıdan bakıldığında hareketsiz yattığı görülür. Uykusunda sıkıntılar, acılar ve lezzetler yaşayabilir. Hesap sorulur ve bu hesaba da cevap verebilir.[948] Müfessirler, "*Allah, sağlam söze iman edenleri sağlam tutar.*"[949] ayetinin tefsirinde, kabirde Nekir ve Münker meleklerinin suallerine cevap vermekle ilgili izahatta bulunarak, bu durumu meleklerin suallerine cevap verebilecekleri şeklinde yorumlamışlardır. Ebû Said el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre o, "*Bir gün Rasulullah ile birlikte bir cenazede bulundum. Rasulullah, 'Ey İnsanlar! Bu ümmet kabrinde suale çekilecektir. İnsan kabre defnedilip arkadaşları oradan ayrıldığında elinde balyoz bulunan bir melek gelecek ve o kimseyi oturtacaklar. Melekler, Rasulullah ile ilgili olarak ölen kişiye, 'Bu kişi ile ilgili ne dersin?' diyecekler. ölen kişi mü'min ise 'Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed O'nun kulu ve Rasulü'dür.' diyecek. Melek ona, 'Doğru söyledin.' diyecek. Sonra onun için cehennemin kapısı açılacak ve ona eğer Rabbini inkâr etseydin burası senin varacağın yer olacaktı diyecek. Cennetin kapısı açılacak ve ona, 'Sen iman ettiğinden varacağın yer burasıdır.' diyecek. Bunun üzerine ölen kişi hemen kalkıp cennete gitmek isteyecek. Bunun üzerine melek ona, 'Sen biraz otur.' diyecek. Kabrinde bir cennet kapısı açılacak ve artık orada oturacak. Eğer ölen kişi kâfir veya münafık ise, ona da, 'Muhammed hakkında ne dersin?' denilince o kişi, 'İnsanlar onun hakkında bir şeyler söylüyordu ama benim bir bilgim yok.' diyecek. Bunun üzerine melek ona, 'Keşke bilmez olaydın, söylemez olaydın, yolunu bulamaz olaydın.' diyecek.*

[947] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 89-91.

[948] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 92.

[949] يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي İbrâhîm 14/27.

Önce ona cennet kapısı açılacak ve melek ona, 'Eğer Rabbine iman etseydin varacak olduğun yerin burası olacaktı. Ne yazık ki Allah'ı inkâr ettin. Bu yüzden Allah yerini değiştirdi.' diyecek ve ona cehennem kapısı açılacak. Sonra melek ona bir çekiç darbesi vuracak, cin ve insanlar hariç bütün mahlûkât onun feryadını duyacak. Bazıları Rasulullah'a meleğin elindeki balyoz ile ilgili, 'Muamele herkes için mi geçerli olacak?' diye sordular. Rasulullah ise 'Allah, sağlam söze iman edenleri sağlam tutar."[950] *ayetini okuyarak mü'min olan kimselere bu sözü nasip edecek ve herkes korkmayacak.*" buyurmuştur.[951]

3.2.6. Şehitlik ve Kısımları

Berzencî, şehitliğin dünya bakımından hem dünya hem de ahiret bakımından ve sadece ahiret bakımından şehit olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtir.

3.2.6.1. Dünya Bakımından Şehit

Bunlar ganimet elde etmek, şan, şöhret sahibi olmak ve sultandan mükâfat almak gibi dünyalık işler için savaşıp, i'lâ-i kelimetullah niyeti olmadan ölen kişilerdir. Biz i'lâ-i kelimetullah yolunda öldüğünü zannederek zahire göre hüküm veriyoruz. Gizli olanı bilen Allah'tır. Böyle kişilere şehit hükmü uygulanır. Bunlar Hanefîlere göre dünyada yıkanmaz, kefenlenmez. Şâfiîlere göre namazı da kılınmaz. Ameller niyete göre olduğundan bunların ahiretteki durumu bilinmez.[952]

---

[950] يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي İbrâhîm 14/27.

[951] عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : شَهِدْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَنَازَةً ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ تُبْتَلَى فِي قُبُورِهَا فَإِذَا الْإِنْسَانُ دُفِنَ فَتَفَرَّقَ عَنْهُ أَصْحَابُهُ جَاءَهُ مَلَكٌ فِي يَدِهِ مِطْرَاقٌ فَأَقْعَدَهُ قَالَ : مَا تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ فَإِنْ كَانَ مُؤْمِنًا قَالَ : أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فَيَقُولُ صَدَقْتَ ثُمَّ يُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَى النَّارِ فَيَقُولُ هَذَا مَنْزِلُكَ لَوْ كَفَرْتَ بِرَبِّكَ فَأَمَّا إِذْ آمَنْتَ بِهِ فَهَذَا مَنْزِلُكَ فَيُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَى الْجَنَّةِ فَيُرِيدُ أَنْ يَنْهَضَ إِلَيْهِ فَيَقُولُ لَهُ اسْكُنْ وَيُفْسَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ وَإِنْ كَانَ كَافِرًا أَوْ مُنَافِقًا يَقُولُ لَهُ مَا تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَيَقُولُونَ لَا دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ وَلَا اهْتَدَيْتَ ثُمَّ يُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَى الْجَنَّةِ فَيَقُولُ هَذَا مَنْزِلُكَ لَوْ آمَنْتَ بِرَبِّكَ فَأَمَّا إِذْ كَفَرْتَ بِهِ فَإِنَّ اللَّهَ أَبْدَلَكَ بِهِ هَذَا وَيُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَى النَّارِ ثُمَّ يَقْمَعُهُ قَمْعَةً بِالْمِطْرَاقِ يَسْمَعُهَا خَلْقُ اللَّهِ كُلُّهُمْ غَيْرَ الثَّقَلَيْنِ قَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ : يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَحَدٌ يَقُومُ عَلَيْهِ مَلَكٌ فِي يَدِهِ مِطْرَاقٌ إِلَّا هِيلَ عِنْدَ ذَلِكَ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " { يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ } Ahmed b. Hanbel, Tahkik ve Tahric: Şuayb el-Arnâvûd ve Adil Mürşid, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, 11000. Sahih Hadis, İsnadı Hasen, Ricali Sika.

[952] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 94.

3.2.6.2. Hem Dünya Hem de Ahiret Bakımından Şehit

İ'lâ-i kelimetullah yolunda mücadele eden ve dünyada şehit olan kişilerdir. Bunlara da şehit hükümleri uygulanır. Ahiretteki şehadeti ise ahiret sevabına ulaşmasıdır. Bunlar, ahirette kendilerine has birtakım hasletlere kavuşurlar.[953] Berzencî, bu görüşünü şu ayete dayandırır "*Allah yolunda öldürülenlere sakın ölüler demeyin. Aksine onlar diridirler ve Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.*"[954]

3.2.6.3. Ahiret Bakımından Şehit

Bu kısımda bulunan kişiler, şehide vadedilen mükâfata ahirette erişen kişilerdir. Fakihlerin çoğunluğuna göre bu kişilere dünyada şehit hükmü uygulanmaz. Yıkanır ve kefenlenir, dört mezhebe göre cenaze namazı kılınır.

Fakihlerden ve muhaddislerden bazılarına göre ahiret bakımından şehit sayılanların sınıfı yaklaşık kırk civarındadır. Bunlar; ishal ya da ödem gibi karın zarı iltihabı, bağırsak enfeksiyonu sebebiyle şiddetli karın ağrısı çekip ölen, boğularak ölen, yangında yanıp ölen, ezilerek ölen, akciğer iltihabından ölen, hamileliği sırasında ölen kadın, bekâr ölen kadın, sarılık/tüberküloz hastalığından ölen, sarılık hastalığından ölen, memleketinden uzak olup gurbette ölen, sara hastalığından ölen, humma hastalığından ölen, ailesini, malını ve çocuklarını korurken ölen, zulme uğrama neticesinde ölen, dövülerek ölen, başkasının ihtiyaçlarını görürken ölen, içinden günaha girme hissi geçse de günaha girmemek şartıyla helal yoldan gizlice âşık olup ölen, suda boğularak ve ağzından sular çıkarak ölen, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanarak ölen, hapiste zulüm görerek ölen, zehirli haşeratın sokması neticesinde ölen, şer'i ilim talep ederken ölen, sevabını Allah'tan umarak ezan okurken ölen, dürüst tüccar iken ölen, eşi, çocuğu ve cariyesinin rızkı peşinde koşarken ölen, onlara Allah'ın emrini ikame etmeye çalışırken ölen, aile ferlerine helal yedirmeye çalışırken ölen, deniz vurgunu/baş dönmesi sonucu ve kusması olup bunların neticesinde ölen, kocasının zulmüne karşı sabrederek ölen, her gün yirmi beş defa "*Allah'ım ölümümü hayırlı eyle, ölümümden sonrasını da hayırlı eyle.*" diyen ve

---

[953] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 94.

[954] وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ۙ فَرِحِينَ بِمَا آتَيهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ Âl-i İmrân 3/169-170.

yatağında ölen, kuşluk namazı kılan, her ay üç gün oruç tutan, seferde veya mukim iken vitir namazını terk etmeyen, ümmetin bozulduğu bir zamanda Rasulullah'ın sünnetini terk etmeyen, hastalığında kırk defa, "*Senden başka ilah yok. Seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Ben zalimlerden oldum.*"[955] diyen, Allah yolunda hudutları korurken ölen, her gece Yâsîn suresini okuyan, hayvandan düşerek ölen, temizlik yaparken (abdest-gusül) vb. ölen, kimsesiz, yoksul kimselere kol kanat gererek yaşayıp ölen, günde yüz defa Rasulullah'a salavat getiren, Allah yolunda mücadele etmeyi candan isteyip de bu isteğine ulaşamadan ölen, müslümanların bulunduğu bir yerden başka bir yere gıda taşıyan, cuma günü ölen, soğuk suda yıkanırken kendisine hastalık bulaşıp bunun neticesinde ölen ve sabaha ulaştığında eûzü besmele çekip sonra Haşr suresinin son üç ayetini okuyan ve akşama kadarki süre zarfında ölen kimselerdir. Akşam aynı şekilde yapan kimse de sabaha kadar aynı hüküm çerçevesindedir.[956]

Şehitlik gibi müslümanların başına gelen musibet ve belalar, rabbâni birtakım faydalar ve hikmetler neticesinde gelmektedir. Zira Allah, mü'min kullarına amelleriyle ulaşamayacakları lütuf ve ikram menzilelerini hazırlar. Onlara birtakım bela ve musibetler musallat eder ki bu mertebelere ulaşabilsinler. Bunlardan birisi şehitlik olup, bu mertebe Allah'ın veli kullarının ulaşabileceği en yüksek mertebeden daha yücedir.[957]

3.2.7. Kabir Azabından İstisna Olanlar

Berzencî'ye göre sadece ahiret bakımından şehit olanların kategorisinde on iki kısım insan bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan kişiler ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur ve kabir sualinden istisna edilmişlerdir. Bunlar; şehitler, sıddıklar, çocuklar, cuma günü ya da gecesinde vefat edenler, her gece Mülk suresini okuyanlar, düşmanın saldırma ihtimali olan İslam sınırlarında nöbet bekleyenler, fetret zamanında vefat edenler, mecnun olanlar, (ebleh) zekâsının az gelişmesi nedeniyle dinin emirlerinden haberdar olmayanlar, taun hastalığı sebebiyle vefat edenler, her gece Secde suresini

[955] لَّا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ el-Enbiyâ 21/87.

[956] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 94-95.

[957] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 94.

okuyanlar ve maraz-ı mevt denilen ölüm hastalığında İhlas suresini okuyanlardır.[958] Berzencî bu kişileri saydıktan sonra konuyu teferruatlı olarak ele almıştır.

3.2.7.1. Şehitler

Daha önce saydığımız şehitlik türleri arasından hem dünya hem de ahiret bakımından şehitler ile sadece ahiret bakımından şehitlerin, kabir azabından istisna edilen şehitlik kısımları olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.7.2. Sıddıklar

Kur'an'da kıssası anlatılan Yâsir ailesi[959] ve Firavun ailesinden imanını gizleyen kişi[960] gibi, kendisine rasul gelip de ona iman eden ve onu yalanlamayan sıddıklara kabir suali yoktur.[961] Berzencî, İslam'a ilk giren müslümanların da sıddıklar zümresinden olduklarından kabir azabı görmeyeceklerini belirtir. Ona göre, İslam'a ilk giren Ebû Bekir, Ali, Zeyd (ö. 51/671), Osman, Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55/675), Seyyidü'ş-Şühedâ Hz. Hamza (ö. 3/625) ve bir rivayete göre Ömer de sıddıklar zümresindendir. Mücahid'e göre, "*Allah'a ve peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar rableri katında sıddıklar… mertebesindedirler.*"[962] ayeti, Allah'a ve Rasulü'ne iman eden herkesin sıddık olduğunu göstermektedir.[963] Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'ye (ö. 1095/1684) göre

---

[958] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 95-96.

[959] Kur'ân-ı Kerîm'de, "Karye" halkını Hakk'a davet etmek için bir şehre (Karye) gelen iki elçiye destek olmak üzere bir üçüncüsünün gönderildiği, halkın bunlara karşı çıktığı, sadece şehrin uzak bir yerinden gelen bir kişinin iman edip onları desteklediği ve bu kişinin, açıkça ifade edilmemekle beraber ayetin gelişinden anlaşıldığına göre şehir halkı tarafından öldürüldüğü, onun imanı sayesinde cennete girdiği, kendisine kötülük eden şehir halkının ise bir sayha ile helak edildiği anlatılmaktadır (Yâsîn 36/13-29). *Habîb en-Neccâr; İslami kaynaklara göre Yâsîn suresinde kıssası anlatılan kişi. Ateş, Süleyman, "Habîb en-Neccâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1996, 373).

[960] "Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mü'min kişi şöyle dedi: Adamı, 'Rabbim Allah'tır.' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size rabbinizden ayetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz." Mü'min 40/28.

[961] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 94.

[962] وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ el-Hadîd 57/19.

[963] Kefevî, Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyyât-Mu'cem fî'l-Mustalahâti ve'l-Furûği'l-Ğaviyyeti* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-İslâmiyyeti, 1998), 544.

sıddıkiyet, velayet derecesinden yüksek, nübüvvet derecesinden aşağıda bulunup, ikisinin arasında bir yerdedir. Nübüvvet ile sıddıkiyet makamı arasında başka bir makam yoktur. Sıddıklık makamını geçen kimse, artık nübüvvet makamına ulaşır.[964] Bütün bunlara göre, sual sıddıkiyet makamında bulunan kişileri üzeceği ve rencide edeceği için bu kişilere kabir suali yoktur.

3.2.7.3. Çocuklar

Bu fasıldan kasıt, daha buluğ çağına ermeden ölen çocukların ahiretteki durumlarının ne olacağı hususudur. Konu bu kapsamdaki çocukların sual, hesap vb. konular ile muhatap olup olmayacakları ile alakalıdır. Bu kapsam ile alakalı, mezhepler ve âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır.

Nesefî gibi Hanefîlere, Nevevî, Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), İbn Hacer gibi Şâfiîlerin çoğunluğuna göre mü'minlerin çocuklarına hesap, azap ve Nekir ile Münker'in soracağı kabir suali sorulmayacaktır. Tâbiîlerden Dahhâk b. Müzahim (ö. 105/723), Hanefîlerden Hâfizüddin el-Hârizmî Bezzâz (ö. 827/1424), Şeyh Ekmeleddin (ö. 786/1384), Mâlikîlerden Ebû Abdillah Muhammed el-Kurtubî (ö. 656/1258), Ebû Hafs el-İskenderânî el-Fâkihânî (ö. 734/1334), Ebu'l-Kâsım İbn Nâcî (ö. 839/1435) ve Ebû Abbas Şihâbüddin Akfehsî (ö. 808/1405) gibi âlimlere göre bu çocuklara da sual sorulacaktır.[965] Bu görüşü savunanlar şu hadisi delil getirmişlerdir: "*Hz. Peygamber, oğlu İbrahim'i defnettikten sonra kabri başında durdu ve 'Ey Oğulcuğum! Kalp hüzünlenir, göz ağlar. Fakat Rabbimizin hoşnut olmayacağı sözü söylemeyiz.' dedi ve 'Biz Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz.'*[966] *ayetini okudu ve evladına, 'Ey Oğulcuğum! Rabbim Allah, dinim İslam ve Rasulullah babam de.' buyurdu. Bunun üzerine sahabe ağladı. Ömer öyle bir ağladı ki sesi yükselmişti. Bunun üzerine Peygamber (sav) döndü ve Ömer ile sahabenin ağladığını gördü. Ömer'e, 'Niçin ağlıyorsun?' dedi. Ömer de, 'Ya Rasulallah! Bu senin evladın. Üstelik buluğ çağına da ermemiş. Günahı da yok. Buna rağmen senin gibi bir telkinciye ihtiyaç duyuyor. Böyle bir durum nasıl olabilir?' deyince Rasulullah ve sahabe ağlamaya başladı. Cibril*

[964] Kefevî, *el*-Külliyyât, 557.

[965] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 95.

[966] اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ el-Bakara 2/156.

gökten indi ve onlara ağlamalarının sebebini sordu. Peygamberimiz sebebini söyledi. Bunun üzerine Cibril, Allah'ın katına çıkıp indi ve 'Rabbin sana selam söylüyor.' dedi. 'Allah sağlam söze iman edenleri sağlam tutar.'[967] *ayeti nazil oldu. Bu ayetin anlamı ölüm anını ve kabirdeki suali göstermektedir. Rasulullah bu ayeti okudu. Gönüller yatıştı. Kalpler sakinleşti. Allah'a hamd ve senada bulundular.*"[968]

3.2.7.4. Cuma Günü Ölenler

İslam dünyasında cuma günü ve ona yüklenen misyon diğer günlere nazaran daha önemli ve değerlidir. Ayrıca Kur'an'da Cuma suresi adında bir sure bulunmaktadır. Cuma günü ve önemi ile alakalı Hz. Peygamber'in pek çok hadisi bulunmaktadır. Berzencî, bugünün önemine binaen Hz. Peygamber'in hadisini delil göstermek suretiyle cuma günü ya da gecesinde ölen kişilerin kabir suali görmeyeceğini belirtmektedir. Burada müstesna olanlardan kastın inanç sahibi mü'min kişiler olduğu muhakkaktır.[969] O, bu görüşünü, "*Cuma günü ya da gecesi ölen kimse kabir azabından kurtulur. Kıyamet günü de şehit olma alametiyle gelir.*"[970], "*Kim cuma günü ya da cuma gecesi ölürse kabir azabından ve sualinden kurtulur. Rabbine kavuşur ve artık o kimseye hesap sorulmaz. Kıyamet günü şehitlerle veya onların şehit alametleriyle beraber gelir.*"[971] hadislerine dayandırmaktadır.

---

[967] İbrâhîm 14/27. يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي

[968] حديث: (يوم نام إبراهيم ابن الرسول عليه الصلاة والسلام في حضن أمِّه مارية, وكان عمره ستة عشر شهرًا, والموت يُرفرف بأجنحته عليه, والرسول عليه الصلاة والسلام ينظر إليه، ويقول له: يا إبراهيم, أنا لا أملك لك من الله شيئًا, ومات إبراهيم وهو آخِر أولاده, فحمله الأب الرحيم, ووضعه تحت أطباق التراب, وقال له: يا إبراهيم، إذا جاءتك الملائكة, فقل لهم: الله ربي, ورسول الله أبي, والإسلام دِيني, فنظر الرسول عليه الصلاة والسلام خلفه, فسمع عمر بن الخطاب رضي الله عنه يُنهنه بقلب صديع, فقال له: ما يبكيك يا عمر؟ فقال عمر رضي الله عنه: يا رسول الله, ابنك لم يبلغ الحُلُم, ولم يجر عليه القلم, وليس في حاجة إلى تلقين, فماذا يفعل ابن الخطاب، وقد بلغ الحُلُم, وجرى عليه القلم, ولا يجد ملقنًا مثلك يا رسول الله؟! وإذا بالإجابة تنزل من رب العالمين جل جلاله بقوله تعالى ردًّا على سؤال عمر: يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ. Zikredilen hadis sahih olmayıp kaynaklarda bulunamamıştır.

[969] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 95.

[970] İbn Kayyım el-Cevziyye, *er-Rûh* (Riyad-Arabistan: Dâru İbn Teymiye, 1405, 351). من مات ليلةَ الجمعةِ أو يومَ الجمعةِ أُجيرَ من عذابِ القبرِ وجاء يومَ القيامةِ وعليه طابعُ الشهداءِ Muteber kadis kaynaklarında bulunmayan hadisin senedinde Amr b. Mûsâ el-Vecîhî bulunması nedeniyle hadis zayıf kabul edilmiştir.

[971] Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1074; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, 6582; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Ahkâmu'l-Cenâiz* (Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1412, s. 49). Sahih veya Hasen Hadis. ما من مسلم يموتُ يومَ الجُمُعَةِ ، أو ليلةَ الجُمُعَةِ ، إلا وَقَاهُ اللهُ فتنةَ القبرِ

3.2.7.5. Mülk Suresini Okuyanlar

Berzencî'ye göre, her gece Mülk suresini sonuna kadar okuyana kabirde sual yoktur.[972] "*Her kim her gece 'tebârekellezî biyedihi'l-mülk' suresini okursa, Allah ona kabir azabını meneder.*"[973] Hadisin devamında, "*Bir kimse Allah'ın kitabından başka kendisinde bir şey olmadığı halde ölse ve çukura koyulsa, ona melek gelir ve bu sure bu kişinin yüzünü aydınlatır. Melek yüzdeki nura der ki 'Sen Allah'ın kitabındansın ve ben sana sual sormaktan imtina ederim. Benim sana, ona, buna bir faydam yok. Eğer kurtuluş yolu istiyorsan Allah'ın katına yüksel ve bu kişi için şefaat iste.' Bunun üzerine bu sure Allah'ın katına gider ve der ki; 'Ya Rabbi! Falanca kişi senin kitabına göre amel etti. Beni öğrendi ve okudu. Sen şimdi ben onun kalbindeyken bu kişiyi cehennemde yakacak ya da azap mı edeceksin? Eğer gerçekten bu kişiyi yakacaksan kitabından beni sil.' diyecek. Allah da nura, 'Bakıyorum da kızmış gibi görüyorum seni.' diyecek. Sure de 'Kızma hakkım var.' diyecek. Allah da nura, 'Öyleyse git onu senin hatırına bağışladım. Sana onu şefaat hakkı da verdim.' Bunun üzerine nur gelir ve Nekir ve Münker meleğine engel olur. Melek eli boş geri döner. Sure adeta insan gibi konuşarak kişiye der ki, 'Merhaba güzel okuyucu (femi muhsin). Belki de beni okuyordun. Şu güzel gönle hoş geldin. (Gönlü hoş olası.) Belki beni korudun. Belki de benim sayemde bu ilahî yolda kaim oldunuz.' Sure o kişiyi kabrinde hoşnut eder. Korkularını giderir.*" İbn Mes'ud, "Hz. Peygamber bu hadisi söylediğinde büyük küçük, hür köle herkes bu sureyi öğrendi." demiştir. Rasulullah da bu sureye Münciye adını vermiştir.[974]

3.2.7.6. Murâbıtlar

Murâbıt,[975] Allah'ın düşmanları ile savaşmak için kendini Allah yoluna adamış kişilere denir. Berzencî'ye göre, kabirde bu kişilere de sual yoktur.[976] Bu sınıfta

---

[972] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 95.

[973] من قَرَأَ (تبَارك الَّذِي بِيَدِهِ الْملك) كل لَيْلَة مَنعه الله بهَا من عَذَاب الْقَبْر Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1421, 10479; Elbânî, *Sahîhu't-*Terğîb *ve't-Tertîb*, 1475; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 3649. Mülk suresinin faziletleri ile ilgili olarak başka hadisler de bulunmakla birlikte, muteber hadis kaynaklarında hadisin kalan kısmı bulunmamaktadır.

[974] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 95.

[975] Murâbıt: Cihat sevabı almak için ribâtlarda toplanan gönüllü askerlere murâbıt adı verilmiştir. Yiğit, İsmail, "Ribât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2008, 35/76).

bulunan kişiler bu hal üzere ölürse, Allah'a karşı gönlünde olan samimiyet ortaya çıkmış olur. Böylece kabirdeki sualden korunmuş olur.[977] Ebû Hureyre'den rivayetle, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Kim Allah yolunda nöbet tutarken ölürse, yaptığı salih amelin sevabı o kimse için devam eder. Rızkı da devam eder. Münker ve Nekir meleğinin sualinden emin olur. Kıyamet günündeki büyük korkudan emin olarak uyanır.*"[978]

3.2.7.7. Beleh-Eblehler

Berzencî'ye göre, zekâlarının az gelişmesi nedeniyle dinî emirlerden haberdar olmayan kimseler[979] ile dünya işleri ile pek ilgileri olmadığı için dünya konusunda bilgisi olmayan kişilere beleh denir.[980] "*Cennet ehlinin çoğunluğunu belehler oluşturur.*"[981] Yani ahiretin hilafına dünya işlerini önemsemediklerinden dünyaya ait konuları pek fazla bilmeyen, zühd hayatı yaşayan kişilere bu yaşantılarından dolayı kabir suali olmayacaktır.[982]

3.2.7.8. Ma'tûn-Taun Hastalığından Ölenler

Berzencî'ye göre, taun hastalığından ölenler ve savaş meydanında şehit olanlar, ahiret bakımından şehit sayıldığından kendilerine kabirde sual sorulmayacaktır. Çünkü taun hastalığına sabreden sevabını Allah'tan umar. Kendisine ancak Allah'ın takdir ettiği şeyin isabet edeceğini bilir. Kendisini Allah yoluna adamış olan kimse, böyle

---

[976] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 95.

[977] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 95.

[978] عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ « مَنْ مَاتَ مُرَابِطًا فِى سَبِيلِ اللَّهِ أَجْرَى عَلَيْهِ أَجْرَ عَمَلِهِ الصَّالِحِ الَّذِى كَانَ يَعْمَلُ وَأَجْرَى عَلَيْهِ رِزْقَهُ وَأَمِنَ مِنَ الْفَتَّانِ وَبَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ آمِنًا مِنَ الْفَزَعِ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1621; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 2767; Ebû Bekr Abdurrahman b. Hemmâm Abdurrezzâk, *el-Musannef* (Lübnan: Dâru't-Tâsi, 1436, 10347, 10348, 10349). Sahih Hadis.

[979] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64.

[980] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 96.

[981] اكثراهل الجنة البله Elbânî, *Zaîfu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetihî*, 1096. Zayıf Hadis.

[982] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 96.

düşünceye sahip olduğu halde taun hastalığı dışında da ölse, ona da sual sorulmaz.[983] Zira "*Kim taun hastalığından ölürse o şehittir.*"[984] hadisi bu durumu teyit etmektedir.

3.2.7.9. Fetret Ehli

Berzencî'ye göre, Allah'ın elçileri olan iki peygamber arasında davet bakımından kesintiye uğrayan döneme fetret dönemi denir. Aynı zamanda Hz. Îsâ ile Peygamberimiz arasında geçen döneme fetret, bu süreçte yaşayan insanlara da fetret ehli denir. Bu sürede yaşayan insanlara tebliğde bulunan peygamber olmadığından bunlara kabir suali sorulmayacaktır.[985] Berzencî, bu konudaki görüşünü, "*Biz bir rasul göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.*"[986] ayetine dayandırarak fetret ehline sual olunmayacağını dile getirir.

3.2.7.10. Mecnunlar/Deliler

Yaptığı işin sonunu idrak edemeyen, iyi ile kötüyü ayırt edemeyen kimselere mecnun/deli denir. Bu kişilerde yaratılış itibarıyla beyinden kaynaklanan zekâ özrü bulunmaktadır. Ya da geçirdiği kaza nedeniyle zihinsel özürlü kalan, şeytan ya da cinlerin çarpması neticesinde akıl noksanlığı zuhur eden bu kişiler, akıllı kişilerin yapmayacağı işleri yaptıklarından, kendilerine atfedilecek, dinî ve hukuki sonuç doğuracak iyi-kötü alametini idrak edemezler. Yaptıkları işlerde kâr-zarar hesabını yapamadıklarından hareketle, akıl ve temyiz kabiliyetleri kaybolur. Bu durumda bulunan kişiler tekliften muaf olurlar. Bu özellikleri ve dini-hukuki hususiyetleri sebebiyle mecnun/deli olarak nitelenen kişilere kabirde sual sorulmaz.[987]

---

[983] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 96; Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâûn fî Fazli't-Tâûn* (Dâru'l-Kütübi'l-Eseriyye, 1413), 179-180.

[984] وَمَن ماتَ في الطَّاعُونِ فَهو شَهِيدٌ Müslim, *Sahîhu Müslim*, 1915; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 6447. Sahih Hadis. Hadis eserde zikredilmemiştir.

[985] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 64; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 96.

[986] وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً el-İsrâ 17/15.

[987] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 96.

3.2.7.11. Secde Suresini Okuyanlar

Berzencî, Secde suresini okuyanların kabir azabı görmeyeceğini belirtir. Dârimî'nin Halid b. Ma'den'den rivayetine göre Secde suresinin birinci ayetini, "*Bu kitabın âlemlerin Rabbi tarafından indirildiğinden asla şüphe yoktur.*"[988] okuyanı bu ayet kabirde korur. Bu sure, "*Ya Rabbi eğer ben senin kitabında isem, sen bana onun hakkında şefaat hakkı ver. Eğer senin kitabından değilsem beni kitabından sil.*" *diyecektir. Bu sure bir kuş gibi olup kanatlarını o kişinin üzerine açacak, o kişiye şefaat edecek. Onu kabir azabından koruyacak.*"[989] demiştir.[990]

3.2.7.12. Cuma Gecesi İki Rekât Namaz Kılanlar

Berzencî, cuma gecesi akşam namazından sonra iki rekât namaz kılanların kabir azabı görmeyeceğini dile getirmiştir.[991] "*Kim cuma gecesi akşam namazından sonra iki rekât namaz kılar ve her rekâtında bir defa Fâtiha suresini, beş defa Zilzâl suresini okursa, Allah o kimseye ölümün acılarını kolaylaştırır. Kabir azabından korur. Kıyamet günü sırattan geçişini kolaylaştırır.*"[992]

3.2.7.13. Ölüm Döşeğinde İhlâs Suresini Okuyanlar

Berzencî, ölüm döşeğinde İhlâs suresini okuyanın kabir sualinden ve kabrin sıkıştırmasından istisna olacağını, o kişinin meleklerin ellerinde sıratı geçerek cennete ulaşacağını belirtir. Dile getirdiği meseleyi temellendirmek için hadisten delil getirir. O, Hz. Peygamber'in, "*Kim ölüm döşeğinde İhlâs suresini okursa o kişiye kabirde sual*

---

[988] الٓمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ es-Secde 32/1.

[989] وأخرج الدارمي عن خالد بن معدان قال : إن الم تنزيل تجادل عن صاحبها في القبر، تقول : اللهم إن كنت من كتابك فشفعني فيه، وإن لم أكن من كتابك فامحني منه . وإنها تكون كالطير تجعل جناحها عليه، فتشفع له، فتمنعه من عذاب القب Dârımî, *el-Müsned*, 3108-3110. Zayıf Hadis.

[990] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 96.

[991] Berzencî, *Ebhe'l*-kalâid *fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 96.

[992] قَالَ رَسُول الله صلى الله عَلَيْهِ وَسلم *من صلى بعد المغرب ركعتين في ليلة الجمعة* يقرأ في كل واحدة منهما بفاتحة الكتاب مرة واحدة وإذا زلزلت خمس عشرة مرة هون الله عليه سكرات الموت، وأعاذه *من* عذاب القبر ويسر له الجواز على الصراطيَوْم الْقِيَامَة Muteber hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

sorulmaz. Kabrin sıkıştırmasından emin olur. Melekler sırattan geçip cennete ulaşıncaya kadar o kişiyi kıyamet günü ellerinde taşır." buyurduğunu zikreder.[993]

3.3. Kıyamet

3.3.1. Kıyamet Gününün Vaki Olacağı

Berzencî, dünyanın değersiz ve fani olduğunu belirtir. Ona göre kıyamet kopup mahlûkât tekrar yaratılacak, herkesin hesabı görülecek, insanların bir kısmı cennete, bir kısmı da bir vakte kadar ya da ebedî kalmak üzere cehenneme gireceklerdir. Bu durumun vaki olacağına dair Kur'an ayetleri ve diğer indirilen kitaplarda bulunan hükümler açık olarak ortadadır.[994]

Konu ile ilgili Râzî'nin görüşlerine değinen Berzencî, "*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık.*"[995] ayetinin tefsirinde Râzî'nin, "*Bu ayette haşr ve neşr ve kıyametin vukuuna dair aklî delalet apaçık meydandadır. Şöyle ki, Cenab-ı Hak bu dünyada âlemi yarattı. Bu âlemin yaratılmasındaki gaye ise ya zarar ya da fayda içindir. Yani onlara (insanlara) eziyet etmek, ya da onlara fayda vermek için yaratılmıştır. Yahut da ne zarar ne de fayda vermek için yaratmıştır." buyurmuştur. Allah'ın âlemi insanlara zarar vermek için yaratması Rahim ve Kerim olan zâtına layık olmadığı yönüyle batıl bir sözdür. Yine ne zarar ne de fayda için yaratmıştır diye söylenirse o söz de batıl ve boş bir sözdür. Zira âlem yaratılmadan önce onlarda bu hal mevcuttu. Demek ki Cenab-ı Hak, mahlûkâtı fayda için yaratmıştır. Bu fayda ise ya dünyada ya da başka bir yerde olur. Dünyada olması batıl bir sözdür. Çünkü dünyanın müddeti az, sıkıntısı uzun olmasına binaen öyle az menfaat için, çok sıkıntıya tahammül etmek hikmete uygun değildir.*"[996] görüşlerine yer vermiştir.

Berzencî'ye göre, dünya hayatından başka diğer bir hayat olacaktır. O hayatta haşr, neşir ve kıyamet günü vaki olacaktır. Ve o günde herkes dünyada ektiği amelini hasat edip meyvesini toplayacaktır. Nitekim ayette ve hadiste, "*Kim zerre kadar hayır*

---

[993] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 96-97.

[994] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 72.

[995] وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلاً Sâd 38/27.

[996] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r-Râzî*, 26/201.

yapmışsa mükâfatını görecektir. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa cezasını görecektir."[997], "*İnsanlar amellerinin karşılığını alacaktır. Eğer amelleri hayırlı ise hayrını alacaktır. Eğer amelleri kötü ise kötülüğünün karşılığını görecektir.*"[998] buyurulmaktadır. Yani insanlar amellerine göre ya mükâfat ya da ceza görecektir. Dünyada iman edip salih ameller işlemiş olanlar yüksek cennetlerle mükâfatlandırılır. Kötü ameller işlemiş olanlar acıklı azap ve cehennem ateşi ile cezalandırılır.[999]

3.3.2. Kıyamet Alametleri

Kur'an-ı Kerim'de kıyamet ve bazı alametleri yer almaktadır. Yaklaşık kırk ayette "kıyametin kopma zamanı" anlamında gelen "sâat" kavramı kullanılmakta ve kıyametin mutlaka vuku bulacağı belirtilmektedir. Kur'an'a göre kıyametin alametleri ortaya çıkmış ve kopma zamanı yaklaşmıştır. Kıyametin kopma vaktine dair bilgi Allah'ın bilgisi dâhilinde olup, kulun bu konuda bir yetisi yoktur. Kur'an'da kıyamet alametlerinin neler olduğuna dair bazıları hariç ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Sadece Ye'cûc ve Me'cûc'ün gelişi,[1000] Dâbbetü'l-Arz'ın çıkışı,[1001] göğün insanları saracak bir duman yayacağı[1002] ve ayın yarılacağı[1003] bilgisi verilmiştir.

Hadislerde ise kıyamet alametleri "eşrâtü's-sâa" tabiriyle ifade edilmiştir. Bu tarz hadislere göre Hz. Peygamber, kıyametin kopuş zamanını bilmediğini söylemiştir. Fakat kıyametin kopmasından önce vuku bulacak bazı olayların onun yaklaştığının alametleri sayılacağını haber vermiştir. Bunun yanında kıyamet alametleri ile ilgili Hz. Peygamber'e atfedilen farklı rivayetler de bulunmaktadır.

---

[997] ez-Zilzâl 99/7-8.

[998] النّاس مجزيّون بأعمالهم، إن خيرا فخير، وإن شرّا فشرّ Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-Hasene*, 1/173; Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkī b. Yûsuf, *Muhtasaru'l-Mekâsisi'l-Haseneti fî Beyâni Kesîri mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehirati ale'l-Elsineti* (Beyrut-Lübnan: el-Mektebü'l-İslâmiyyi, 1409), 233. Eserde bu hadisin İbn Abbas'tan mevkuf olarak rivayet edildiği zikredilmiştir.

[999] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 70-71.

[1000] حَتّٰى اِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ el-Enbiyâ 21/96.

[1001] وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَّابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ en-Neml 27/82.

[1002] يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ اَلِيمٌ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ ed-Duhân 44/11-12.

[1003] اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ el-Kamer 54/1.

Berzencî, ahiret gününün ne zaman olacağı veya kıyametin ne zaman kopacağı hususunda gerçek bilginin, âlemin gizli ve açık hallerini bilen Allah'a ait olduğunu, bu bilgiyi Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini Kur'an ayetleri ve sahih hadislerin ortaya koyduğunu belirtmiştir. O, kıyametin vuku bulacağına dair Kur'an'da geçen, "*Kıyamet vakti hususunda bilgi yalnız Allah'ın katındadır.*"[1004], "*Kıyamet saati mutlaka gelecektir.*"[1005] *ve* "*Kıyamet saati ne zaman gelip çatacak?*" *diye sana soruyorlar.* "*De ki onun bilgisi Rabbimin katındadır.*"[1006] ayetlerini, ileri sürdüğü görüşlerini delillendirmek amacıyla zikretmiştir.

Berzencî, kıyamet kopmadan önce bazı emarelerin olacağını zikrederek, bunların kıyametin vuku bulacağı vakte yakın zamanda zuhur edecek, büyük ve küçük olmak üzere iki kısımda incelenen alametler olduğunu belirtmiştir.[1007]

Kıyamet alametlerini ele alan eserler, bu alametleri küçük ve büyük alametler olmak üzere iki kategoriye ayırmışlardır.

3.3.2.1. Kıyametin Küçük Alametleri

Berzencî'ye göre kıyametin küçük alametleri şunlardır: Hakiki ilim ehlinin ölümüyle ilmin ortadan kalkması, cehaletin zuhur etmesi, zinanın çoğalması, insanlar arası muamelelerde riyanın olması, depremlerin çoğalması, ayın yarılması, şeytanların gökyüzünden kovulması, hainlere güven duyulması, emin olan kimsenin ihanetle itham edilmesi, isyanın artması, çoluk çocuğun imar ve bina yarışında birbirleriyle yarışması, sarhoşluk verecek şeylerin içilmesi, kadınların çoğalıp erkeklerin azalması, itibarı düşük olanların itibarının yükselmesi, hakimlerin ve yöneticilerin adaletsizliği ve hükümlerinde insaf göstermemesi, haksızlıkların çoğalması, günahların işlenmesi, erkeklerin kadınlara itaat etmesi, hüküm konusunda rüşvet alınması ve bunlardan başka birçoğu ortaya çıkmış halde beş yüzü aşan sayıda alametlerdir.[1008]

[1004] اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ Lokmân 31/34.

[1005] اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَ كَادُ اُخْفِيهَا Tâhâ 20/15.

[1006] يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰىهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيۚ el-A'râf 7/187.

[1007] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 117.

[1008] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 117.

3.3.2.2. Kıyametin Büyük Alametleri

Kıyametin kopmasına yakın zamanda ortaya çıkacak olan büyük alametlerin bir kısmının Kur'an-ı Kerim'de, bir kısmının da hadislerde belirtildiğini dile getiren Berzencî, büyük alametlere inanmanın, imanın icaplarından olduğunu belirtir.

Berzencî kıyametin büyük alametlerinin şunlar olduğunu belirtir:

- Melun Deccal'ın ortaya çıkması.
- Hz, Îsâ'nın semadan yeryüzüne inmesi.
- Ye'cûc ve Me'cûc'ün zuhuru.
- Dâbbetü'l-Arz'ın ortaya çıkması.
- Güneşin batıdan doğması.
- Üç yerin batması.[1009]
- Kur'an'ın hükmünün ortadan kalkması.[1010]

3.3.2.2.a. Deccal'ın Ortaya Çıkması

Berzencî'ye göre melun Deccal, saâdet zamanında, bir rivayete göre zaman-ı saâdetten evvel dünyaya gelmiş ya da ahir zamanda gelecek olan kıyamet alametlerindendir. Horasan veya İsfahan'da ortaya çıkacağına dair rivayetler muhteliftir.[1011]

Deccal'a mesih denmesinin sebebinin, tepesinde tek gözünün olması, bir gözünün çıkarılmış olması ve yeryüzünü dolaşması nedeniyledir.

Mesih denen Deccâl'in zuhurundan sonra yeryüzünde yapacağı ifsat faaliyetleri hakkında bilgi veren Berzencî, melun Deccal'ın, yeryüzünü dolaşacağını ve çok yalancı olduğundan dolayı kendisine Deccal deneceğini belirtir.[1012] O, doğu ile batı arasını kırk günde gezecek ve keşif yapacaktır. Her milletten, özellikle yahudi tâifesinden doksan bin kişi maiyetinde bulunacak, cennet ve cehennemin suretleri

---

[1009] وهي ثلاثة خسوف تحدث في آخر الزمان فخسف يكون في المشرق، وخسف في المغرب، وخسف ثالث في جزيرة العرب

[1010] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 72; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 117.

[1011] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 72-73.

[1012] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 73.

yanlarında olacaktır. Onun cennet olarak gösterdiği cehennem, cehennem olarak gösterdiği ise cennet olacaktır. Gökyüzüne yağmur yağdırması için emir verecek ve yağdıracaktır. Yere bitki bitirmesini emredecek, bitki de bitecektir. Beytü'l-Makdis, Mekke, Medine ve Tur Dağı hariç yeryüzünün tamamını dolaşacaktır. Bekleyen insanlardan bir kişiyi öldürecek ve diriltecektir.[1013] Her ne isterse istidrâc yoluyla meydana gelecektir. İnkârcı davranarak büyü ve insanları büyüleyen illüzyon gösterileri yapacak ve fesat çıkaracaktır. İnsanlara her türlü kötülüğü yapacaktır. O, önce imana davet edip dine çağıracak, bunun akabinde kendisine tabi olan birçok kimse olacaktır. Daha sonra Kûfe'ye gelerek orada dindarmış gibi görünecek ve bunun akabinde birçok kişi kendisine tabi olacaktır. Sonra peygamber olduğunu iddia edecek, aklı başında olan herkesin içine korku salacaktır. Ortadan kaybolup birkaç gün sonra tekrar ortaya çıkacak ve bu defa ilah olduğunu iddia edecektir. Gözü kapanacak, kulağı çıkarılacak ve alnının ortasında kâfir yazılacaktır. Deccal'ın bu halini artık her müslüman görecektir. Kalbinde zerre kadar iman olan kimse ondan nefret edip şerrinden ve tuzaklarından uzak duracaktır.[1014]

Hadiste vârid olduğuna göre, kulların imtihanı maksadıyla Allah Deccal'a yardım etmek için doğudan ve batıdan şeytanlar gönderecektir. Şeytanlar ona, "Bizden her ne istersen hemen emret" diye söyleyecekler, o da "Ben insanların Rabbiyim. Onlara cennet ve cehennemi getirmiştim. Gidiniz kendilerine haber veriniz." diyecektir. Bunun üzerine şeytanlar derhal dünyanın her tarafına dağılacaktır. Bir adama yüzden fazla şeytan düşecek şekilde gidip herhangi bir adamın, baba, ana, birader, hemşeri vs. akraba ve ahbabının suretine bürünüp ona "Beni tanıyor musun? Beni biliyor musun?" diye soracaklar, o da "Evet tanıyorum ve biliyorum. Bu babam, bu anam, bu filan, bu filandır." diye cevap verecektir. "Hadiselerden ne var ne yok?" diye kendisine soracaklar, adam da şeytanlara, "Esas siz bize havadislerden haber verin." diyecektir. Adam şeytanlara, "Allah'ın düşmanı olan Deccal'ın ortaya çıkışını işittim." diyecektir. Şeytanlar da o kişiye "Sakin ol bakalım, öyle şeyler söyleme. O sizin rabbinizdir. Aranızda hüküm vermek istiyor. Cenneti ve cehennemi getirdi. Onlarla beraber nehirleri, yiyecekleri getirdi." diyecektir. O zaman müslüman olan kimse, "Siz yalan söylüyorsunuz, siz şeytanlarsınız, o da ancak yalancıdır. Bunu

[1013] Berzencî, Ebhe'l-*kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 117-118.

[1014] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 73; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 117.

pekiştirmek üzere Peygamberimiz sizin bu halinizi bize haber vermiş ve bizi böyle şeylerden menedip uyarmıştır. Siz artık hoş karşılanmıyorsunuz. Allah belanızı versin. Siz şeytanlarsınız. O Deccal da Allah'ın düşmanıdır." diye cevap verecektir. Deccal, kırk gün bu dalalet halinde kaldıktan sonra Hz. Îsâ gökten yere inip onu öldürecektir. Bunun üzerine şeytanlar ümitsiz ve bitkin bir şekilde hüsrana uğrayarak döneceklerdir.[1015]

Berzencî, Deccal'ın zuhurundan sonra dünyada geçirdiği günlerinden birinci gününün bir yıla, ikinci gününün bir aya, üçüncü gününün bir haftaya kadar (cuma günü) uzayacağı, sonraki günlerinin mevcut günler gibi olacağının hadislerde zikredildiğini belirtmiştir.[1016]

Deccal, her ne kadar yalancı olsa da yalancıların durumuna uygun olmayan birtakım harikulade olaylar meydana getirdiğinden hareketle Berzencî, Deccal'ın gönderilmesi, ya da yaptığı işler konusunda âlimler arasında ihtilafların meydana geldiğini belirtmiştir. Bazı âlimler, nasıl ki Hz. Mûsâ döneminde Allah Hz. Mûsâ'nın kavmini buzağı ile imtihan etmiş ve onlar da helak olup gitmişlerdi. Allah'ın hidayet verdiği ve koruduğu kimseler de bu imtihanı kazanmıştı. Aynı şekilde Allah'ın Deccal'ı yeryüzüne göndermesinin sebebinin de mü'min kulların imtihan edilmeleri cihetiyle olduğunu belirtmişlerdir.[1017]

3.3.2.2.b. Hz. Îsâ'nın Yeryüzüne İnmesi

İslam kelamında tartışma konularından biri olan ve kıyametin büyük alametlerinden olduğu ileri sürülen nüzûl-i Îsâ meselesine de değinen Berzencî, Hz. Îsâ'nın yeryüzüne zuhur edeceğini belirtir. Ona göre, fiili, ameli pis ve kötü olan Deccal, Beytü'l-Makdis'te bulunan müslümanları muhasara edeceği esnada Hz. Îsâ sabaha yakın bir vakitte, semadan Şam'ın doğu tarafında bulunan Minâretü'l-

[1015] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 73; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 117.

[1016] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 74; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 118.

[1017] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 118.

Beyzâ'ya,[1018] oradan da yere inerek müslümanlara sabah namazını kıldıracaktır. Daha sonra cennetten gelen ata binip beline kılıcını takacak, elinde bir mızrak olduğu halde, melun Deccal'ı takip edecek, Şam'ın toprağı Filistin'de Vâki Ramle mahallinde ve Bâbu'l-Ludde isimli mevkide onunla karşılaşarak onu dövecek, Hz. Îsâ mızrak darbesiyle Deccal'ı yere düşürerek, bıçakla boynunu kesecek ve beraberindeki doksan bin yahudiyi de katledecektir.[1019]

Hz. Îsâ, Deccal'ın katledilmesinden sonra, bir rivayete göre yedi yıl,[1020] başka bir rivayete göre kırk yıl[1021] müslümanlar arasında kalacaktır. Bu iki hadisin mefhumunun birleştirilmesinin mümkün olduğunu belirten Berzencî, burada kastın Hz. Îsâ'nın göğe yükseltilmesinden önceki yeryüzünde yaşadığı süre ile yeryüzüne tekrar nüzulü ile dünyada geçirdiği sürenin kastedilmiş olabileceğini belirtir. Ona göre Hz. Îsâ otuz üç yaşında gökyüzüne yükseltilmiştir. Gökyüzünden yeryüzüne nüzulünden sonra da yeryüzünde yedi yıl kalacaktır. Her ikisinin toplamı kırk yıl etmektedir.[1022]

Berzencî, Hz. Îsâ'nın yeryüzüne nüzûlünden sonra, önceki şeriatı Hristiyanlığa göre değil Hz. Muhammed'in şeriatına göre adaletle hükmedeceğini ve İslam müctehidlerinden de herhangi birisinin mezhebini taklit etmeyeceğini, İslam dini ile ilgili bilgileri Kur'an-ı Kerim'den alacağını belirtir. Çünkü Peygamberimiz hükümlerinin hepsini Kur'an-ı Kerim'den almıştır. Aynı şekilde Hz. Îsâ da bütün hükümleri Kur'an-ı Kerim'den alarak bizim şeriatımıza göre hükmedecektir. Başka bir rivayete göre Hz. Îsâ, şeriatın hükümlerini rû be rû görüşerek zaten Peygamberimizden

---

[1018] Suriye'nin Şam Şehri Emevi Camii'nin Güneydoğusunda bulunan minareye, Minâretü'l-Beyza, ya da Hz. Îsâ Minaresi denir.

[1019] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 75-76; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 118.

[1020] قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَخْرُجُ الدَّجَّالُ فِي أُمَّتِي فَيَمْكُثُ أَرْبَعِينَ - لَا أَدْرِي: أَرْبَعِينَ يَوْمًا، أَوْ أَرْبَعِينَ شَهْرًا، أَوْ أَرْبَعِينَ عَامًا فَيَبْعَثُ اللهُ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ كَأَنَّهُ عُرْوَةُ بْنُ مَسْعُودٍ، فَيَطْلُبُهُ فَيُهْلِكُهُ ، ثُمَّ يَمْكُثُ النَّاسُ سَبْعَ سِنِينَ ، لَيْسَ بَيْنَ اثْنَيْنِ عَدَاوَةٌ ، ثُمَّ يُرْسِلُ اللهُ رِيحًا بَارِدَةً مِنْ قِبَلِ الشَّأْمِ ، فَلَا يَبْقَى عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ أَحَدٌ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ أَوْ إِيمَانٍ إِلَّا قَبَضَتْهُ Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2940.

[1021] الْأَنْبِيَاءُ أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى , وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ , وَأَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ , لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ بَيْنِي وَبَيْنَهُ نَبِيٌّ , وَإِنَّهُ نَازِلٌ , فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَاعْرِفُوهُ , فَإِنَّهُ رَجُلٌ مَرْبُوعٌ إِلَى الْحُمْرَةِ وَالْبَيَاضِ , كَأَنَّ رَأْسَهُ يَقْطُرُ , وَإِنْ لَمْ يُصِبْهُ بَلَلٌ , وَإِنَّهُ يَدُقُّ الصَّلِيبَ , وَيَقْتُلُ الْخِنْزِيرَ , وَيَضَعُ الْجِزْيَةَ وَيُفِيضُ الْمَالَ , وَيُقَاتِلُ النَّاسَ عَلَى الْإِسْلَامِ , حَتَّى يُهْلِكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي إِمَارَتِهِ الْمِلَلَ كُلَّهَا غَيْرَ الْإِسْلَامِ , وَحَتَّى يُهْلِكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي إِمَارَتِهِ مَسِيحَ الضَّلَالَةِ الْأَعْوَرَ الْكَذَّابَ , وَتَقَعُ الْأَمَنَةُ فِي الْأَرْضِ , حَتَّى يَرْعَى الْأَسَدُ مَعَ الْإِبِلِ , وَالنَّمِرُ مَعَ الْبَقَرِ , وَالذِّئَابُ مَعَ الْغَنَمِ , وَتَلْعَبُ الصِّبْيَانُ بِالْحَيَّاتِ لَا يَضُرُّ بَعْضُهُمْ بَعْضًا , يَلْبَثُ أَرْبَعِينَ سَنَةً , ثُمَّ يُتَوَفَّى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ , وَيُصَلِّي عَلَيْهِ الْمُسْلِمُونَ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 2940.
Not: Berzencî bu hadisi Müslim'de bulunmasına rağmen Tayâlisî'den rivayet etmiştir.

[1022] Berzencî, *Kitâb-ı* Hamîdiyye *Der-Akâid-i İslâmiyye*, 76; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 118.

almıştır. Ya da Allah Hz. Îsâ'ya bu bilgileri İncil vasıtasıyla veya başka bir şekilde bizzat vahyetmiştir. Zira bütün peygamberler Cebrâil'in öğretmesi ile önceki ve sonraki peygamberlerin şeriatlarını bilmekteydiler.[1023]

Berzencî'ye göre Hz. Îsâ, daha sonra vefat edecek ve Medîne-i Münevvere'deki Mescid-i Nebî'de, Hz. Peygamber'in yanında bulunan Hücre-i Mutahhara'ya defnedilecektir.[1024]

3.3.2.2.c. Ye'cûc ve Me'cûc

Berzencî, Ye'cûc ve Me'cûc'ü, boyları bir karışı geçmeyecek kadar küçük, başka bir rivayete göre uzunlukları 120 zirâ,[1025] oldukça güçlü ve kuvvetli, genişlikleri de aynı büyüklükte, yırtıcı hayvanlar gibi pençeleri ve azı dişleri olan varlıklar şeklinde tasvir etmiştir.[1026]

Ye'cûc ve Me'cûc'ün yeryüzünde yapacağı fiiller ve çıkaracağı kargaşalara da değinen Berzencî, Hz. Îsâ'nın yeryüzüne tekrar inip Deccal'ı öldürdükten sonra Ye'cûc ve Me'cûc'ün Sedd-i İskender'den[1027] zuhur edeceğini, onların yeryüzünde adam öldürme, savaş çıkarma, sabotaj çıkarma ve ekinleri telef etme suretiyle fesat çıkaracaklarını, ortaya çıktıklarında yeryüzünün bütün suyunu içeceklerini, ifsatlarından dolayı insanların perişan bir halde kalacağını ve kalelere saklanacaklarını belirtir. Onların daha sonra Hz. Îsâ'yı, Kuds-i Şerif'i muhasara edeceklerini, o zaman Hz. Îsâ'nın ve müslümanların onların yeryüzünden defolmalarına dair beddua edeceklerini, bunun üzerine Allah'ın onların hepsine solucan/kurtçuk göndererek helak edeceğini dile getirir.[1028]

[1023] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l*-fevâid, 118-119.

[1024] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l*-fevâid, 119.

[1025] Metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eden vücudun uzvu. Erkal, Mehmet, "Zirâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991), 3/411.

[1026] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi* enfesi'l-*fevâid*, 118.

[1027] Mekânı ve fiziki manada gerçek olup olmadığı ihtilaflı olan Sedd-i İskender, İskender-i Zülkarneyn tarafından Ye'cûc ve Me'cûc fitnesine engel olmak için yaptırılan seddin adıdır. Pala, İskender, "Sedd-i İskender", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2009). 36/26.

[1028] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 77; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 118.

Ye'cûc ve Me'cûc'ün helak olmalarını ve sonrasında dünyada meydana gelecek değişimleri zikreden Berzencî, Ye'cûc ve Me'cûc'ün öldürülmesinden sonra bunların bozulmuş pis leşlerinden dolayı dünyada bulunanlar mustarip olup eza görmeye başlayınca, Hz. Îsâ bu leşlerin bertaraf olması için Allah'tan niyaz ve temennide bulunacağını belirtir. Bunun üzerine Allah, oraya büyük kuşları leşleri almaları için göndererek kuşların leşleri emrolundukları yere atacaklarını ve bir yağmur yağarak onların kötü kokularını yeryüzünden silip atacağını bu pis kokulu leşlerden kurtulan dünyaya, misali görülmemiş bir bereket ve refahlık geleceğini belirtir.[1029]

3.3.2.2.d. Dâbbetü'l-Arz

Kıyametin büyük alametlerinden biri olup kıyamete yakın bir zamanda zuhur edecek olan yaratığa Dâbbetü'l-Arz denir. Berzencî, Dâbbetü'l-Arz'ın fiziki özellikleri itibarıyla başı kuzu başı, gözleri domuz gözü, kulakları fil kulağı, göğsü aslan göğsü, rengi kaplan rengi, kuyruğu koyun kuyruğu ve ayağı deve ayağı şeklinde acayip bir yaratık olduğunu belirtir.[1030]

Berzencî'ye göre ayrıca yeryüzünde gezen bütün canlılara, katırlara, aygırlara ve eşeklere de dâbbe denmiştir. İnsan her ne kadar yeryüzünde dolaşan bir varlık olsa da ona dâbbe denilemez. Bu isim yukarıda sayılan özellikleri taşıyan belli bir yaratığın ismidir.[1031]

Râzî, Dâbbetü'l-Arz'ı, uzunluğu altmış zirâ olan, başı bulutlara ulaşan, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, deve boynuzlu, aslan göğüslü, tüylü, iki kanatlı, kaplan renkli, inek kalçalı, koç kuyruklu deve/hecin toynaklı ve dört ayaklı bir yaratık olarak tasvir etmiştir.[1032]

Berzencî'ye göre, Hz. Îsâ Kâbe-i Muazzama'yı tavaf edeceği esnada yer titremeye başlayacak, Safâ isimli mevknin Meş'ar-i Haram'a bakan tarafı çatlayarak dâbbenin başı dışarı çıkacaktır. Bu dâbbe öyle büyük bir hayvandır ki bir rivayete göre dâbbe üç gün çıkmaya çalışacak, ancak vücudunun üçte birinin çıkışı

[1029] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 77.

[1030] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 77.

[1031] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 119.

[1032] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r*-Râzî, 24/217.

tamamlanmayacaktır. Ancak dördüncü günde çıkışı tamamlanacaktır. Dâbbenin çok kuvvetli bir varlık olduğunu belirten Berzencî, dâbbe kimi takip ederse ona yetişeceğini fakat kimsenin ona yetişemeyeceğini belirtir.[1033]

Bir rivayete göre dâbbe üç defa ortaya çıkacaktır. Yemen'in uzak bir yerinden çıkacak ve kaybolacaktır. Daha sonra bâdiyede ortaya çıkacaktır. Sonra uzun bir süre kaybolacaktır. En sonunda insanlar için mescitlerin en kıymetlisi ve en büyüğü olan Mescid-i Haram'ın bir yerinden yine ortaya çıkacak ve insanları korkutacaktır. Bunun üzerine bir grup insan kaçacak, bir grup insan yerinde bekleyecek, dâbbe insanlarla konuşacak ve nitekim, "*Söylenen (kıyamet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların ayetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur.*"[1034] ayetinin buyurduğu hakikat ortaya çıkacaktır.[1035]

Bir hadiste Hz. Peygamber, "*Hz. Mûsâ'nın asası ve Hz. Süleyman'ın mührü Dâbbetü'l-Arz'da mevcut bulunacak, asa ile 'Bu kimse cennet ehlidir.' diyerek mü'minlerin yüzlerine dokunacak ve onun bütün yüzü nurlanacaktır. Mührü kâfirlerin yüzlerine basıp burnunu damgalayacak ve 'Bu kimse cehennemdedir.' diyecek ve onun yüzü büsbütün kara olacaktır.*"[1036] buyurmaktadır. Netice itibarıyla dâbbe, kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacak ve müslüman ile kâfirleri ayırt edecektir.

3.3.2.2.e. Güneşin Batıdan Doğması

Berzencî'ye göre, güneşin batı tarafından doğmasının keyfiyeti, "*Güneş batıdan doğmadığı sürece kıyamet kopmaz.*"[1037] hadisi ile malumdur. Yani güneş batı tarafından doğuncaya kadar kıyamet kopmayacaktır. Zikredilen uzun hadisin devamında, "*Onun ne zaman olacağını biliyor musunuz? Onun ne zaman kopacağını*

[1033] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*-Tefsîru'r-*Râzî*, 24/217; Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 77; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 119.

[1034] وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَّابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ en-Neml 27/82.

Suudi Arabistan'da bir bölgeye verilen ad ya da bâdiye/çöle verilen ad.

[1035] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî* Telhîsi *enfesi'l-fevâid*, 119-120.

[1036] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*-Tefsîru'r-*Râzî*, 24/217-218; Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 77-78; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 119-120. Not: Berzencî Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili görüşlerinin tamamına yakınını Râzî'den almıştır.

[1037] لا تقومُ السَّاعةُ حتَّى تطلُعَ الشَّمسُ مِن مغربِها Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6506; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4312. (Sahih).

bilir misiniz? O zaman öyle bir zamandır ki önceden iman etmemiş bir kimsenin o anda iman etmesi hiçbir fayda vermez, yani kabul olmaz."[1038] ifadeleri geçmekte ve bu harikulade olayın kıyametin bir alameti olduğu belirtilmektedir.[1039]

Muhakkik ulemanın görüşüne göre güneş, bir cuma gecesi önceki gibi doğudan doğup batıdan batacak ve üç gün doğmayacaktır. Akleden ve kâmil olan kimseler bu halin ahir zamanın alametinden olduğunu anlayıp hemen tövbe ve istiğfara yönelecek ve ibadetleri yerine getirmede acele edecektir. Ve her namazı, vaktini kıyas yaparak kılacaklardır. Ehl-i gaflet ve kalbi günah kiriyle set olan kimseler ise "Bu gece sabah geç oldu." diye gaflet uykusundan kalkacaklardır. Sabah olunca fecrin doğuşu batı tarafından olacak ve güneşin siyah, nuru mahvolmuş bir şekilde doğudan doğduğu gibi doğduğunu göreceklerdir. İkindi vaktine gelince, güneş yine doğu yönüne dönüp önceki gibi doğudan doğacaktır. İşte o vakit itibarıyla tövbe kapısı kapanarak önceden imanı bulunmayan ve günah işlemiş olanların bu zamanda yapacakları iman, tövbeler artık kabul olmayacaktır.[1040]

3.3.2.2.f. Yer Çökmesi

Berzencî'ye göre, buradaki husûftan maksadın kıyametten evvel üç yerde çökme meydana gelmesi şeklindedir. Zira hadis-i şerifte, "*Kıyamet saatinden önce doğuda, batıda ve Arap Yarımadası'nda olmak üzere üç yer batması olacaktır.*"[1041] buyurulmaktadır. Yani kıyametten önce, biri doğuda, biri batıda, biri de Arap Yarımadası'nda olmak üzere üç ayrı yer çökmesi ya da yer batması vaki olacaktır.[1042]

[1038] لا تقومُ السَّاعةُ حتَّى تطلُعَ الشَّمسُ مِن مغربِها ، فإذا طلَعت ورآها النَّاسُ آمنَ مَن علَيها ، فذاكَ حينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4312.

[1039] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 78; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 120.

[1040] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 78.

[1041] Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2901; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2183.(Hasen Sahih Hadis).

[1042] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 77; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 120.

3.3.2.2.g. Deprem Meydana Gelmesi

Berzencî'ye göre, buradaki depremden Sûr'a birinci ve ikinci üfleyiş kastedilmektedir.[1043]

3.3.2.2.h. Duman Çıkması

Berzencî'ye göre, duhân diye de adlandırılan ve kıyametin büyük alametlerinden biri olan duman, bazılarına göre kıyametin kopmasına yakın zamanda ortaya çıkacaktır. Bu zamanda açlık ve kıtlığın çok artması sebebiyle göz ve bakışlar zayıflığından insanlar, kendisi ile gökyüzü arasında havayı dumanlı, puslu görecektir. İnsanların köpeklerin iç organları ile kemiklerini yemeye mecbur kaldıkları kıtlık gününde yağmurun azlığı, tozların çokluğu nedeniyle havanın bulut gibi simsiyah olacağı bir zamanda, bazılarına göre ise kıyametin yaklaştığı sırada dünyada ortaya çıkacak duman olduğunu ileri sürerler.[1044]

3.3.2.2.i. Kur'an'ın Hükmünün Ref'i

Müellife göre, Kur'an'ın hem mushaflardan hem de gönüllerden kalkmasını ifade eden bu alametin keyfiyeti, İbn Mes'ud'dan rivayet edilen "*Ref edilmeden önce Kur'an okuyunuz.*"[1045] yani kaldırılmadan önce Kur'an'ı okuyunuz hadisine dayanmaktadır. Bu hadis hakkında, okunduğu mahalde hazır bulunanlar, "Bizim göğsümüzde, mushaflarda hıfzedilip tespit edilmişken Kur'an nasıl ref olunur?" diye sorduklarında İbn Mes'ud, "O geçerli iken üzerinden bir gece geçer ve o zaman kalplerden kalkmış, kaybolmuş, zikredilemez ve okunamaz olmuş ve kimse bir harfini

---

[1043] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 120.

[1044] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 120.

[1045] أَكْثِرُوا تِلاوَةَ الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ Dârımî, *Müsnedü'd-Dârımî*, 3381; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 8698. İsnadı Zayıf Hadis. Hadis, kaynaklarda أَكْثِرُوا ibaresi ile yer alırken Berzencî bu ibareyi اقرؤوا olarak zikretmiştir.

dahi hatırlamaz olmuş olur.”[1046] demiştir. Kur’an’ın ref olunması bu anlamda anlaşılmalıdır demiştir.[1047]

3.3.2.2.j. Yeryüzünde Ateş Çıkması

Berzencî’ye göre, Aden Sarayı’ndan çıkacak ve doğudan batıya, batıdan doğuya doğru insanları mahşere sürükleyecek olan büyük bir ateşin ortaya çıkması kıyametin büyük alametlerindendir.[1048] Bu alamet kıyametin dünyada çıkacağı son alamettir. Berzencî, “*Hicaz diyarında Busra’da bulunan develerin boyunlarını ışıldatan bir ateş çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır.*”[1049] hadisinin bu alametin ortaya çıkacağının göstergesi olduğunu belirtmektedir.[1050]

Buraya kadar zikredilen alametler birlikte değerlendirildiğinde, müellif ayet ve sahih hadislerde yer alan bazı alametleri zikretmiş, ileri sürdüğü görüşleri temellendirmek amacıyla ayet ve hadisleri referans göstermiştir. Bununla birlikte ayetlerde ve sahih hadislerde yer almayan ayrıntıları ya da konuları da zikretmek suretiyle yer yer zayıf, uydurma ve israiliyyat kaynaklı, hatta mecaz anlam taşıyan ve zamanla anlam kaymasına uğradığı ifade edilen hadislerden faydalanmıştır. Müellif bazı alametleri ve ayrıntılarını zikrederken herhangi bir kaynağı referans göstermemiştir.

Esasında kıyamet alametlerine dair sahih olmayan kaynaklarda zikredilen hadislere ihtiyatlı yaklaşılmalı ve onlara dayanarak bir inanç esası, ahiret ve kıyamet tasavvuru tesis edilmemelidir. Sözü edilen rivayetlerin insanları ahiret için hazırlık yapmaya ve dünya imtihanını kazanmaya teşvik edici bir araç olduğu düşüncesi akılda tutulmalıdır.

[1046] يسري عليه ليل فلا يذكر ولا يقرء İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4049; Hâkim, *el-Müstedrek*, 8460; Beyhakî, *Şuabü’l-Îmân*, 2028; Elbânî, *Sahîhu Sünen-i İbn Mâce*, 4049.

[1047] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 72; Berzencî, *Ebhe’l-kalâid fî Telhîsi enfesi’l-fevâid*, 120.

[1048] Berzencî, *Ebhe’l-kalâid fî Telhîsi enfesi’l-fevâid*, 120.

[1049] لا تَقُومُ السَّاعَةُ حتَّى تَخْرُجَ نارٌ مِن أرْضِ الحِجازِ تُضِيءُ أعْناقَ الإبِلِ ببُصْرَى Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, 7118.

[1050] Berzencî, *Ebhe’l-kalâid fî Telhîsi enfesi’l-fevâid*, 120.

3.3.3. Kıyametin Kopması

3.3.3.1. Dünyanın Yok Olması

Dünyanın ve onun Allah'ın ilminde bulunan vaktinin dolması, dünyada vücuda gelmesi takdir olunan eşyanın hepsinin sona ermesi ile cennet ve cehennem ehli insanların sayılarının tamamlanmasının ardından kıyamet kopacaktır.

Müellif eserinde kıyametin kopma aşamalarını şu şekilde açıklamıştır: Allah, bir rüzgâr gönderip iman ehli olanların hepsinin ruhlarını kabz eder. Bu aşamadan sonra dünyada sadece şerliler ve günahkârlar kalır. Bu esnada şeytan, insan şekline girip çeşitli dalalet ve kötülükleri insanlara öğretme ve putlara ibadet ettirme suretiyle bütün dünyayı küfür ve dalaletle baş başa bırakır. İnsanlar bu haldeyken, "*Sûr'a üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek.*"[1051] ayetinin belirttiği üzere, Allah'ın emriyle Mukarrabîn meleklerinden olan Hz. İsrâfil "Sûr" denilen boynuza nefesini üfürür. O sesten meydana gelecek büyük dehşet ve heybetten ötürü, Allah'ın kalmalarını irade buyurduğu kimselerden başka göklerde ve yerde olan bütün ruhların hayatı sona erer.[1052]

Berzencî Allah'ın Sûr'a üflendikten sonra dünyada kalmalarını irade buyurduğu kimselerin, dört büyük melek olarak bilinen Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil olduğunu belirtir. Bir rivayette, Hamele-i Arş melekleri, cennetin hurileri, cehennemin koruyucuları ile hilebaz şeytanların da geride kalacaklarını belirten Berzencî, daha sonra hepsinin ruhlarının kabzedilip, yeryüzü ve gökyüzünde bulunan bütün mevcûdâtın son bulacağını belirtir. Nitekim, "*Sûr'a bir defa üflendiğinde, yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir defa çarptırılarak darmadağın edildiğinde, işte o gün olacak olur. Gök yarılır. O gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür. Ve artık o gün çökmeye yüz tutar.*"[1053] ayeti kıyamet sahnelerini anlatır. Vakti gelince Sûr'a birinci defa üfürülür. Dağlar mahallerinden kaldırılıp birinci üfürüş ile

---

[1051] وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ ez-Zümer 39/68.

[1052] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 80-81.

[1053] فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ el-Hâkka 69/13-16.

dikilerek, toz toprak haline geldiği zaman kıyamet kopar. Sema ayrılıp yarılır.[1054] İşte bu üflemeye birinci üfleme denir.[1055]

3.3.3.2. Şeytanın Ruhunun Kabzı

Birinci Sûr'a üfleyişten sonra Allah, Azrâil'e (as.) şeytanın ruhunu kabzetme emrini vermesiyle, dehşeti giderek artan büyük bir ses ile cehennemin kapılarını açması için malikine nidâ gelir. O zaman Azrâil, heybet ile hîlebaz şeytana gelip kendisine, "*Ey pis olduğu hakikat olan, ben sana ölümü tattıracağım.*" diye söyler. Şeytan korkusundan hemen doğudan batıya, batıdan doğuya doğru kaçar durur. Azrâil'in kendisinden ayrılmayacağını müşahede edip ondan kurtulamayacağını anlamasıyla Hz. Âdem'in kabrine varıp, "*Yâ Âdem! Ben senden dolayı hakkın rahmetinden mahrum olup kovulup uzaklaştırıldım.*" der. Azrâil'e, "*Ey Ölüm Meleği! Hangi kâse ile ölümü bana içireceksin ve hangi çeşit azap ile ruhumu kabzedeceksin?*" diye sorar. Azrâil de ona, "*Cehennemin tabakalarından olan 'Saîr' ve kızgın ateş ile seni içirip canını çıkaracağım.*" diye cevap verir. Azabın şiddeti için yetmiş bin zebani melek tayin edilip ellerinde bulunan zincirleri şeytana atarak onun kuvvetini alırlar. Melun şeytan yere düşeceği zaman nâra, feryat ve figan eder ve imansız bir şekilde canını terk eder. Öyle ki dünya ehli eğer dünyada kalmış olsaydılar, haykırışından dünyayı terk ederlerdi.[1056]

Yukarıda zikredilen bilgiler, müellifin konu ile ilgili görüşlerini yansıtması amacıyla alıntılanmıştır. Bütün mahlûkâtın yok olacağı, baki olanın yalnızca Allah olduğu genel inanç prensibidir. Bu konu naklî ve aklî delillerle ortadadır. Ancak, şeytanın ruhunun kabzına dair Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellif, şeytanın ruhunun kabzına dair hikâye tarzı rivayetler kullanmış, muteber kaynaklarda bulunmayan nakillerde bulunmuş ve betimleme yapmıştır. Bu tarz bilgiler aynı zamanda gaybi bilgilerdir. Bu bilgilerin kaynak değeri taşıması ve bunların üzerine inanç inşa edilmesi için nass kaynaklı olması gerekir. Esasında müellif, kıyamet alametleri ve kıyamet sahneleri konularında da aynı yöntemi

[1054] هَبَآءً مَّنثُورًا el-Furkân 25/23.

[1055] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 81.

[1056] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 82.

takip etmiştir. O nedenle bu tür rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmak, kaynağı ve delili bulunmadan bu rivayetlerle inanç inşa etmekten imtina etmek gerekmektedir.

3.3.3.3. Denizlerin Yok Olması

Yukarıda anlatılan kıyamet alametleri ve sahnelerinden sonra, Allah, denizlerin yok olmasını Azrâil'e emreder. Bunun üzerine Azrâil denize gelip, geçmişte defalarca olduğu gibi yolculuk etmesi için emreder. Denizler Azrâil'den mühlet ister. Azrâil bir hamle ile bütün suları mahvu perişan eder. Denizler hiç yokmuş gibi olur. Bir rivayete göre denizlerin suyu ateş olur.[1057]

3.3.3.4. Dağlar-Tepeler Arz ve Semâvâtın Yok Olması

Allah'ın emri ile ölüm meleği, iri iri dağların başına, yüksek tepelere, sonra yere ve sonra da göklere gidip müddetlerinin sona ermesinden dolayı yıkılıp yok olmalarını tebliğ eder. Onların her birisi süre ister. Bütün bunlar, feryat figan etikten sonra ölüm meleğinin haykırışı ile hepsi yok olur. Nitekim, "*O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır. Dağlar savrulan kum yığınları halini alır.*"[1058] ayetinde bu durum açık bir şekilde belirtilmiştir. Kıyamet günü, yer ve dağlar titreyecek ve dağlar yığılmış kum halini alacaktır. "*O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne döner.*"[1059] ayetinde belirtildiği üzere kıyametin kopması esnasında gökten sıvı yağ yağar. Bir rivayete göre dağlar da hallaç pamuğu gibi olup tarumar olur.[1060]

3.3.3.5. Mukarrabîn ve Hamele-i Arş Meleklerinin Ruhlarının Kabzı

Kıyamet alametleri ve sahnelerinden yukarıda geçenler vuku bulduktan sonra Allah, mahlûkâttan kimin geride kaldığına dair ölüm meleğine soru soracaktır. Ölüm meleği de "*Yâ İlahi! Hâlıksın. Herşeyi bilen sensin. Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve bu zayıf kulunuz ile Hamele-i Arş melekleri kalmıştır.*" diye arz ettiğinde Allah, "*Ey Ölüm*

[1057] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 82.

[1058] يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيباً مَهِيلاً el-Müzzemmil 73/14.

[1059] يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ el-Meâric 70/8-9.

[1060] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 82-83.

Meleği! Cebrâil'in ruhunu kabzet." diye emir buyuracaktır. Azrâil, Cebrâil'e giderken onu secde halinde, bir rivayette rükû halinde görecek ve Allah'ın emrini kendisine tebliğ edecektir. Cebrâil, "*Ya Rabbi! Ölüm anını bana hafif eyle, zayıf canımı bana kolay eyle.*" diye Allah'tan niyaz ve duada bulunacaktır. Sonra ölüm meleğinin onu sıkmasıyla vefat edecektir. Sonra Allah, kimin geride kaldığına dair ölüm meleğine tekrar soracaktır. Ölüm meleği, Mikâil'in kaldığını arz edecektir. Allah, onun ruhunun da kabz edilmesi emrini verecektir. Azrâil yine o yüksek emri Mikâil'e tebliğ edecektir. O da ölüm anının hafif olmasını Allah'tan niyaz ve temenni edecektir. Sonra Azrâil onun da sıkarak canını alacaktır. Ve bu minval üzere İsrâfil'in ve sonra Hamele-i Arş'ın da ruhlarını kabz edecektir.[1061]

Daha sonra Allah, yeryüzünde başka kimin kaldığını sorduğunda ölüm meleği, "*Ya Rabbi! Sen Hayyu Lâ Yemût'sün. Sadece ben kaldım.*" diye arz edecektir. Dilediğini yapan Allah ona hitaben, "*Sen mahlûkâttansın. Seni yaratan benim. Öl!*" diye emredecektir. Allah'ın bu şekilde iradesi tecelli edince ölüm meleği kendi eliyle ruhunun kabz olması için kırk sene meşgul olacaktır. "*Can vermenin bu derecede şiddetli ve zahmetli olduğunu bilseydim müslümanların ruhlarını kabzederken daha şefkatli ve daha merhametli olurdum.*" diye büyük bir çığlık atarak vefat edecektir.[1062]

Bundan sonra Allah üç defa, "*Bugün hükümranlık kimindir?*"[1063] Yani "*Bugün mülk kimindir?*" buyurur. Cevap verecek bir kimse kalmadığından yine Zât-ı Kutsî, "*Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!*"[1064] diye kendisi cevap verir. Yani, mülk, Vâhid ve Kahhâr olan Allahu zü'l-Celâl'indir. Ve bir müddet, bazı rivayetlerde kırk yıl Allah'tan başka hiçbir mevcut kalmaz. Bütün âlem fena halinde kalır.[1065]

3.3.4. Mahlûkâtın Tekrar Diriltilmesi ve Hayat Bulması

Ölümden sonra tekrar dirilme, yani ahirette ölülerin yeniden diriltilmesi meselesi, ehl-i sünnetin umumunun itikatlarına göre, hak ve gerçek olacaktır. Yeniden

---

[1061] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 83-84.

[1062] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 84.

[1063] لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ el-Mü'min 40/16.

[1064] لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ el-Mü'min 40/16.

[1065] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 84-85.

diriltilmeden maksadın, bedenlerin ve ruhların her ikisinin dünyada oldukları şekliyle diriltilmeleridir. Yeniden dirilme konusunda ittifak eden âlimler meâdın, yani yeniden dönüşün/diriltilişin keyfiyeti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, Allah'ın, cismin parçalarının hepsi yok olduktan sonra aynını iade edip ruhu ona üfleyeceğinden bahsetmiştir. Bazıları da Allah'ın, bedenin asli parçalarını tamamen yok etmeyip birbirinden ayıracağını, ayrılan parçaları dirilteceğini söylemişlerdir. Bu iki mezhebin görüşünün hangisinin işin aslına uygun olduğuna dair bir nass yoksa da her iki takdirde de ölümden sonra diriltilme ve meâd olduğu konusunda ittifak vardır. Zira meâd, hadd-i zâtında mümkinattandır ve her mümkün ise Allah'ın kudretinin altındadır.[1066]

Berzencî, meâdın olacağına dair Kur'an'dan naklî deliller getirmektedir.[1067] Sözgelimi, "*Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz.*"[1068] ayeti, başlangıçta hilkat nasıl yapıldıysa öylece de iade edileceği gerçeğini anlatır. "*Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" diyenlere de ki: "Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek.*"[1069] ayetinde de meâdın mahiyeti ve keyfiyetine değinilmiştir. Velhâsıl, ölünün yeniden diriltilmesi ve cismani haşr, Kur'an ayetlerinde ve indirilen semavi kitaplarda açık bir şekilde zikrolunmuştur. Bütün peygamberler bu konuda müttefiktir. Onlar, bu hakikatin vuku bulacağını ümmetlerine tebliğ ve tasdiki imanda emretmişlerdir. Ümmetin ileri gelen müctehidleri ve ulemaları da bu konuda ittifak halindedir.[1070]

Meâdın olacağına dair aklî deliller de mevcuttur. Aklî deliller hususunda dünyada insanlar iki kısma ayrılır. Bir kısmı itaatkâr, diğer kısmı asidir. Bazen itaatkâr olan zâtlar dünyada ibadetinin semeresini ve taatinin sevabını bulamazlar. Bekli kişinin kıymetli ömrü zahmet, meşakkat ve çeşitli zillet içinde geçer. Asi olup Rızâ-i Bârî çerçevesinde amel etmeyen, şeriatın sınırlarına tecavüz eden kimse kast ve cinayetinin

---

[1066] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 85.

[1067] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 85.

[1068] كَمَا بَدَأْنَا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ el-Enbiyâ 21/104.

[1069] قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي اَنْشَاَهَا اَوَّلَ مَرَّةٍ Yâsîn 36/78-79.

[1070] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 86.

cezasını ve kendine yakışan cezayı dünyada görmeyebilir. Refah haliyle ve güzel umutlarına nail olmuş bir şekilde, güzel akıbetle ömrünü geçirebilir.[1071]

Dünyada sabredip itaat eden fırkanın mükâfatı, diğer asi fırkanın cezası, insan takatinin üzerinde olduğundan, herkesin amelinin semeresini ve fiillerinin karşılığını toplaması, itaatkâr olan ya da itaat etmeyenin birbirlerinden ayrılması için başka bir âlemin olmasını her bir akl-ı selim idrak eder. O âlem de ahirettir. Bir de insan fıtratının gereği, bir milletin itikadında yerleşmiş olan kabir ziyareti ve ölüler için yapılan hayır ve sadakalar, ölülerin tekrar diriltilmesi ve herkesin ameline göre mükâfat icrası ve ceza görmesi meâd için açık bir delildir.[1072]

3.3.5. İlk Önce Hayat Bulacak Olan Hamele-i Arş ile Dört Büyük Melek

Âlem yok olup fena bulduktan sonra, mahlûkâtın kıyamet, hesap, mizan, amel defteri, cennet ve cehennem için tekrar nasıl diriltileceğine dair rivayetlere yer veren Berzencî, âlem mahvolmuş bir şekilde kırk sene kaldıktan sonra Allah, önce Hamele-i Arş meleklerini, sonra İsrâfil'i yeniden dirilteceğini, sonra Sûr'u ona yeniden vereceğini belirtir. Sonra Cebrâil, Mikâil ve Azrâil'in yeniden diriltileceğini ifade eder. Daha sonra kırk gün boyunca yağmur yağar ve yeryüzünde her tarafı on iki arşın boyunca su kaplayıp kırk arşın miktar da yerin içine geçer. Yerde bulunan bütün cesetler o yağmur ile büyür ve her parça ve azalar yerinde karar kılar. Nitekim, "*Allah, gökten yağmur indirir de baklaları bitirdiği gibi onları bitirir.*"[1073] hadisi, yeniden diriltilmeye dair ışık tutar. Yani Allah, semadan yağmur gönderip otun bitmesi gibi mahlûkâtı da kıyamet için bitirir. Yine, "*Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve sizi yeniden çıkaracaktır.*"[1074] ayeti bu hakikate işaret eder. Zira bu ayetler, "*Allah sizi yerden ot gibi yarattı. Sonra sizi oraya iade edip tekrar çıkaracaktır.*" şeklinde anlaşılmalıdır. Berzencî'ye göre, cesetlerin azalarının her

---

[1071] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 86.

[1072] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 86-87.

[1073] ما بيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أرْبَعُونَ. قالوا: يا أبا هُرَيْرَةَ أرْبَعُونَ يَوْمًا؟ قالَ: أبَيْتُ، قالوا: أرْبَعُونَ شَهْرًا؟ قالَ: أبَيْتُ، قالوا: أرْبَعُونَ سَنَةً؟ قالَ أبَيْتُ، ثُمَّ يُنْزِلُ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ ماءً فَيَنْبُتُونَ، كما يَنْبُتُ البَقْلُ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 4935; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2955.

[1074] ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجاً وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتاً Nûh 71/17-18.

biri, geçmişte yaratıldığı gibi yerlerinde ve mekânlarında, ikinci üfürüşe kadar ruhsuz bir şekilde kalacaklardır.[1075]

3.3.6. Sûr'a İkinci Üfleyiş ile Bütün Ruh Sahiplerinin Yeniden Diriltilmesi

Berzencî'ye göre, Hz. Peygamber Sahratullah taşı üzerine oturduktan sonra Allah, bütün ruhları Sûr'a toplayacak ve "*Yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar.*"[1076] ayetinde belirtildiği gibi Sûr'a üfleme işi İsrâfil'e emredilecektir. İsrâfil de Sûr'a üfleyince, ruhlar bal arıları misali Sûr'dan çıkıp göğün ve yerin arasını dolduracaklardır. O zaman Allah, her bir ruhun cesedine girmesini emir buyuracaktır. Ruhların tamamı yere inerek her biri kendi cesedine girdikten sonra, kabirler parçalanıp bütün ölüler kabirlerinden çıkacak ve büyük bir hayretle durup bakacaklardır.[1077]

Allah, bu üfleyiş ile dünyada bulunan bütün ruhları, melekleri, insanları, cinleri, şeytanları, bütün hayvanları, bütün kuşları ve bütün haşeratı yeniden diriltecektir.[1078]

Ölüler kabirlerinden çıktıklarında, ahireti inkâr edenler, "*Vay halimize! Kim bizi kabrimizden diriltip kaldırdı?*"[1079] diye feryat edeceklerdir. Yani, "*Vah halimize, kabrimizden kim bizi çıkarıp yeniden diriltti?*" diye feryat ederlerken, müslümanlar da *"Rahman'ın vadettiği işte budur. Peygamberler doğruyu söylemişler.*"[1080] ayetini okuyacaklardır. Adeta onlar, "*Bu öyle bir şeydir ki, Allah bunu vaad buyurmuştu. Ve peygamberlerin dedikleri doğru idi.*" diyeceklerdir. Zira peygamberler, ümmetlerine ahiret gününün vuku bulacağını tebliğ edip anlattıkları halde, yine bazı imansız ve vicdansızlar, ahiretin inkârına saparak vukuundan sonra tasdik etmelerinin kendilerine

---

[1075] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 87-88.

[1076] ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرٰى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ- Zümer 39/68.

[1077] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 90-91.

[1078] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 91.

[1079] يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَآ Yâsîn 36/52.

[1080] هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ Yâsîn 36/52.

faydasının olmayacağı cihetle, pişmanlık duymaktan, hasret ve nedametten başka ne yapacaklarını bilemezler.[1081]

Mahlûkât diriltilip mahşer arasâtında toplandıktan sonra, dünya senesiyle üç yüz sene kadar durup, herkesin kendi derdiyle meşgul olacağı, "*O gün herkesin kendine yetip de artacak bir sıkıntısı vardır.*"[1082] nassı ile malum olup, babadan, anadan, evlattan, evlat ana-babadan, karısı erkeğinden, erkeği karısından habersiz kalacak ve kimse kimseyi bilip tanımayacaktır. Herkes, sersem, korkulu ve perişan bir halde olup, onların feryat, figan, naraları ve ağlamaları, gökyüzüne ulaşacaktır. Kıyamette sıkıntılar öyle bir dereceye gelecektir ki mü'min kullar bile "*Ya Rabbi! Bana rahmet eyle ve benden kaldır, cehenneme dahi razıyım.*" diye yalvaracaktır.[1083]

3.3.7. Herkesten Önce Hz. Peygamber'in Kabrinden Çıkması

Melekût âleminin yeniden diriltilmesinden sonra dünyada yaşayıp da tekrar diriltilecek olan şahıslar hakkında da bilgi veren Berzencî, ilk önce Hz. Peygamber'in diriltileceğini belirtir. Ona göre Allah Teâlâ, cennetin bekçisine cenneti Muhammed ve ümmeti için tertip etmesini, Cebrâil ile elbise-i nefsiyyeyi, Mikâil ile tâcı, Azrâil ile Burak'ı Peygamber Efendimizin kabrine götürmesini emreder. Onlar da yeryüzüne inip yere bakarken, önceki yerin kalmadığını, dağ, tepe ve alametlerin meydanda olmadığını, yeryüzü, "*Dümdüz, bomboş. Ne bir kıvrım ne de bir tümsek*"[1084] dosdoğru bir sahra olduğundan, Cebrâil yeryüzüne Efendimizin kabrini sorar. Yer de bir malumatı olmadığını beyan ederken mübarek kabrinin yanından semaya doğru büyük bir nur ortaya çıkar. Yeryüzü, "*İşte Muhammed'in kabri budur.*" diye ifade eder. Daha önce işaret edilen meleklerden Mikâil hızlı bir şekilde, "*Esselâmü aleyke Yâ Muhammed!*" diye selam verse de cevap alamaz. Sonra Cebrâil, "*Ey mübarek ruh! Mübarek cesedine dön.*"[1085] diye söylese de yine cevap alamaz. Sonra Azrâil, "*Ey mübarek ruh! Meydana gelecek hüküm, hesabın görülmesi ve amellerin arz edilmesi*

[1081] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 91.

[1082] لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ Abese 80/37.

[1083] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 91.

[1084] لَا تَرٰى فِيهَا عِوَجاً قَاعاً صَفْصَفاً Tâhâ 106-107.

[1085] ای مبارك روح جسد طاهركه عودت ایت

için kalkınız!"[1086] der ve Hz. Peygamber'in kabri titrer. Azrâil, zikredilen hitabı tekrar ederken Efendimizin kabri ikiye yarılıp açılır. Üçüncü defa hitabını tekrar etmesiyle birlikte, Hz. Peygamber, parlak güneş gibi kabrinden doğup çıkar. Sağına ve soluna bakarken her yerin değiştiğini, dağlar, tepeler, taşlar, ağaçlar, binalar vs.den bir şey kalmadığını, dünyayı tuz ve çöle doğru bir sahra olmuş şekilde görür. Meleklerden başka kimse kalmamış olduğunu anlayınca ağlayarak, "*Ya Cebrâil! Bugün ne kötü bir gündür.*" der. Cebrâil de "*Ya Muhammed! Bugün kıyamet günüdür. Bugün misak günüdür. Bugün buluşma günüdür.*" Yani bugün herkes işlediği amelleri ile karşılaşır diye arz eder. Sonra Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz, "*Ya Cebrâil! Bana müjde ver.*" diye buyurur. Cebrâil de "*Benimle Livâü'l-Hamd, Tâc ve Burak vardır.*" diye arz eder. Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz tekrar, "*Ya Cebrâil! Bana müjde ver.*" diye buyurur. Cebrâil, "*Arzu edilen ve lazım olan cennet tertip edilmiş, kabulü açılmış ve kapıları bağlanmıştır.*" diye arz eder. "*Ya Cebrâil! Ben bunları sormuyorum. Ümmetimin nerede olduklarını soruyorum.*" buyurur. Cebrâil de "*Rabbimin izzet ve celaletine yemin ederim ki, senden önce yeryüzü hiç kimseye açılmadı. Ölülerin hepsi kabirlerindedirler ve henüz kimse kabrinden çıkmamıştır.*" diye buyurur. Cebrâil, "*Ta ki ümmetin nerede olduğunu bulup Hz. Peygamber'e sundum.*" dediğinde, Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz melâike-i kirâm tarafından getirilen aydınlatıcı tacı mübarek başına koyması ile elbise-i nefsiyyeyi giyip Burak'a binecektir. Burak uzak mesafelere adımlarını atarak, yıldırım gibi Efendimizi Beytü'l-Makdis'e yetiştirecektir. Efendimiz de Sahratullah taşı üzerine oturacaktır.[1087]

3.3.8. Ahiret Ahvali ve Mahşer Halleri

Berzencî, ölülerin kabirlerinden kaldırılıp asli organlarının bir araya getirilmesi suretiyle diriltilmesinin, onlara can ve ruh verilmesinin hak olduğunu belirtir. Berzencî'ye göre, haklarını alması için sivrisinek dahi yaratılacak, haklarını aldıktan sonra toprak olacaktır. Mikdam b. Ma'dikerib'den rivayet edildiğine göre Rasullulah,

[1086] ای مبارك روح فصل قضا ورءیت حساب وعرض اعما ل اچون قالقك

[1087] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 88-90.

"*Kıyamet günü anne karnında gelişmeden düşen çocuk (cenin) ile pir-i fani olan kişi de diriltilecektir.*"[1088] buyurmuştur.

Râzî'ye göre, "*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!*"[1089] ayeti haşr, neşr ve kıyametin hak olduğuna delildir. Allah mahlûkâtı bu âlemde ya zarar ya da fayda için yaratmıştır. Hiç faydasız ve yararsız bir şekilde yaratmamıştır. "*Ya fayda ya da zarar için yaratmıştır.*" sözü Allah'ın şanına yakışmadığı için batıldır. Ona göre "*Faydası da zararı da yok denilemez.*" sözü de batıldır. Böyle olsalardı, bu varlıklar olmazdı. Fakat, "*Allah mahlûkâtı ancak bir fayda için yaratmıştır.*" denilebilir. Bu fayda ya dünya hayatı ya da ahiret hayatı için olan bir faydadır. Dünya hayatının faydaları az, zararları çok olduğu ve Allah'ın yaratma hikmetine uygun olmadığı için bu faydanın dünya hayatı için olduğunu söylemek batıldır. Bütün bunlar olmadığına göre o zaman dünya hayatından başka bir hayat vardır. Bu duruma göre haşr, neşir ve kıyamet vardır. Yer, gök ve bu ikisi arasında bulunanlar boşuna yaratılmamış ise haşr ve neşir gereklidir. Kim haşr ve neşri inkâr ederse Allah'ın yeri, göğü ve bu ikisi arasında bulunan şeyleri yaratmasındaki hikmeti konusunda şüphe duymaktadır. "*Bu, inkârcıların zannıdır.*"[1090] ayetinin meramı da bu kişilerdir.[1091]

3.3.9. Mezheplerin Haşr ve Neşr Konusundaki Görüşleri

Haşr, ayet ve hadislerde sarih bir şekilde yer alındığından İslam âlimleri arasında konu ile ilgili bir ihtilaf yoktur. İhtilaf edilen husus haşrın cismani ya da ruhani olması noktasındadır. Bu cihetten olmak üzere, mezheplerin haşr ve neşr hususunda farklı görüş belirttiklerini dile getiren Berzencî, konu hakkında üç görüş zikreder.

[1088] عن المقدام بن معدي كرب رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: يُحْشَرُ مَا بَيْنَ السِّقْطِ إِلَى الشَّيْخِ الْفَانِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/180-181; Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliyye* (Riyad-Arabistan: Dâru'l-Âsıme-Dâru'l-Ğays, 1418), 4/4626. Her iki müellife göre hadisin isnadı zayıf-hasen.

[1089] وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلاً ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُواْ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ es-Sâd 38/27.

[1090] ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُواْ Sâd 38/27

[1091] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r-Râzî*, 26/201.

Birincisi, ehl-i sünnetin kahir ekseriyeti, haşrı latif beden ve kesif ruhtan oluşan cismani yeniden yaratılış olarak nitelendirmişlerdir. Ölünün ruhu bedenden çıkınca, haşr esnasında vücudun oluşumunda ilk yaratılan ana organlar, tekrar bir araya getirilecek, gıdalanma gibi tali olan meseleler bu duruma dâhil olmayacaktır. Ya da peygamberler ve şehitler gibi asli cesedi çürümemiş olan şahısların bedenleri olduğu gibi bir araya getirilecektir. Allah, ölen kişilerin organlarını tamamen yok eder. Sonra onları tekrar yerine getirir ve ruhlarını iade eder. Bütün peygamberlere aynı manada bildiride bulunulmuştur. Bu konuda hiçbir şekilde te'vili kabil olmayan kat'i nasslar vardır. Bunları inkâr eden bir kişinin küfre düşmesi konusunda zarûrât-ı dîniyye mevcuttur.[1092]

Müellifin haşr konusunda ileri sürdüğü görüşleri bulunmakla birlikte, Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmediği için cismani haşrı inkâr etmek kişiyi küfre düşürmez.

İkincisi, muhakkik âlimlerden Gazzâlî, İsfahânî, Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039), Mu'tezilîlerin öncüleri, İmâmiyye'nin müteahhir temsilcileri ve sufilerin çoğu âlimlerine göre yeniden diriliş cismani olacaktır. Bu görüşte olanlara göre hakikatte insan konuşan bir varlıktır ve bu insan mükelleftir. Mükellef olan insan itaatkâr, asi, sevap veya ceza gören ve muhatap olan varlıktır. Bu insanın bedeni, adeta alet veya malzeme gibi vasıtadır. Beden, kullanılan bir malzemedir. Malzeme de zamanla aşınır ve yok olur. İnsanın bedeni yok olunca nefsi yok olmayıp kalıcı olur. Allah mahlûkâtı yeniden yaratmayı murat ettiğinde her ruh için bir beden yaratır. Bu ruh o bedenle ilgilenir ve onunla ilgili tasarruflarda bulunur.[1093]

Üçüncüsü, filozofların çoğunluğuna göre ahiret hayatı sadece ruhani bir hayattır. Nefsin bedenden ayrılması akıl, nefis gibi soyut nesneler, aklî bir âlem için önemlidir. Bu nefsin ruh âleminde, yani ahirette huzur duyması ya da mutlu olması, nefsani ya da şeytani faziletlerine göre olacaktır.[1094]

Berzencî, haşr ve neşir konusunda yukarıda saydığı üç görüşün haricinde başka görüşlerin varlığından bahseder ve onların görüşlerine de yer verir.

[1092] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 97.

[1093] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 97-98.

[1094] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 98.

Bir görüşe göre, asli organlar tekrar bir araya gelmeyecek, toplanmayacak ve bu organlar ebedî olarak yok olup gidecektir. Başka bir görüşe göre, cennet, cehennem, huri, ğılmân, nimet ve ceza yoktur. Berzencî, bu görüşün ilahî kitaplara ve peygamberlerin görüşlerine aykırı olduğundan apaçık bir küfür olduğunu belirtir.[1095] Cismani haşrı inkâr edenlerin dayandıkları temel düşünce, yok olan bir şeyin tekrar diriltilerek bir araya getirilemeyeceği şeklindedir. Onların bu görüşüne itibar edilemez. Çünkü Allah, insanların asli organlarının hepsini bir araya getirecek ve o organa ruhunu iade edecektir. Bu iade, ister olmayan bir şeyi iade etmek olsun, ister başka bir şekilde isimlendirilsin fark etmez. "*Bir insan başka bir insanı yese ve yiyen insanda bulunan parçalar başka bir cüz haline gelse, bu organlar ya ikisinde bir araya gelir -ki bu imkânsızdır- ya da birisinde tekrar bir araya getirilir. Bu durumda diğeri tekrar diriltilemez. Organları bir araya getirilemez.*" sözü geçersizdir. Çünkü asli organlar hayatın başından sonuna kadar devam eder. Yenilen organlar yiyen kişide fazlalıktır. Asıl organ değildir. O fazlalık da başka bir kişi için asıl organdır. Dolayısıyla kişinin organlarının bir araya getirilmesi ve cismani meâd ile ilgili Kur'an'da ve sünnette deliller mevcuttur:[1096] "*Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz.*"[1097], "*İlk başta sizi yarattığı gibi siz yine O'na döneceksiniz.*"[1098] ve "*Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir.*"[1099] Ayetlere göre tekrar yaratış, ikinci başlangıçtır. Bu da birinci başlangıç gibi mümkündür. "*'Çürümüş kemiklere kim can verecek?' dedi. De ki; onları ilk başta yaratmış olan can verecek.*"[1100] Bu ayetlerdeki ilk defa yaratılış tekrar yaratılışa delil olarak gösterilmiştir.

[1095] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 98.

[1096] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 98.

[1097] كَمَا بَدَأْنَا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهٗ el-Enbiyâ 21/104.

[1098] كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ۝ el-A'râf 29.

[1099] مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ۝ Lokmân 31/28.

[1100] قُلْ يُحْيِيهَا ٱلَّذِىٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ مَرَّةٍۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ۝ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ Yâsîn 36/78-79.

3.3.10. Havz/Havz-ı Kevser

Havz, ehl-i sünnet mensuplarının büyük çoğunluğu tarafından hak ve gerçek olduğu kabul edilen, itikadi bazı mezhepler tarafından kabul edilmeyen ve kıyamet gününde zuhur edecek bir keyfiyettir.

Havz haktır, gerçektir ve vaki olacaktır. Kıyamet gününde Arasât Meydanı'nda Hz. Salih'ten başka diğer bütün nebilerin bir havzı mevcut bulunacaktır. Mahlûkun muhasebeleri bittikten sonra, cennete girmeden önce her bir peygamber ümmetiyle beraber o havzdan içecektir. Hz. Salih'in devesinin memesi havz makamında olduğu için ona başka bir havz verilmeyecek, kendisi ve ümmeti devenin sütünden içecektir. Peygamberlerin havzlarının en büyüğü Hz. Peygamber'in havzıdır.[1101]

Esasında havz, Allah'ın Peygamberimize has olarak verdiği büyük bir ikramıdır. Peygamberimizden gelen pek çok haber, havzın vasfıyla ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Enes b. Mâlik şöyle rivayet etmiştir: "*Peygamberimizi hafif bir uyku bastı. Bu esnada gülümseyerek başını kaldırdı. 'Ya Rasulallah niçin tebessüm ettiniz?' diye sorulunca Rasulullah, 'Az önce bana bir sure indi.' dedi ve Kevser suresini sonuna kadar okudu. Sonra, 'Kevser nedir bilir misiniz?' diye sordu. 'Allah ve Rasulü daha iyi bilir.' dediler. Bunun üzerine Rasulullah, 'Rabbimin cennette bana vadettiği bir nehirdir. Orada pek çok hayır ve iyilikler mevcuttur. Bu nehirde de bir Havz-ı Kevser vardır. Ümmetim kıyamet günü bu havza gelecekler. O havzın kırbaları gökteki yıldızların sayısı kadar olacak.'* dedi."[1102] İbn Ömer şöyle rivayet etmiştir: "*Kevser suresi nazil olunca Rasulullah şöyle buyurdu: 'Kevser, cennette iki yakası altından oluşan, suyu sütten daha beyaz, baldan daha tatlı, kokusu misk kokusundan daha güzel, yakut kayalıklarından akan bir nehirdir.'*"[1103] Başka bir hadiste Rasulullah şöyle buyurmuştur: "*Benim havzım, bir aylık yürüyüş mesafesi büyüklüğü kadar büyüktür.*

[1101] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 106.

[1102] أُغْفِيَ رسولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم إغفاءةً ، فرفعَ رأسَه مُتَبَسِّمًا فإما قال لهم ، وإما قالوا له: يا رسولَ اللهِ لم ضحكتَ ؟ فقال: إنه أُنزِلَت عليَّ آنفًا سورةٌ فقرأَ بسم الله الرحمن الرحيم ، إنا أعطيناك الكوثرَ حتى ختمَها فلما قرأها قال: هل تدرُون ما الكوثرُ ؟ قالوا: اللهُ ورسولُه أعلمُ قال: فإنه نهرٌ وعدنِيه ربِّي عز وجل في الجنةِ ، وعليه خيرٌ كثيرٌ ، عليه حوضٌ ترِدُ عليه أمتِي يومَ القيامةِ ، آنِيَتُه عددُ الكواكبِ Müslim, *Sahîhu Müslim,* 400; Elbânî, *Sahîhu Ebî Dâvûd*, 400, 784; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12015. Sahih Hadis.

[1103] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكَوْثَرُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ حَافَّتَاهُ مِنْ ذَهَبٍ مَجْرَاهُ عَلَى الْيَاقُوتِ وَالدُّرِّ تُرْبَتُهُ »عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ أَطْيَبُ مِنْ الْمِسْكِ وَمَاؤُهُ أَحْلَى مِنْ الْعَسَلِ وَأَشَدُّ بَيَاضًا مِنْ الثَّلْجِ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3361; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4334; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, 5335. Sahih Hadis.

Suyu sütten daha beyazdır. Kokusu misk kokusundan daha güzel kokar. Bardakları ise semanın yıldızları gibi çoktur. Kim ondan içerse, bir daha asla susamaz."[1104]

Bu hadisin manası, "*Benim havzım bir taraftan diğer tarafa kadar bir aylık mesafededir. Köşeleri beraberdir. (Karedir.) Yani havzımın uzunluk ve genişliği eşittir. Suyu sütten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel, bardakları da semanın yıldızlarından daha parlaktır. Ondan içen katiyen susamaz.*" şeklindedir.[1105]

Müfessirlerin çoğunluğu, Kevser'in cennette bir nehir ve Hz. Peygamber'in havzı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Havzın bulunduğu yerdeki suyu Kevser Irmağı'ndan dökülecektir. Kurtubî'ye göre iki çeşit havz olacaktır. Birincisi, sırattan ve mizandan önceki havzdır. İnsanlar kabirlerinden susuz olarak çıkacaklar, sırat ve mizandan önce o havza varacaklardır. İkinci havz cennette olacaktır. Bunların her ikisi de Kevser olarak isimlendirilir. Kevser'den tatmak hesaptan sonra olacaktır. Bir görüşe göre sadece ateşten kurtulması takdir edilenler bu Kevser'den içebilecektir. Başka bir görüşe göre ümmetten kim havzdan içerse cehenneme gitse de diğer şekillerde azap görecek olsa bile Kevser'den içtiğinden cehennemde susamayacaktır. Başka bir görüşe göre ümmetten mürted olanlar hariç herkes havzdan içecektir.[1106] Tirmizî'den rivayet edildiğine göre Rasulullah, "*Her peygamberin bir havzı var. Peygamberler havza gelen ümmetlerinin çokluğuyla övünecekler. Ben de ümmetimden havzımın başına gelenlerin çok olmasını umuyorum ve çokluğuyla övünmek istiyorum.*"[1107], "*Salih'in (as.) devesinin sütü havzın yerine geçeceği için onun havzı olmayacaktır.*"[1108] buyurmuştur.

Berzencî, biraz da Rasulullah'ın ashabının faziletlerinden bahisle, kimin havzdan içeceğini, kimin içemeyeceğini Sa'lebî'nin tefsirinde geçtiğini ifade ettiği bir hadis vasıtasıyla belirtmiştir. Enes b. Mâlik, Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğunu söylemiştir: "*Şüphesiz benim havzım rükünlere ayrılmıştır. Bir rüknü*

[1104] حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ، ماؤُهُ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ، ورِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ المِسْكِ، وكِيزانُهُ كَنُجُومِ السَّماءِ، مَن شَرِبَ مِنْها فلا يَظْمَأُ أَبَدًا Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6579; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2293. Sahih Hadis.

[1105] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 106.

[1106] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 98-99.

[1107] إِنَّ لكلِّ نبيٍّ حوضًا ، وإِنَّهم يتباهَوْنَ أيُّهم أكثرُ واردَةً ، وإِنِّي أرجو أنْ أكونَ أكثرَهم واردَةً Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2443; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 2156. Tirmizî, Garib Hadis, Elbânî, Sahih Hadis demiştir.

[1108] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 99.

Ebû Bekir'in elinde, bir rüknü Ömer'in elinde, bir rüknü Osman'ın elinde, bir rüknü de Ali'nin elindedir. Kim Ebû Bekir'i sever, Ömer'e buğzederse, Ebû Bekir ona havzdan içirmez. Kim Ömer'i sever, Ebû Bekir'e buğzederse Ömer ona havzdan içirmez. Kim Osman'ı sever, Ali'ye buğzederse, Osman ona havzdan içirmez. Kim de Ali'yi sever, Osman'a buğzederse, Ali ona havzdan içirmez. Kim Ebû Bekir hakkında güzel söz söylerse, dinini ikame eder. Kim Ömer hakkında güzel söz söylerse, yolunu aydınlatır. Kim Osman hakkında güzel söz söylerse, Allah'ın nuru ile yolu aydınlanır. Kim Ali hakkında güzel söz söylerse, sımsıkı ipe sarılır. Kim ashabım hakkında güzel söz söylerse, o mü'mindir. Kim de ashabım hakkında kötü söz söylerse, o münafıktır."[1109]

Zikredilen hadis, "*Benim havzımın dört köşesi vardır. Birisi Ebû Bekir'in nezaretinde, ikincisi Ömer'in nezaretinde, üçüncüsü Osman'ın nezaretinde, dördüncüsü Ali'nin nezaretindedir. Şimdi, her kim Ebû Bekir'e muhabbet besleyip, Ömer'e buğzetse, Ebû Bekir ona su vermez. Her kim Ömer'e muhabbet besleyip, Ebû Bekir'e buğzetse, Ömer ona su vermez. Her kim Osman'a muhabbet besleyip, Ali'ye buğzetse, Osman ona su vermez. Her kim Ali'ye muhabbet besleyip, Osman'a buğzetse, Ali ona su vermez. Ve her kim Ebû Bekir hakkında güzel itikada sahip olursa dinini ikame etmiş olur. Ve her kim Ömer hakkında güzel itikada sahip olursa İslamiyet yolunu açmış olur. Ve her kim Osman hakkında güzel itikada sahip olursa ilahî nur ile nurlanır. Ve her kim Ali hakkında güzel itikada sahip olursa sımsıkı ipe sarılmış olur. Ve her kim ashap hakkında güzel itikada sahip olursa sadık mü'mindir. Ve her kim ashap hakkında kötü itikada sahip olursa münafıktır.*"[1110] şeklinde izah edilebilir.

[1109] ان الحوضي اركانا ،ركن منه في يدي ابي بكرالصديق، والثاني في يد عمر ،والثا لث في يد عثمام ،والرابع في يد على، فمن احب ابوبكر وابغض عمر لم يسقه ابوبكر ،فمن احب عمر وابغض ابوبكر لم يسقه عمر، فمن احب عثمان وابغض على لم يسقه عثمان ، فمن احب عليا وابغض عثمان لم يسقه على، ومن احسن القول في ابي بكر فقد اقام الدين، ومن احسن القول في عمر فقد ا وضح السبيل،ومن احسن القول في عثمان فقد استناربنورالله،ومن احسن القول في على فقد ا ستمسك با لعروة الوثقي، ومن احسن القول في اصحابي فهوءمن، ومن اساء القول فياصحابي فهومنافق Kadızâde, Şemseddin Ahmed b. Mehmed Emin, *Ferâidü'l-fevâid fî Beyâni'l-Akâid* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, ts.), 245-246.
* Müellifin zikrettiği hadis tarafımızca muteber hadis kaynaklarında bulunamamış, hadis ve hadise yaptığı yorumun Kadızade'nin eserinden birebir alıntı şeklinde olduğu görülmüştür.

[1110] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 107; Kadızâde, Şemseddin Ahmed b Mehmed Emin, *Ferâidü'l-fevâid fî Beyâni'l-Akâid*, 99.

3.3.11. Kıyamette Hesap Sorulması ve Amel Defterinin Verilmesi

Nassların zahirinden anlaşılacağı üzere, kıyamet gününde insanların dünyadaki amellerinin bir muhasebesi olması cihetiyle, muhataplara hesap sorulması ve amel defterinin verilmesi haktır ve elzemdir.

Berzencî, kıyamette hesap sorulmaya Cebrâil ile başlanacağını, Allah'ın sırasıyla Nûh peygamber ve kavmini, Âd kavmini, diğer peygamberlerin ümmetlerini, Sâlih peygamber ve ümmetini, Ashâb-ı Rass'a kadar diğer ümmetleri, Mûsâ peygamber ve ümmetini, Dâvûd peygamber ve ümmetini, Îsâ peygamber ve ümmetini hesaba çekeceğini, diğer peygamberlerin ümmetlerinin inkârlarına karşılık Hz. Peygamber'i şahit tutacaklarını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ancak Berzencî, amel defterlerinin verilmesi konusunda bazı ayetlerle iktifa ederek ayrıntıya gitmez.

Hesap sorulması ve amel defterinin verilmesi haktır. Konu ile ilgili birçok ayet ve hadis bulunmaktadır: "*Şüphesiz kendilerine peygamber gönderilen kişileri de gönderilen peygamberleri de hesaba çekeceğiz. Ve onlara olup bitenleri tam olarak anlatacağız*."[1111], "*Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı onların hepsini mutlaka hesaba çekeceğiz*."[1112], "*Kitabı sağ tarafından verilen kimsenin hesabı daha kolay bir şekilde görülecektir.*"[1113], "*Allah kuluna lütuf ve ihsan cihetiyle yaklaşacak ve onu koruyacaktır. Onu örtecek ve 'Söyle günahını biliyor musun?' diyecektir. Bunun üzerine kulu 'Elbette biliyorum.' diyecektir. Böylece Allah o kişiye günahını itiraf ettirecek ve kişi nefsinin helak olduğunu görecektir. Bunun üzerine Allah, o kişiye 'Ben senin günahlarını dünyada örtmüştüm. Bugün seni affettim.' diyecektir. Böylece bu kişinin hasenat kitabı kendisine verilecektir. Gayri müslime gelince; onlar bütün mahlûkâtın gözü önünde çağrılacak ve onlara, 'Bunlar rablerine yalan isnat edenlerdir. Allah'ın laneti yalancıların üzerine olsun.' denilecektir.*"[1114] Bu ayetler kıyamette sualin hak olduğunu ve amel defterinin verileceğini delillendirmektedir.

"*Şüphesiz kendilerine peygamber gönderilen kişileri de gönderilen peygamberleri de hesaba çekeceğiz. Ve onlara olup bitenleri tam olarak*

[1111] فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ۙ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ el-A'râf 7/6-7.

[1112] فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ el-Hicr 15/92-93.

[1113] فَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهٖ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَاباً يَسِيراً el-İnşikâk 84/7-8.

[1114] هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ ۚ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ۙ Hûd 11/18.

anlatacağız."[1115] ayetine göre Allah'ın suale ilk defa peygamberlerden başlayacağı görülmektedir. Bu sualde onlara, "*Ve onlara, 'Siz mahlûkâta gönderilmiştiniz. Size ne cevap verildi?'*"[1116] denilecek, onlar da bir anlık korkuyla, "*Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizli şeyleri bilen sensin.*"[1117] diyeceklerdir.

Peygamberlerin doğru sözlü olacaklarını, çünkü onların kıyametin dehşetinden ötürü akıllarının başlarından uçacağını belirten Berzencî, peygamberlerde Allah'ın kendilerine güç kuvvet verinceye kadar akıllarında bilgi adına bir şey kalmayacağını belirtir. Sonra onlara, "*Levh-i Mahfûz nerede?*" şeklinde Allah tarafından bir nidâ olacağını, bu durumu büyük bir kalabalığın göreceğini, bunun üzerine Allah'ın, "*Tevrat, İncil ve Kur'an'ın sende yazdıkları nelerdir?*" diyeceğini, bir peygamberin, "*Bunu benden Rûhu'l-Emin aldı.*" diyeceğini, Rûhu'l-Emin'in korkarak oraya geleceğini ve Allah'ın kendisine, "*Ey Cebrâil! Levh-i Mahfûz nerede?*" diyeceğini, "*Senin ondan kelamımı ve vahyimi vahyettiğini söylüyor. Bu doğru mu?*" diyeceğini, Cebrâil'in, "*Ya Rabbi! Doğrudur.*" diyeceğini, Allah'ın Cebrâil'e "*Bu hususta ne yaptın?*" diyeceğini, onun da "*Tevrat'ı Mûsâ'ya, İncil'i Îsâ'ya ve Kur'an'ı da Muhammed'e ulaştırdım. Her peygambere risaletini bildirdim. Suhuf ehline de sahifelerini ulaştırdım.*" diyeceğini belirtir. Bu esnada başka bir nidânın ortaya çıkacağını ve "*Ya Nûh*" denileceğini, Nûh'un (as.) korku ve panik içinde adeta mafsalları yerinden oynamış şekilde getirileceğini, Allah'ın kendisine "*Ya Nûh! Cebrâil senin peygamber olduğunu söylüyor.*" diyeceğini, Hz. Nûh'un da "*Doğru söylüyor.*" diyeceğini, bunun üzerine Allah'ın "*Kavmin ile ilgili ne yaptın?*" diyeceğini, onun da "*Gece-gündüz onları davet ettim. Benim davetim ancak onların kaçışlarını artırdı.*"[1118] diyeceğini, bunun üzerine Nûh'un milletinin hep birlikte getirileceğini ve onlara "*Nûh, risaleti size tebliğ ettiğini söylüyor. Ne diyorsunuz?*" denildiğinde onların, "*Ya Rabbi! Yalan söylüyor. Bize bir şey tebliğ etmedi.*" diyerek risaleti inkâr edeceklerini, Allah'ın Nûh'a "*Bunların bu iddialarına bir delilin var mı?*" diyeceğini, Nûh'un da "*Bunlara karşı delilim Muhammed ve ümmetidir.*"

[1115] فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ۝ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ el-A'râf 7/6-7.

[1116] فَيَقُولُ مَاذَا اُجِبْتُمْ؟ el-Mâide 5/109.

[1117] قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ el-Mâide 5/109.

[1118] قَالَ رَبِّ اِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلاً وَنَهَاراً ۝ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَاءِي اِلَّا فِرَارا Nûh 71/5-6. Ayet bu şekilde iken müellif ayeti, دعوتهم ليلا ونهارا şeklinde yazmıştır.

diyeceğini, bunun üzerine Hz. Muhammed'in (sav) getirileceğini ve Allah'ın ona "*Ya Muhammed! Nûh seni şahit tutuyor. Tebliğine şahit tutuyor.*" dediğinde Rasulullah da "*Nûh'u gönderdik.*"[1119] suresini sonuna kadar okuyacağını, bu delil karşısında Allah'ın "*Artık hak söz ispat olundu.*" diyeceğini, Nûh'un ümmetine de "*Size de azap hak oldu*." diyeceğini, onların toplu olarak, hesapsız ve amelleri tartılmadan cehenneme atılmalarının emredileceğini belirtir.[1120]

Sonra Âd kavminin çağrılacağını, onların da aynı şekilde Nûh'a (as.) yaptıkları gibi yapacaklarını, peygamberleri de Peygamberimiz ve ümmetinin en seçkinlerini şahit tutacaklarını, Peygamberimizin, "*Âd kavmi peygamberlerini yalanladı.*"[1121] ayetini okuyacağını, bunun üzerine bunların da cehenneme atılmalarının emredileceğini belirtir. Sonra Salih'in (as.) kavmine seslenileceğini, bu şekilde Ashâb-ı Rass'a kadar ümmetlerin çağrılmaya devam edeceğini, Allah'ın bakıp konuştuğu kişilerin azaba duçar olmayacağı, hesaplarının görülmeyeceği ve bu ümmetlerin amellerinin tartılıp ölçülmeyeceğinden hareketle, bunlarla tercümanlar vasıtasıyla muhatap olunacağını dile getirir. Sonra Mûsâ'nın (as.) çağrılacağını, onun da şiddetli rüzgârda dürülmüş kağıt gibi bir halde geleceğini, yukarıda diğer peygamberler için geçen hitapların ona da yapılacağını belirtir. Sonra Dâvûd'un (as.) çağrılacağını, onun da dehşetten tir tir titrer bir halde geleceğini, diğer peygamberlerde olduğu gibi kendisine hitap edileceğini, sonra Îsâ'nın (as.) çağrılacağını, onun da geleceğini, Allah'ın ona, "*Sen mi Allah'ın dışında beni ve annemi ilah edinin dedin?*"[1122] diye soracağını, Hz. Îsâ'nın önce Allah'a hamdüsenâda bulunacağını, sonra kendi nefsine hayıflanacağını, "*Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.*"[1123] diyeceğini, bunun üzerine Allah'ın, "*Bugün doğrulara doğruluklarının*

[1119] اِنَّا اَرْسَلْنَا نُوحًا Nûh 71/1.

[1120] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 95; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 100.

[1121] كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ eş-Şuarâ 26/123.

[1122] ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ el-Mâide 5/116.

[1123] سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا اَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ el-Mâide 5/116. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-Kaynak Eserler, 1428).

fayda vereceği gündür."[1124] hükmü gereği, "*Doğru söyledin Ya Îsâ*" diyeceğini belirtir. Sonra Hz. Muhammed'in (sav) çağrılacağını, onun da geleceğini ve Allah'ın ona, "*Ey Muhammed! Cebrâil sana Kur'an'ı tebliğ ettiğini söylüyor, ne dersin?*" dediğinde, Muhammed'in (sav), "*Evet, tebliğ etti Ya Rabbi.*" diyeceğini, Allah'ın ona, "*Öyle ise minberine geri dön ve şunu oku.*" diyeceğini, onun da Kur'an okuyacağını, o esnada muttakilere hoşnut olacağı şekilde tatlı bir his geleceğini, yüzlerinde gülümseme ve tebessüm olacağını, mücrimlerin yüzlerinin toz kaplanmış bir şekilde kapkara olacağını, okuma işi bitince her peygamberin yanı başında, "*Ey Mücrimler! Siz bugün şöyle bir ayrılın.*"[1125] şeklinde bir ses geleceğini, burada bulunan makam ve mevkilerin sarsılacağını, büyük bir korkunun hâkim olacağını belirtir. Bu esnada meleklerin de orada olacağını, insanların ve cinlerin birbirine karışacağını, yani herkesin birbirine karışmış olacağını dile getirir.[1126]

Daha donra bir nidânın daha olacağını ve "*Ey Âdem! Zürriyetinden bir grubu cehenneme gönder.*" deneceğini, Onun da "*Ya Rabbi! ne kadar göndereyim?*" diyeceğini, Allah'ın da ona, "*Bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzunu gönder, bir kişiyi cennete gönder.*" diyeceğini, fâsıkların, gafillerin ve ateistlerin cehenneme gönderileceklerini, İblis'in şeytanlarla birlikte yaklaştırılacağını, kendilerine doğu ile batı arasında ne varsa içinde ihtiva eden büyük bir kitap çıkarılacağını, mahlûkâtın büyük küçük ne işi varsa o kitapta olacağını belirtir. Daha sonra herkesin teker teker çağrılarak her birinin hesaba çekileceğini, hesaba çağrılan kişi için organları kendi aleyhlerine şahitlik edeceğini, sonra onların cehennemin Hâzin meleklerine sevk edileceklerini, mü'minler ortaya çıkarılırken onların büyük bir sarsıntı geçirerek ağlayacaklarını, meleklerin mü'minlerin etrafını saracaklarını ve her birini karşılayacaklarını dile getirir. Meleğin, "*İşte bu size vadedilen gününüzdür.*"[1127] ayetini okuyacağını, bekleme yerinde sadece, mü'minlerin, müslümanların, muhsinlerin, ariflerin, sıddıkların, şehitlerin, salihlerin ve peygamberlerin kalacağını söyler. Şüphecilerin, münafıkların ve zındıkların kalamayacağını dile getiren Berzencî,

---

[1124] قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ el-Mâide 5/119, Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*.

[1125] وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ Yâsîn 36/59.

[1126] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 96; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 101.

[1127] هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ el-Enbiyâ 21/103.

Allah'ın bekleyenlere, "*Ey bekleyenler! Rabbiniz kim?*" diye soracağını, onların da "*Rabbimiz Allah*." diyeceklerini, Allah'ın da onlara, "*Peki O'nu tanıyor musunuz?*" deyince onlar "*Evet tanıyoruz.*" diyeceklerini, bunun üzerine onlara arşın sol tarafından yedi denizden daha büyük bir meleğin zuhur ederek onlara, "*Allah'ın emriyle ben sizin rabbinizim.*" diyeceğini, onların meleğe, "*Biz senden Allah'a sığınırız.*" diyeceklerini belirtir. Daha sonra arşın sağ tarafından bir başka meleğin zuhur ederek onlara daha önceki meleğin söylediği gibi onların rabbi olduğunu iddia edeceğini, onların da önceki meleğe verdikleri cevabın aynısını vereceklerini belirtir. Sonra Allah'ın, onların bildikleri ve duydukları şekilde tecelli edeceğini, bunun üzerine hepsinin O'na secde edeceğini, Allah'ın onları hoşlayacağı ve cennete götüreceğini, onların da Allah'ı takip edeceklerini, Allah'ın onları sırattan geçireceğini, bu esnada Allah'ın insanları, peygamberler, nebiler, sıddıklar, muhsinler, şehitler, mü'minler ve arifler şeklinde sınıflara ayıracağını belirtir. Burada bulunan müslümanların kimisinin yüzüstü, kimisinin A'raf'ta hapiste, kimisinin de iman eksikliğinden dolayı kalacağını, kimisinin yüz yılda, kimisinin bin yılda sıratı geçeceğini ve Rabbini görenin cehennem ateşinde yanmayacağını belirtir.[1128]

Müellif kıyamet sahnelerini, hesap ve amel defterinin verilmesi ile ilgili gaybi konuları eserinde ayrıntılı bir şekilde ele aldığından, müracaat ettiği ayet ve hadisler zikredilmiştir. Konu ile ilgili ayet ve hadislerden iktibas yapan müellif, çoğu zaman zayıf ve uydurma rivayetlere de yer vererek muteber kaynaklarda olmayan gaybi haberleri ve yaşanacak sahnelerin bilgisini vermiştir. Bu tür rivayetlere itina ile yaklaşmak, en azından akıl süzgecinden geçirmek yerinde olacaktır. Bu anlatım tarzı, geleneksel gayb inancının ve kıyamet sahnelerinin hikâye edilmiş şeklidir.

3.3.12. Vezn

Berzencî, "*O gün ölçü haktır.*"[1129] ayetini delil getirerek kıyamette ölçü ve tartının hak olduğunu belirtir.[1130] Vezn kelimesinin, amellerin miktarının ölçülmesi

---

[1128] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 94-98; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 100-101.

[1129] وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ el-A'râf 7/8.

[1130] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye,* 94-98; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 100-101.

manasına geldiğini belirten Berzencî, onun keyfiyetinin bilinmesinin gerekli olmadığını, bu konuda aklın idrakinin yeterli olmaması sebebiyle, keyfiyetinin Allah'a ait olduğunu dile getirir.[1131]

Müfessirlerin çoğunluğuna göre, Peygamberimizden vârid olan hadislerde açık olduğu üzere vezn, iki kefesi, iki gözü ve iki ayağı olan ve amellerin sayfalarının tartıldığı terazidir. Mu'tezile, vezni inkâr etmek ve te'vil etmek suretiyle veznin adalet ve idrakten ibaret olduğunu söyleyerek mizanın renklerinin göz olduğunu, seslerin mizanının duymak olduğunu, akılla idrak edilecek şeylerin mizanının da akıl olduğunu belirtir. Çünkü onlara göre ameller arazdır. Amellerin geri getirilmesi durumunda o ameller Allah tarafından bilindiğinden onların tartılması abestir. Mu'tezile'nin bu görüşüne cevap olarak Berzencî, hadislerde amel kitaplarının ölçüldüğüne dair rivayetler olduğunu, bunda bir şüphenin bulunmadığını, Allah'ın fiillerinin maksatlarında kulların bilemediği bazı hikmetler olduğundan, amellerin tartılmasında herhangi bir abesliğin olmadığını belirtir.[1132]

3.3.13. Sırat

Herkes sırat köprüsünden geçecektir. Berzencî, "*İçinizden oraya (sırat) varmayacak yoktur.*"[1133] ayetinin sırat için delil olduğunu, ayetten muradın ise sıratı geçiş manasına geldiğini, çoğu müfessirin de ayeti bu şekilde tefsir ettiklerini belirtir. Sıratın durduğu yer hakkında da bilgi veren Berzencî, sıratın, cehennemin iki yakasında uzatılmış, kıldan ince, kılıçtan keskin, cennet ehlinin yürüyerek üzerinden geçeceği ve cehennem ehlinin ayaklarının kayıp cehenneme düşeceği uzun bir köprü olduğunu belirtir.[1134]

Mu'tezile'nin sırattan geçme konusunu inkâr ederek, sırattan geçilmeyeceğini, o geçişin mü'minlere azap olduğunu iddia ettiğini belirten Berzencî, yukarıda verdiği

---

[1131] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 101.

[1132] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 101.

[1133] وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَاۚ Meryem 19/71.

[1134] Berzencî, Kitâb-*ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 105; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 101.

tanım ve aşağıda gelecek açıklama ile hem Mu'tezile'ye cevap vermiş hem de sırat köprüsünden geçişin keyfiyeti hakkında bilgi vermiştir.

O, Allah'ın kullarını sırat köprüsünden geçirmeye muktedir olduğunu, mü'minlere de bu geçişi kolaylaştıracağını belirtir. Mü'minlerin cehenneme müstahak olmayanların, Allah'ın kudretiyle sıratı geçeceğini belirtir. Berzencî, sırattan geçişin keyfiyetini de belirtmek suretiyle, mü'minlerin amellerine göre, kimi şimşek, kimi şiddetli bir rüzgâr gibi, kimi soylu, yürüyüşü güzel at, yani asil ve cins at gibi, kimi düşe kalka zor bir şekilde geçeceğini, riyakâr ve münafık olanlar ile günahı miktarınca azaba arzı lazım gelen mü'minlerin cehenneme düşeceklerini belirtir.[1135] Berzencî, bu görüşüne Peygamberimizin şu hadisini delil getirir: "*İnsanlar cehennemin üzerindeki köprüden geçecektir. Köprüde dikenler, sert cisimler, yırtıcı engeller olacak ve bu engeller insanları sağdan soldan kapacaktır. Köprünün her iki tarafında 'Allah'ım kurtar, Allah'ım kurtar.' diyen melekler olacaktır. Kimisi köprüden şimşek gibi hızlıca, kimisi rüzgâr gibi uçarak, kimisi akan atlar gibi koşarak, kimisi koşanlar gibi koşarak, kimisi yürüyenler gibi yürüyerek, kimisi emekleyenler gibi emekleyerek, kimisi de sürüklenenler gibi sürüklenerek sırattan geçecektir.*"[1136]

3.4. Diğer Muhtelif Konular

3.4.1. Sahabe Arasında Geçen Olaylar Hakkında Sükût Etmek ve Sahabenin Adaleti

Hz. Peygamber'in terbiyesi ile yetişmiş sahabe, onun devrinde kendisine tam bir bağlılık ile bağlanmış, onun emir ve yasaklarına sorgusuz itaat etmiş ve örnek bir hayat yaşamışlardır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra birçok sebebe dayanan meselelerden dolayı sahabe arasında ihtilaflar ile küskünlük, kızgınlık, hilafete itaat etmeme ve muhalefet etme devri başlamıştır. Hatta, daha çok siyasi ve kabilesel sâiklerden dolayı, yer yer savaşlara varan müessif olaylar cereyan etmiştir.

[1135] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 105; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid,* 101.

[1136] قال رسول الله - صلّى الله عليه وسلم - يمر الناس على جسر جهنم وعليه حسك وكلاليب وخطاطيف تخطف الناس يميناً وشمالاً أي على طرفي الجسر ملائكة يقولون اللهم سلم فمن الناس من يمر مثل البرق ومنهم من يمر كالريح ومنهم من يمر وعلى جنبيه كالفرس المجري ومنهم من يسعى سعياً ومنهم من يمشي مشياً ومنهم من يحبوا حبواً ومنهم من يزحف زحفاً İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 18/16, 7379. Hadise hiçbir muteber hadis kitabında rastlanmamıştır.

Hz. Peygamber bu insanların değişik ikballer uğruna çıkarması muhtemel olayları önceden sezinlemiş olacak ki faziletlerini ön plana çıkararak ve onları yıldızlara benzeterek[1137] haklarında olumsuz yorum yapılmamasını ümmete telkin etmiştir.

Sahabe arasında geçen olaylar hakkında görüşlerini dile getiren Berzencî, Hz. Peygamber'den rivayet edilen "*Ashabım anıldığında susunuz.*"[1138] hadisi ile sahabe arasında geçen savaş, ihtilaf vb. hususlarda âlimlerin, sükût edip yorum yapmamanın vacip olduğunu söylediklerini, onların arasında cereyan eden olayların kendi ictihadlarından kaynaklandığını, ictihadda bulunan herkesin gerek isabet etsin gerekse hata etsin sevabının olduğunu, onların da yaptıkları ictihad sebebiyle sevaplarını aldıklarını zikreder. Müslümanın sahabeye sövmek, saldırmak, onları ta'n etmek gibi yanlışlara düşmemesi gerektiğini, en doğrusunun onları hayırla yâd etmek olduğunu, aralarında geçen olaylara adaletli bir şekilde, tarafsız olarak yaklaşmanın isabet olduğunu, bu olayların hayra yorulması gerektiğini belirtir. Ona göre sahabe arasında cereyan eden olaylar hakkında sessiz kalmak en doğrusudur.[1139]

Sahabenin Adaleti: İslam düşünce tarihinde sahabenin adil olması konusunun tartışmalı konular arasında yer aldığı bilinen bir gerçektir. Sahabenin adaletli olmasının, onların ismet sıfatını haiz oldukları anlamına gelmediğini belirten Berzencî, sahabenin rivayetlerinin dinimizi güçlendirdiğini, kendi aralarında geçen meselelerde adaleti tesis etmek için zorlama yorumlara gerek olmadığını belirtir. Onların Hz. Peygamber devrinde yaptıkları hayır, hasenat gibi sevap işleri kabul etmemiz gerektiğini, adaletli olmadıkları hakkında zamanımıza ulaşan bir bilginin olmadığını, olsa bile bu rivayetlerin hayra yorulması gerektiğini belirtir.[1140]

Esasında sahabenin adil olması hususunda bilmemiz gereken husus, onların dinî konularda bile bile adaletsizlik ve tarafgirlik yapmayacağıdır. Ömer b. Abdülaziz'in, sahabe arasında dökülen kan konusunda kendilerinin kan dökmediğini

---

[1137] أصحابي كالنُّجوم ، بأيِّهِمُ اقتديْتُمْ اهتديْتُمْ Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü Ehâdîsi'z-Zaîfeti ve'l-Mevzûati*, 58. İsnadı Zayıf.

[1138] إذا ذُكِرَ أصحابي فَأَمْسِكُوا Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 1417-1427; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 545; Elbânî, *Zaîfu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetihî*, 6669. Hadis kaynaklarında hadisin isnadı zayıf olarak nitelendirilirken, Elbânî *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî* adlı eserinde hadisin sahih olduğunu, *Zaîfu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetihî* adlı eserinde ise zayıf olduğunu belirtir.

[1139] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 194.

[1140] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 194.

belirterek, aralarındaki ihtilaflar nedeniyle kan döken sahabilere saldırının, dinimizi savunan insanlar olmaları hasebiyle dinimize saldırma ile eş olduğunu, bu gibi işleri yapmayarak fesat kapısının kapatılması gerektiğini belirtir. Zira Allah'ın Kur'an'da[1141] ve Hz. Peygamber'in hadislerinde[1142] onları övdüğünü, onlara kötü söz söylenmemesi gerektiğini, onlardan razı olduğunu, Allah'ın razı olduğu kimselerin küfür üzere ölmeyeceklerini, küfür üzere ölenlerden Allah'ın razı olmayacağını belirtir.[1143]

Sahabe adalet sahibidir. Zira sahabe ile ilgili ayet ve hadisleri düşünüp anlayan kişilerin, onların adaletli olduğunu ve faziletlerinin açık olduğunu anlayacağını belirtir. Ona göre adil olan kişiye, ancak adaletle muamele edilir. Allah'ın adil kıldığı kimse fâsık olarak nitelendirilemez. Hz. Peygamber'in sevdiği kimse de noksan olarak gösterilemez. İnsaf sahibi olan kişi, bu konuda bilgisi olsa bile, sahabe arasında geçen konularda yorum yapmaktan uzak durur. Çünkü Allah'ın sevdiği, övdüğü, temize çıkardığı, şerefini ve şanını yücelttiği ve büyük ecirler verdiği insanlar hakkında olumsuz konuşmak ve kötü söz söylemek dalalettir. Allah vaadinden asla vazgeçmeyeceğini bildirdiğine ve bu durum da hak olduğuna göre, Allah'ın adil gördüğü bir kimseyi başkasının da adil görmesine ihtiyaç yoktur. Onların dinleri uğruna hicret edip yurtlarını terk etmeleri, kâfirlerle cihat etmeleri, İslam'a yardım etmeleri, bu uğurda mallarını ve canlarını feda etmeleri, din uğruna anne-babaları ve çocuklarının öldürülmesi, dinde samimi olmaları ve güçlü imanlarının olması onların adaletli olduklarının delilleridir. Sahabenin adil olduğu Kur'an ve sünnetten

---

[1141] نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ et-Tahrîm 66/8. "Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek…"; وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ et-Tövbe 9/100. "Muhâcirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar." لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَاناً وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ el-Haşr 59/8, "(Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve Rasulü'ne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir."

[1142] كان بين الزُّبَيْرِ وبين خالدِ بنِ الوليدِ شيءٌ فقال رسولُ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلَّم ما شأنُكم وشأنَ أصحابي ذروا إليَّ أصحابي فوالَّذي نفسي بيدِه لو أنفق أحدُكم مثلَ أُحُدٍ ذهبًا ما أدرك مثلَ عملِ أحدِهم يومًا واحدًا…"Sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın infak etse sahabemin bir günlük ameline dahi ulaşamaz." İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımeşk*, 18/392, Mürsel Hadis. "Sahabeme sövmeyin. Sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın infak etse sahabemin bir günlük ameline, ya da yarısına dahi ulaşamaz." Elbânî, *Sahîhu Sünen-i İbn Mâce*, 132; قال رسول الله صلى الله عليه وسلم «الله الله في أصحابي، لا تتخذوهم غرضا بعدي، فمن أحبهم فبحبي أحبهم، ومن أبغضهم فببغضي أبغضهم، ومن آذاهم فقد آذاني، ومن آذاني فقد آذى الله، ومن آذى الله فيوشك أن يأخذه" Allah sahabemle beraberdir. Benden sonra onları hedef almayın. Onları seven beni sever. Onlara buğzeden bana buğzeder. Onlara eziyet eden bana eziyet eder. Bana eziyet eden de Allah'a eziyet eder. Cezası da bu cihette olur." Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 3862. Garib Hadis.

[1143] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 194-195.

anlaşılmaktadır. Bu yüzden âlimlerin çoğunluğuna göre onlar, kendilerinden sonra gelecek insanlardan da üstündürler.[1144]

3.4.2. Ecele Dair/Öldürülen Kişinin Eceliyle Ölmesi

Ecel, kelime olarak vakit manasına gelmektedir. Istılah olarak ecel, ölüm için takdir edilmiş ve belli olan vakte denir. Ecel kelimesi daha çok, Allah'ın kişinin öldürülerek ya da başka şekillerle hayatını sona erdirebilmek için ezelde yazdığı vakit manasında kullanılmıştır.

Ecel, insanın ölümü için takdir edilmiş vakte denir. Başka bir görüşe göre ecel, hayat süresinin tamamına denir. İnsan hayatının son bulacağı bir ecel vardır. Esasında ecel konusunda kastedilen anlam insan hayatının sona ermesi şeklindedir. Ona göre ecel birdir ve ölümü Allah yaratır. Ölüm, ecel, rızık, hidayet, dalalet, hüsün-kubuh, salah-aslah, iyilik ve kötülük gibi insan hayatında meydana gelen konular Allah'ın kudretindedir. Kulun bu konular hakkında herhangi bir tasarrufu yoktur.[1145]

Konu ile ilgili görüşlerini Kur'an ayetlerinde geçen ecel ile ilgili konuları referans alarak temsili anlatımla zenginleştiren Berzencî'ye göre, mesela bir adam bir adamı öldürse veya birisi suya kapılsa veya bir dağdan düşüp hayatını kaybetse, bu ve benzerlerinin ölümlerinin hepsi ecel iledir. Allah bu kişiler için o ölümü yaratır. Zira eceli gelmedikçe kişiye ecel gelmez ve ecelsiz kimse ölmez. Ecel, takdir edilmiş vaktinden önce ve sonra da olmaz. Takdir edilen vaktin gelmesiyle beraber Allah, sebebini ve akabinde ölümü yaratır.[1146]

Maktul, Allah katında belirlenen eceliyle ölmüştür. Ancak ölüm hadisesi katilin fiiliyle olmuştur. Öldürme fiilini yaratan da Allah'tır. Yani Allah öldürme fiilini yaratır. Akabinde öldürme fiilini kul işler. Buna rağmen katili azarlamak ve cezalandırmak, nehyedilen fiili işleyip zikredilen fiilin ortaya çıkmasına binaen yapılır.[1147]

[1144] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 195.

[1145] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 81.

[1146] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 45.

[1147] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 81.

Ecel konusunun taabbudî bir konu olduğunu belirten Teftâzânî'ye göre, ölüm kişinin ya da canlının hayatının yok olmasıyla meydana gelir. Ölüm gerçekleşince ruh cesetten ayrılır. Ölüm hadisesi ebedî olan Allah tarafından yaratılmıştır. Ölümün yaratılması konusunda kulun herhangi bir dahli yoktur. Kul ölümü yaratamaz ve ölümü kazanamaz.[1148]

Kelamcılar, ölümün varlıkla ilgili bir sıfat, ya da yoklukla ilgili bir olgu olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ölüm, Allah'ın cisimde var ettiği hayatın zıddı olan bir şeydir, diyenler olmuştur. "*Ölümü ve hayatı yaratan O'dur.*"[1149] Buna göre ölüm vücudi bir emirdir. Ölümün ortaya çıkması bir halden başka bir hale, bir devreden başka bir devreye geçiş şeklindedir. Yani ölüm esnasında birtakım ruhi ve fiziki değişikliler meydana gelmektedir. Başka bir görüşe göre ölüm, artık tasarrufun son bulduğu vakittir. Ayetteki "*yaratma*" ibaresi takdir anlamında kullanılmıştır. Ölümün cisim ya da cevher olmadığı hususunda ittifak vardır.[1150]

Berzencî'ye göre sıla-i rahim, huzur, mutluluk ve sadakanın ömrü uzatacağına dair hadisler ecele dair bir konudur. Sıla-i rahim yapanın ve sadaka sahibi olanın az ömrü var ise ömrü uzamaz. Böyle kimselerin dünyadaki ömrünün uzamasından ziyade, ömrünün bereketli olması anlaşılmalıdır. Zira, nasslarda kat'i bir şekilde insanın ömrünün öne alınmayacağı, tehir de edilmeyeceği belirtilmektedir. Nitekim "*Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.*"[1151] buyurulmuştur. Buna göre ecel, çeşitlilik, çokluk, takdim ve tehir kabul etmez. Ehl-i sünnet, sadaka vb. hasletleri işleyenlerin ömürlerinin uzun olması ile ilgili mevzuyu, Allah'ın yarattığı kişilerin bu dünyada ne yapacaklarını bildiği, sadaka vb. şeyleri yapacak kişileri de bildiği, dolayısıyla sadaka işleyenin ömrünü ona göre takdir ettiği anlayışı ile açıklamıştır.[1152]

Berzencî, filozofların eceli iki kısma ayırdıklarını, birincisinin doğal ecel olduğunu, onun da insan bedeninde fiziki yaşam belirtilerinin sona erip kan akışının

---

[1148] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, 321-322.

[1149] اَلَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ el-Mülk 67/2.

[1150] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 81.

[1151] إِذَا جَاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ el-A'râf 77/34.

[1152] Berzencî, *Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*, 45; Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 81.

durması şeklinde olduğunu, ikincisinin ise afetler ve hastalıklar nedeniyle ölümle sonuçlanan olağanüstü ecel olduğunu belirtmişlerdir.[1153]

3.4.3. Mü'minlerin Geçmişlerine ve Salih Kimselere Dua Etmesinin Müstehaplığı

İnsanın dünyada yaşadığı hayat, sonu ve sınırı olan bir hayattır. Dünya hayatının sonunda sonu ve sınırı olmayan ahiret hayatı başlayacaktır. Kişi, ahirette dünyadaki yapıp etikleri neticesinde muamele görecektir. Esas olan kişinin ahirette kendisine lazım olacak amelleri dünyada iken işlemesidir.

Kur'an ve mevlid merasimleri tertip etmek, sevabını ölmüşlere bağışlamak ve bu merasimlerde değişik dinî faaliyetler yapmak toplumun vazgeçilmez uygulamaları arasında yer almaktadır. Bu tür faaliyetlerin dinî boyutu her dönem İslam bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Bununla birlikte kişinin ahirete göçmüş akrabaları için dua etmesinin ve hayır yapmasının dinî dayanağı tartışılmış, caiz olup olmadığı ya da faydasının olup olmadığı hakkında görüşler dile getirilmiştir.

Berzencî'ye göre, yaşayan kişilerin, ölenlerin ahirette afv ve mağfirete kavuşmaları ve derecelerinin yükselmesi için dua etmeleri ve onlar adına sadaka vermeleri müstehaptır. Yapılan bu fiilde, dua edenin duasından bir şey eksiltmemekte bilakis kendisine dua edilen kişilere faydası dokunmaktadır.[1154]

Berzencî'ye göre Mu'tezile, Allah'ın kaza ve takdirinin değişmeyeceği görüşünden hareketle, mü'minlerin geçmişlerine ve salih kimselere dua etmesinin faydasının olmayacağı görüşündedir. Onlar bu görüşlerine, "*Her nefis, yaptıklarının karşılığı olarak tutulan bir rehindir.*"[1155] ayetini delil göstermektedirler. Onlara göre kişi, ahirette, yaptığı amellerin karşılığını görecektir. Başkasının amelleri ile karşılık görmeyecektir.[1156] Mu'tezile'nin önemli âlimlerinden olan Kâdî Abdülcebbâr'a göre, başka birisi için dua, o kişinin mükâfata ulaşması ve övgüye layık olması için

---

[1153] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 81.

[1154] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 183.

[1155] كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ el-Mücâdele 58/38.

[1156] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 183.

yapılabilir. Bu tür dua için önemli olanın dua edilen kişinin bu duayı hak edip etmediğidir. Sahabe ve şehitlere layık oldukları için dua edilebilir. Ebu'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), bu tür duaların dinî menfaatler kategorisinde olduğunu belirtir. Bununla birlikte, dua edilen kişiye dünyevi menfaatler açısından duayı hak edip etmediğine bakılmadan mü'mine, fasığa ve kâfire dua edilebilir.[1157]

Berzencî'ye göre, kaza ve kaderin değişmediği doğrudur. Ancak her kader, bir sebebe göre cereyan etmektedir. Tarlaya bir şeyler ekilir ve sonra ekin toplanır. Dua da bazı şeyler için bir sebeptir. Bundan dolayı kişinin enbiyâya, evliyaya ve mü'mine duada bulunması sünnettir. Dua sayesinde Allah, istediğinin derecesini artırır. Bu münasebetle kişi Hz. Âdem'den kendi babasına, Hz. Havva'dan kendi annesine kadar geçen silsilesine dua etmelidir. Kişi peygambere, onların şanına layık bir şekilde salâtüselam için dua eder. Evliya ve salihlere, derecelerinin yükselmesi, Allah'ın afv ve mağfiretine ulaşması ve küçük kusurlarının affedilmesi için dua edilebilir. Diğer insanların hatalarının ve günahlarının affı için de dua edilebilir.[1158]

Kur'an'da, peygamberlere, salih kişilere ve geçmişlere dua edilmesi ile ilgili deliller mevcuttur.[1159] Hadislerde de aynı deliller mevcuttur. Hadiste, "*Yüz kişilik bir grup, bir meyyit için namaz kılarsa hepsi ona şefaat eder. Onların duaları da kabul olunur.*"[1160] buyurulmuştur. Yine Hz. Peygamber, "*Allah'ım! Bâki Mezarlığı'nda bulunanlara mağfiret et.*"[1161] ve ölen kişi için "*Allah'ım! Dirimizi de ölümüzü de bağışla.*"[1162] diye dua etmiştir.

[1157] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, 719.

[1158] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 183.

[1159] وَالَّذِينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ el-Haşr 59/10. إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يٰٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيماً el-Ahzâb 33/56;

[1160] ما من مَيِّتٍ تُصَلِّي عليه أُمَّةٌ مِنَ المُسْلِمِينَ يَبْلُغُونَ مِائَةً، كُلُّهُمْ يَشْفَعُونَ له؛ إلَّا شُفِّعُوا فِيهِ Müslim, *Sahîhu Müslim*, 947; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1029; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Zaîfu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetihî*, 5786.

[1161] اللَّهُمَّ اغفِرْ لأهلِ بَقيعِ Müslim, *Sahîhu Müslim*, 974-2255; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 2038-2041; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 3172-4520. Sahih Hadis. Elbânî, *Zaîfu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetihî*, 974. Zayıf Hadis.

[1162] اللَّهُمَّ اغفِرْ لحَيِّنا ومَيِّتِنا Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 191; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 3201; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1024. (Hasen Sahih). İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 1498; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17543; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1986; Elbânî, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 1024-1985. Sahih Hadis.

Berzencî'ye göre müslümanlar, Kur'an ve dua okuyup sevabının Hz. Peygamber'e, sahabeye, tâbiîne, salih kişilere ve geçmişlerine ulaşmasını isteseler, buna bazı kimseler hariç itiraz edilecek bir durum yoktur. En doğrusu, kişinin kendi ebeveyninden başlayarak yukarı doğru duasını yapması ve kazandığı sevabı bağışlamasıdır. Berzencî, zekât, sadaka vb. ibadetlerde önce en yakınından başlama emri gereği, dua ederken de önce en yakınından başlayarak yukarı doğru gitmenin daha uygun olacağını ileri sürer.[1163]

Sadakanın sevabının ölen kişilere ulaşması noktasında âlimlerin ittifakı vardır. Kur'an okunması, dua edilmesi ve onların bağışlanmasını isteme durumunda da bu istek, ölüye iyilik, mükâfat ya da cezanın affedilmesi ya da hafifletilmesi şeklinde ulaşır.[1164] Zira "*Her iyilik sadakadır.*"[1165] hadisi sadakanın sadece mal ile yapılan iyilik olmadığını belirtmektedir. Kabirde bulunan ölülerin yaşayan kişilerden dua beklediğini belirten hadiste Hz. Peygamber, "*Kabirde bulunan meyyit, denizde boğulmak üzereyken yardım isteyen kişi gibidir. Annesinden, babasından, kardeşinden ya da arkadaşından kendine ulaşacak duayı bekler. Dua ona ulaşınca, onun için bu dünya ve onun içinde bulunanlardan daha sevimli olur. Yaşayanların ölülere hediyesi dua ve istiğfardır.*"[1166] şeklinde buyurmuştur.[1167]

[1163] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 183.

[1164] Berzencî, *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid*, 183.

[1165] كُلُّ معروفٍ صدقةٌ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6021; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 1005; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1970; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 14766; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2328; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî*, 4557.

[1166] ما الميت في قبره إلا كالغريق المتغوث ينتظر دعوة تلحقه من أبيه أو أخيه أو صديق له فإذا لحقته كانت أحب إليه من الدنيا وما فيها وإن هدايا الأحياء للأموات الدعاء والاستغفار Beyhakî, İmam Ebî Bekr Ahmed b. Hüseyn, *Şuabü'l-Îmân* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 5905.

[1167] Berzencî'nin zikrettiği bu hadis yaptığımız araştırmada muteber hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

SONUÇ

Berzencî, akâid ve kelama dair yazdığı eserlerinde ana hatlarıyla ulûhiyyet, nübüvvet ve ahiret konularını ele almıştır. Müellif eserlerinde geleneksel akâid ve kelam ilmi yöntemini izlemiş, "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eserinde de aynı yöntemi izleyerek kelam ve akâid ilmine dair kapsamlı bilgiler vermiştir. Eser, ihtiva ettiği konular bakımından son derece hacimlidir. O, meseleleri, Kur'an ve Sünnet ekseninde ve mensubu olduğu Eş'arî mezhebinin geleneksel bakış açısına göre ele almıştır. Bunu yaparken Mâturîdîlik ve Mu'tezile gibi bazı mezheplerden örnekler vermek suretiyle ilmî tarafsızlığın ve objektifliğin örnekliğini ortaya koymuştur. Söz konusu eserde, iman ve keyfiyeti, ilmin kaynakları, Allah'ın sıfatları, kulların fiilleri, dalâlet ve hidâyet, küfür, büyük ve küçük günahlar, ehl-i fetretin durumu, kulların fiilleri, tövbe, ecel, rızık, ru'yetullah, melekler, semavi kitaplar, peygamberler, olağandışı haller, mi'rac, keramet, kabir halleri, ruh, kıyamet ve alametleri, şefaat, Osmanlı sultanlarının faziletleri vb. olmak üzere günümüzde de aktüel olan bazı konular ele alınmıştır.

Müellif eserinde, Osmanlı sultanlarına itaat etmenin imanın şubelerinden biri olduğunu belirtmiştir. Eserini dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'in izni ve tasdiki ile yazdığını ve sultanı övmek amacıyla adına nispetle eserin adını "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" koyduğunu belirtmiştir. Bu durum müellifin merkezî hükûmete bağlılığını, Osmanlı devlet idaresinin değişik ırk ve mezhebe sahip vatandaşlarını aynı çatı altında birleştirdiğini ve desteğini sağladığını göstermektedir.

Berzencî, "*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eserini, altı lisan bilmesine rağmen Osmanlı Türkçesi ve el yazması olarak te'lif etmiştir. Onun bu lisan seçimi, devlet idaresine bağlılığını göstermektedir. Ayrıca eserin el yazması olması, günümüze kadar ulaşması ve üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olması, özgün sayılabilecek bir eseri literatüre kazandırma fırsatını bizlere sunmuştur.

Müellif eserinde Arapça, Farsça ve Osmanlıca kelimler kullanmak suretiyle zengin bir dil kullanmıştır. O, bir konuya bazen konunun lügat ve ıstılah manalarını vererek, bazen de konuya direkt olarak ayet ya da hadislerle başlamış, daha sonra ilgili ayet ve hadisleri zikretmek suretiyle konuyu delillendirmeye çalışmıştır. Bazen akli delil getirdiği de olmuştur.

"*Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye*" adlı eserde; müellifin delil gösterdiği bazı ayet ve hadislerin yazımında hataların olması, zikrettiği bazı ayet, hadis ve çeşitli nakillerin kaynaklarını belirtmemesi; bazı zayıf, hatta mevzu hadisleri delil göstermesi; bazı konuları fazla uzatması yahut yeterince değerlendirmemesi eleştiri konusu olabilir. Bu cümleden olmak üzere, rasullerin gönderilişi konusunda bazı ayetleri ele alırken bağlamı ihmal ederek sadece belirli bir kısmı zikretmiştir. Keza kabir azabı ve kabir halleri ile ilgili ortaya koyduğu deliller daha çok zayıf, hatta mevzu hadislerle desteklenmiştir.

Ele aldığı bazı konular ile ilgili değerlendirme yaparken diğer mezheplerin görüşlerine de değinen Berzencî, söz konusu mezheplerin görüşleri hakkında olumlu ya da olumsuz bir değerlendirme yapmamış, ancak Mu'tezile mezhebinin görüşlerini çoğunlukla tenkit etmiştir. Mu'tezile mezhebine karşı geleneksel tutum Berzencî'de de kendini göstermiştir.

Berzencî, eserinde peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin gösterdikleri mucize konusuna değinmemiş, sadece Hz. Peygamber'in en büyük mucizelerinden olan İsrâ ve mi'rac hadisesini zikretmiştir. Ancak mucize ile ilgili genel bilgileri ve Hz. Peygamber'in diğer mucizelerini *Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid* adlı eserinde ele almıştır. Öyle ki Berzencî, İsrâ'dan çok mi'rac yolculuğunu ayrıntılı olarak ele almış fakat konuya dair şöhret bulmuş hadislere ve farklı görüşlere değinmemiştir. Öyle ki daha önce bazı konularda yaptığı gibi konuyu değişik kaynaklardan dile getirmemiş, İslam düşünürlerinin konu ile ilgili görüş ve düşüncelerini zikretmemiş ve sahabe arasında konu ile ilgili geçenlerden bahsetmemiştir. İsrâ mucizesini reddedenleri, cennet ve cehennemi, bu yerlerin halklarının durumları ile ilgili bilgi vermemiştir. Diğer konularda dile getirdiği farklı düşünceleri bu konuda zikretmemiştir.

Bahsettiğimiz hususların dışında eser, dönemin kelam ve akâid ilmine dair konuları ortaya koymuştur. Eserde Arapça, Farsça ve Osmanlıca Türkçesinde bulunan birçok ağdalı ve terkipli cümlelerin bulunması, müellifin ve dönemin ilmî seviyesini göstermektedir.

Eserde bazı konular derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde, bazı konular yüzeysel olarak ele alınmıştır. Bu cümleden olmak üzere, inanç bakımından insanların sınıflandırılması, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin sıkça bahsettiği, esasında insanın bu

dünyada göreceği muamele ve ahirette karşılaşacağı akıbet bakımından son derece ehemmiyet arz ederken müellif bu konular hakkında birer cümlelik açıklamalarla iktifa etmiştir. Yüzeysel olarak ele alınan konular eserin zayıf noktasını göstermektedir. Tövbe, şefaat gibi bazı konularda da tekrara düşülmüştür. Eserde akâid ve kelam ilminin konularının tamamını bulmak da mümkün değildir.

Günümüzde akâid ve kelam ilmi açısından hâlâ tartışma konusu olan bazı konuların o dönemde de tartışılması akâid ve kelam ilminin ne kadar aktüel olduğunun bir göstergesidir.

Tefsirden hadise, fıkıhtan usûle, akâidden kelama pek çok İslami ilim dalında eserler telif etmiş olan Berzencî'nin İslam düşünce tarihinde hak ettiği değeri gördüğünü ifade etmek oldukça zordur. Berzencî'nin ve yazdığı eserlerinin bilinmemesinde yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal olayları, Cumhuriyet Dönemi'nde meydana gelen harf devrimi, arşiv belgelerinin yeterince önemsenmemesi ve korunmaması etkili olmuştur.

Berzencî'nin hayatı hakkındaki bilgiler son derece kısıtlı kaynaklara dayanır. Hayatı ile ilgili bilgiler, birkaç ansiklopedi maddesi, bir iki makale ve kendi yazdığı eserlerde verdiği bilgiler ile sınırlıdır. Halbuki Berzencî'nin yazdığı eserleri, yaşadığı dönemin İslam düşünce iklimine, kültürüne, sosyal ve siyasal yaşamına etkisi ile ilmî birikime katkısı bakımından son derece önemlidir. Hatta, aşiret sahibi Kürt bir aileye mensup olmasına rağmen eserlerinde II. Abdülhamid'in İslam birliği tezine destek vermesi, eserlerinin bazılarına II. Abdülhamid'e ithafen "Hamîdiyye" ismini vermesi onun ne kadar Osmanlı ve devlet yanlısı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yaklaşık seksen yıl yaşayan Berzencî'nin sadece yazdığı eserler değil, yaptığı önemli görevler, ilmî ve mesleki tecrübeleriyle önemli bir kaynak olduğu bir hakikattir. Zira Süleymaniye, Musul ve İstanbul'un bazı medreselerinde müderrislik, dersiâmlık ile devlet kademelerinde önemli sayılacak memuriyetler ifa etmesi, onun ne kadar önemli bir ilim ve devlet adamı olduğunu göstermektedir.

Netice itibarıyla, akâid ve kelama dair birçok konuyu ele alan müellif, hem kendi dönemine hem de sonraki asırlara teorik anlamda katkıda bulunmuş, mütekaddim ve müteahhir kelamcıların kendisine olumlu tesirleri olmuş, te'lif ettiği eserlerinde mensubu bulunduğu mezhebin tesirleri bulunmakla birlikte diğer görüşlere de değinerek ilmî tarafsızlık göstermiştir. Bununla birlikte müellif, ileri sürdüğü

görüşler sonucunda bir çığır açamamış, kendisinden sonra devam eden bir ekol ve kurduğu bir düşünce sistemi olmamıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrahman b. Hemmâm. el-Musannef. 10 Cilt. Lübnan: Dâru't-Tâsi, 1436.

Aclûnî, el-İmâm Şeyh İsmâîl b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî. Keşfü'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

Adam, Bâki. "Üzeyir". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 42/401-402. İstanbul: TDV, 2012.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1. Baskı, 1416.

Ahmed b. Hanbel, Tahkik ve Tahric Şuayb el-Arnâvûd ve Adil Mürşid. Müsnedü Ahmed b. Hanbel. 50 Cilt. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1316.

Ahmed Fâiz, Efendizâde. el-Hablü'l-metîn fî tatbîki'l-Kânûni'l-esâsî mea'ş-şer'i'l-mübîn. Edirne: Edirne Vilayeti Matbaası, ts.

Ahmed Fâiz, Efendizâde Şeyh Mahmud. Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'nahv bi'l-lugati't-Türkiyye. Meârifi Nezâret, 1310.

Ahmed Fâiz, Süleymaniyeli Efendizâde Şeyh Mahmud. Teshîlât-ı Berzenciyye Der-Avâmil-i Cedveliyye. İstanbul: Meârif-i Nezâret, 1300.

Ahmet Cevdet Paşa. Tahkik: Bessâm Abdulvehhab el-Câbî. Mecelletü Ahkâmi'l-Adliyye. Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1424.

Albayrak, Sadık. Son Devir Osmanlı Ulemâsı. 5 Cilt İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980.

Alparslan, Ali. "Gubârî". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 14/167. İstanbul: TDV, 1996.

Alper, Hülya. "Tevfîk". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 41/8-9. Ankara: TDV, 2012.

Arslan, İhsan. "Hz. Peygamberin Gayb Bilgisine İlişkin Rivayetlerin Tahlili". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10/49 (2017), 1-40.

Aruçî, Muhammed. "Sümâme b. Eşras". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 38/130-131. İstanbul: TDV, 2010.

Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer. *Bezlü'l-Mâûn fî Fazli't-Tâûn*. Dâru'l-Kütübi'l-Eseriyye, 1. Baskı, 1413.

Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer. el-Emâliyyü'l-Mutlakatü. Beyrut-Lübnan: el-Mektebetü'l-İslâmiyyi, 1995.

Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer. el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1415.

Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer. el-Metâlibü'l-Âliyye. 4 Cilt. Riyad-Arabistan: Dâru'l-Âsıme-Dâru'l-Ğays, 1. Baskı, 1418.

Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl İbn Hacer. Fethu'l-Bârî bi-Şerhi'l-İmâmi'l-Buhârî. el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.

Ateş, Süleyman. "Habîb en-Neccâr". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 14/373. İstanbul: TDV, 1996.

Bağdâdî, İmam Üstad Ebî Masûr Abdülkâhir b. Tahir et-Temîmî. Usûlü'd-Dîn. İstanbul: Matbaatü't-Devliyye, 1. Basım, 1346.

Bakır, Emin Vird. A'lâmu'l-Irâki'l-Hadîs-Kâmûsu Terâcim. Bağdat: Matbaatü Ofset Mîna, 1869.

Bakkaloğlu, Abdussamet. "Tefvîz". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/310. İstanbul: TDV, 2011.

Beğavî, Ebû Muhammed b. Hasen b. Mesûd. Tefsîru'l-Beğavî-Meâlimü't-Tenzîl-. Riyad-Arabistan: Dâru Tayyibe, 1. Baskı, 1409.

Berzencî, Ahmed Fâiz. Ebhe'l-kalâid fî Telhîsi enfesi'l-fevâid, ts.

Berzencî, Ahmed Fâiz. Enfesü'l-Fevâid fi'l-Kelâm ve'l-Akâid. İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşîhat Arşivi, MŞH SAİD Nr., 43/7.

Berzencî, Ahmed Fâiz. Enfesü'l-Fevâid fi'l-Kelâm ve'l-Akâid. İstanbul, ts.

Berzencî, Ahmed Fâiz. Hayru'l-eser fi'n-nusûsi'l vârideti fî medhi Âli Seyyidi'l-beşer. İstanbul, ts.

Berzencî, Ahmed Fâiz. Kenzü'l-Lisâni'l-Meknûz. İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Nr. 1467; Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, Nr. 908; Süleymaniye Kütüphanesi, Abdülgâni Ağa, Nr. 190.

Berzencî, Ahmed Fâiz. Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY04420, 297.4, 121.

Berzencî, Ahmed Fâiz. Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-Nahv fî Lugati'l-Arabiyye. İstanbul, ts.

Berzencî, Ahmed Fâiz. “Tercüme-i Hâl”, ts. İstanbul Müftülüğü Meşîhat Arşivi Sicilli Ahval Dosyaları, 43/7.

Berzencî, Mahmudefendizâde Ahmed Fâiz. Kitâb-ı Hamîdiyye fî ihtisâri’s-sarf ve’n-Na*hv fî Lugati’l-Arabiyye*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar D. Nr. OE_TK_00677, Yer Nr. 492.7 MAHI 310, 1310.

Beyhakî, İmam Ebî Bekr Ahmed b. Hüseyn. Şuabü’l-Îmân. 9 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421.

Beyzâvî, Nâsiru’d-Dîn Ebi’l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed. Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’t-Turâsi’l-Arabiyyi, ts.

Buhârî, el-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. Kitâbu Târîhi’l-Kebîr. 9 Cilt. Tasvîru Dâri’l-İlmiyye, Dâiretü’l-Meârifi’l-Osmâniyye, 2009.

Buhârî, el-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. Sahîhu’l-Buhârî. Dımeşk-Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1. Baskı, 1423.

Bulut, Halil İbrahim. “Mûcize”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 30/348-351. Ankara: TDV, 2020.

Bursevî, İsmail Hakkı. Tefsîru Rûhi’l-Beyân. 10 Cilt. Beyrut-Lübnan: İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, ts.

Celaleddin el-Mahallî, Celaleddin es-Suyûtî. Tefsîru Celâleyn. Beyrut-Lübnan: Mektebetü Lübnân, 1. Baskı, 2003.

Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyidü’ş-Şerîf. Mu’cemü’t-Ta’rîfât. 1 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Fazîle, 1321.

Cürcânî, Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid-Şerîf el-Hanefî. Kitâbu’t-Ta’rîfât. Beyrut-Lübnan: Mektebetü Lübnân, Yeni Baskı, 1985.

Cüveynî, İmâmü’l-Harameyn Ebü’l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî. Kitâbu’l-İrşâd ilâ Kavâidi’l-Edilleti fî Usûli’l-İ’tikâd. Kâhire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1. Baskı, 2009.

Çağrıcı, Mustafa. İhyâ (Muhtasar İhyâu Ulûmi’d-Dîn Tercümesi). 4 Cilt. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-Kaynak Eserler, 3. Baskı, 2020.

Çelebi, İlyas. “Hızlân”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 17/419-420. İstanbul: TDV, 1998.

Çelebi, İlyas. “Lütuf”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 27/239-241. Ankara: TDV, 2003.

Çelebi, İlyas. “Sıfat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 37/100-106. İstanbul: TDV, 2009.

Dârekutnî, Hâfız Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. Kitâbu'r-Ru'ye. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1411.

Dârımî, el-İmam el-Hafız Ebû Abdillah b. Abdurrahman b. Fazl b. Behram. Müsnedü'd-Dârımî (Sünenü'd-Dârımî). Riyad-Arabistan: Dâru'l-Muğnî Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1421.

Dârımî, İmam Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. el-Müsned. 3 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâsîl, 1426.

Derman, M. Uğur. "Ta'lik". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39/507-508. İstanbul: TDV, 2010.

Diyanet İşleri Başkanlığı. Kur'an-ı Kerim Meâli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-Kaynak Eserler, 1428.

Durmuş, İsmail. "İstidrâc". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 23/328. İstanbul: TDV, 2001.

Ebi'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî ed-Dımeşkî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Tefsîru İbn Kesîr). 8 Cilt. Riyad-Arabistan: Dâru Tayyibe, 1. Baskı, 1418.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. Sünenü Ebî Dâvûd. Riyad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.

el-Murtazâ, Ahmed b. Yahya. Kitâbu'l-Kalâid fî Tashîhi'l-Akâid. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Meşrik, 1946.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Ahkâmu'l-Cenâiz. Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1. Baskı, 1412.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Mevsûatü'l-Elbânî fi'l-Akîde. Sana' Yemen: Merkezü'n-Nûmân, 2010.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Sahîhu Câmi'i's-Sağîri ve Ziyâdetihî. Beyrut-Lübnan: Mektebetü'l-İslâmiyyi, 1408.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Ṣaḥîḥu Mevâridi'ẓ-ẓamʾân. 3 Cilt. Riyad: Dâru's-Samîyyi, 1. Baskı, 1422.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd. 5 Cilt. Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1419.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Sahîhu Sünen-i İbn Mâce. 3 Cilt. Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1417.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Sahîhu Süneni't-Tirmizî. Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1. Basım, 1420.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Sahîhu Sünenü'n-Nesâî. 4 Cilt. Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1419.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Sahîhu't-Terğîb ve't-Tertîb. Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1421.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Silsiletü Ehâdîsi'z-Zaîfeti ve'l-Mevzûati. 16 Cilt. Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-Meârif, 1. Basım, ts.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Zaîfu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetihî. Riyad-Arabistan: Mektebetü'l-İslâmiyyi, ts.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, Tasnif, İbn Hacer el-Askalânî. Hidâyetü'r-Rüvât. 6 Cilt. Kâhire: Dâru İbn Affân, 1422.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. Zaîfu Süneni't-Tirmizî. Beyrut-Lübnan: Mektebetü'l-İslâmiyyi, 1. Baskı, 1411.

Emiroğlu, İbrahim. "Sûfestâiyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 37/468. İstanbul: TDV, 2009.

Erkal, Mehmet. "Zirâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 3/411. İstanbul: TDV, 1991.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Mûsâ. el-İbâne an Usûli'd-Diyâne. Riyad-Arabistan: Medârisü'l-Müslim li'n-Neşri, 1. Basım, 1432.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Mûsâ. el-Lüma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bidei. Mısır, 1955.

ez-Zehebî, Şemsüddin Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman. Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm. 19 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 2003.

Gazzâlî, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed. el-Münkiz Mine'd-Dalâl. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Endelüs, 2003.

Gazzâlî, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed. İhyâu Ulûmi'd-Dîn. Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, 1426.

Gazzâlî, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed, Tahkik Ahmet Ferit. Makâsidü'l-Felâsife. Lübnan: Dâru'l-İlmiyye, 1871.

Gazzâlî, İmam Ebî Hâmid Muhammed b. Muhammed, Yazan: Muhammed Fuad. el-Mazmûnu's-Sağîr. Mısır: el-Matbaatü'l-Meymene, 1891.

Gündoğar, Hamdi. "Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (Aralık 2004), 205-2018.

Hâkim, İmam Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî. el-Müstedrek. 6 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

Harman, Ömer Fâruk. "Âsaf b. Berhayâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 3/455. İstanbul: TDV, 1991.

Hâzımî, İbrahim b. Abdullah. Mevsûatu A'lâmi'l-Karni'r-Rabi' Aşer ve'l-Hamîsi Aşeri'l-Hicrî. 1 Cilt. Riyad-Arabistan: Dâru'ş-Şerîf, 1419.

Heysemî, Ali b. Ebî. Bekr. Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid. Beyrut-Lübnan: Mefsedetü'l-Meârif, 1406.

Işık, Ayhan. Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021.

Işık, Ayhan. "Meclis-i Meşâyih ve Seyyidlerin Tasavvuf Hayatındaki Etkinliği". Alevilik Araştırmaları Dergisi 17 (2019), 115-154.

Işık, Ayhan. "Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları". Alevilik Araştırmaları Dergisi 15 (2018), 53-106.

Işık, Ayhan. "Siyâdet Hüccetleri ve İrşâd İcâzetnâmelerinin Semantik ve Sembolik Tahlili". Alevilik Araştırmaları Dergisi 1/11 (2016), 129-180.

Işık, Ayhan. "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları". Alevilik Araştırmaları Dergisi 10 (2015), 185-228.

Işık, Ayhan. "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-eşrâf Defterleri". Alevilik Araştırmaları Dergisi 8 (2014), 213-286

Işık, Ayhan. "Mühimme Defterlerinde Ehl-i Beyt ve Nakîbü'l-eşraflıkla İlgili Hükümler". 1. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, Antalya (2018), 125-144.

İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. el-Cürcânî. el-Kâmil fî Zuafâi'r-Ricâl. 10 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd, 2012.

İbn Asâkir, el-İmâm Hâfız Ebî'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh eş-Şâfî. Mu'cemu'ş-Şuyûh. Dımeşk-Beyrût: Dâru'l-Beşâir, 1421.

İbn Asâkir, el-İmâm Hâfız Ebî'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh eş-Şâfî. Târîhu Medîneti Dımeşk. 74 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1415.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1. Baskı, 1984.

İbn Ebî Cemre, İmam Hafız Muhaddis Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd el-Endelûsî. el-Merâili'l-Hisân. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Celîl, 3. Basım, 1355.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman Muhammed b. İdrîs er-Râzî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. Riyad-Arabistan: Mektebetü Nezâri Mustafa el-Bâz, 1. Basım, 1417.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. Sahîhu İbn Hibbân. 18 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, ts.

İbn Kayyım el-Cevziyye. er-Rûh. Riyad-Arabistan: Dâru İbn Teymiyye, 1. Baskı, 1405.

İbn Kayyım el-Cevziyye. Hidâyetü'l-Hedâyâ. Dımeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru'ş-Şâmile, 1. Basım, 1416.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâi İsmail. el-Bidâye ve'n-Nihâye. 20 Cilt. Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1426.

İbn Kesîr, Hâfız ed-Dımeşkî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. 8 Cilt. Riyad-Arabistan: Dâru Tayyibe, 1. Basım, 1418.

İbn Mâce, Hâfız Ebî Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Sünenü İbn Mâce. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Baskı, ts.

İbn Teymiyye, Şeyhülislam Takiyyüddîn Ahmed b. el-Harrânî. Mecmûatü'l-Fetâvâ. 37 Cilt. İskenderiye-Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Baskı, 1318.

İmâm-ı Âzam, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî. el-Fıkhu'l-Ekber. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

Irâkî Hâfız Ebi'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahman b. Hüseyn. el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü't-Taberiyye, 1415.

İsbahânî, İmam Hafız Ebû Kasım İsmail b. Muhammed Cevzî. Kitâbu't-Terğîb ve't-Terhîb. 3 Cilt. Dâru'l-Hadîs, 1. Baskı, 1414.

Kâdı İyâz, Ebu'l-Fazl. eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399.

Kadızâde, Şemseddin Ahmed b Mehmed Emin. Ferâidü'l-fevâid fî Beyâni'l-Akâid. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, ts.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, Tahkik: Adnan Zarzur. Müteşâbihu'l-Kur'ân. Kâhire: Dâru't-Turâs, 1185.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, Tahkik: Adnan Zarzur, Tahkik: Abdulkerim Osman. Şerhu Usûli'l-Hamse. Kâhire: Mektebetü Vehîbe, 3. Basım, 1416.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, Tahkik: Muhammed Ammara. el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn. Kâhire: Müessesetü Dâri'l-Hilal, 1971.

Kâdî, Ebü'l-Hasen Kādı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd-i ve'l-Adl. 16 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

Kallek, Cengiz. "Vesk". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 43/70. İstanbul: TDV, 2013.

Kandemir, M. Yaşar. "Fevâid". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 12/500-501. İstanbul: TDV, 1995.

Karadeniz, Osman. "Heyûlâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 17/294-295. İstanbul: TDV, 1998.

Kefevî, Ebu'l-Bekâ. el-Külliyyât-Mu'cem fî'i-Mustalahâti ve'l-Furûği'l-Ğaviyyeti. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-İslâmiyyeti, 2. Baskı, 1998.

Hökelekli, Hayati. "Hads". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 15/68-69. İstanbul: TDV, 1997.

Kurtubî, Ebû Abdullah b. Ahmed b. Ebî Bekr. el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân. 24 Cilt. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-İslâmiyyeti, 1437.

Kutluer, İlhan. "Gâiyyet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 13/292-295. İstanbul: TDV, 1996.

Kutluer, İlhan. "Nazar". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 10/53-57. İstanbul: TDV, 1994.

Küçük, Levent. "Osmanlı'nın XIX. Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Hâşimî Soyundan Bürokratlar". Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi 1/29 (2016), 121-134.

Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, Tahkik: Bekir Topaloğlu, Muhammed Ârûşî. Kitâbü't-Tevhîd. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, ts.

Mert, Muhit. "Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (2005), 19.

Mîzancı, Mehmed Murad. *Devr-i Hamîdi Âsârî*. Der Saâdet-Matbaa-i Osmâniyye, 1308.

Müderris, Abdulkerim. Ulemâuna fî hizmeti'l-İlmi'd-Dîn. Bağdat: Dâru'l-Hürriyet, 1. Basım, 1403.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf b. Tâceddin b. Ali Muhammed Münîr ed-Dımeşkî. el-İhtilâfâtü's-Seniyyeti bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyyeti. Dımeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1426.

Müslim, el-İmâm Hâfız ebi'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî. Sahîhu Müslim. Riyad: Dâru Tayyibe, 1. Baskı, 1427.

Müttakî, el-Hindî Allâme Ebu'l-Hasen. Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl. 10 Cilt. Ürdün: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, 2. Baskı, 2005.

Nesâî, İmam Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî. Sünenü'n-Nesâî. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-İslâmiyyeti, 1. Baskı, 1421.

Nesefî, Abdurrahman b. Ahmed b. Mahmûd. Tefsîru'n-Nesefî -Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl-. 3 Cilt. Dımeşk-Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Baskı, 1419.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. Bahru'l-Kelâm. Ummân-Ürdün: Dâru'l-Feth, 1. Baskı, 1435.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûne b. Muhammed. Tabsiratü'l-Edilleti fî Usûli'd-Dîn. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.

Öz, Mustafa. "Tefvîz". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31/499. Ankara: TDV, 2020.

Özdemir, İbrahim. "Mu'tezile'de Hüsün-Kubuh ve Kelâmi Ta'lîl". Bingöl üniversitesi İlahiyat *Fakültesi* Dergisi, 13 (2019), 15.

Pala, İskender. "Sedd-i İskender". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 36/276-277. İstanbul: TDV, 2009.

Râzî, Muhammed b. Amr b. Hasen b. Hüseyn Ebû Abdullah Fahru'd-Dîn. Mefâtîhu'l-Gayb-Tefsîru'r-Râzî. 32 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1401.

Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır. Tefsîru's-Sa'dî. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-İslâmiyyeti, 1. Baskı, 1423.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. el-Mekâsidü'l-Hasene. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1399.

Serin, Muhittin. "Rikâ'". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 35/109-110. İstanbul: TDV, 2008.

Suyûtî, Abdurrahman b. Kemâl Celaleddin. ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr. 8 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1432.

Suyûtî, Abdurrahman b. Kemâl Celaleddin. İsbâlu'l-Kisâ ale'n-Nisâ. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.

Suyûtî, Hafız Celalettin Abdurrahman. Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr. Cidde: Dâru'l-Mekân, 1985.

Suyûtî, İmam Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. ed-Dürerü'l-Münteşirati fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehirati. Riyad: İmâdetü Şuûni'l-Mekâtib, ts.

Suyûtî, İmam Celâleddin b. Ebî Bekr. Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşeriyyeti'n-Nezîr. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Suyûtî, İmam Celâleddin b. Ebî Bekr. Şerhu's-Sudûr. Cidde: Dâru'l-Mekân, 1985.

Sühreverdî, Allâmetü'l-Habîb Muhammed b. Zeyn. er-Reddü ve't-Tâifü fî İhtisâri Avârifi'l-Meârif. Umman: Dâru'l-İlmi ve'd-Da'veti, 1. Baskı, 1327.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1. Baskı, 1430.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, Çeviren: Mustafa Öz. el-Milel ve'n-Nihâl. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1, 2015.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. Fethu'l-Kadîr. 5 Cilt, 1994.

Şeybânî, Hâfız Ebî Bekr Amr b. Ebî Âsım. Kitâbu's-Sünneti. Beyrut-Lübnan: el-Mektebü'l-İslâmiyyi, 1. Baskı, 1400.

Taberânî, Hâfız Ebi'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. el-Mu'cemü'l-Kebîr. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1. Baskı, ts.

Taberî, İmam Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ebû Ca'fer. Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân. 28 Cilt. Kâhire: Merkezü'l-Buhûs, 1422.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1. Baskı, 1407.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. Şerhu'l-Makâsıd. 5 Cilt. Beyrut-Lübnan: Âlemü'l-Kütüb, 2. Baskı, 1419.

Tirmizî, İmam Hâfız Ebî Îsâ Muhammed b. Îsâ. Sünenü't-Tirmizî. 6 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ğarbil-İslam, 1996.

Topaloğlu, Bekir. "İrşâd". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 22/454-455. Ankara: TDV, 2020.

Uzun, Mustafa İsmet. "Ahmed Fâiz Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2/64-65. İstanbul: TDV, 1989.

Üzüm, İlyas. "İstisna'". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 23/392-393. İzmir: TDV, 2001.

Üzüm, İlyas. "İlliyyîn". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 22/123. İstanbul: TDV, 2000.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Neysâbûrî. el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz. Dımeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1415.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Acbü'z-Zeneb". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 1/319-320. İstanbul: TDV, 1988.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Halku'l-Kur'an". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 15/371-375. İstanbul: TDV, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Havâtır". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 16/523-526. İstanbul: TDV, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/260. İstanbul: TDV, 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Tab'-ı Kalb". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39/286-288. İstanbul: TDV, 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahdâniyyet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 42/428-430. İstanbul: TDV, 2012.

Yeşilyurt, Temel. "Matüridilerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi", Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17/1 (Kasım 2017), 9-23.

Yıldırım, İsmail. "Kerkûkî Abdüssettâr Efendi ve Mi'râciyyesi". Turkish Studies, İnternational Periodical For The languages, Literature and History of Turkish or Turkic Voluma 9/6 Spring 9/6 (2014), 1163-1180.

Yıldız, Esra. Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.

Yıldız, Esra. Şeyhülislamlık Arşivi Belgelerinde Ulemanın Soy Kökenleri ve Aile Bağları, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.

Yiğit, İsmail. “Ribât”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 35/76-79. İstanbul: TDV, 2008.

Zekeriyya er-Râzî, Şeyhülislam Muhammed el-Ensârî. Netâicü’l-Efkâri’l-Kutsiyye. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1971.

Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ömer el-Havâzimî; Tahkîk: Abdurrezzak el-Mehdî. el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkī b. Yûsuf. Muhtasaru’l-Mekâsidi’l-Haseneti fî Beyâni Kesîri mine’l-Ehâdîsi’l-Müştehirati ale’l-Elsineti. Beyrut-Lübnan: el-Mektebü’l-İslâmiyyi, 4. Baskı, 1409.

Seyyid Ahmed Fâiz el-Berzencî’ye Nakşibendi İcazetnâmesi. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 9914, 6.

ÖZGEÇMİŞ

Lisans öncesi öğrenimini Giresun'da, yükseköğrenimini Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde ve sosyoloji lisans bölümünde yaptı. Yüksek lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında "Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Dönemin Siyasal Olayları" adlı teziyle tamamladı.

2020 yılında Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümünde doktora eğitimine başladı. "Ahmed Fâiz el-Berzencî'nin Kelam ve Akâid'e Dair Görüşleri (Kitâb-ı Hamîdiyye Der-Akâid-i İslâmiyye Örneği) adlı Doktora Tezini bitirme aşamasındadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yurt içi ve yurt dışında değişik kademelerde görev yaptı. Arapça ve Almanca bilmektedir.